

Cvijić je sklenil svoja izvajanja o Slovencih takole. V Ilirskih provincah »je celo izhajal dnevnik v slovenščini. Nacionalno prebujanje pri Hrvatih je močno vplivalo na Slovence, ki se od tega obdobja naprej tesno povezujejo s Srbo-Hrvati. Zelo radi so se šolali in iz njihovih vrst sta izšla največja slovanska lingvisti v prvi polovici 19. stoletja Kopitar in Miklošič in pa pesnik Prešern.

Predvsem ekonomskemu napredku pa se imajo Slovenci zahvaliti, da so prišli k sebi in da so potem prevladali v mnogih mestih, ki so bila dotlej skoraj ponemčena.

Ta ekonomski polet ima številne vzroke. Ker je bila podeželska proizvodnja nezadostna in ker se je prebivalstvo množilo, so se Slovenci usmerili k industriji in svobodnim poklicem. Mnogi so postali uradniki, odvetniki in duhovniki. Nobeno južnoslovansko območje v nekdanji Avstro-Ogrski ni dalo toliko učiteljev, srednješolskih profesorjev in zlasti katoliških duhovnikov. Pouk je bil v nemščini in v nemških šolah, te šole so šele v najnovejšem času zamenjale slovenske. Kakor Čehi so tudi Slovenci prevzeli nemške metode in organizacijo. Ko so se Slovenci začeli prebujati, je to gibanje dobilo največ privrženecv med to vojsko izobražencev. Odkar je slovenska duhovščina postala nacionalna, je imela in ima tudi danes precejšno vlogo.

Izseljevanje s podeželja v mesta je zelo ugodno vplivalo na to nacionalno gibanje. Zavoljo napredka industrije, hitrega razvoja mest in graditve železnice v 19. stoletju so se kmetje izseljevali v mesta, v katerih so močno konkurirali italijanskim in nemškim delavcem. Spočetka so prihajali posamič ali v majhnih skupinah, zato so se zelo pogosto ponemčili ali poitalijančili; toda kmalu zatem, ko so bili bolje združeni, so začeli dobivati zaupanje vase in v slovensko stvar. Celo napol ponemčeni ali poitalijančeni meščani slovenskega izvira so se začeli vračati k svoji narodnosti. Spričo tega pritiska so Nemci malone popolnoma izginili iz mest na Kranjskem, zelo pa so se razredčili v drugih slovenskih središčih. Poudarili smo velik napredek Slovencev v Gorici in Trstu. Povsod so se v vse večjem številu pojavljali kot trgovci, podjetniki in bančniki. V vsakem mestu imajo danes zelo močne šolske in ekonomske organizacije. Niso več Kranjci, »zmerom zadovoljni« in z malim zadovoljni, kakor je dejal pesnik Vodnik konec 18. stoletja. Postali so energični, podjetni in borbeni; odločeni so zavzeti prostor, ki jim gre v rodni deželi, in sprejemajo boj z vsemi tujimi elementi. Pri tej rodoljubni nalogi jim je posebej pomagala disciplina, na katero so navajeni. Njihov ekonomski napredek presega podoben napredek pri drugih Južnih Slovanih nekdanje Avstro-Ogrske (hranilnice, kreditne zadruge, razvita podjetja); v nekaterih gospodarskih panogah presegajo tudi Čehi.

Ekonomski napredek in z njim nacionalna zavest sta prodrli skoraj v vsa mesta. Povsod so se ustanovila kmetijska združenja; mnogi listi se ukvarjajo z ekonomskimi vprašanji in z interesi kmetov. Ker ni bilo dovolj šol, ki jih je podpirala država, so Slovenci ustanovili privatna združenja, ki so si prizadevala, da bi se povečalo število šol z državno podporo. Redki so nepismeni. Vsaka slovenska rodbina ima za potrebno, sodelovati pri delu rodoljubnih društev. Knjige, ki jih izdaja književno društvo Matica v Ljubljani, so razširjene povsod.

Čprav Slovenci niso imeli univerze (dobili so jo šele v svoji osvobojeni in razširjeni južnoslovanski domovini) in je bilo zelo omejeno število njihovih srednjih šol, so zelo pogosto študirali na univerzah. Univerzi v Zagrebu in Beogradu sta včasih imeli med svojimi profesorji Slovence. Delujejo tudi na univerzah v Avstriji, celo v Nemčiji.

Ideja južnoslovanske enotnosti je prodrla povsod, celo med kmečke množice. Ni več predstavnikov pokrajinske razdeljenosti. Simpatije za Srbijo so velike in ganljive. Slovenci štejejo Srbijo za svoj Piemont. S strahom so spremljali njene boje za ekonomsko neodvisnost in za osvoboditev svojih rojakov. Neizmerno je bilo njihovo navdušenje v času vojn I. 1913-1914. Celo na Koroškem, na najbolj severni meji slovenskih območij, so avstrijske oblasti I. 1913 zaprle večje število kmetov, ki so odkrito izražali svoje simpatije za Srbijo in zbirali prispevke za srbski Rdeči križ. Kljub vsem preganjanjem in grožnjam med svetovno vojno so Slovenci nenehno izražali svojo nezlomljivo voljo, da bi s Srbi in Hrvati oblikovali neodvisno državo.

Resda Slovenci skoraj nimajo zgodovinskih spomenikov, vendar so popolnoma prežeti z južnoslovansko idejo, kateri so danes najmočnejša podpora. So delovni, zanesljivi, močni in metodični in imajo čut za organizacijo. Pri njih se najdejo enake lastnosti kakor pri Dinarcih ... V osnovi so demokrati. Zavoljo vseh teh lastnosti in zavoljo svojega geografskega položaja so določeni za zelo pomembno vlogo v današnji južnoslovanski državi. V njej bodo najmočnejša industrijska in najbolj zahodna skupina» (nav. delo II, str. 252 d.).

Naveden Cvijićev sklep o Slovencih narekuje vrsto ugovorov. V Ilirskih provincah ni bilo nobenega dnevnika v slovenščini. Slovensko narodno prebujenje je v svojih začetkih starejše od 19. stoletja, kakor bi bilo posredno razvidno iz Cvijića; hrvaški vplivi nanj, ki jih je Cvijić verjetno povezoval z ilirizmom, sodijo v drugo četrtino 19. stoletja, in zanje nikakor ni mogoče reči, da so »močno« vplivali na Slovence. Prav tako je pretirana trditve, da so bili Slovenci »od tega obdobja naprej tesno« povezani s Hrvati (ne s Srbo-Hrvati). Miklošičevo znanstveno delo je povečini nastalo v drugi, ne v prvi polovici 19. stoletja.

Cvijić je le površno poznal temelje in uspehe narodnega gibanja pri Slovencih, od tod mnenja, po katerih so Slovenci v 19. stoletju »prišli k sebi« ali »se začeli vračati k svoji narodnosti« in so bila mnoga mesta na Slovenskem »dotlej skoraj ponemčena«, in pa razlagi za industrializacijo pri nas in za stopnjo organizacije pri Slovencih in Čehih (o slednji je že bilo spregovorjeno). Cvijićeva ocena o »nacionalni« naravi slovenske duhovščine v 19. in 20. stoletju in v zvezi s tem o njeni takratni vlogi je v nasprotju z njegovimi izvajanji o vlogi Cerkve v avstroogrski monarhiji in tako tudi pri Slovencih.

Izseljevanje s podeželja v slovenska mesta v 19. stoletju je seveda ugodno vplivalo na naše narodno gibanje. Ker Cvijić v navedenem sklepu ni omenil ne zadevnih virov ne zadevnega slovstva, ni mogoče preveriti njegove trditve, po kateri naj bi bili kmetje, ki so se v 19. stoletju izseljevali v slovenska mesta, »močno konkurirali italijanskim in nemškimi delavcem«. Iz enakih razlogov se ne dá preveriti tudi Cvijićeva sodba o začetnem ponemčenju in poitalijančenju takšnih slovenskih delavcev, pozneje pa o slovenskem narodnem osveščanju pri njih; ti morebitni dejstvi bi bilo mogoče razložiti iz povezave takšnih delavcev s slovenskim narodnim gibanjem in z začetki slovenske socialne demokracije.

S Cvijićevim mnenjem »Spričo tega pritiska so Nemci malone popolnoma izginili iz mest na Kranjskem« se ni mogoče strinjati. L. 1880 je bilo v Ljubljani po raziskavi Vlada Valenčiča 80,8 % Slovencev, 16,4 % Nemcev in 2,8 % drugih (V. Valenčič, Etnična struktura ljubljanskega prebivalstva po ljudskem štetju 1880, v: Zgodovinski časopis XXVIII, Ljubljana 1974, str. 317). Ljubljanskih Nemcev je bilo takrat torej skoraj šestina. Približno sedmino nemškega prebivalstva v Ljubljani je za 90. leta 19. stoletja sporočil Ivan Hribar (I. Hribar Moji spomini I, Ljubljana 1928, str. 283 d). Da je Cvijić napačno razlagal Vodnikovega Zadovoljnega Kranjca kot pričevanje o tem, češ da so bili Slovenci dotlej vdani v svojo usodo, je bilo že povedano.

Mikavno bi bilo vedeti, od kod je Cvijić črpal podatke o karakteroloških spremembah Slovencev v njegovem času, kajti navedena sklepna izvajanja, kakor je bilo poudarjeno, žal ne obsegajo znanstvenega aparata. Zdi pa se, da je Cvijićeva kulturna podoba Slovencev v letih kraljevine SHS preveč rožnata. Npr.: »Vsaka slovenska rodovina ima za potrebno, sodelovati pri delu rodoljubnih društev. Knjige, ki jih izdaja književno društvo Matica v Ljubljani, so razširjene povsod.«

Izrecno pristranske so bile Cvijićeve sodbe o razmerju Slovencev do »ideje južnoslovanske enotnosti«. Ta ideja namreč nikakor ni »prodrla povsod«. V resnici je široko prodrla ideja o ločitvi od Avstro-Ogrske, v jugoslovanski državi pa je večina Slovencev odklanjala velikosrbski centralizem, tj. »južnoslovansko enotnost«. Pokrajinska razcepljenost na Slovenskem med svetovnimi vojnami še ni bila odpravljena. Pars

pro toto se spominjam, kako je iredentistična nemška propaganda pred drugo svetovno vojno na Slovenskem Štajerskem s pridom igrala na karto razcepljenosti med Štajerci, Kranjci in Primorci in požela v tem pogledu ob nemški zasedbi l. 1941 nemajhne uspehe.

»Simpatije za Srbijo« so bile pri Slovencih na splošno velike, toda v čisto določeni smeri. Slovenci so marsikdaj simpatizirali s Srbi kot z majhnim slovanskim narodom, ki se je ponašal z uspehi v balkanskih vojnah in zlasti v prvi svetovni vojni, predvsem pa kot z narodom, ki je s svojo, sicer majhno državo, eno od zmagovalk v slednji vojni, pomenil temeljno sestavino nove južnoslovanske države, v katero so se l. 1918 vključili tudi Slovenci, potem ko so se zavestno ločili od Avstro-Ogrske. Večina Slovencev pa že v Cvijičevem času ni gojila nikakršnih simpatij do velikosrbskega centralizma. Vse to velja tudi za slovensko mnenje, po katerem naj bi bila Srbija za Slovence njihov Piemont. Kar pa zadeva »strah« in »neizmerno navdušenje«, s katerim naj bi bili Slovenci spremljali Srbe v balkanskih in v prvi svetovni vojni, se ta sodba lahko deloma nanaša zlasti na mlade slovenske rodove, nikakor pa ni dopustno takšnega razpoloženja pri Slovencih posploševati.

Ne vem, kako so ravnali koroški Slovenci v svojem razmerju do Srbije l. 1913, pač pa vem iz ustnega izročila, kakor sem ga spoznal na Slovenskem Koroškem v Avstriji v 50. letih, da so ponekod še v tistem času pomnili nasilna dejanja, ki so jih srbski vojaki zagrešili ob sodelovanju pri bojih za Slovensko Koroško po končani prvi svetovni vojni in ki so, poleg vsega drugega, vplivala tudi na to, da je velik del koroških Slovencev ob plebiscitu oktobra l. 1920 glasoval zoper priključitev h kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. - Značilno je, da je Cvijič, kakor vsi Velikosrbi, istil privrženost »ideji južnoslovanske enotnosti« s privrženostjo Srbiji. Zanje sta bila (in sta ostala do današnjega dne) oba pojma v bistvu en pojem.

O »nezlomljivi volji« Slovencev med prvo svetovno vojno, »da bi s Srbi in Hrvati oblikovali neodvisno državo«, naj bo opomnjeno tole. Z majniško deklaracijo l. 1917, ki so jo Slovenci nato množično sprejeli, so se izrekli za državo avstroogrskih Južnih Slovanov v okviru habsburške monarhije. Šele pozneje, se pravi proti koncu prve svetovne vojne, so se številnejši Slovenci odločili za združitev avstroogrskih južnoslovanskih ozemelj s kraljevino Srbijo. Omenjena usmeritev Slovencev pred tem obdobjem še nikakor ni bila množična. Še več: l. 1914 je prenekateri Slovenec obsojal Srbijo zavoljo njene vpletenosti v sarajevski atentat l. 1914, ki je bil po svojih posledicah najpomembnejše teroristično dejanje v svetovnem merilu.

Cvijič ni razložil, kaj je pojmoval z besedami »zgodovinski spomeniki«, ki da naj bi jih Slovenci ne imeli. Po pojmovanju zgodovinskih spomenikov, kakor je splošno sprejeto v Srednji Evropi, da so to torej pisani viri in kulturni spomeniki, ta trditev nikakor ne drži. Pisani viri o Slovencih so vendar na voljo vse od zgodnjega srednjega veka naprej, in to v precejšnjem številu, kulturni spomeniki so od zgodnjega srednjega veka naprej prav tako vse prej ko redki.

O Cvijičevi oceni, po kateri naj bi bili Slovenci »popolnoma prežeti z južnoslovansko idejo«, je bilo posredno že spregovorjeno, tukaj naj bo to storjeno še neposredno. Slovenci so l. 1918 pozdravili svojo novo državo, kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, kot državo, ki jim daje poročstvo za narodni obstoj. Enako je bilo njihovo razmerje do jugoslovanske države še desetletja pozneje, dokler je zanje obstajala potreba po takšni državi. Ob tem pa Slovenci že v Cvijičevem času (in vse do današnjega dne) zvečine niso gojili nikakršnih simpatij do velikosrbskega centralizma, značilnega za notranjo ureditev te države, in so bili zato s svojim položajem v tej državi bolj ali manj nezadovoljni.

Cvijič ni razložil »enakih lastnosti«, ki naj bi jih imeli Slovenci in Dinarci. V etnološkem pogledu so vsekakor lastnosti Slovencev in Dinarcev praviloma izredno

različne. Podobno ni jasno, kaj je Cvijić imel v mislih s sodbo, da so Slovenci »v osnovi demokrati«.

Če na koncu potegnemo pod pričujoči pretres Cvijićevega besedila o Slovencih črto, povzemamo, da natančno odseva predpostavko, na podlagi katere sta bili napisani obe knjigi njegovega dela o Balkanskem polotoku in južnoslovanskih deželah, namreč predpostavko o južnoslovanski narodni enotnosti. Po tej predpostavki, kakor je bilo povedano, na omenjenem ozemlju ni narodov, temveč so samo štiri plemena: Slovenci, Hrvati, Srbi in Bolgari, ob tem pa je Cvijić marsikdaj štel Srbe in Hrvate za eno pleme. Z navedeno predpostavko in njeno uporabo v obeh knjigah in v drugih delih, ki jih je napisal v tej smeri, je Cvijić prispeval tehtno sestavino v velikosrbsko ideologijo, ki je potrebovala tudi znanstvene utemeljitve za doseg srbske vodilne vloge na evropskem jugovzhodu. Kajti ob narodni enotnosti prebivalstva na Balkanskem polotoku ali na območjih, ki so po Cvijiću sodila na to ozemlje, bi bili tukaj samoumevno imeli vodilno vlogo Srbi kot daleč najbolj številni in tudi po karakterologiji, kakor jo je videl Cvijić, najpomembnejši narod oziroma pleme. Imenovana sestavina velikosrbske ideologije je bila zlasti zaželeno v novi jugoslovanski državi, saj je bila za velikosrbsko politiko razmeroma učinkovita spricho velikega Cvijićevega ugleda v znanstvenem svetu, podobno pa tudi v širši javnosti.

Če Cvijićeve predpostavke ne sprejemamo, ne sprejemamo prav tako njene uporabe v obravnavanem Cvijićevem opisu Slovencev. Vse prevečkrat je v tem opisu delal silo dejstvom iz slovenske etnologije in širše kulturne zgodovine in jih skušal naravnati na svoje kopito, da bi tudi ob Slovencih dokazal predpostavko o južnoslovanski narodni enotnosti. Posebno izrazito je to storil v izvajanjih o novejšem obdobju slovenske preteklosti in jim s tem dal tudi nedvoumen politični prizvok. Tako je lahko ravnal tudi zato, ker mu je izrecno manjkalo zadostnega znanja o Slovencih.

Avgusta 1991

Zusammenfassung

Jovan Cvijić über die Slowenen

Jovan Cvijić (1865-1928) war der Begründer der modernen serbischen Geographie und Volkskunde, die in erster Linie anthropogeographisch ausgerichtet war. Seine anthropogeographischen Untersuchungen faßte er zusammen in den Büchern: *Balkansko poluostrovo i južnoslovenske zemlje* (Die Balkanhalbinsel und die südslawischen Länder) I, Zagreb 1922, II, Beograd 1931. In beiden Büchern schreibt er auch über die Slowenen; diese Ausführungen werden in den vorliegenden Zeilen besprochen.

Dieser Text zeichnet deutlich die Voraussetzung ab, auf deren Grundlage die beiden angeführten Bücher verfaßt wurden, nämlich die Voraussetzung einer südslawischen nationalen Einheit. Dieser Voraussetzung nach gibt es auf der Balkanhalbinsel keine Völker, sondern nur vier Volksstämme: die Slowenen, die Kroaten, die Serben und die Bulgaren, wobei Cvijić Serben und Kroaten manchmal als ein und denselben Stamm auffaßte. Durch die angeführte Voraussetzung und ihre Anwendung in beiden Büchern und anderen Werken, die er in dieser Richtung verfaßte, steuerte Cvijić zur großserbischen Ideologie, die auch einer wissenschaftlichen Begründung für die Übernahme der führenden Rolle im Südosten Europas durch die Serben bedurfte, ein gewichtiges Element bei. Denn angesichts der nationalen Einheitlichkeit der Bevölkerung auf der Balkanhalbinsel oder in Gebieten, die laut Cvijić zu dieser Region gehören, würde diese führende Rolle den Serben als dem weitaus zahlreichsten und auch der Charakterologie nach, wie Cvijić sie sah, bedeutendstem Volk bzw. Volksstamm selbstverständlich zufallen. Das erwähnte Element der großserbischen Ideologie war vor allem im neuen jugoslawischen Staat

erwünscht, hatte es doch für die großserbische Politik eine verhältnismäßig große Wirkung bei Cvijićs Ansehen in der wissenschaftlichen Welt, ähnlich auch in der weiteren Öffentlichkeit.

Wenn man Cvijićs Voraussetzungen nicht akzeptiert, akzeptiert man zugleich ihre Anwendung in der behandelten Beschreibung der Slowenen durch Cvijić nicht. Allzuoft hat er den Fakten der slowenischen Volkskunde und der weiteren Kulturgeschichte in dieser Beschreibung Gewalt angetan und versucht, sie über seinen Kamm zu scheren, um auch am Beispiel der Slowenen die Voraussetzung von der südslawischen nationalen Einheit zu beweisen. Besonders ausgeprägt tat er das in den Ausführungen über die neuere slowenische Geschichte, wodurch er sie mit einem unüberhörbaren politischen Beiklang versah. Das ist auch eine Folge davon, daß es ihm an den erforderlichen Kenntnissen über die Slowenen fehlte.

Vilko Novak

Življenje in znanstveno delo Milovana Gavazzija

Dne 20. januarja 1992 se je v Zagrebu končalo dolgo in izredno plodno življenje *dr. Milovana Gavazzija*, rednega profesorja etnologije na filozofski fakulteti Vseučilišča v Zagrebu v pokoju in zunanjega dopisnega člana SAZU. Doživel je dva mesca manj kot sedemindvetdeset let, duševno svež in zanimajoč se za vse, potem ko so mu še v začetku lanskega decembra izdali knjigo *Baština hrvatskoga sela*.

Po tolikih pregledih profesorjevega mnogostranskega in po revijah, zbornikih doma in v tujini raztresenega dela ob njegovih obletnicah smo sedaj v zadregi, kako naj primerno predstavimo in označimo to obsežno ter za etnologijo tako pomembno delo. Slovenski etnologi smo mu to posebej dolžni, saj je od začetka svojega znanstvenega dela zasledoval in vpletal v svoje raziskovanje slovensko strokovno literaturo, imel že pred 1930 stike s slovenskimi strokovnjaki in bil z nami v stalnem dopisovanju; se udeleževal simpozijev skupnosti *Alpes Orientales* v Sloveniji in drugod, sodeloval v naših glasilih in dve leti stalno predaval na naši filozofski fakulteti etnologijo neevropskih ljudstev.

Menim, da moremo za uvod najbolje označiti Gavazzijev način dela in njegov pomen z besedami, ki jih je bil sam zapisal v nekrologu svojemu prijatelju, poljskemu etnologu Kazimierz Moszyńskemu: »... intenzivnoga rada ... do pred smrt - iza koje ostaje velika i dragocjena naučna baština ... usmjerivši svoju djelatnost u pravcu da nađe ono, čega do tada nije bilo u knjigama slavenske etnografije ... da ... pocrpe sistematski, temeljito i pronicavo, kako mu je to uvijek bilo svojstveno, nove spoznaje o narodnom životu i kulturi ... Svojim mnogostranim sposobnostima pa svestranom erudicijom a upornošću i zamjernom radinošću ... Bio je čovjek enormne radne energije, upravo neiscrpan i to takvim intelektualnim kapacitetom, rukovodenim razumno samodisciplinski do posljednjih dana života ... Ali i čovjek veoma kritičan i samokritičan ...« (Etnološki pregled 1, 1959, 59 sl.). Tako je naš rajni profesor nehote označil tudi sam sebe.

M. Filipović je ob sedemdesetletnici prof. Gavazzija v predgovoru njemu posvečene Spomenice zapisal tudi: »... da je pravi etnološki naučni rad u Hrvatskoj počeo tek sa pojavom mladog profesora Gavazzia ... da je njegovo ime postalo i kod nas i u svetu sinonim za hrvatsku etnologiju ... Svaki i najmanji rad M. Gavazzia pokazuje

... vrlo široku naučnu spremu i odlično poznavanje ne samo stručne literature nego i samog tekućeg narodnog života ... tako da je vremenom postao i jedan od najistaknutijih predstavnika južnoslovenske i balkanske etnologije« (Etnološki pregled 6-7, 1965, 3 sl.).

In po smrti Milovana Gavazzija je eden njegovih učencev in naslednikov, Vitomir Belaj, zapisal o njem: »Velikan hrvatske etnologije ... Odlazi znanstvenik svjetskoga glasa ... starosta hrvatske i europske etnologije ... neosporeni autoritet ove najnationalnije od svih znanosti ... Jedan od posljednjih pravih Europejaca u europskoj etnologiji ... Izgubili smo ... etnologa koji je udarao temelje novim granama etnologije« (Vjesnik, Zagreb, 22. siječnja 1992, 9).

Slavist Josip Bratulić, dekan Filozofske fakultete v Zagrebu, se je takole poslavljaj ob grobu od Milovana Gavazzija: »bio je čovjek neobična soja, koji se svojom plemenitošću, postojanošću, čistoćom čovječnosti, samozatajnošću i iznimnom mudrošću isticao među suvremenicima kao hrvatski Diogen: svijetlio je svojom osobom više nego nekom metaforičkom lampom u tami prošloga, neljubaznoga vremena ... Oti-
mao je zaboravu i njegovoj sverazornoj snazi hrvatsku narodnu baštinu ... upozorivši slavensku i svjetsku etnologiju na bogatstvo koje čuva hrvatski narod ... što je svojom sveobuhvatnom mudrošću i prijaznošću privlačio sve uzraste i svima je, kao učitelj, dijelio kruh znanja i spoznanja ... Filozofski fakultet kao nestoru naše etnološke, ali i filološke znanosti podijelio mu je povelju Filozofskog fakulteta, kojom se nagradom odlikuju najzaslužniji članovi naše ustanove i najzaslužniji pojedinci kojih je doprinos znanosti neizbrisiv« (Putovanja, Zagreb, vol. 2, br. 1, 2-3).

Za čim popolnejše poznavanje profesorjevega znanstvenega in vsakršnega strokovnega dela bi morali čim natančneje poznati potek njegovega življenja, posebno v mladih, študijskih letih, kar nam pa danes še ni mogoče v zadostni meri. Tako premalo vemo o izviri njegove nadarjenosti, njegovega značaja in temperamenta v njegovih prednikih - pa tudi njegove telesne žilavosti - bil je v dijaških letih nogometaš in se je učil mečevanja, o njegovi vzgoji v domači hiši - narodil se je 18. marca 1895 v Gospiću - kjer je kot edinec v družini gimnazijskega profesorja geografije Arturja, pozneje od 1920-1926 profesorja na filozofski fakulteti v Ljubljani in odtlej v Zagrebu (umrl 1944) imel najboljšo vzgojo in izobrazbo, ki si jo je pridobil v osnovni šoli in 1. razredu na gimnaziji na Sušaku, potem na 1. realni gimnaziji v Zagrebu, kjer je maturiral leta 1913. Jeseni tega leta se je vpisal na filozofsko fakulteto Vseučilišča v Zagrebu, kjer je študiral kot glavni predmet filozofijo (prof. Albert Bazala) in drugi glavni predmet hrvatski jezik z drugimi slavističnimi predmeti (prof. Dragutin Boranić, Tomo Maretić), kot stranski predmet pa nemški jezik s književnostjo (prof. St. Tropsch). Po sedmih semestrih se je vpisal v osmega na Karlovi univerzi v Pragi, kjer je študiral - po lastnih besedah v neki rokopišni avtobiografiji - »u prvom redu slavenske jezike, starine i folklor«. Pod »starine« moramo misliti »starožitnosti«, o katerih je predaval Lubor Niederle.

Po tedanjem redu je kot absolvent nastopil profesorsko službo kot suplent 12. 3. 1918 na »donjogradski« gimnaziji v Zagrebu, do nov. 1918, v maju 1919 postal »namjesni učitelj« na moški učiteljski šoli v Zagrebu, kjer je poučeval do 1922. Medtem je 31. jan. 1919 dosegel doktorat filozofije z disertacijo *Ritmika hrvatskih narodnih pjesama* (to temo je imel tudi za domačo nalogo za profesorski izpit), ki ji je bil glavni ocenjevalec verjetno prof. Boranić. Izpit za srednješolskega profesorja (danes bi rekli diploma filozofske fakultete) je opravil dne 22. oktobra 1918 iz filozofije in hrvatskega jezika kot glavnih predmetov, ki jih je smel poučevati v vseh razredih srednjih šol (oboje z odličnim uspehom) in 3. maja 1919 iz nemškega jezika kot stranskega predmeta (z dobrim uspehom), ki ga je smel poučevati v nižjih razredih. (Vir: Ispitna

svjedodžba, ki jo je 3. maja 1919 v Zagrebu izdalo Kr. poverjenstvo za ispitivanje kandidata srednješkolskega učiteljstva u Hrvatskoj i Slavoniji.)

V času srednješkolskega službovanja je Milovan Gavazzi razvil izredno znanstveno, publicistično in uredniško dejavnost, ki še ni dovolj raziskana. V letih 1919 do 1922 je objavil v časopisu Sv. Cecilija šest muzikoloških razprav in člankov. Urejeval je dijaški list *Omladina* in pedagoško glasilo *Nastavni vjesnik*. V prvega je npr. napisal članek *Oko balade o Hasanaginici* (1919-1920), ki kaže na zvezo z njegovim študijem slavistike. Pravtako obširno poročilo *Uz šestu knjigu narodnih pjesama zbornika Matice Hrvatske* (1920-1921).

Sodeloval pa je tudi v več drugih časnikih in časopisih (Hrvatska smotra, Savremenik, Vijenac, Hrv. geografski glasnik, Anthropos), za kar nimamo natančne bibliografije. Tako je v prvem letniku lista Hrvatski učitelj (I, 1920) objavil članek *Naš narodni učitelj kao proučavač svojega kraja i naroda*, v katerem so že zametki Gavazzijevih poznejših prizadevanj, da bi pritegnil učitelje k zbiranju gradiva o vaškem življenju, kakor so se izražala v Narodnoznanstveni zajednici.

Posebno pomembno pa je bilo, da se je mladi profesor pridružil prav tisti čas ustanovljenemu »kulturno-zgodovinskemu in etnografskemu« časopisu Narodna Starina (dalje NS), ki ga je urejeval dr. Josip Matasović in je bil »poluslužbeni organ muzeja« (Gavazzi, Lud Słowianski - dalje LS, 78). Prvi njegov članek v tej reviji: *Tkanje tkanica osobitom spravom u Posavini* je bil s področja njegovega poznejšega etnološkega delovanja in dokazuje, kako zgodaj se je Gavazzi zanimal za stvarno kulturo. Iz tega časa je tudi prispevek *Etnografske akvizicije* (NS I, 1922), na katerega se tudi nanaša njegova navedba v avtobiografiji, da je za etnografski oddelek Hrvatskega narodnega muzeja »več prijte toga sabirao materijal«. V Narodni starini je tudi objavljial knjižne ocene in poročila, a povečini že v času službovanja v muzeju.

M. Gavazzi pa je v teh letih objavljial tudi v drugih časnikih in časopisih, npr. v Savremenu 1920, v Hrvatski njivi 1918 in še kje. Že iz njegove prve obširnejše bibliografije (B. Pleško, Etnološki pregled 6-7, 125-136) je razvidno, da je v času službovanja na srednji šoli in urejevanja Nastavnega vjesnika vneto deloval tudi v profesorski organizaciji, saj najdemo v njem njegova poročila: *Pitanje profesorske komore u Čeha* (1921), *Briga oko estetskoga uzgoja omladine u Českoj* (ib.), *Česki prikaz našega društva i njegova rada* (ib.) itn. Ti prispevki tudi dokazujejo profesorjevo vsestranskost in mednarodno aktivnost.

Čisto pozabljeno pa je, da je Gavazzi sestavil *Pravopisni rječnik* (Zagreb 1921, 138 strani). Leto 1922 pa je postalo odločilno prelomno v Gavazzijevem delovanju, saj je bil - po lastnem zapisu v avtobiografijah - »na pobudu« in v drugi različici: »na prijedlog ravnateljstva Etnografskog odjela Hrv. nar. muzeja u Zagrebu pridijeljen najprije dijelom (15.IX.1922, tj. da je še učil nekaj ur na šoli, V.N.) a poslije sasvim tome muzeju, za koji sam već prijte sabirao material. U tom sam muzeju imenovan za kustosa (18.IV.) 1923 g. i kao takav sam ostao tamo do imenovanja za vanrednog profesora univerziteta«. Kakor je bil M. Gavazzi gotovo odličan profesor in je rad učil, tako pa njegovo dotedanje znanstveno in publicistično delo dokazuje, da ga je mikalo prav to področje in sicer razširjeno z etnomuzikologije, ki se ji je dotlej najbolj posvečal, na vso ljudsko kulturo. Zato je njegov prihod v Etnografski muzej gotovo zelo ustrezal njegovim željam in namenom ter je moral biti omogočen tako s spoznanjem tedanjega ravnatelja etnografskega oddelka S. Bergerja, da mu bo M. Gavazzi zelo dober sodelavec, kakor gotovo tudi s priporočilom zunanjega sodelavca muzeja, glasbenika Božidarja Širole in kustosa muzeologa, poznejšega ravnatelja Etnografskega muzeja, dr. Vladimira Tkalića, Gavazzijevoga najožjega sodelavca.

M. Gavazzi je bil muzejski človek in delavec v najboljšem pomenu besede. Že na začetku svoje znanstvene kariere, gotovo že kot študent slavistike v širšem smislu -

zato je tudi šel pred koncem študija v Prago in tam so mu spoznanja še bolj dozorela - je dobro vedel, da je prvotni vir spoznavanja in raziskovanja ljudskega življenja to življenje samo - in sicer po njegovem spoznanju vaško življenje - drugotni vir pa so muzeji in druge zbirke, ki včasih hranijo s terena že izginule predmete, pomembne za spoznavanje starejših oblik, pa še pisani ali tiskani podatki bodisi v arhivalijah ali objavljeni v tisku, tudi že uporabljeni v znanstveni ali publicistični literaturi. Zato je Gavazzi kot profesor etnologije stalno ali sam vodil svoje študente v Etnografski muzej ali so jih vodili asistenti. V njegovih razpravah najdemo nešteto sklicevanje na predmete v raznih muzejih po svetu, bodisi da jih je opazil sam, bodisi da je vedel zanje iz literature. Teren ga je pošiljal v muzej k recentnim dopolnilom in nasprotno: pomanjkljive muzejske zbirke so klicale po dopolnjevanju in po študiju celotnega življenja na terenu, saj so muzejski predmeti le statične prvine, odnesene s terena.

Zgodovino in stanje v prvem desetletju etnografskega muzeja v Zagrebu je Gavazzi sam orisal v razpravi *Razvoj i stanje etnografije u Jugoslaviji* (LS I, 1931), kjer poudarja pomen zbirke nekdanjega podjetnika, izvirajočega s Slovaškega, Samuela Bergerja, ki je postal 1919 prvi ravnatelj Etnografskega oddelka Hrvatskega narodnega muzeja, v katerem so tedaj združili etnografske zbirke iz vseh muzejev in zasebne zbirke. Pri *Odsjeku za pučku muziku* tega muzejskega oddelka, ustanovljenem že 1920, piše Gavazzi: »sa zadatkom, da se brine za organizaciju i sabiranje narodne muzičke građe (voden dijelom od muzikologa dra Božidara Širolo, dijelom od pisca ovoga prikaza)«. Gavazzija so za delo prav v glasbenem oddelku muzeja najbolj priporočale njegove dotedanje etnomuzikološke razprave, v zvezi s katerimi pravi L. Županović (gl. dalje), da si je Gavazzi pridobil »temeljito glasbeno kulturo z vzorno iznajdljivostjo v stari glasbeni grafiji ... v največji mogoči meri« (EP 14, 17), »ne s formalno diplomom, marveč s svojo veliko in stalno ljubeznijo do glasbe«. Saj se je štirinajst- in petnajstletnik učil igranja na flavto v šoli zagrebškega Narodnega zemaljskega glasbenega zavoda, nato pozavne (trombona) in timpanov ter je muzical s svojimi prijatelji. Kot samouk si je prisvojil glasbeno teoretične discipline, tako da »je u tome uspio iznad svakog očekivanja, svjedoče svi njegovi radovi ...« (Županović, EP 14, 117).

M. Gavazzi je v času svojega delovanja v muzeju nadaljeval svoje muzikološko raziskovanje, ki ga ni nikoli opustil tudi pozneje, obenem pa je za namene muzejskega glasbenega oddelka snemal ljudske napeve na terenu: s sodelovanjem dr. Vinka Žganca v Medmurju jih je »mukotržno i strpljivo« (Županović) posnel okoli 120 in dva svatovska govorna odlomka. Fiksiral jih je s pomočjo aparata dunajskega Phonogramm-Archiva na 31 plošč, o čemer poroča v članku *S fonografom kroz Međumurje* (Sv. Cecilija 1924). Gavazzi je snemal tudi v drugih krajih (z B. Širolo) in tudi zapisoval napeve, o delu glasbenega oddelka pa je napisal (s Širolo) obsežno poročilo: *Muzikološki rad Etnografskog muzeja u Zagrebu od osnutka do konca 1929.* (NS 10, 1931, sv. 25, 3-80).

Prof. Gavazzi je mnogo hodil na teren sam ali s skupinami in ni prehodil le vsega etničnega hrvaškega ozemlja - npr. tudi Gradišćansko v Avstriji -, marveč tudi sosednja področja na Balkanu, o čemer pričajo navedbe v njegovih spisih in njegovi fotoposnetki. Med temi njegovimi ekskurzijami je bila posebno pomembna, kot prva take vrste, »ekspedicija« s čolni po Kolpi v juliju in avgustu 1923, o čemer sta z V. Tkalčićem poročala v članku *Pokupska ekspedicija 1923. godine* (Zbornik, Gradski muzej, Karlovac 1964, 114-124). - M. Gavazzi ni prinašal s takih popotovanj le bogatih zapiskov, marveč tudi številne fotoposnetke najprej za etnografski muzej, pozneje pa za Etnološki seminar na fakulteti. Številne od njih je uporabil v svojih spisih in uporabili so jih tudi drugi. Pripomniti je treba, da je imel M. Gavazzi odlične sposobnosti za terenskega delavca: poleg samoumevnih strokovnih, z odprtimi očmi in ušesi za vse, kar je treba rešiti za stroko, še izreden takt, s katerim je znal občeovati z vaškimi

ljudmi tako na cesti, kot na polju, na paši, pri delu, v hiši in izvabiti iz njih vse, kar ga je zanimalo. O tem mi je pripovedoval iz svojega izkustva rajni prof. B. Bratanić.

O Gavazzijevem muzeološkem in terenskem delovanju je napisala posebno študijo Jasna Andrić (Prof. dr. M. Gavazzi i njegov rad na polju etnološke muzeologije. Lički zbornik 1, Zagreb 1978, 1-16). Tu naj omenimo le, da je v času svojega službovanja v Etnografskem muzeju pisal o svojem in muzejskem delu v člankih: Etnografske akvizicije (NS 1922), Iz materijalne kulture (Etnografski muzej u Zagrebu, ib.), Iz naše narodne umjetnosti, Uskrsna šarena jaja (Vijenac II, 1924), Sa našega sela (Zagrebački ilustrovani list 1925); za Katalog kulturno-historijske izložbe grada Zagreba (1925) je napisal članek: Kultura sela oko Zagreba.

V teh letih je Gavazzi tudi nadaljeval s pisanjem ocen in poročil o strokovnih knjigah (Niederle, Murko, Schneeweis, Širola) v časopisih, v katere je pisal doslej in jim je ostal zvest tudi po odhodu na univerzo. Tudi ta poročila so dokaz avtorjeve vsestranosti in zavesti, da je treba bralce seznanjati s strokovnimi novostmi v najširšem razponu (etnologija, glasba, slavistika).

Zanimivo bi bilo vedeti, odkod so prihajale pobude za Gavazzijev poziv na univerzo in kdaj. Ker so vse srednjeevropske univerze imele katedro za etnologijo (etnografijo), tudi v tedanji Jugoslaviji: v Beogradu že na začetku stoletja in v Skoplju od 1921, je tudi v Zagrebu, na najstarejši univerzi v državi, bila potreba po njej pereča, saj je bila strokovna dejavnost v okviru JAZU zelo živa. Toda potem, ko Anteja Radića iz političnih razlogov niso imenovali na to mesto in je kmalu umrl, so katedro za etnologijo ustanovili šele 1924, zasedel pa jo je 1925 kot docent slavist dr. Petar Bulat, prej krajši čas docent v Skoplju. Toda ostal je na tem mestu le eno študijsko leto, saj kvalifikacije zanj ni imel (z nekaj manjšimi folklorističnimi spisi s področja verovanja). Tako je postala strokovna zasedba katedre spet aktualna in izbor je naravno našel kustosa Milovana Gavazzija za najprimernejšega, saj je imel že spise z raznih področij etnologije. Da bi se še bolj usposobil, so mu - gotovo na pobudo univerze - preskrbeli stipendijo, o kateri sam pravi: »U svrhu usavršavanja i samostalnog naučnog rada napose u području slavenske etnografije in paleoetnografije dobio sam za g. 1925. 26. stipendij za studij u Pragu gdje sam u rečenom smjeru radio u muzejima, univerzitet-skim institutima pa i među Malorusima (Verhovincima) u Karpatima; studirao sam te godine i muzeje u Berlinu, Hamburgu, Krakowu (tu se je seznanil s prof. K. Moszyńskim, ki ga je vodil po strokovnih ustanovah, prim. Gavazzijev članek v zborniku o Moszyńskem, V. N.), Turčianskom sv. Martinu i Beču (ovdje inače u nekoliko navrata) - upotpunjujući, pored ostaloga, i znanje u području opće etnologije. Predložen sam 1926. g. za vanrednoga profesora etnologije s etnografijom na filozofskom fakultetu univerziteta u Zagrebu, pa sam nakon ponovnoga prijedloga imenovan (23. X) 1927. (zakaj prvič ni bil imenovan, ni znano, gotovo iz političnih razlogov, V. N.), dok sam za redovnoga profesora imenovan (8.XI) 1930 g.«

Za Gavazzijevo strokovnost je pomembna njegova lastna oznaka svojega zanimanja za stroko (v *Opis života i rada* iz časa po 1948): »Studij života i kulture naroda zauzimao je još za vrijeme universitetskih nauka dio rada, napose oko duhovnoga blaga, pa je i disertacija izradjena iz toga područja *Ritmika hrvatskih narodnih pjesama*. Iza dovršenih sveučilišnih studija potpuno se odajem etnologiji dotično etnografsko-folkloriskom radu. Sabirao sam etnografsku gradju materijalne kulture u Lici zbirka se sada nalazi u Etnografskom muzeju u Zagrebu, pa se u tom pravcu rad nastavlja sve do sada, jednako kao i sakupljanje ostale etnografske gradje na različnim stranama u narodu. Uza to se već od prvih početaka rada u ovom naučnom području obrađuju pojedini pojavi i problemi u naučnim obradbama sad u užem sad u širem etnološkom okviru. Naročita su mi područja naučnoga rada: poredbeni etnološki studij slavenskih naroda i s tim u vezi život i kultura davnih Slavena; proučavanje etnografske strukture

Balkana i njezine geneze, napose kulturna analitika južnih Slavena. Uže specijalno područje rada još je: muzička etnografija muz. folklor ; taj se rad vršio dijelom u *Odsjeku za pučku muziku* u Etnografskom muzeju u Zagrebu, koji sam neko vrijeme sam vodio a poslije surađivao uz njegova kustosa dra B. Širolu, te vršio i fonografska snimanja. - U metodičkom pogledu aplicira se, gdje god je to moguće, metod uporedna ispitivanja stvari i naziva Wörter und Sachen ; a uz primjenu i ostalih metodičkih principa etnologije i kulturne historije obrađuju se pojedini kulturni kompleksi kulturno-analički prikazujući njihovu sadašnju kulturnu etnografsku strukturu te njenu genezu; provođenje *etnogeografskoga* radnog metoda kako u svojim tako i u rukovodjenim kolektivnim radovima Etnološkoga seminara donosi izvjesne još neobjelodanjene rezultate ...»

S temi besedami je Gavazzi sam označil smer in delovno metodo svojega raziskovalnega dela od začetkov, posebno od 1925 dalje, in na univerzi. Gotovo je bil on tedaj edini najbolje kvalificirani strokovnjak za mesto prvega resničnega učitelja etnologije na filozofski fakulteti, ki je moral ves potek študija tega predmeta in njegovo organizacijo ustvariti od začetka. V že navedenem članku o stanju stroke v Jugoslaviji je na kratko označil smer svojega dela na katedri: »Pored kolegija općene etnologije drže se kolegiji naročito iz slavenske etnografije i paleoetnografije te posebno i etnografije resp. etnografske strukture Balkana. Seminarski rad, osim svagdje uobičajenih poslova i principa (među ostalim i u svezi sa Etnografskim muzejem i t. d.), udešava se i u kolektivnim radovima, kod kojih se etnološke i uže etnografske teme (u prvom redu sa područja Balkana) obrade i pretresu uz podjelu rada među članovima seminara.« (LS I, 2, 1930, B 293).

V seminarju je moral osnovati knjižnico, nabaviti aparate in druga pomagala, začel je sistematično zbiranje etnološke bibliografije o južnih Slovanih in z izdelovanjem etnogeografskih kart, tako da je profesor pobudil pri nekaterih študentih sistematično raziskovanje nekaterih kulturnih prvin (orne priprave, Zeleni Jurij, noša, tipi preslic, skrinj itn.).

V skromnih razmerah, ko je etnološki seminar imel dolga leta, do preselitve v novo zgradbo filozofske fakultete, le en prostor za študente, ki je bil obenem predavalnica in prostor za asistenta, manjši prostor pa za profesorja, je profesor Gavazzi razvijal od začetka živahno, vsestransko dejavnost, s katero mu je uspelo pritegniti študente k resnemu znanstvenemu delu. To se mu je posrečilo iz več razlogov: zaradi velike ljubezni do predmeta, ki se mu je posvečal že toliko let; zaradi izrednega poznavanja predmeta, zaradi svoje znanstvene usposobljenosti in ne nazadnje zaradi prijetnega, privlačnega načina predavanja ter občevanja s posameznikom. Svoja predavanja, ki jih je tematsko širil tudi na vso Evropo in na neevropska ljudstva, je stalno dopolnjeval in jih pripravljaval, kot je sam označil svojega mlajšega kolego B. Bratanića v spominskem govoru: »Mnoge stotine studenata ... nose danas ono znanje koje im je on predavao, uvijek savjesno pripremljeno, možda čak i prepeditantno priređivana predavanja ... A tih etnologa ima po cijeloj Jugoslaviji i vanjskom svijetu. Mnogi su i na visokim položajima ove struke.« (Traditiones 16, 1987, 348).

Prav v Bratanićeви organizaciji in pripravi Etnološkega atlasa Jugoslavije in evropskega etnološkega atlasa so Gavazzijevi začetki v etnološki kartografiji dosegli svoj vrh. Toda profesor Gavazzi je bil tudi začetnik etnološkega filma v vsej Jugoslaviji. Po izjavi Našku Križnarju, ki je posnel razgovor z njim o njegovem filmskem delovanju 5. junija 1987 v Zagrebu, je posnel prvi film o svatbi v nekaterih vaseh Posavine leta 1922, ko je tudi že pisal o »potrebi kinematografskog snimanja« (NS I, 85). Sistematično pa je začel snemati dokumentarne filme 1930: o lončarstvu na ročnem kolesu v Potravlju pri Sinju in na Velem Ižu, o zvončarjih (Kastav), o kuhanju mleka z razžarjenimi kamni, o oranju, o pogrebu na saneh, v naslednjih letih pa je posnel, delno s

sodelovanjem A. Stojanovića, filme o izdelavi crepulj, o družinski zadrugi, o tkanju itn. Vsega dvajset dokumentarnih filmov, med katerimi so nekateri neponovljivi. Njegovo prizadevanje je podpiral Inštitut za znanstveni film v Göttingenu. Na Gavazzijevo pobudo je bil konec 50-ih let osnovan Jugoslovanski odbor za etnografski film, slovenski odbor pa je osnoval Niko Kuret, ki je snemal take filme na Slovenskem. M. Gavazzi je objavil članek: *Etnografski film, njegovo značenje i primjene* v Slovenskem etnografu XVI-XVIII, 1964, 57-84. Njegov iz francoščine prevedeni referat: O nujnosti kategorizacije etnografsko folklornih filmov je objavil Glasnik SED 3-4, 1987, 111-114.

Kot profesor je M. Gavazzi celo desetletje moral sam opravljati vse delo v svojem seminarju. Imel je mnogo dobrih študentov, med njimi je bil tudi diplomirani slavist Branimir Bratanić, ki je 1937 postal asistent v etnološkem seminarju in tako delno razbremenil profesorja. Po opravljenem doktoratu je šele 1951 postal docent in razširil obseg predavanj. Pripravljali so disertacije tudi drugi in postajali asistenti ter docenti. Da bi njihovim delom omogočil pot v javnost, je disertacije in druga dela začel objavljati kot Publikacije Etnološkega seminarja ... (B. Bratanić, V. Huzjak, A. Stojanović) ter v zborniku Etnološka istraživanja i grada, ki ga je izdajal Etnografski muzej v Zagrebu.

V Gavazzijevem življenjepisu je treba omeniti še njegov začasni delni povratek v Etnografski muzej: po krizi v njegovem vodstvu, v katero je Gavazzi sam polemično posegel (s člankom *Jedan novi »Vjesnik«* v Obzoru 1935 in Reorganizacija Etnografskega muzeja rt. 1936) je bil 31. VII. 1939 imenovan za v.d. njegovega ravnatelja, kar je ostal do jeseni 1941. - Njegovo delo pa ni ostalo le v okvirjih univerze in muzeja. Slovansky Ustav v Pragi ga je 1929 izvolil za člana dopisnika; Etnografska komisija Poljske akademije znanosti pa istega leta za člana sodelavca. Pri JAZU v Zagrebu so ga izvolili za člana odbora za raziskovanje historičnih kolonizacij (1929) in Odbora za folkloro (1930). Od 1949 je bil sourednik Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena. Bil je tudi izvoljen za dopisnega člana JAZU, toda zavoljo nesoglasij v odboru izstopil (verjetno 1958). Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani ga je izvolila za svojega zunanjega dopisnega člana 25. marca 1976.

Doma je bil strokovni urednik in sodelavec za etnologijo pri Hrvatski enciklopediji, Enciklopediji Jugoslavije, sodelavec Male enciklopedije in Pomorskega leksikona, Opće enciklopedije. Bil je deset let predsednik Etnološkega društva Jugoslavije in potem njegov častni predsednik; glavni urednik Etnološkega pregleda od začetka (1959 do 1983). - Postal je član vrste tujih znanstvenih društev: Anthropologische Gesellschaft in Wien, Polskie towarzystwo ludoznawcze v Poznanju, Československá národopisná společnost v Pragi. Prejel je odlikovanja v Nemčiji, na Finskem, Madžarskem, Herderjevo nagrado na Dunaju; nagrado za življenjsko delo NR Hrvatske in red dela ob 70-letnici življenja; v letu pred smrtjo je prejel posebno diplomu Filozofske fakultete univerze v Zagrebu za najzaslužnejše njene članke; Dvanajsti kongres Unije antropoloških in etnoloških znanosti v Zagrebu 1988 mu je podelil posebno plaketo kot etnologu svetovnega pomena. O njegovi udeležbi na številnih mednarodnih kongresih, simpozijih in strokovnih sestankih govorijo njegovi v zbornikih natisnjeni referati. Prav tako je predaval na mnogih domačih in tujih etnoloških katedrah in drugih ustanovah, en semester kot profesor-gost na Indiana University - Institute for Folklore v Bloomingtonu, Indiana.

O ugledu zagrebškega profesorja v svetu pričajo tudi pogosta vabila k sodelovanju v raznih revijah in zbornikih. Bil je tudi 1968 med soustanovitelji mednarodnega časopisa slovanskih etnologov *Ethnologia Slavica*, v katere uredniškem odboru je bil in ki izhaja v Bratislavi (doslej 22 letnikov). Njegovih življenjskih jubilejev se nismo spominjali le doma, marveč tudi v tujini. Tako je bil ob Gavazzijevi sedemdesetletnici Etnološki pregled 6-7 posvečen njemu kot posebna »Spomenica« z uvodnim člankom

M. Filipovića o slavljenčevem delu in pomenu ter z bibliografijo njegovih del, ki jo je sestavil B. Pleše. Poljaki so svoj časopis *Prace etnograficzne, zeszyt 7* (Warszawa-Kraków 1974) posvetili »Czcigodnemu Jubilatowi Dr. Milovanovi Gavazziemu ... wybitnemu etnologowi słowiańskiemu ...«

Ob osemdesetletnici svojega dolgoletnega predsednika je Etnološko društvo Jugoslavije priredilo od 7. do 10. X. 1975 v Stubičkih Toplicah strokovno posvetovanje njemu v čast in posvetilo Etnološki pregled 14 (1977) z delom tamkajšnjih referatov kot spominski zbornik, z uvodnim člankom V. Novaka in nadaljevanjem njegove bibliografije od 1965 do 1976 (J. Andrić, tu natančni podatki o navedenih spisih). *Ethnologia Slavica* pa mu je posvetila svojo VII. knjigo z uvodnim člankom V. Novaka: *Die wissenschaftliche Tätigkeit Milovan Gavazzis in bibliografijo njegovih del* (J. Andrić). - Njegovi zagrebški študenti pa so mu posvetili prvi letnik časopisa (ali prvi del zbornika) *Etnološki prilozi* (Zagreb 1978) s sedemnajstimi razpravami.

Kakor so spisi M. Gavazzija v tujih publikacijah pomembni za spoznavanje njegovih dognanj tudi za tuje strokovnjake, tako pa so zavoljo jezika in raztresenosti v težko dostopnih objavah vedno teže dosegljivi domačim, zlasti mlajšim etnologom in drugim interesentom. Zato smo avtorju večkrat predlagali, naj bi v prevodu izdal vse te razprave, na kar je ob svoji osemdesetletnici pristal. Tako je nastala obsežna, bogato ilustrirana knjiga: *Vrela i sudbine narodnih tradicija. Kroz prostore, vremena i ljude*. Etnološke studije i prilozi iz inozemnih izdanja (Zagreb, Liber, 1978, 290 strani, dalje kot VS). Knjiga tudi na zunaj ponazarja profesorjevo obsežno delo, seznam izvirnih naslovov in mesta objave spisov pa njihov časovni (od 1947) in prostorni razpon. Avtor jih je razvrstil v pet vsebinsko povezanih skupin. Tu naj zdaj izrazimo željo, da bi bilo potrebno pripraviti novo knjigo s prevedenimi poznejšimi profesorjevimi spisi v tujih publikacijah in s pomembnejšimi njegovimi spisi iz domačih časopisov in zbornikov.

Čeprav je bil profesor M. Gavazzi 31. 8. 1965 upokojen, je nadaljeval svoje delo na fakulteti kot honorarni predavatelj ter kot voditelj magistrskih in doktorskih študij, to zadnje še dolgo potem, ko je prenehal predavati. Tudi v tem času je še predaval v tujini in sodeloval v domačih društvih in ustanovah. Na svoj etnološki seminar je bil navezan do konca in mu je tudi volil veliko zbirko knjig in separatov, ki jih je nabral vse življenje, in svojo bogato korespondenco.

Pri predstavitvi in vrednotenju znanstvenega in strokovnega dela *M. Gavazzija* bi morali začeti s tistimi njegovimi poljudnimi in poučnimi spisi, ki jih je objavljaval v časopisu *Omladina*, *Hrvatska njiva* (1918), *Hrvatski učitelj*, *Nastavni vjesnik* in še kje, mogoče tudi v kakih dijaških listih ali kot dijak v časnikih, mladinskih listih. Toda to nam je danes v Ljubljani skoro nemogoče in bi predaleč zašli od obsega, ki ga omogoča naš zbornik v ta namen. To bo delo hrvaških kolegov.

Kratko je potrebno opomniti, da so pri Hrvatih - po mnogih spisih o ljudskem življenju od 16. stoletja dalje - 1889 ustanovili pri JAZU odbor za sabiranje spomenika tradicionalne literature, ki se je pozneje imenoval Odbor za folkloru, končno pa Odbor za narodni život i običaje in je 1896 začel izdajati *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* (ZNŽO). Njegov urednik je od drugega letnika naprej bil nekaj časa dr. Ante Radić, ki je pisal tudi o teoretičnih vprašanjih etnologije in sestavil *Osnovo za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*, po kateri so sestavili mnogo krajevnih monografij. Od 1902 mu je bil urednik Gavazzijev profesor D. Boranić.

Gavazzijevo vsebinsko mnogostransko znanstveno raziskovanje je najbolj smotrno pregledati po tematskih skupinah, čeprav v vseh obravnava ali v glavnem ali tudi hrvaško ljudsko kulturo. Tako se moramo ustaviti pri njegovih etnomuzikoloških in muzikoloških spisih, s katerimi je začel kot triindvajsetletnik. Strokovnjak za to področje, L. Županović, ugotavlja, da je med štiridesetimi Gavazzijevimi spisi s to

tematiko: 13 etnomuzikoloških, eden muzikološki, drugi pa sodijo v glasbeno publicistiko. Županović je nadrobno razčlenil in označil vse te Gavazzijeve spise in jih zelo visoko ocenil. V prvi skupini so taki kot: »*Koledo*« u zagrebačkoj stolnoj crkvi (1919), *Jadranska »lira« - »lirica«* (1939), *Pregled karakteristike pučke muzike južnih Slavena* (1932) *Die Namen der altslavischen Musikinstrumente* (1966) in drugi, ki vsi prinašajo nova dognanja na svojem področju. Izrazito muzikološka je razprava *Muzika starohrvatskih crkvenih prikazanja* (1924), v kateri »opozarja na vlogo glasbene sestavine v naših prikazanjih« (=ljudskih verskih igrah), v drugem delu pa »prinaša sodobno transkripcijo teh dveh neumatskih zapisanih napevov« v glagolskem rokopisu iz 1556. v Prikazanju sv. Lovrona ter razpravlja o njih in o rokopisu. (Županović, Prinos Milovana Gavazzija hrvatskoj glasbenoj znanosti, EP 14, 1977, 19.)

V glasbeno publicistiko uvršča Županović na n.m. tudi prvi Gavazzijev članek s tega področja: *Prilog narodnim melodijama u »Cithari octochordi«* (1919), v katerem obravnava besedilo in napev ljudske cerkvene pesmi, ki se začneja: O detece me predrago, vesela sem ti ... Kot nestrokovnjak v glasbi sem mogel pokazati ob profesorjevi devetdesetletnici (*Traditiones* 14, 1985, 165-168), da so tudi to kajkavsko pesem stoletja peli v prekmurskih cerkvah (pripadnost zagrebaški škofiji!) in jo ponekod še danes pójejo; pa tudi na besedilo prekmurske priredbe v Pustaijevi cerkveni pesmarici 1893. Pravtako sem povedal ob drugi profesorjevi razpravi s tega področja: *Iz povijesti pjesme Narodil nam se kralj nebeski* (1922), da jo še ponekod v Prekmurju pójejo, da je začetek te pesmi ohranjen v rokopisni Martjanski pesmarici iz 17. stol., natisnjen v evangeličanskem Bakoševem *Nouvom Gráduválu* 1789, delno pa tudi v Pustaijevi pesmarici. O ljudski glasbi in glasbilih je pisal Gavazzi v zadnjih letih še v prospektih *Medunarodne smotre folkloru v Zagrebu* (1975, 1987).

Gavazzijevo delo na področju muzikologije je delno omogočala tudi njegova slavistična izobrazba in je bilo - vsaj v glavnem - neodvisno od teoretičnega pristopa k etnološkemu raziskovanju, ki tvori večino njegovega raziskovanja. M. Gavazzi ni napisal nobene razprave o teoriji etnologije, njenih nalogah in delovnih metodah. Med njegove redke teoretične spise moramo šteti nekatere referate, v katerih je predlagal raziskovanje nekaterih nujnih vprašanj v evropski etnologiji: *Zu den gemeineuropäischen Forschungsplänen* (Laos 1951), *Forschungsevidenz* (ib.), *Urgent Tasks in European Ethnology* (1966), pa še *Uz savremeno proučavanje narodnoga stvaralaštva* (1972) in referat v Bovcu 1971: *Pojavi i procesi oko kulturnih granica* (1973), ki sta edina v hrvaščini napisana članka te vrste, pa tudi glavni avtorjev vidnejši odziv na dogajanje v sodobnem ljudskem življenju.

M. Filipović je prvi postavil vprašanje o Gavazzijevi teoretični usmerjenosti: »Prof. Gavazzi u toku svoga dugogodišnjeg rada ostao je po strani od raznih škola ili pravaca u etnologiji; bio je osobito imun prema raznim determinizmima. Počeo je i u toku celog svoj dosadašnjeg rada ostao ubeden i dosledan predstavnik empirizma, ali ne onog jednostavnog koji se zadovoljava konstatovanjem i opisivanjem činjenica: kao etnolog prof. Gavazzi uvek nastoji da što dublje prodre u istoriju pojava i ustanova čijim se proučavanjem bavi, koristeći se uz to i lingvističnim analizama kao i etnološkim poređenjima, te da tek onda izvodi zaključke. Stoga su njegovi zaključci redovno ubedljivi i konačni. Njegov metodološki postupak doveo ga je u poslednje vreme da postane veoma blizak onim stranim etnolozima koji se drže teorije kulturnih areja« (EP 6-7, 1965, 4).

Iz nekaterih Gavazzijevih spisov bi mogli zbrati nekaj stavkov, ki govorijo o predmetu in metodi stroke. Predvsem je tudi on, kot je bilo v tistem času v rabi po vsej Evropi, uporabljal termina: *etnografija* in *etnologija*: prvega kot oznako za opisni del znanosti mnogo pogosteje, drugega za raziskovalni del pa redkeje. Pozneje - okoli 1940 - so na Hrvatskem začeli uporabljati v poljudnih spisih tudi izraz »*narodoznan-*

stvo«, ki ga je uvedel že Ante Radić. V svoji prvi razpravi sintetičnega značaja: *Kulturna analiza etnografije Hrvata* (1928) je v uvodnem odstavku označil tri smeri preučevanja »etnološkega individuuma«: deskriptivno, komparativno in genetično; razložil pojem »etnološki individuum« in to navezal na raziskovanje »etnografije Hrvatov«. Že iz te razprave je docela jasno, da mu je predmet etnografije ali etnologije »kultura naroda« - ljudstva, vasi, kmetstva, - »života i kulture seljaka«. V enem samem stavku pravi: »U etnologiji ... to se naziva proučavanjem funkcija«. Termin »etnografija« je postavil Milovan Gavazzi v naslov razprave *Razvoj i stanje etnografije u Jugoslaviji* (1929 - 1931) in ga v njej tudi dosledno uporablja, razen v primerih, ko navaja uradne nazive: katedra za etnologiju. Podobno je v *Godina dana hrvatskih narodnih običaja* (1939) uporabljal največ »etnografija«, vendar v predgovoru tudi »etnologija«. Podobno tudi v naslednjih spisih uporablja »etnografski«. Isto izrazje uporablja tudi v poljudnih navodilih v Glasu narodnoznanstvene radne zajednice 1940, kjer tudi razlaga nekatere pojme iz stroke. V omenjenih tujejezičnih člankih piše nemški: *Volkskulturkunde* (Laos 1951), *Volkskulturforschung*, *volkskundlich*, vendar tudi »ethnologischen« (ib. 30). V omenjenem hrvaškem članku *Uz suvremeno proučavanje narodnoga stvaralaštva* uporablja ta ustaljena izraza, sicer pa že v prvem stavku: Zanimanje folklorista i etnologa ... O vseh teh vprašanih načelnega in terminološkega značaja bo gotovo nadrobneje razpravljal kak Gavazzijev bivši študent.

M. Gavazzi je vendarle napisal proti koncu življenja, na prošnjo uredništva zbornika *Problemy metodologiczne etnografii* (Polska Akademia Nauk, 1989, 151 -156) članek, natisnjen zelo pozno in zato le malokomu pri nas znan: *Ein wissenschaftlicher Werdegang - Gedanken, Arbeitsmethoden und Erfahrungen*. Spis bi bil gotovo zelo drugačen, ko bi ga bil avtor napisal mnogo prej - iz lastne pobude bi ga gotovo ne bil. Sedaj govori - čeprav pomembno pričevalno - največ o vsebini in značaju svojega raziskovalnega dela, manj pa o svoji metodi. Pomembna je njegova začetna izjava, da »se v postanku skoro vsakega etnologa sčasoma razvijejo določeni pogledi in smeri kot tudi odvisnost od vladajočih etnoloških oz. splošno znanstvenih usmeritev, ki obvladujejo njegove misli in vplivajo na njegovo dejavnost« (151). Obširno označuje obe kulturnogeografski karti, ki ju je izdelal na začetku svoje dejavnosti na univerzi, kot pomemben del svojega raziskovalnega dela, saj ponazarjata prostorsko razvrstitev izbranih kulturnih prvin na hrvaškem ozemlju in približno časovno razvrstitev kulturnih plasti na njem. Množica dotlej nabranega gradiva o »podedovanem načinu življenja (!) in vaški kulturi ... gradivo ljudskih stvaritev ...« je terjalo »ureditev, evidenco in kontrolo« (152). Potrebno je bilo »znanstveno, etnološko vrednotenje« tega gradiva in »upoštevanje temeljev etnološkega raziskovanja je sililo avtorja, razširiti predvsem uporabno območje kriterija kvantitete oz. njegovega vplivnega območja. Kriterij kvantitete, uporabljen najbolj pri prostorno zelo oddaljenih oz. od davnine ločenih kulturah in pri njih posameznih bistvenih elementih, je moč uporabiti tudi pri mnogo manjših oz. ločenih ljudskih kulturah, posebno tudi v Evropi, ker domnevamo, da določena kvantiteta ustrežajočih si enakih elementov ne omogoča le dognanja neke prvotne zveze oz. skupnega izvira, marveč more veljati tudi glede bistvenih posameznosti istih prvin« (152). Gavazzi je sledil Gräbner-Schmidtovi kulturnozgodovinski metodi, kar dokazuje navedeni stavek, čeprav je nikjer ne omenja.

Ko omeni še pomembnost jezikovne sorodnosti, arheoloških in zgodovinskih dokazov, našteje glavna območja svojega raziskovanja in poudari pomen foto- in filmoteke v svojem seminarju ter gradiva za Etnološki atlas Jugoslavije, ki se je prav tam zbiralo in mu je rabilo pri delu. Končuje z omembo svojega sodelovanja s tujimi etnologi in ustanovami, v daljšem odstavku pa povzame oznako svojega raziskovanja celotne »podedovane kulture ... (tudi) družbenih življenjskih oblik, načina vedenja in

naziranj«. Ta znanost je etnologija, imenovana drugod »Cultural Anthropology, etnografija« in je ni moč omejiti z določenimi časovnimi in prostornimi mejami; povečini jo označujejo časovno »pred industrializacijo« (v Evropi pogosto »po koncu fevdalizma«, pred navalom kapitalizma) ... čeprav ti termini komaj pomenijo eno in isto ali nekaj določnega. Tako moremo delno tudi novejše modne smeri »(veliko)mestna etnologija, Gegenwartsvolkskunde« razumeti kot periferne nadaljnje tvorbe. V končnih stavkih se avtor zavzema za interdisciplinarno upoštevanje dognanj, predvsem jezikoslovja, arheologije in zgodovine.

Ker je M. Gavazzi začel svoje znanstveno delo z raziskovanjem hrvaške ljudske kulture ne le z muzikološkimi spisi, marveč tudi s takimi o tvorni in družbeni kulturi, naj označimo najprej to področje njegove ustvarjalnosti. Ko je postal kustos v Etnografskem muzeju, je sproti poročal o njegovih pridobitvah (v NS 1922 in sl.), tudi že pod naslovom *Iz materialne kulture* (ib.) ter objavil prvi članek o nekem predmetu: *Tkanje tkanica osobito spravom u Posavini* (ib.), ki je začetek njegovega stalnega poglobljenega zanimanja: predenje in tkanje pri starih in današnjih Slovanih. V tem času je še pogosto pisal tudi v splošno kulturne revije, tako o pirhih v Vijencu (1924); najraje pa v zgodovinsko usmerjeno Narodno Starino, kjer je objavil članek *Sator-formula u Južnih Slavena* (1923), s katerim je prešel že v področje verovanja. Prvi sintetični pregled manjšega območja je v katalogu razstave o Zagrebu: *Kultura sela oko Zagreba* (1925).

V letu po prihodu na katedro je Gavazzi objavil eno svojih temeljnih razprav: *Kulturna analiza etnografije Hrvata* (NS 1928), ki jo je znatno dopolnil v besedilu in ilustracijah v nemščini: *Der Aufbau der kroatischen Volkskultur* (Bässler-Archiv für Völkerkunde XX, Berlin 1937) in v hrvaški različici: *Etnografski sastav hrvatskoga sela* (Zemljopis Hrvatske II, Zagreb 1942); nekoliko prirejeno ter z novim naslovom *Sadržaj kulture i života Hrvata u prošlosti i sadašnjosti* v knjigi: *Baština hrvatskoga sela* (1991, 77-108, z angleškim povzetkom s. 129-131), ki je prišla na svetlo mesec dni pred avtorjevo smrtjo. Avtor je predstavil genezo nekaterih kulturnih elementov in njih izvir v različnih kulturnih sferah, kakor jih je pozneje označil in razvrstil v več svojih razpravah. Razprava je zavoljo nazornega pripovedovanja in povezanosti posameznih elementov s preteklim in današnjim življenjem že kar dovolj izčrpen pregled hrvaške kmečke, vaške kulture.

V razlago prastarih ornamentov, danes nerazumljenih, čeprav toliko uporabljanih, je posegel Gavazzi v razpravi *Svastika i njen ornamentalni razvoj na uskrnim jajima sa Balkana* (ZNŽO XXVII, 1929). Opisal je nekaj primerov slavonske noše (NS 1929), v kratkem, toda pomembnem prispevku pogreb na saneh (LS I, 1929-1930), nato pa razpravljal v dveh spisih o stanju stroke: v poljudnem članku (Napredak, Sarajevo 1930) in v razpravi *Razvoj i stanje etnografije u Jugoslaviji* (LS I in II, 1929-31) prvi nadrobno prikazal zbiralno in raziskovalno delo od najstarejših časov; katedre za etnologijo, strokovna glasila, muzeje, zbirke, arhive in bibliografije. Tako je tukaj prvič zbrano gradivo o razvoju stroke na Slovenskem.

Gavazzi se je ustavil tudi ob zelo raziskovani temi v hrvaški umetnostni zgodovini: ob starohrvatski umetnosti in njenih problemih (Hrvatska revija V, 1932). Tudi hrvaško ljudsko umetnost zadeva njegov referat *Oko problema krsta s kukama (svastike)* v Zborniku III. kongresa slovanskih geografov in etnografov (1932). Da je bil še s srcem v muzeju, dokazuje članek *Oko dobra i zla naših muzeja* (Hrv. rev. VI, 1933). Kako je bilo tkanje vedno v ospredju njegovega zanimanja, priča tudi krajši članek: *Tkanje uskih tkanica* (»gačnika« i »bradešnjaka«). *Pletenje ženskih kapica* (»jalba«) v Etnografska istraživanja ... 1934. Sem gre tudi spis *Oprema ženske glave* (z dvema soavtorjema). - O pogrebu na saneh je referiral tudi na I. mednarodnem kongresu antropoloških in etnoloških znanosti v Londonu 1934 (obj. v njegovem Comptes-rendu).

Samo omeniti je moč vrsto tudi poljudnih člankov o gradiščanskih Hrvatih, o raznih šegah, o lončarjih. Svoja poznejša raziskavanja o kulturnih področjih je Gavazzi nakazal v kongresnem referatu: *Problem karakterističnoga razmještaja nekih etnografskih elemenata na Balkanu* (na IV. kongr. slovan. geografov in etnografov 1936, - 1938), s čimer je povezan članek: *Balkanski poluotok. Etnografski pregled* (Hrvatska enciklopedija II, 1941).

Novost sta bili dve knjigi, čeprav poljudno pisani, izšli skoro istočasno: *Godina dana hrvatskih narodnih običaja* (v dveh delih, 1939), ki je doživelo 1988 ponatis (v enem zvezku), in *Pregled etnografije Hrvata* (1940), dopolnjen ponatis v knjigi Baština hrvatskoga sela (1991) pod naslovom: *Osnovni elementi baštinsjane materijalne kulture i života Hrvata*. Oba ponatisa pričata, da sta bili deli še danes - po pol stoletja - nujno potrebni tako strokovnjakom kot širokemu bralstvu. Ob obeh bi rad povedal dvoje: profesor Gavazzi je izdal malo samostojnih knjig in še te na prošnjo ali prigovarjanje. Bil je prenatančen, samokritičen, nikoli mu taki večji načrti niso bili dovolj dozoreli. Kar je napisal, je bilo temeljito pretehtano in jedrnato, dostikrat zelo kratko. Zato bi bilo potrebno izdati vse njegove spise, da bi tudi nazorno videli, koliko je ustvaril. In dostopni bi bili, saj so raztreseni v množici publikacij.

Drugo, kar moramo vedeti ob teh dveh knjigah, so zunanje politično narodnostne okoliščine, saj je 1939 bila ustanovljena Banovina Hrvatska, ki je omogočila tudi hrvaški kulturi večji razmah, obenem pa so začeli utrjevati hrvaško narodno in kulturno zavest. Ena od nosilk tega prizadevanja je bila Matica Hrvatska s svojimi mnogimi zbirkami - saj je M. Gavazzi bil celo urednik njenega zbornika Kolo - in ona je izdala v svoji Mali Knjižnici knjigo *Godina dana ... Druga pospeševalka narodnostne prebuje in poglobljanja samozavesti* je bila Seljačka sloga, ki je delovala v povezavi z Radićevo HSS - brat politika Stjepana pa je bil Ante Radić, ki je postavil temelje etnološkemu raziskovanju na Hrvatskem. Njegovo delo so sedaj nadaljevali tudi s politično podporo. Seljačka sloga je začela prirejati »smotre hrvatske seljačke kulture«, ki so se nadaljevale, z nekoliko spremenjenimi imeni, do zadnjih let. Prof. Gavazzi je imel pri tem pomembno besedo.

Na platnicah *Pregleda etnografije Hrvata*, ki ga je izdal »Klub ABC«, beremo: »Svaki rad u narodu može uspjeti samo onda, ako odnosni kulturni radnik (i činovnik) pozna narod, među kojim živi«. Zato so v klubu sprejeli »zahtjev, da svi daci u srednjim školama i na sveučilištu morajo učiti i polagati ispite iz narodoznanstva ili etnologije i etnografije.« Isti klub je skupno s Seljačko slogo organiziral v začetku 1939 »prvi etnografski tečaj za prosvetne delavce«, ki sta ga vodila prof. Gavazzi in B. Bratanić. Tu je tudi povedano, da so Gavazzija naprosili, naj napiše knjigo, ki naj bi rabila šolanim ljudem, ki sodelujejo s kmečkim ljudstvom, in prosvetnim delavcem. Napovedan je tudi izid druge in tretje knjige za božič in veliko noč.

Tudi imenovanje prof. Gavazzija za v.d. ravnatelja Etnografskega muzeja v Zagrebu - preimenovanega v Hrvatski narodni Etnografski muzej - 1939 moramo imeti za prizadevanje, da bi se spoznavanje in raziskovanje ljudske kulture poživilo in sicer v hrvaški smeri. Sodelavci in uredniki ZNŽO, EM v Zagrebu, muzejskih oddelkov v Splitu in Sarajevu, Etnološkega seminarja v Zagrebu so ustanovili »Narodoznanstveno radno zajednico« (»Etnografski kolaborativ«), ki je začela izdajati »Glas NRZ« (izšel sveščič 1-1940), ki je dajal navodila in objavil nekaj vprašalnic za zbiranje gradiva.

V. Belaj je v Predgovoru k novi izdaji knjige *Godina dana ...* med drugim zapisal, da je bila njena izdaja 1939 »u etnološkim krugovima nemala senzacija«, saj so v njej bile prvič zbrane in razložene šege Hrvatov doma in v tujini. Poleg že objavljenih podatkov je v njej mnogo novih in knjiga je postala »eden najvažnejših etnoloških priručnikov«, iz katerega še danes študirajo in pomembna za vse, ki želijo spoznati

hrvaško ali sploh slovansko duhovno kulturo. Omenimo le Borisa Orla delo o slovenskih šegah v Narodopisju Slovencev, ki se je naslonilo na Gavazzijevo knjigo. Belaj tudi pove, da je avtor vnesel v novo izdajo množico drobnih sprememb in dopolnil, posodobil jezik, preoblikoval neke večje celote.

Druga svetovna vojna je zavrla tudi načrtovano etnološko delo na Hrvaškem. *Pregled etnografije Hrvata, Prvi svezak* - je ostal nedokončan. Po vojni je avtor pač mislil na novo, znanstveno zasnovano delo, ki se mu je pa zavljo zaposlenosti in drugega pisanja odmikalo zavljo njegove samokritičnosti in dvakratni javni poziv pisca tega članka je žal ostal zaman. Menim pa, da bodo njegovi nekdanji sodelavci mogli iz njegovih univerzitetnih predavanj pripraviti tako delo, ki smo ga od profesorja pričakovali. Ker česa boljšega tudi hrvaška etnologija doslej še ni zmožla, so Gavazzija pripravili vsaj do tega, da je pristal na novo izdajo in jo tudi nekoliko izpopolnil pod spremenjenim naslovom, ki natančneje označuje vsebino dela. Urednica nove knjige, Jasna Andrić, ga je označila: »Za poglavlja, koja delo obuhvaća, ostalo je ono do danas temeljni pregled etnoloških činjenica ...« In poudarja, da delo kljub svojemu poljudnemu značaju upošteva »osnovne znanstvene postupke i probleme« (n.d., 6-7).

K sintetičnim prikazom hrvaške ljudske kulture sodi tudi knjiga: *Hrvatska narodna umjetnost* (1944) z Gavazzijevim predgovorom. V to področje sodi še njegov članek *Narodna likovna umjetnost* (Enciklopedija Jugoslavije 3, 1965), sintetični pregled o ljudski umetnosti v Jugoslaviji (Propiläen-Kunst-Geschichte) in splošni članek *Hrvati IV. Etnografija* (Enciklopedija Jugoslavije 1960). Sintetičen značaj ima tudi članek *Narodni običaji* (Enciklopedija Jugoslavije 6, 1965). - Samo omeniti moremo, da je Gavazzi posvetil vrsto drobnih, toda nova dognanja vsebujočih člankov posameznim delom hrvaške noše, npr. *Pokrivača* (1954), *Hoverlica* (1958) i.dr.

Posebno Gavazzijevo zanimanje je veljalo slovanski zadrugi od tridesetih let s poljudnim spisom: *Seljačka zadruga obitelj kao činjenica i kao problem* (Kalendar Napredak, Sarajevo 1934); *Novije činjenice za dokaz opstojanja zadruga u doba slavenske zajednice* (EP V, 1963), *Das Los der Grossfamilie auf dem Balkan* (Die Kultur Südosteuropas, München 1964); večja sinteza: *Die Mehrfamilien der europäischen Völker* (Ethnologia Europaea XI, Göttingen, 1979, 80) in *The extended family in southeastern Europe* (Journal of Family History, Minneapolis 1982). Podobno tudi posestrimstvu in pobratimstvu: *Vitalnost običaja pobratimstva i posestrimstva u sjevernoj Dalmaciji* (Radovi Hist. inst. 1955), *Die Vitalität der Wahlbruderschaft und Wahlschwesterschaft in Dalmatien* (Papers ... Stockholm 1955). - Novost v etnološkem raziskovanju Balkana so Gavazzijeva dognanja o megalitski kulturi na Balkanu v spisih: *Totenraststeine* (Schweizerisches Archiv für Volkskunde 1961), *Steinerne Raststellen der nordwestlichen Balkanhalbinsel* (VI. Congres ... Paris 1960, 1963); *Stone encircled graves in Bosnia-Hercegovina* (Godišnjak ... Sarajevo 1965); *Okolo megalitskih tragova uz istočni Jadran* (Adriatica preahistorica ... 1970).

Hrvaško ljudsko kulturo je Gavazzi pritegnil kajpada v vse svoje razprave o posameznih staroslovanskih prvinah in kulturnih območjih, o čemer pozneje. Posameznih razprav o prehrani, o pekvi, o pastirskem življenju in planšarstvu, o petju ob žrvnju, o zadrugah itn. je toliko, da vsega tega ni moč v tej zvezi niti površno obravnavati. Opozoriti hočemo le na njegovo poročilo (skupaj z V. Tkalčičem) *Pokupska ekspedicija 1923. godine* (Zbornik - Karlovac, 1964) o prvem ekipnem terenskem delu na Hrvaškem. Pravtako ni moč obravnavati tistih Gavazzijevih spisov, ki segajo v kulturo raznih evropskih narodov.

V širši južnoslovanski prostor je segel Gavazzi ponovno z referatom na simpoziju za raziskovanje prehrane v Lundu 1970: *Die Volksnahrung in Jugoslawien* (Ethnologia Europaea V, 1971, 197-203) s podnaslovom *Quellen und Forschungen*, v kateri izčrpno upošteva tudi redko slovensko gradivo (prezrl je le knjigo Slovenska ljudska kultura

pisca tega članka) in poudaril ob razpravi V. Novaka: Die Milchwirtschaft ... : »Die dabei reichlich vertretene volkstümliche Nomenklatur weist sehr eindrucksvoll darauf hin, wie eben in diesem Bereich der Volksüberlieferung die überlieferten Ausdrücke von grundlegender Bedeutung sind für deren wissenschaftliche Erforschung, was von vielen anderen Beiträgen dieser Art nicht gesagt werden kann« (n.m. 202).

Iz južnoslovanskega območja, čeprav so tudi v njem podatki o predmetu, je segel Gavazzi z razpravo: *The Tradition of killing old people*. Prolegomena to a revised methodical treatment of the Subject (Foklore today - A Festschrift for Richard M. Dorson, Bloomington 1976) s kritičnim pretresom dosedanjih mnenj in lastnimi dognanji, v širši svetovni prostor, k čemur ga je gotovo vzpodbudilo daljše predavateljsko bivanje prav v Bloomingtonu na povabilo prof. Dorsona, raziskovalca izročila o našem Frideriku Baragu v Ameriki (o tem mi je govoril v Uppsali 1951 na mednarodnem etnološkem kongresu).

Pobljže si je treba ogledati dvoje področij profesorjevega stalnega raziskovanja, pomembnega tudi za druge slovanske in neslovanske strokovnjake. Prvo je *staroslovanska kultura*, katere nadrobnejše spoznavanje je mikalo avtorja že kot odličnega slavista. Začetki raziskovanja domače ljudske kulture so mu pokazali, da brez povezave z genezo staroslovanske kulture ostaja le na pol poti. To ga je tudi gnalo kot muzejskega kustosa, ki mu je bilo ponujeno, naj se pripravi za etnološko katedro, v Prago k tedaj največji avtoriteti na tem področju, Luborju Niederleju. Njegovo temeljno delo je kajpada že dobro poznal. Izredno zanimivo bi bilo vedeti iz profesorjevega pričevanja, kakšen je bil način razgovorov in sodelovanja z Niederlejem, o katerem ni nikjer ničesar napisal. Iz Gavazzijevih spisov vidimo, na katere praznine ga je opozarjal veliki učitelj in v katero smer ga je vodil. Že v letu, ko je prišel v Prago, je časopis *Slavia* objavil Gavazzijevo razpravo: *Slavenske mjere za predivo i tkivo prema seksagezimalnom sistemu* (*Slavia* III, 1925, 652-672), v kateri je z jezikovnim in etnološkim gradivom iz vseh slovanskih dežel pokazal uveljavitev in rabo šestdesetinskega sestava pri štetju niti, motanih na motovilu ali osnovanih v osnovi na statvah ali krosnih, z enotami treh niti (čisanica itn.), iz 30 ali 60 niti (pasma), ki se je udomačil tudi pri nekaterih neslovanskih narodih (Finci, Švedci, Norvežani, Madžari) s slovanskimi imeni. Tudi pri Slovencih je ponekod ohranjeno predeno, kar je drugod motk ipd.

To razpravo dopolnjuje naslednja: *Praslavenski tkalački stan i tkalačka daštica* (ZNŽO XXIV, 1928), v kateri je dokazal neupravičenost dotedanjega prepričanja, ki ga je zastopal tudi Niederle, da so praslavenske statve (krosna) bile vertikalne. Toda nazivi za štiri njihove sestavine (podnožnjaki, škripci, čolnič, bila), znani v oblikah iz istega korena v vseh slovanskih jezikih, dokazujejo, da jih na vertikalnih statvah ni moglo biti - marveč so bile pri Slovanih vsaj ob koncu njihove skupnosti in gotovo še mnogo preje na horizontalnih statvah. Slovanska ljudstva so imela ali še imajo tudi deščico za tkanje trakov: brdo, brdce (tako v Beli krajini, greblja na Gorenjskem), ki so jo imeli že prvotni Slovani. Pri tem je Gavazzi uporabil tudi študijo J. Mantuanija: *Ostanek prazgodovinske tkalske tehnike na Kranjskem* (Carniola 1915).

To področje je Gavazzi dopolnil še s članki: *Praslavenski prilozhi i problemi*: 1. *Okolje tipa praslavenske preslice* (LS I, 1929-30); *Beiträge zur altslavischen Kulturkunde*. 1. Kysel. 2. *Das Winden des Hochzeitskranzes* (Zeitschrift für slavische Philologie 22, 1954). - Sem grede tudi njegove študije in dognanja o pogrebu na saneh, o pobratimstvu in posestrimstvu, o družinskih zadrugah, o glasbilih pri starih Slovanih in tak celostni vpogled na podlagi lingvističnih, etnoloških, arheoloških in zgodovinskih dejstev v naseljitveno zgodovino ter današnjo naseljenost, kot ga daje razprava: *Zapadnopanonski slavenski pojas u davnini* (Etnografia polska III, 1960). Prva krajša sinteza o tej temi je razprava:

Das Kulturerbe der Südslaven im Lichte der Völkerkunde (Die Welt der Slaven I, 1956, prev.: *Kulturno naslijeđe južnih Slavena u svjetlu etnologije*, VS 57-74). Svoja in drugih dognanja je Gavazzi strnil v knjižici: *Sudbina stare slavenske baštine kod Južnih Slavena* (Biblioteka Etnološkog društva Jugoslavije 2, 1959), posvećeni spominu Kazimierza Moszyńskiego. V prvem poglavju obravnava pisatelj tiste prvine, ki so se iz staroslovanske kulture ohranile pri vseh ali skoro vseh Južnih Slovanih, v drugem pa tiste, ki so ohranjene le pri nekem njihovem delu ali pa živijo sporadično v posameznih pokrajinah. V tretjem poglavju razlaga avtor prvine, ki so ohranjene le sporadično ali delno in tvorijo posebna območja, v katerih so ohranjene. Odgovarja tudi na vprašanja v zvezi z obstojem teh prvin, ki so ga omogočile naravne razmere, stik z drugimi kulturami; v četrtem pa kratko povzame ohranjeno dediščino v posameznih življenjskih območjih. Angleški povzetek omogoča spoznavanje teh dognanj tudi v svetu. S tem sintetičnim delom kot z razpravami s tega področja je M. Gavazzi bistveno dopolnil sliko o Južnih Slovanih, kakršno podaja K. Moszyński v svojem delu.

Ker je tudi to delo teže dostopno, je prav, da so ga ponatisnili v avtorjevi zadnji knjigi *Baština ...* pod novim naslovom: *Sudbina značajnijih kulturnih elemenata naslijeđene kulture južnih Slavena* (n.d., 109-135, z angleškim povzetkom). S spremenjenim naslovom razprave je avtor pokazal svoje prizadevanje za natančno izražanje in označevanje vsebine dela.

Podobno je Gavazzi popravil in dopolnil temeljno delo o staroslovanski kulturi L. Niederleja s svojimi in drugih novejšimi dognanji v uvodni razpravi v novi skupni slovanski časopis *Ethnologia slavica: Vue d'ensemble sur la culture paleoslave et ses caractères généraux* (ES I, 1969, v hrvaškem prevodu: *Ogled i opći značaj života i kulture Slavena u davnini*, VS 13-27). Obstojta staroslovanskih kulturnih prvin v današnjih kulturah se Gavazzi dotika tudi v posebnih razpravah o raznih kulturnih območjih, ki vežejo sosedne narode in ki jih je v knjigi svojih prevedenih razprav *Vrela i sudbine ...* zajel pod naslovi: *Iz tradicijske kulture Južnih Slavena i jugoistočne Evrope*, *Kulturna strujanja jugoistočnom Evropom i oko nje* ter *Iz davne evropske kulturne baštine*. Avtor je razvrstil te svoje razprave pod enakimi ali podobnimi zaglavji, kot smo jih imenovali in razvrščali že dotlej vsi, ki smo pisali pregledno o njegovem raziskovalnem delu. Nekatero od teh razprav so pomembne tudi za spoznavanje slovenske ljudske kulture.

Gavazzi je nakazal posamezna kulturna območja ali areale na hrvaškem etničnem ozemlju že v svoji *Kulturni analizi ...* in v članku *Balkanski poluotok* (HE 1941), razširil pa je nadrobnejšo oznako le-teh za širše balkansko in panonsko ozemlje v poznejših razpravah. Ob tem je pa tudi razširil seznam kulturnih prvin in njih oznako, značilnih za posamezna območja. Če začnemo po časovnem redu te vrste razprav, moramo postaviti na prvo mesto raziskavanje *panonskega območja*, ki ga je nadrobneje začel v madžarski natisnjeni razpravi *Kultúrarámlatok Pannóniában* (Ethnographia-Népelet LVIII, Budapest 1947; v prevodu: *Kulturna strujanja u Podunavlju*, VS 154-159). V njej je predstavil najprej tok kulturnih prvin iz notranjosti Panonije proti jugu na hrvaško in srbsko etnično ozemlje; nato tistega iz nemško govorečih območij skozi Panonijo proti jugovzhodu in tretjega, ki je prišel z južnoslovanskimi selitvami z juga Panonije na sever ter končno četrtega z juga skoz zahodno Panonijo.

Tej razpravi se pridružuje še: *Der Aufbau der Volkskultur und der Bevölkerung Südpannoniens* (Ethnographia Pannonica. Burgenländische Forschungen 61, Eisenstadt 1971) in *Zu einigen Problemen der Volkskulturforchung im pannonischen Raum* (Ethnographia Pannonica II, 1973). Jugovzhodni Evropi je posvetil naš avtor več razprav. *Zur ethnologischen Problematik Südosteuropas* (Actes du IV Congres ... Vienne 1952, 1956) je le kratek program teh raziskavanj, ki jih je razširil v razpravah: *Die kulturgeographische Gliederung Südosteuropas* (Südostforschungen XV, 1956, v prevodu: *Areali tradicijske kulture jugoistočne Evrope*, VS 184-194) in isto pod naslovom: *Die*

Kulturzonen Südosteuropas (Südosteuropa-Jahrbuch II, 1957). Tema se pridružujejo ali v celoti ali delno še nekatere druge avtorjeve razprave. Nekatero posebno prvine obravnava v referatu: *Die Erbschaft der Vergangenheit in der gegenwärtigen Volkskultur Südosteuropas* (Südosteuropäische Volkskultur in der Gegenwart, Musikethnologische Sammlung 6, 1983.) V teh razpravah je podal Gavazzi genetični pregled kulturnih prvin tega širokega območja, predvsem pa je skušal natančneje (kar je začel že s svojega antropogeografskega vidika J. Cvijič) določiti značaj in meje kulturnih arealov od trakijskega in rodopskega na jugovzhodu do sredozemskega in vzhodnoalpskega.

Jedru tega jugovzhodnega evropskega območja so najbližje tiste Gavazzijeve razprave, ki obravnavajo kulturne razmere na *Balkanu* v ožjem pomenu. Taka je razprava *Ein Kulturknotenpunkt im Nordwesten der Balkanhalbinsel* (Zeitschrift für Balkanologie I, 1963, prevod: *Čvoristiše tradicijske kulture na sjeverozapadu Balkanskog poluotoka*, VS 180-83), v kateri je označil srečanje štirih kulturnih območij na področju Gorskega Kotarja z našim Kočevskim: periferne plasti vzhodnoalpskega, jadranskega, podonavskega (panonskega) in dinarskega »kulturnega areala«, kakor avtor zdaj vse pogosteje označuje taka območja.

Poznavanje ožjega balkanskega areala je avtor poglobljal z več razpravami: *Beiträge zur balkanischen Wort- und Sachkunde* (Zeitschrift für Balkanologie VI, 1968), v kateri zasleduje usodo izraza *badnjak* in romunske besede *coclet* (petlja v pletenju); dalje *Das Los der Grossfamilie auf dem Balkan* (Die Kultur Südosteuropas ... 1964; v prevodu: *Sudbina obiteljskih zadruga jugoistočne Evrope*, VS 80-93); *Die Ausrüstung der balkanischen Hirten* (Viehwirtschaft und Hirtenleben, 1969; prevod: *Oprema balkanskih pastira* VS 94-107); *Ein Beitrag zur Kenntnis der balkan-karpatischen Kulturströmungen* (Studia ... in honorem B. Gunda, 1971); *Die Schichtung der romanischen Kulturelemente Südosteuropas* (Das romanische Element am Balkan, 1968; prevod: *Naslage kulturnih elemenata romanskog podrijetla na Balkanu*, VS 169-179). Sem sodi tudi spis: *Zum Megalithentum Südosteuropas* (Paideuma X 2, 1964, prevod: *Uz megalitik jugoistočne Evrope*, VS 226-235) z docela novimi vidiki o tem elementu in kot dopolnilo: *Oko megalitskih tragova uz istočni Jadran* (Adriatica prehistorica ... 1970), pa še kaj manjših študij in člankov.

Orientalne kulturne prvine je Gavazzi omenjal in uvrščal v mnogih svojih razpravah, saj so organski del raznih območij.

Sredozemsko kulturno območje in sredozemski elementi so stalni predmet avtorjevega zanimanja, tudi v posebnih spisih: *Prilog jadransko-dinarskom profilu zadarskoga područja* (Zbornik Instituta ... u Zadru II, 1958); *Rukovet leksikologijskih priloga* (Collectanea S. Ivšić ... 1963) ter v raznih preglednih spisih. Posebej še: *Pjesma uz žrvanj i mlin uz istočni Jadran* (Vrulje II, 1972); *Der Querngesang* (Festschrift Wildhaber 1973).

Posebno skrb je posvečal M. Gavazzi *karpatskemu območju*, ki so ga začeli v zadnjih desetletjih sestavno primerjalno preučevati etnologi raznih narodov. Prav on je postavil načelna izhodišča za ta raziskavanja v spisu *Po stopách narodních proudů v oblasti Karpat* (L'udová kultura v Karpatoch, 1972, prevod: *Tragovina kulturnih struja na področju Karpata* VS 147-54). Označuje tri tokove: prvi prihaja z vzhodnega Balkana proti severu v romunske, ukrajinske in slovaške Karpate s prvinami pastirske kulture in tekstilijami; drugi, staroslovanski tok je že izza začetka srednjega veka usmerjen k drugim etničnim skupinam, Romunom, Madžarom in Nemcem; tretji pa teče od zahoda proti vzhodu preko Ogrske k Slovakom, Ukrajincem in Romunom s prvinami v obratih, noši in prehrani. Tudi s področja ljudske glasbe karpatskega območja je znal Gavazzi povedati nekaj novega: *Bezdirková píšť ala karpatského území* (Lidova tradice ... 1971).

Čeprav je M. Gavazzi v svojih preglednih študijah o hrvatski ljudski kulturi upošteval tudi *alpsko območje* z njegovimi značilnostmi, kolikor segajo tudi na Hrvatsko, je večje spise o njem objavil šele po 1945. Moremo reči, da je dobil vzpodbudo od

ustanovitve delovne skupine Alpes Orientales v Ljubljani 1956, ki je na svoj prvi simpozij povabila tudi njega. Gavazzijeva bibliografija jasno kaže, da je velik del - posebno v poznejšem času - njegovih razprav in člankov nastal kot referat na kongresih ali simpozijih ter kot prispevek v raznih spominskih zbornikih. On je sicer gradivo za vsa področja evropske etnologije stalno zbiral, tako da je vselej imel pripravljeno kaj primernega in so s tega vidika bili vsi ti pozivi k sodelovanju zelo plodni. Obenem pa so ga, posebno v zadnjih letih, ovirali, da tudi iz tega vzroka ni dokončal svojega sintetičnega dela o etnologiji Hrvatov.

Na simpoziju AO v Ljubljani 1956 je Gavazzi nastopil sicer le v diskusijah in »na koncu zasedanja dal ad hoc sestavljen programatski ekspozice načelno o nekih metodičnih prijemih ob takih večstranskih raziskovalnih delih, specialno konkretno pa v zvezi z nekaterimi temami preučevanja etnografije obravnavanega področja - tako o šegah obrednega vlečenja pluga ali hloda, o nekaterih pastirskih šegah, o pojavih ojkanja in jodlanja in njih mogočih genetskih zvezah i.dr.«, kakor sam poroča JAZU (Ljetopis JAZU, 63, 459-460), katere član je tedaj še bil. Ta njegov koreferat je bil objavljen kot *Zur volkskundlichen Erforschung der Beziehungen des Ostalpenraumes und seiner östlichen Grenzgebiete* (Alpes Orientales, Ljubljana 1959, 183-186).

Naslednjega simpozija AO v Gradcu maja 1959 se je Gavazzi udeležil z referatom *Die Reichweite der ostalpinen Kultureinflüsse auf die benachbarten Gebiete Südosteuropas* (Volkskunde im Ostalpenraum ... Graz 1961, 9-16). V njem je pokazal tudi krajevno natanko označeno razširjenost prvin: Lucijin kruh, vlečenje ploha, fantovske družbe na Krku, hiša s podstrešno sobo, uporaba skodel za kritino, ročne sani za prevoz lesa in sena, pustno oranje, Zeleni Jurij, filipovčice na 1. maj, kozolec, dežni plašči iz trstja, slame, tkanje moških in posamezne sestavine stavev in pri tkanju, pletene košnice, slike na steklu, zvončari itn.

Na sestanku AO v Slovenj Gradcu 1969 je Gavazzi referiral o prazgodovinskih in ranozgodovinskih kulturnih prvinah predvsem s slovenskega ozemlja, ki so ohranile kontinuiteto do danes: *Vor- und Frühgeschichtliches in der Volksüberlieferung im Ostalpenraum* (Alpes Orientales V, 1969). Taki primeri so monoksil (čoln drevak), pekva ali črepnja, amuleti iz živalskih zob, lemež in črtalo pri plugu, na žarah hišnih oblik risbe lesenih sestavnih delov prekrizanih tramov na poslopjih, pa še o nekaterih verjetnih prvinah takega značaja. - V to vrsto spisov gredo tudi nekatere ocene slovenskih etnoloških del (Melikov Kozolec, Kotnikove Starosvetnosti, Kuretovo Praznično leto in Ziljsko štehvanje, Orlove Bloške smuči) in ne nazadnje Orlov nekrolog v *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde* 1962.

V razpravi *Ognjišne peči slovensko-hrvatskoga graničnog područja* (tak je pravilni, v tisku popačeni naslov; ČNZ n.v.5 (XL), 1969, Bašev zbornik) strnjeno označuje razširjenost peči v dimnicah z odprtim ognjiščem, postavlja vprašanje njihove geneze s primeri iz drugih slovanskih dežel in iz vzhodnoalpskega prostora. Avtor se je odločil za zelo verjeten izvir obeh prvin v kulturi starih alpskih Slovencev in severozahodnih Hrvatov pred naselitvijo na današnjem prostoru.

M. Gavazzi ni iskal vzporednic južno- in splošnoсловanskim elementom ter njih izvira le v sosednih ali substratnih kulturah, marveč je segel včasih dokaj dalje. Primer take razprave je: *Die Nutznießung des Tangs in den Volksüberlieferungen der europäischen Meeresküsten* (In memoriam A. J. Dias, Lisboa 1974, 123-138), v kateri je nanizal skrbno nabrane podatke o uporabi haloge od Atlantskega oceana do Sredozemskega morja in severnega Jadranskega morja, kjer so na otoku Krku uporabljali kot gnojilo morsko travo *aligo*, drugod na otokih in polotokih »maz«, v srednji Dalmaciji alge »lažina«, toda gradiva je še premalo zbranega. Avtor je zasledoval poročila do enajstega stoletja nazaj in sklepa tako glede imen kot večstranske uporabe (gorivo, krma) marsikaj o povezavi teh dežel in kulturnem pomenu tega elementa.

Gavazzi se je zavedal pomena *ugrofinskega* sosodstva, ki ga tudi hrvaški etnologi od nekdanj premalo ali nič ne upoštevajo in se je vsaj nekoliko seznanil (termini ipd.) z madžarščino. Ni se zadovoljil le s primerjanjem madžarskega in slovanskega sožitja v ljudski kulturi v svojih analizah hrvaške kulture, marveč je segel še dalje. Udeležil se je tudi kongresa ugrofinistov v Helsinkiju 1965 - tudi finščino si je za znanstvene potrebe prisvojil - in referiral: *Zum Problem der Verwandtschaft der wolgafinnischen und der südosteuropäi-schen Fransenschürzen* (Congressus secundus II, Helsinki 1965, v prevodu: *Resaste stražnje ženske pregače, VS 125-134*), kjer je po nekdanjem opozorilu I. Manninena in E. Laida nadrobneje pokazal na to sorodstvo na primerih erza-mordvinskih tkanih in pletenih zadnjih predpasnikov s srbskimi, hrvaškimi, severnobosanskimi in romunskimi glede tehnike tkanja, ornamentike ter postavlja možnosti nastanka tega elementa na tako oddaljenih mestih. S pritegnitvijo arheološkega gradiva z upodobitvami takih predpasnikov (bronastodobne figure iz Romunije) predlaga možnost, da so prišli predpasniki te oblike s selitvijo tistih severnih Indoevropcev, ki so pozneje tvorili »ilirstvo«, na jug in njih mešanje s tamkajšnjimi staroselci.

V kratkem, strnjenem članku: *Zur Frage des Gabelpfeistens des sibirischen Volkes Udege* (Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, 1970) primerja viličasti šamanski steber, ki ga je videl v muzeju v St. Peterburgu, z enakimi ali podobnimi stebri, okrašeni s živalskimi in drugimi reliefi, ki so izraz verovanskih predstav in družbenega ozadja, v območjih ljudstev v južni Aziji in severni Afriki - povezani so z megalitskimi kulturami, katerih ostanke na Balkanu je Gavazzi odkrival.

K sorodstvu med finskimi in južnoevropskimi kulturami se je Gavazzi še povrnil z referatom: *Zum Problem der Verwandtschaft der wolgafinnischen und der südosteuropäi-schen weiblichen Nackengehänge* (Congr. tertius int. Fenno-ugrist. III, Tallinn 1973).

Posebej je treba poudariti ne le Gavazzijevo stalno upoštevanje jezikovnih dejstev pri obravnavanju posameznih kulturnih prvin, ki so neobhodna pri določanju njihovega izvira in razširjenosti. Skoro ni razprave ali članka, v katerem tega vidika ne bi bil uporabil kot bistvenega kriterija. To mu je kajpada omogočala njegova solidna jezikovna izobrazba in poznavanje mnogih jezikov. Kot slavist z najširšim obzorjem in jezikovnim znanjem je mogel in moral - po zgledu Niederleja in Moszyńskega - uporabljati pričevalno vrednost slovanskih izrazov v vseh svojih spisih o hrvaški in stari slovanski kulturi, o razčlenitvi kulturnih območij v jugozahodni Evropi. Pritegnil jih je obenem z besedami iz germanskih in romanskih jezikov v razpravah o mediteranski, alpski in panonski kulturni arei.

Toda M. Gavazzi je napisal tudi nekaj sicer krajših člankov, ki obravnavajo naravnost in v prvi vrsti *leksikološka vprašanja*, vedno v zvezi s kulturnimi prvinami, ki jih označujejo. Ob tem se moramo spomniti, da je začetnik sodobne hrvaške etnologije upošteval vse metode v evropski etnologiji, ki so mu mogle pomoči k temeljni rešitvi zapletene etnološke podobe na južnoslovanskih in sosednjih tleh. Tako je prav v teh primerih nadaljeval sicer že kar pozabljeno metodo graške lingvistične in etnološke šole *Wörter und Sachen*, katere eden od njenih predstavnikov je bil naš Matija Murko.

Prvi spis te vrste s kar programatičnim uvodom je *Rukovet leksikologijskih priloga* (Collectanea Stephano Ivšić in honorem, 1963), kjer zvezo to, kar vemo tudi sicer o načinu Gavazzijevega dela: »Ova se rukovet nabirala niz godina. Pojedini su se slučajevi pojavljivali redovno u pratnji etnoloških proučavanja kulturne baštine napose južnih Slavena i Slavena uopće. Tu je katkada rješenje danoga jezičnoga problema (starine riječi, etimologije, promjena značenja i dr.) bilo bitno važno za rješavanje etnološkog problema.« Obširno pokaže tudi na pomen »pojavnost tradicijske kulture« za »rješavanje pitanja o sudbini i podrijetlu riječi ...« Nato obravnava s teh vidikov vrsto hrvaških in slovenskih besed.

Naslednji prispevek te vrste je *Die Namen der altslavisches Musikinstrumente (Volksmusik Südosteuropas ... 1966)*, v katerem je dopolnil dotedanja dognanja, saj je v raznih spisih že predstavil nekatera južnoslovanska glasbila.

V razpravi *Über die Relevanz der sprachlichen Tatsachen in der kulturkundlichen Forschung (Kontakte und Grenzen ... 1969)* je Gavazzi dokazal, da dodobra pozna pomen povezave med jezikom in kulturo in nujnost njene razjasnitve tudi v drugih evropskih jezikih in kulturah. Pozna seve tudi literaturo o tem vprašanju. Tudi v razpravi *Methodisches zur Erforschung der orientalischen Elemente Südosteuropas (Grazer und Münchner balkanologische Studien, 1967)* v veliki meri uporablja terminologijo v raznih jezikih in njeno razlago. Nekaj spisov s tako tematiko iz romanskih jezikov smo navedli v tej razpravi v odstavkih o Gavazzijevih spisih o balkanskem in sredozemskem kulturnem območju.

V to področje gre tudi ena zadnjih njegovih razprav: *Leksikologijski prilozi (Melanges Skok, Zagreb 1985, 161-66)* - kot »druga rukovet«, v kateri je ob Petra Skoka etimološkem slovarju devet primerov besed, ki »... izzivajo ovaj ili onaj kritički osvrt, korekture, još do sada nedovoljna objašnjenja, zamjenu dosadašnje etimologije ili semantike novom« - »nastalih većinom u toku etnoloških proučavanja i doseženih spoznaja iz objavljene hrvatske i ostale južnoslavenske leksikografske građe kao i vlastitih autorovih zabilježbi u narodu« (n.m.161). Navedli smo obširneje to mesto, ker je značilno za Gavazzijev način dela: stalno zbiranje gradiva iz vseh virov, pa tudi upoštevanje tesne povezave predmeta ali pojava z njegovim imenom, nazivom.

Razpravo *Beiträge zur balkanischen Wort- und Sachkunde* smo že omenili ter sodi tudi v to skupino njegovih spisov. Tudi razpravi *Pjesma uz žrvanj i mlin ... (Vrulje II, Zadar 1972)* in *Der Querngesang (Festschrift für Robert Wildhaber, 1973)* ne bi bili mogli nastati brez avtorjeve razgledanosti v obrobni evropskih jezikih, da o njegovem etnološkem poznavanju tu obravnavanega gradiva ne govorimo. Gavazzijevo spoznanje in prizadevanje, da je potrebno k razjasnitvi in pravilni uvrstitvi tako genetski kot prostorno posameznih kulturnih prvin razjasniti njih nazive in dognanja uporabiti pri pravilni interpretaciji, se uveljavlja v vseh spisih te vrste. Tudi ta stran Gavazzijeve metode in njegovega dela označuje njegovo zgodovinsko usmerjenost v raziskovalnem delu, temelječo v eksaktnih dognanjih.

Namerno sem se obširno razpisal o Gavazzijevih študijskih in muzejskih letih, ker smo o vsem tem premalo ali nič vedeli - in mnogo nam je o tem še ostalo zakrito, pa tudi zavoljo tega, da bi spoznali vsaj nekoliko vire in temelje njegovega zanimanja za predmet etnologije in kulture sploh. Vsega ne bi bil mogel tako približno izčrpno opisati, ko bi mi profesorjev sin, dr. Božidar, ne dal na voljo potrebnega gradiva in informacij in ko mi kolegica Jasna Andrić, profesorjeva sodelavka, posebno pri zadnjih redakcijah njegovih del, ne bi bila ljubeznivo preskrbela kopij mnogih aktov iz družinskega arhiva, nekaterih manjkajočih mi separatov in dragocenih informacij. Obema prisrčna zahvala tudi na tem mestu!

V pregledu profesorjevega dela kajpada nisem upošteval vseh njegovih spisov, saj to ni bibliografija, ki jo še čakamo, pač pa sem - mogoče za koga prenatančno in celo nepotrebno - pritegnil nekatere zgodnje in manj pomembne njegove spise z istim namenom, s katerim sem se skušal približati neznanemu profesorjevemu življenju pred njegovim prihodom na univerzo. Pa tudi zato, ker so ti manjši zgodnji spisi večini etnologov, ki jim M. Gavazzi nekaj pomeni, neznan.

Namesto sklepne povzetka o značaju in pomenu znanstvenega dela **Milovana Gavazzija**, kakor sem ga skušal v pričujočem orisu prikazati, naj sledi še kratko poglavje o njegovih stikih s Slovenci in Slovenijo, kar samoumevno terja že slovenski zbornik, v katerem se ga spominjamo.

Milovan Gavazzi in Slovenci

Ta poskus nekoliko nadrobnejše oznake Gavazzijevega dela, kot smo jih mogli podati ob raznih njegovih obletnicah - nastal v težkih razmerah, ko nam ni na voljo niti avtorjeva popolna bibliografija za zadnji skoro dve desetletji, niti dostopna popolna zbirka njegovih spisov v tej ali oni obliki - bi bil v slovenskem zborniku pomanjkljiv tudi glede tega, ko ne bi upošteval njegovih stikov s Slovenci in z njihovim etnološkim delom. Kratko sem v naglici spregovoril kmalu po profesorjevi smrti (*Akademik Milovan Gavazzi in Slovenci*, Slovenec, 1.2.1992), kar so prebrali v mojem imenu tudi na komemoraciji na Filozofski fakulteti v Zagrebu. Tu naj tisti članek izpopolnim še z nekimi podatki.

Ko je njegov oče Artur 1920 postal prvi profesor za geografijo na ljubljanski univerzi (do 1926), je sin med počitnicami stalno prihajal v Ljubljano in na Gorenjsko (Žapuže pri Begunjah), se naučil dobro slovenski in se temeljito seznanil s slovensko etnološko literaturo, ki jo je odslej stalno spremljal. Seznanil se je tudi z muzeji in nekaterimi starejšimi etnologi, predvsem z N. Županičem; imel je stike tudi s Fr. Kotnikom. Vsaj med bivanjem v Pragi se je seznanil z M. Murkom, v Zagrebu pa je bil od začetka svojega znanstvenega delovanja v stiku z urednikom muzikološkega časopisa Sv. Cecilija in muzikologom Jankom Barletom, vipavskim rojakom.

Posebno je bil mladi profesor vesel, da je pri njem študiral že v prvih letih njegovega delovanja na univerzi rojak iz Semiča, Lojze Golobič - kot geograf, sicer etnologijo kot drugi predmet - in je njegovo nalogo *Porod, svatba, smrt* (Semič v Beli krajini) objavil v Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena 28 (1932). Žal prezgodaj umrli (1934) Golobič ni dobil namestitve v Etnografskem muzeju v Ljubljani. Od njega sem prvič slišal več o Gavazziju, ki mu je napisal v ugledni Hrvatski reviji (1934) izredno toplo osmrtnico, ki pa je ni dobil v nobenem slovenskem strokovnem časopisu, kjer tudi nikoli niso imenovali Gavazzijevega imena in dela. Leto nato sem se iz Maribora oglasil prof. Gavazziju z vprašanjem, ali bi mogel izredno študirati etnologijo. V ljubeznivem pismu je izrazil veselje, da bi kdo iz Prekmurja študiral to stroko in mi natanko razložil, kako bi mogel svoje slavistične predmete združiti z etnologijo v diplomsko skupino. Žal do tega ni prišlo in šele v januarju 1941 sem obiskal profesorja in njegov seminar, spoznal asistenta B. Brataniča, ki je tudi dokončal slavistiko. Tedaj - bil sem od jeseni 1940 vpisan na etnologiji, ki jo je tedaj začel predavati N. Županič - mi je dal profesor Gavazzi prva navodila za študij tega predmeta, mi podaril prve svoje separate in nekaj druge literature.

Ko je tuja zasedba kmalu nato preprečila naše stike, mi je 1942 odgovoril na pismo iz Sobote, ki je bila pod madžarsko zasedbo. Takoj po osvoboditvi se je obnovilo najino dopisovanje, ki je postalo pogosto, ko sem prišel jeseni 1946 v Ljubljano, dokončal etnologijo z diplomskim izpitom in naslednje leto z doktoratom. Prof. Gavazzi je odslej pisal strokovna poročila za moja imenovanja za docenta in izrednega profesorja ter vmesne reelekcije. Ta in druga njegova priznanja so mi bila v močno oporo na težki poti moje univerzitetne »kariere«. Prav toliko so mi pomenila njegova pogosta pisma - vse do zadnjih dveh razglednic za božič 1991 in novo leto 1992, katerih eno sem dobil šele po njegovi smrti. Bila so resnični izrazi prijateljstva, človeške in strokovne topline. Za vse to sem se mu skušal oddolžiti vsaj nekoliko s članki ob njegovih življenjskih jubilejih v Slovenskem etnografu, Traditiones, Etnološkem pregledu, Ethnologii Slavici in v dnevnikih.

Zbirka Gavazzijevih dragocenih separatov in knjig z njegovimi pismi so mi tolažilno človeško in strokovno zadoščenje in priznanje ter le želim, da bi kdo za menoj ves ta zaklad vsaj tako skrbno varoval, kot sem ga jaz, še bolj pa bi bilo koristno, ko bi kdo te Gavazzijeve spise tudi študiral.

V razpravi sem sproti opozarjal na Gavazzijeve stike s slovensko ljudsko kulturo, na njegove spise, ki so obravnavali tudi njeno tvarino. Od njegovih prvih muzikoloških spisov, ki so raziskovali kajkavske stare cerkvene pesmi, razširjene delno še danes tudi v Prekmurju, od njegovih prvih razprav o slovanskem predenju in tkanju, do pregledov razvoja naše stroke tudi pri Slovencih in razprav o naših kulturnih območjih ter do njegovih nastopov na sestankih Alpes Orientales v Sloveniji in zunaj nje, kjer je govoril predvsem o slovenskih etnoloških vprašanjih. In tu bodi omenjeno njegovo nastopanje z raznimi predavanji na oddelku za etnologijo naše filozofske fakultete, posebej pa še njegovo stalno gostovanje v letih 1965 - 1967, ko je kot honorarni profesor prihajal dvakrat mesečno predavat o etnologiji neevropskih narodov ter tako pomagal razširiti obseg našega pedagoškega dela in dati našim tedanjim študentom čimveč iz svojega bogatega znanja in prakse.

Naj omenim le še profesorjevo udeležbo na 7. posvetovanju jugoslovanskih etnologov 6. - 10. oktobra 1964 na mariborskem Pohorju, ko smo obiskali tudi Slovenske gorice in Prekmurje, za katerega življenje se je vselej tako zelo zanimal. In še njegovo udeležbo na zborovanju na Otočcu, odkoder smo obiskali del Dolenjskega in Belo krajino v oktobru 1973.

Ta nujno površni pregled ne bi bil popoln, ko bi ne omenil tudi Gavazzijevih osebnih in pismenih stikov z drugimi slovenskimi starejšimi kolegi, od N. Županiča in Fr. Kotnika do R. Ložarja (posebno 1941 - 1944), posebej pa še B. Orla, ki mu je napisal prisrčen nekrolog v nemškem strokovnem glasilu; in do N. Kureta, Milka Matičetovega ter še mlajših. In poudariti je treba še njegovo sodelovanje v Slovenskem etnografu in Traditiones tako s članki, posebej *Predsvadbeno »hoditi (iti) po pitanju«* (5-6) in *Davna diaspora Slovenaci u Tirolu* (7-9), kot s številnimi ocenami domačih in tujih strokovnih del, v katerih je bilo in bo ostalo toliko novih, koristnih misli. Slovenska strokovna literatura ga je stalno zanimala, pa tudi razvoj in napredek naših etnoloških ustanov. Profesor Gavazzi je bil velik tudi kot človek, kot osebnost, ki je s kolegialno, prijateljsko besedo vselej našel pot do nas vseh, ki je rad pomagal, ki se je šalil z veselimi, tolažil žalostne in nesrečne. Njegov vzor do konca delavnega patriarha naše znanosti in stroke nam je mnogim pomagal že s svojimi deli in svojim delovanjem na zagrebški univerzi. Bil je eden izmed nas, nobene meje nismo čutili med njim in nami, bili smo srečni, da smo vsaj od daleč bili njegovi izredni študentje, ki smo vsaj malo ustregli njegovim željam in zahtevam. Naj bo tudi ob koncu tega v težkih razmerah pisanega pregleda njegovega tako plodnega in vzornega življenja ter dela izrečena rajnemu profesorju Milovanu Gavazziju prisrčna zahvala za njegov vzor in njegovo delo ter vse pobude in vso pomoč tudi slovenskim etnologom!

V marcu - juniju 1992.

Zusammenfassung

Lebenslauf und wissenschaftliche Tätigkeit von Milovan Gavazzi

In Zagreb ist am 20. Januar 1992 der Senior der kroatischen und europäischen Ethnologie, Prof. Milovan Gavazzi verstorben. Nachdem der Verfasser einige Stellungnahmen zu Arbeit und Bedeutung angeführt hat, stellt er seinen Lebenslauf dar. Geboren wurde er am 18. März 1895 in Gospić, absolvierte Gymnasial- und Universitätsstudien - Philosophie, Slavistik und Deutsche Sprache - in Zagreb und das letzte Semester in Prag. Er war (1918 - 1923) als Gymnasialprofessor in Zagreb tätig, dann als Kustos im Ethnographischen Museum bis 1927 - inzwischen studierte er noch ein Jahr Ethnologie in Prag, als er zum außerordentlichen Professor der Ethnologie an der Philosophischen Fakultät in Zagreb ernannt wurde. Dort war er bis zu seiner Versetzung in den Ruhestand 1965 tätig. Er hielt noch weiter Vorlesungen und leitete die Postdiplom- und Doktorstudien. Ehrenmitglied vieler wissenschaftlicher Gesellschaften, wurde er auch zum

Mitglied der Jugoslawischen Akademie der Wissenschaften und Künste in Zagreb gewählt, worauf er einige Jahre später verzichtete, blieb jedoch auswärtiges Korrespondenzmitglied der Slovenschen Akademie der Wissenschaften und Künste.

Der Verfasser stellt ausführlich Gavazzis museologische wie auch seine pädagogische und organisatorische Arbeit an der Universität dar. Nachdem er Gavazzis musikologische Tätigkeit, mit welcher er seine wissenschaftlichen Forschungen begonnen hatte, zusammenfaßte, versucht der Verfasser Gavazzis theoretische und methodologische Orientierung zu charakterisieren, die am deutlichsten in seinem Aufsatz *Ein wissenschaftlicher Werdegang - Gedanken, Arbeitsmethoden und Erfahrungen* zum Ausdruck kam. Unaufdringlich folgte er der kulturhistorischen Ethnologie von F. Gräbner und W. Schmidt, die vor allem aus seiner Abhandlungen über die *Kulturanalyse der kroatischen und balkanischen Volkskultur* (deutsche Fassung: *Der Aufbau der kroatischen Volkskultur*. Bässler-Archiv für Völkerkunde XX., 1937) zum Ausdruck kam. Die vorliegende Abhandlung charakterisiert zuerst jene Werke Gavazzis, (darunter auch das unvollendete Buch *Pregled etnografije Hrvata - Die Übersicht der kroatischen Ethnographie*, 1939), die die kroatische Volkskultur darstellen: *Godina dana hrvatskih narodnih običaja - Das kroatische Jahresbrauchtum* (1939, neue Auflage 1989), und *Hrvatska narodna umjetnost - Die kroatische Volkskunst* (1944). Gavazzi widmete sich besonders der Erforschung der Entwicklung der *Großfamilie auf dem Balkan* (ersch. in: *Die Kultur Südosteuropas*, München 1934). Einige grundlegende Arbeiten von Milovan Gavazzi über die kroatische und altslawische Volkskunde erschienen kurz vor seinem Hinscheiden im Buch *Baština hrvatskoga sela - Das Erbe des kroatischen Dorfes* (Zagreb 1991). Eine umfangreiche kroatische Auswahl seiner in verschiedenen Sprachen veröffentlichten Abhandlungen wurde unter dem Titel *Vrela i sudbine narodnih tradicija - Quellen und Schicksale völkischer Überlieferungen* - Zagreb 1978, 290 S. herausgegeben.

Der zweite Hauptbereich von Gavazzis Forschungen war die altslawische Kultur, deren Elemente er in der heutigen Kultur der Südslawen suchte. Darüber schrieb er mehrere Abhandlungen in verschiedenen Sprachen. Die umfangreichste Synthese ist das Büchlein *Sudbina stare slavenske baštine kod Južnih Slavena - Das Schicksal des altslawischen Erbes bei den Südslawen* (1959); die etwas kürzere Zusammenfassung darüber ist die Abhandlung *Das Kulturerbe der Südslawen im Lichte der Völkerkunde* (Die Welt der Slawen I, 1956). In mehreren Abhandlungen präsentierte Gavazzi das kulturgeographische Bild der Verbreitung verschiedener Kulturelemente und -strömungen: *Zur ethnologischen Problematik Südosteuropas* (Actes du IV Congres... Vienne, 1956), *Die Kulturgeographische Gliederung Südosteuropas* (Südostforschungen XV., 1956), *Die Kulturzonen Südosteuropas* (Südosteuropa-Jahrbuch II., 1957).

Milovan Gavazzi untersuchte eingehend auch einige südeuropäische Gebiete, so den Balkan (*Beiträge zur balkanischen Wort- und Sachkunde*, 1968; *Die Schichtung der romanischen Kulturelemente Südosteuropas*, 1968), und Pannonien (*Kultúrarámlatok Pannóniában*, Ethnographia 1947; *Der Aufbau der Volkskultur und der Bevölkerung Südpannoniens*, Ethnologia Slavica 1971). Einige seiner Forschungen galten der Megalithkultur in Südeuropa (*Zum Megalithentum Südosteuropas*, Paideuma X/2, 1964), weiters den orientalischen Elementen in verschiedenen Kulturzonen, den mediterranen Faktoren, besonders aber auch dem alpinen Gebiet in Slovenien und Kroatien (*Zur volkskundlichen Erforschung der Beziehungen des Ostalpenraumes und seiner östlichen Grenzgebiete*, Alpes Orientales, Ljubljana 1959; *Die Reichweite der ostalpinen Kultureinflüsse auf die benachbarten Gebiete Südosteuropas*, Volkskunde im Ostalpenraum, Graz 1961; *Vor- und Frühgeschichtliches in der Volksüberlieferung im Ostalpenraum*, Alpes Orientales V, 1969).

In den letzten Dezennien schloß sich Milovan Gavazzi der von Ungarn und Slowaken initiierten Erforschung der karpatischen Regionen in mehreren tschechisch- und kroatisch verfaßten Abhandlungen an.

Doch auch breitere europäische Kontakte blieben ihm nicht fern; so untersuchte er *Die Nutznießung des Tangs in den Volksüberlieferungen der europäischen Meeresküsten* (1974) und auch einige nordeuropäische Probleme wie z.B. *Zum Problem der Verwandtschaft der wolgafinnischen und der südosteuropäischen Fransenschürzen* (1965); *Zur Frage des Gabelpfostens des sibirischen Volkes Udege* (1970) usw.

Milovan Gavazzi bezog in seine gründlichen Untersuchungen auch archäologische, geographische und besonders sprachliche Probleme und Angaben ein, denn er beherrschte fast alle europäische Sprachen und zog seine umfangreichen Kenntnisse souverän und erfolgreich in seine Forschungen an.

Zum Abschluß seines Beitrages widmet der Autor noch seine besondere Aufmerksamkeit den Beziehungen Milovan Gavazzis zu den slovenischen Fachkollegen, der slovenischen Volkskultur und Volkskunde, mit der er seit Anfang seiner wissenschaftlichen Tätigkeit eng verbunden war.

Niko Kuret

Tone Cevc - šestdesetletnik

Krepak in poln delovnih načrtov je obhajal dne 31. maja 1992 svoj 60. rojstni dan dr. Tone Cevc, znanstveni svétnik Inštituta za slovensko narodopisje in vodja njegovega oddelka za raziskovanje materialne kulture. Z zadovoljstvom se lahko ozira na doslej prehojeno pot v svojem znanstvenem delu.

Kakor marsikateri naš znanstvenik tudi on po diplomu (etnologija in umetnostna zgodovina) leta 1957 in po doktoratu iz etnologije leta 1969 ni takoj našel zaposlitve v svoji stroki. Šele po 12 letih ga je mogel sprejeti Inštitut za svojega znanstvenega sodelavca. Napredoval je do znanstvenega svétnika (1984).

Že s témo svoje doktorske disertacije je pokazal smer svojega znanstvenega zanimanja - *Pastirske kočé v Julijskih in Kamniških Alpah in predslovanski substrat v njihovi arhitekturni dediščini*. Naša ljudska arhitektura in njene korenine v predzgodovinskem času označujejo za naprej njegovo raziskovalno delo. Kar je nekoč začel Anton Melik, nadaljuje Tone Cevc z mnogo širšimi pogledi. Temeljitemu poznavanju raziskav na alpskem območju je dodal še pogled v prazgodovino in postal tako eden izmed začetnikov paleoetnologije v slovenski materialni kulturi.

Rojnemu Kamničanu se je že spočetka ponujalo hvaležno raziskovalno polje - Velika planina. Že 1967 je objavil študijo *Nastanek in razvoj pastirskega stanu na Veliki planini nad Kamnikom* (Kamniški zbornik 11, 1967). Raziskava ga je tedaj povedla v prazgodovino (*Vorgeschichtliche Deutung der Sennhütte in den Kamniker Alpen*, v: *Alpes Orientales* 1969). Sledil ji je še pozneje, ko je pisal o življenju pastirjev v naravnih zavetiščih na planinah v Kamniških Alpah (Slovenski etnograf 30, 1977) in posebej o zijalkah pastirjev po planinah (Rodna gruda 32, 1985), o »hiškah« in skorjevkah, ki predstavljajo naše prvinsko stavbno izročilo (Rodna gruda 32, 1985), pa o drvarskih in oglarskih kočah in zavetiščih (Gozdarski študijski dnevi 1985).

Pri tem je polagoma odkrival razvojne oblike planšarskih koč (Traditiones 18, 1989), stavbe na nižjih in senožetnih planinah (Rodna gruda 32, 1985), bohinjske nadstropne stanove (Rodna gruda 32, 1985), ki jo je dopolnila v zadnjem času podrobna študija o bohinjskem nadstropnem stanu v luči strukturne analize (Traditiones 21, 1992) in ziljske »fače« (Traditiones 14, 1985). Povsem naravno ga je privedla raziskovalna pot do planšarskih naselij (Traditiones 7-9, 1978-80). Dognanja dol-

goletnega načrtnega, pa tudi naporenega terenskega dela je lahko strnil v odlični monografiji *Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem* (Ljubljana 1984). Zanj je prejel nagrado sklada Borisa Kidriča.

Svoje znanstvene raziskave je Cevc nato usmeril v slovensko kmečko hišo. Za primer si je vzel najprej kmečko hišo v Bohinju in raziskal njen stavbni razvoj (Bohinjski zbornik 1987). Zatem je že lahko razpravljal o genezi kmečke hiše na Slovenskem (Traditiones 19, 1990). Vmes je pokazal vzoren primer drobnega raziskovalnega dela ob rekonstrukciji kmečke hiše v Srednjem vrhu (najprej nemško v zborniku *Tradition und Entfaltung*, Trautenfels 1986, nato pa v Traditiones 16, 1987). Prvi vrh Cevčevega raziskovalnega dela pa je velika monografija *Kmečke hiše v Karavankah* (Celovec-Trst 1988), ki je zaslužen doživela drugo izdajo (Radovljica 1991) in izdajo v nemščini (*Das Bauernhaus in den Karawanken*, Radovljica 1991). Zanj je prejel Plečnikovo priznanje 1991.

Zadnji čas je usmeril Cevc svoje raziskave v Bohinj. Z izkušeno metodo in nadrobni raziskavami nam je ustvaril spet impozantno monografijo *Bohinj in njegove planine. Srečanja s planšarsko kulturo* (Radovljica 1992).

Ob poznavanju domače in tuje strokovne literature, s strogim metodološkim pristopom in z napornim terenskim delom je tako Tone Cevc sledil razvoju našega ljudskega stavbarstva od predzgodovinskih naravnih zavetišč zijalk, drvarskih skorjev, kraških hišk, do pastirskih in planšarskih koč naših Alp pa vse do kmečke hiše in naselij. Navesti sem mogel samo glavne postaje njegove raziskovalne poti. Njegova bibliografija je sestavljena iz obilice manjših prispevkov - kakor kamni in kamenčki pomagajo ustvarjati njegov obsežni raziskovalni opus, ki ga jubilent neutrudno dopolnjuje. Na svojem raziskovalnem območju je Tone Cevc zavzel vidno mesto, ki se uspešno kosa z dosežki naših sosedov.

Upravičeno se smemo nadejati Cevčevih nadaljnjih raziskav in mu pri tem želimo obilo moči in novih uspehov!

Bibliografija Toneta Cevca

Knjige

- Velika planina. Življenje, delo in izročilo pastirjev. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1972, 98 strani + priloge.
- Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem. Kulturnozgodovinski in etnološki oris. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1984, 314 strani.
- Velika planina. Življenje, delo in izročilo pastirjev. Druga, dopolnjena izdaja. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1987, 111 strani + 97 prilog.
- Kmečke hiše v Karavankah. Stavbna dediščina hribovskih kmetij pod Kepo, Stolom, Košuto, Obirjem, Pristovškim Storžičem in Peco. Celovec, Trst, Založba Drava in Založništvo tržaškega tiska. 1988, 252 strani, 342 ilustracij, Zusammenfassung, 237- 249. (Soavtor Ignac Primožič).
- Kmečke hiše v Selah. Vodnik po razstavi. = Die Bauernhäuser in Zell. Führer durch die Ausstellung. Sele, Zell 1988, 28 strani.
- Das Bauernhaus in den Karawanken. (Prevod: Alois Angerer). Radovljica, Didakta, 1991, 238 strani, 342 ilustracij. (Soavtor Ignac Primožič).
- Kmečke hiše v Karavankah. Stavbna dediščina hribovskih kmetij pod Kepo, Stolom, Košuto, Obirjem, Pristovškim Storžičem in Peco. (Druga izdaja), Radovljica, Didakta, 1991, 252 strani, 342 ilustracij. Zusammenfassung 237-249 (Soavtor Ignac Primožič).
- Bohinj in njegove planine. Srečanja s planšarsko kulturo. Radovljica, Didakta, 1992. 148 strani, ilustracije.
- Slovenski kozolec, (Avtor fotografij Jaka Čop). Žirovnica, Založba Agens (v tisku).

Znanstvene razprave

- Nastanek in razvoj pastirskega stanu na Veliki planini nad Kamnikom. Kamniški zbornik 11, 1967, 47-86.
- Vorgeschichtliche Deutung der Sennhütte in der Kamniker Alpen. Alpes Orientales 5, Ljubljana (Dela SAZU, II.razred, 24) 1969, 125-138.
- Die Sennhütten auf Pfosten in den Julischen Alpen und ihre Bedeutung für die europäische Bauforschung. Alpes Orientales 6, München, 1972, 23-43.
- Pripovedno izročilo o gamsih z zlatimi parklji iz Kamniških Alp. Traditiones 2, 1973, 79-96.
- Okamenela živa bitja v slovenskem ljudskem izročilu. Traditiones 3, 1974, 81-113.
- Tri oblike lesenih ključavnic s stopicami na Slovenskem. Traditiones 4, 1975 (1977), 139-154 + priloge.
- Otroške živalske igračke - »buše«. Traditiones 5/6, 1976/77, (1979), 69-79, s slikami.
- Vpliv zemljišča in družbenozgodovinskih razmer na življenje pastirjev v naravnih zavetiščih na planinah v Kamniških Alpah. Slovenski etnograf 30, 1977 (1979), 93-122.
- Etnološka pričevalnost materialne kulture. Pogledi na etnologijo, Ljubljana, Partizanska knjiga (Znanstveni tisk) 1978, 161-196.
- Občasna naselja na Slovenskem. Traditiones 7/9, 1978/80 (1982), 93-125.
- Odkod ime Kočna v Kamniških Alpah. Planinski vestnik 79, 1979, 543-545.
- Stavbe na planinah - predmet etnoloških raziskav. Poglavlja iz metodike etnološkega raziskovanja 1, Knjižnica Glasnika SED 4, Ljubljana, Filozofska fakulteta, 1980, 16-25.
- Stavbe. Slovensko ljudsko izročilo. Ljubljana, Cankarjeva založba, 1980, 93-109.
- Arhitektura občasnih naselij na Slovenskem in varovanje njene dediščine. Varstvo spomenikov 26, 1984, 57-65.
- Votivna podoba iz začetka 19.stoletja in njena pričevalnost za stavbno zgodovino. Traditiones 13, 1984, 87-98.
- »Fača«, ime ziljske pastirske koč. Traditiones 14, 1985, 171-174.
- Zur Rekonstruktion eines Bauernhauses aus dem Jahre 1506 in Srednji vrh bei Gozd-Martuljek. Tradition und Entfaltung. Volkskundliche Studien in Memoriam Hans Koren. Trautenfels 1986, 93-102.
- Odrta vprašanja stavbnega razvoja bohinjske kmečke hiše. Bohinjski zbornik, Radovljica, 1987, 92-100.
- K rekonstrukciji kmečke hiše iz leta 1506 v Srednjem vrhu nad Martuljkom. Traditiones 16, 1987, 83-96.
- Domneve o stavbnem izviru dveh tipov planšarskih koč na planinah na Slovenskem. Traditiones 18, 1989, 125-130.
- H genezi kmečke hiše na Slovenskem. Traditiones 19, 1990, 53-76.
- Bohinjski nadstropni stan v luči strukturne analize. Traditiones 21, 1992, 7-16.

Poljudno-znanstveni članki

- Velika planina. Pionir 6, 1972, 162-163, 190-191.
- Nekaj povedk iz Grintovcev. Planinski vestnik 73, 1973, 444-447.
- Etnološki pomen povedke o Zlatorogu. Gledališki list SNG, Opera, 32, 1977, št. 1, 7-8.
- Ljudska arhitektura na Krasu. Jadranski koledar (Trst) 1977, 160-164.
- Planina Velo polje v času prvega vzpona na Triglav. Planinski vestnik 78, 1978, 408-426.
- Človek. V: Slovenske gore, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1982, 117-166.
- Drobci iz naselitvene zgodovine vasi Preserje pri Radomljah. Mladinsko glasilo OO ZSMS Preserje, junij 1983. (brez paginacije).
- Slovenske gore. Planinski vestnik, 83, 1983, 106-107.
- Zijalke - naravna zavetišča in shrambe pastirjev v Kamniških ali Savinjskih Alpah. Rodna gruda 32, 1985, št. 1, 26-27.
- Hiške in skorjevke - prvinsko stavbno izročilo na Slovenskem. Rodna gruda 32, 1985, št.2, 24-25
- Stavbe na nižjih ali senožetnih planinah. Rodna gruda 32, 1985, št. 3, 24-25.
- Bohinjski nadstropni stanovi. Rodna gruda 32, 1985, št. 4, 24-25.
- Stavbna dediščina s planin pod Krnom in nad dolino Trente. Rodna gruda 32, 1985, št. 5, 24-25.

- O ziljskih planšarskih kočah in imenu »fača«. *Rodna gruda* 32, 1985, št. 6, 24-25.
- Vabljeni svet Velike planine (1660m) in njene arhitekture. *Rodna gruda* 32, 1985, št. 7, 24-25.
- Tipološke značilnosti pastirskih, drvarskih in oglarskih stavb na Slovenskem. *Rodna gruda* 32, 1985, št. 8/9, 25.
- Ljudsko arhitekturno izročilo na ozemlju Triglavskega narodnega parka. V: *Triglavski narodni park*, 1985, 139-146.
- Človek. V: *Slovenske gore*, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1986, 118-166 (Ponatis).
- Die Überlieferung des Volksbauwesens im Gebiet des Triglav-Nationalparks. V: *Der Triglav-Nationalpark*. (Führer), Bled, Triglavski narodni park, 1987, 169-178.
- Popular Architectural Heritage. V: *A Guide to the Triglav National Park*, Bled, Triglavski narodni park, 1987, 157-164.
- Man. V: *Mountains of Slovenia*, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1989, 117-167.
- Srečanje s karavanško arhitekturo. *Celovski zvon* 8, Celovec, 1990, 46-49.
- Prispevek dr. Antona Melika slovenski etnologiji. *Geografski vestnik* 62, 1991, 61-65.
- Ljudska kultura Slovencev - vogelni kamen narodne identitete. *Slovenski svet*, št. 5, Ljubljana, 1992, 11-13.

Strokovni članki

- »Borovo gostüvanje« in ljubljanski študentje v Prekmurju. *Topoli* 1, 8.3.1956, 5-6.
- Arhitektura odprtega prostora I. Bežno srečanje z moderno švedsko in dansko arhitekturo. *Delo*, 28.8.1960, 7.
- Arhitektura odprtega prostora II. Bežno srečanje z moderno švedsko in dansko arhitekturo. *Delo*, 30.8.1960, 6.
- Avtohtoni obliki pastirskih koč v slovenskih Alpah. *Sinteza* 16, 1970, 23-28.
- Lesene ključavnice. *Glasnik Slovenskega etnografskega društva* 11, 1970, št.3, 29.
- O pustnih šegah in šemah v vaseh in zaselkih pod Krvavcem v Kamniških Alpah. *Traditiones* 1, 1972, 173-180.
- Kulturno izročilo našega gorjana. *Razstavni katalog ob 80-letnici slovenske planinske organizacije*. Planinnska zveza Slovenije, 1973, 9-15.
- Živinoreja. - Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. *Vprašalnica* 1, Ljubljana, 1976, 21-28. (Avtorji: Anton Cevc, Anka Novak, Naško Križnar).
- Stavbarstvo in stanovanjska oprema. - Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. *Vprašalnica* 5, Ljubljana, 1976, 25-111. (Avtorji: Anton Cevc, Peter Fister, Ivan Sedej, Fanči Šarf.).
- Ljudska arhitektura na Krasu. *Zbornik 24.kongresa jugoslovanskih folkloristov*, Piran 1977 (1979), 85-88.
- Etnologija in sodobna slovenska družba. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 18, 1978, 43-44.
- O sodelovanju arhitekta in etnologa pri raziskovanju ljudskega stavbarstva. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 20, 1980, 4-5.
- Slovensko ljudsko arhitekturno izročilo. *Rodna gruda*, 1984, št. 12, 1.
- Drvarske in oglarske kočice in zavetišča - vir za zgodovino gozdarstva. *Pomen zgodovinske perspektive v gozdarstvu*. *Gozdarski študijski dnevi*, Ljubljana, Biotehniška fakulteta, 1985, 207-214.
- Hiška. *Enciklopedija Slovenije*, 4, 1990.
- Urednikova beseda. *Traditiones*, 19, 1990, 7-8.
- Kozolec. *Enciklopedija Slovenije* 5, 1991.
- Muzeji na prostem. *Družina in dom* 42, Celovec, 1991, 15.
- Prispevek dr. Antona Melika slovenski etnologiji. *Geografski vestnik* 62, 1991, 61-65.
- Muzeji na prostem in raziskovalna dejavnost. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 32, 1992, št. 3, 28-29.

Priložnostni prispevki

Vlastu Kopaču ob 60-letnici, Glasnik SED 14/1973, št. 2, 14.
 Alpes Orientales 8 v Reziji/Italija. (Poročilo o posvetovanju) Glasnik SED 16/1976, št. 1, 13-14
 Dvajset let etnološkega zbornika Traditiones. (Govori pet urednikov). Dr. Tone Cevc. Delo, 20.2.1992, 6.

Ocene in poročila

- S treh kontinentov. Etnografska razstava. - Tribuna 6, 27.11.1956, št. 16-17.
 Slovenski etnograf IX. (1956). - Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje 1, 1957, št. 3, 18.
 Ob desetem letniku Slovenskega etnografa. - Naši razgledi 7, 8.3.1958, 115
 Pogled v nova področja. Slovenski etnograf XI. (1958), - Ljudska pravica 25, 14.4.1959, 5.
 Slovenski etnograf XVI-XVII. (1963-64), - Delo, 5.2.1965, 5.
 Alpes Orientales 6. Redegit R. Wildhaber. Sumptibus DrDr. Rudolf Trofenik, Monachii/München, 1972, 160 strani + 35 slik, risb in zemljevidov. - Glasnik Slovenskega etnografskega društva XI, 1970, št.3, 24-25.
 Alpes Orientales 6. Redegit R. Wildhaber, Sumptibus DrDr. Rudolf Trofenik, Monachii/München, 1972, 160 strani + 35 slik, risb in zemljevidov. - Planinski vestnik 72, 1972, 596.
 V. Novak, Živinoreja. V: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. Izvezek: Agrarno gospodarstvo. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za zgodovino, Sekcija za občo in narodno zgodovino, Državna založba Slovenije, 1970, 343-394. - Traditiones 2, 1973, 274-276.
 Alpes Orientales 6. Redegit R. Wildhaber. Sumptibus DrDr. Rudolf Trofenik, Monachii/München, 1972, 160 strani + 35 slik, risb in zemljevidov. - Traditiones 2, 1973, 313-314.
 Haus und Hof in Österreichs Landschaft. Wien, 1973. 242 strani+13 risb in 64 fotografij (=Notring-Jahrbuch 1973). - Traditiones 2, 1973, 321-322.
 Kmečka hiša na slovenskem alpskem ozemlju. Vodnik po razstavi v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani (B. Kuhar, Uvod; I. Sedej, Kmečka hiša na slovenskem alpskem ozemlju od začetka 16.stol. do srede 19.stol.; F. Šarf, Notranjost kmečke hiše). Ljubljana, 1970, 36 strani + 13 fotografij). - Traditiones 2, 1973, 327-328.
 Kraška hiša. Vodnik po razstavi. (B. Kuhar, Uvod; I. Sedej, Kmečka arhitektura na Krasu; F. Šarf, Notranja oprema kraškega doma.). Ljubljana, 1969, 23 strani + 9 fotografij. - Traditiones 2, 1973, 325-327.
 M. Mušič, Arhitektura slovenskega kozolca. Ljubljana, 1970, 172 strani + 28 risb in 63 fotografij. - Traditiones 2, 1973, 284-285.
 Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, 1: Agrarno gospodarstvo. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za zgodovino, Sekcija za občo in narodno zgodovino, Državna založba Slovenije, 1970, 652 strani + fotografije, risbe in zemljevidi. - Etnološki pregled 12, Ljubljana, Slovensko etnološko društvo, 1974, 167-168.
 Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, 1. Agrarno gospodarstvo. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za zgodovino, Sekcija za občo in narodno zgodovino, Državna založba Slovenije, 1970, 652 strani + fotografije, risbe in zemljevidi. - Traditiones 3, 1974, 227-229.
 M. Mušič, Arhitektura slovenskega kozolca. Ljubljana, 1970, 172 strani + fotografije, risbe, angl. prevod. - Etnološki pregled 12, Ljubljana, Slovensko etnološko društvo, 1974, 168-169.
 M. in P. Fister, Kašče v Tuhinjski dolini. Razstavni katalog. Muzej Kamnik 1973. Uvod, Ivan Sedej. (nem.povzetek), 44 strani + risbe in fotografije. - Traditiones 3, 1974, 300-301.
 Trdinove bajke in povesti o Gorjancih. S slikami opremil Boris Kobe. Uvod E. Cevc. Ljubljana, Cankarjeva založba, 1970, 148 strani + barvne podobe. - Etnološki pregled 12, Ljubljana, Slovensko etnološko društvo, 1974, 168.
 A. Baš, Savinjski splavarji. Ljubljana, Cankarjeva založba, 1974. 274 strani + fotografije, angl.povzetek. - Traditiones 4, 1975 (1977), 324-325.

- A. Novak, Kmečko gospodarstvo v Dolini. Vodnik po razstavi. Kranj, Gorenjski muzej, 1974, 62 strani (brez paginacije) + fotografije in risbe. - Traditiones 4, 1975 (1977), 378.
- Glasnik Etnografskog instituta SANU 19/20, (ur.: Milisav V. Lutovac), Beograd, SANU, 1970/71, 310 strani. - Traditiones 4, 1975 (1977), 365-366.
- Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Etnologija - nova serija, zvezek 27/28. (ur. B. Čović, V. Palavestra in M. Petrović.). Sarajevo 1972/73, 248 strani, Sarajevo, 1972. - Traditiones 4, 1975 (1977), 367-368.
- M. Makarovič, Slovenska kmečka noša od konca 19.stoletja do danes. Vodnik po razstavi. Ljubljana, Slovenski etnografski muzej, 1974, 30 strani + slikovna priloga. - Traditiones 4, 1975 (1977), 378-379.
- Österreichischer Volkskundeatlas, 5. Lieferung. Unter dem Patronat der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, herausgegeben von Kommission für Volkskundeatlas in Österreich. Wissenschaftliche Leitung Richard Wolfram, Kartographische Leitung Ingrid Kretschmer, Wien 1974. - Traditiones 4, 1975 (1977), 354-355 (Avtorja: Tone Cevc, Vilko Novak).
- M. Makarovič, Kmečko gospodarstvo na Slovenskem. Ljubljana, Mladinska knjiga, 1978. - Naši razgledi 28, 9.11.1979, 611.
- V. Vider, Zapiski o Solčavi in njeni okolici. - Traditiones 10/12, 1981/83 (1984), 290.
- I. Šprajc, O razmerju med arheologijo in etnologijo. - Traditiones 13, 1984, 215.
- M. Makarovič, Strojna in Strojanci. Narodopisna podoba koroške hribovske vasi. Ljubljana, Mladinska knjiga, 1982, 558 strani - Traditiones 13, 1984, 213-214.
- M. Pahor s sodelovanjem I. Hajnal, Po jamborni cesti... v mesto na peklu. Ljubljana, Prešernova družba, 1981, 264 strani - Traditiones 13, 1984, 211-212.
- O. Moser, Handbuch für das Kärntner Freilichtmuseum. Handbuch der Sach- und Fachbegriffe. Zur Erläuterung von Hausanlagen, Bautechnik, Einrichtung und Gerät im Kärntner Freilichtmuseum Maria Saal, Klagenfurt/Maria Saal, 1985, 248 strani + 215 skic Petra Jöbstla in avtorja. - Traditiones 17, 1988, 410-411.

Uredniško delo

- Slovenijaprojekt 1946-1961. (Katalog), Ljubljana 1961, (brez paginacije).
- Slovenijaprojekt. (Katalog), Ljubljana 1967, (brez paginacije).
- Arhitektov bilten. Glasilo Društva arhitektov Slovenije, Ljubljana 1964.
- Arhitektov bilten. Glasilo Društva arhitektov Slovenije, Ljubljana 1965.
- Traditiones. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje, 18. Ljubljana, SAZU, 1989, 252 strani + priloge.
- Traditiones. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje, 19. Ljubljana, SAZU, 1990, 311 strani + priloge.

Uredila: Helena Ložar-Podlogar

Niko Kuret
Pavle Zablatnik - osemdesetletnik

Vodilni narodopisec koroških Slovencev, dvorni svétnik, prof., mag. et dr. phil. Pavle Zablatnik v Celovcu, je dopolnil 4. decembra 1992 osemdeset let življenja. Rodil se je kmečkim staršem v Bilnjovsu, študiral bogoslovje v Celovcu (posvečen 1938), delal v dušnem pastirstvu do 1946, nato pa študiral v Gradcu filozofijo, klasično filologijo in slavistiko (diplomiral 1951). Istega leta je ubranil disertacijo *Die geistige Kultur der Kärntner Slowenen* in promoviral. Ta obširna študija (306 tipkanih strani) je postala izhodišče njegovega nadaljnjega narodopisnega dela. Obžalovali smo, da mu neugodne okoliščine niso omogočile knjižne izdaje tega temeljnega dela; res pa je, da so poznejše avtorjeve raziskave to delo v mnogočem prerasle. (En izvod tipkopisa k sreči hrani knjižnica Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU!)

Zablatnik se je izkazal za temeljitega, spretnega in vztrajnega terenskega delavca, ki je znal izkoristiti prednosti svoje osebe. Domačinu (in duhovniku) je bilo mogoče izvedeti in zapisati »narodno blago«, ki bi ga tujemu, neznanemu raziskovalcu zlasti stari ljudje nikoli ne zaupali in bi šlo z njimi v grob. Zablatnik je tako rešil in ohranil spominu neprecenljivo obilje koroških ljudskih »starosvetnosti«. Mnogo so k temu pripomogli tudi njegovi poljudni članki o ljudski duhovni kulturi v koledarjih celovške Mohorjeve družbe (1953-1956) in v reviji *Vera in dom* (1957-1961), ki so rojakom vzbujali smisel za vrednote izročila. Dolga leta je v celovškem radiu nastopal s svojimi reportažami s terenskih poti in s tem širil zanimanje in znanje o velikem bogastvu še živih šeg in verovanj med koroškimi Slovenci. Naj v tej zvezi omenim Zablatnikovo plodno predavateljsko delo na raznih prireditvah in njegovo aktivno sodelovanje v slovenskih kulturnih organizacijah na Koroškem.

Ob vsem tem so nastajale monografske študije, tako o koroški ljudski medicini (*Traditiones* 1972), o teritvi in šegah teric na Koroškem (*Traditiones* 1974), o koroških šegah ob smrti (*Etnološki pregled* 1974). Dolgoletno zbiralno in raziskovalno delo je dalo svoj sad. Leta 1982 je izdal knjigo *Od zibelke do groba*, o ljudskem verovanju, šegah in navadah na Koroškem. Zakladnica koroških šeg letnega cikla je v drugi knjigi *Čar letnih časov* (1984).

Nemajhno delo je opravil Zablatnik s članki in študijami o slovenski (ljudski) kulturi, ki jih je objavjal v nemškem jeziku. S tem je podiral pregrade in spodbijal

predsodke, ki po zaslugi nemških skrajnežev krožijo v koroški javnosti. Krona temu je nedavno (1992) objavljena Zablatnikova nemška knjiga *Jahresbrauchtum der Kärntner Slowenen*, o kateri govorim na drugem mestu.

Delo Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU je v prejšnjih letih povezano s Pavletom Zablatnikom. V časih, ko je bilo terensko delo zmanjšano na minimum, v inozemstvu pa takorekoč nemogoče, ker ni bilo ne dinarjev ne deviz, je bil Pavle Zablatnik vsak čas pripravljen gostiti kolege iz Slovenije in jih brezplačno prevažati po Koroški, kamor jih je vlekla raziskovalna želja. Stari delavci Inštituta za slovensko narodopisje mu zato hranijo hvaležen spomin!

Ob vsem intenzivnem narodopisnem delu pa je bil Pavle Zablatnik tudi *šolnik*, saj se je z vseučiliškim študijem usposobil za pouk na gimnaziji. Na koroški Gimnaziji za Slovence je poučeval (1951-1977) slovenščino, latinščino, grščino in stenografijo, bil imenovan 1968 za ravnatelja, napisal vrsto učbenikov za slovenščino in latinščino. Pod njegovim vodstvom je dobila gimnazija svoje lastno moderno poslopje. Ohranjal je pri tem stik s slovensko književnostjo. Napisal je pregled koroškega slovenskega slovstva (tudi v nemščini), sodeloval pri dvojezični antologiji *Das slowenische Wort in Kärnten* (1985), orisal v številnih prigodnih člankih starejše in sodobno slovensko slovstvo in se spomnil (predvsem v gimnazijskih Letnih poročilih) vrste zlasti koroških kulturnih delavcev. Zaradi izrednih sposobnosti je bil poklican na slavistični inštitut celovške univerze, kjer je v letih 1973-1983 predaval narodopisje, koroško slovensko književnost in didaktiko slovenskega jezika.

Ne nazadnje pa je in ostaja Pavle Zablatnik tudi *duhovnik*. Odkar ne dela več redno v pastirstvu, oskrbuje leto za letom katero izmed slovenskih župnij, ki nima slovenskega duhovnika. Nedeljo za nedeljo, praznik za praznikom s slovensko besedo »vodi duše k Bogu«, v župljanih pa - kakor je že slovensko izročilo - utrjuje slovensko zavest.

Za svojo izjemno vlogo v koroškem kulturnem življenju je bil 1974 imenovan za dvornega svetnika, za svoje požrtvovalno dušnopastirsko delo pa 1978 za duhovnega svetnika.

Z občudovanjem in hvaležnostjo se zdaj oziramo na tako bogato življenje osemdesetletnika Pavleta Zablatnika. Ravnal se je natanko po Gregorčičevem pravilu: »Ne samo, kar veleva mu stan, kar more, to mož je storiti dolžan.« Koroški rojaki in z njimi vsi Slovenci se mu zahvaljujemo in mu želimo še dosti čilih in delovnih let!

Milko Matičetov

Leopoldo Kretzenbacher octuagenario salutem

Septembra 1951 je bila v Opatiji konferenca Mednarodnega sveta za ljudsko glasbo (IFMC) s folklornim festivalom in strokovnimi predavanji. Od vsega, kar sem poslušal, se mi je vtisnilo v spomin samo eno: oris neke zgornještajerske ljudske igre s smrtjo na konju. Predavatelj je napeto dramsko dogajanje tuintam podprl z odlomkom, ki ga je sam privlačno zapel. Ta predavatelj je bil Leopold Kretzenbacher in to je bilo moje prvo srečanje z njim, takrat docentom narodopisne stolice na graški univerzi in kustosom Štajerskega narodopisnega muzeja. Prav tistega leta je izšla sinteza njegovih raziskavanj o ljudski dramatici, knjiga *Lebendiges Volksschauspiel in Steiermark* (Dunaj, 1951).

Ob srečanju v Opatiji je Kretzenbacher rad obljubil sodelovanje pri takrat edinem našem narodopisnem glasilu in že naslednji letnik Slovenskega etnografa (1952) je prinesel njegov prispevek *Slovenski pregovori v starih štajerskih rokopisih*, to je v odgovorih na anketo nadvojvode Janeza iz slovenskih krajev (kot *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848* zdaj izhajajo pri SAZU v Ljubljani pod uredništvom Nika Kureta).

Iz Gradca, kjer Kretzenbacherju ravnateljstvo v narodopisnem muzeju ni omogočalo poleta, ustreznega njegovemu temperamentu, na univerzi pa so mu bila vrata do stolice praktično zaprta, ga je pot peljala k obalam Baltika, v Kiel, od tam pa v München, kjer je postavil na noge stolico za nemško in primerjavno narodopisje in do odhoda v pokoj vzgojil vrsto učencev. Takoj po prihodu v München ga je naš slovenski rojak dr. Rudolf Trofenik pritegnil v uredniški krog svoje založbe.

Naš štajerski prijatelj se je slovenske tematike prvič lotil že v svojem habilitacijskem delu (nastalem 1939, tiskanem 1941), ki je poglobljena analiza - tudi jezikovna - slovenskega mitičnega izročila v razmerju do germanskega. Med pripravami za to delo se je po lastnem priznanju moral v potu svojega obraza pregristi skozi vso dosegljivo literaturo, ki jo je nakazal naš germanist J. Kelemina v zbirki povedk iz leta 1930. Kot sodelavec naših strokovnih periodičnih publikacij pa je začel nastopati leta 1952: zraven SE (prispevki št. I.5, I.7 in I.10 v bibliografiji, ki sledi tem uvodnim besedam) je treba omeniti še *Alpes Orientales* (gl. št. I.13 in I.32) in *Etnološki pregled* (št. I.22 iste bibliografije). Slovenska dela ne samo da brez težav bere, ampak si je v svojih

spisih zmerom gladko prevajal v nemščino tudi vsa citatna besedila, naj si bo prozna ali pesemska. Zraven tega pa je za Dela II. razr. SAZU (ISN,1961) prevedel še zahteven znanstveni tekst, povzetek *Der verbrannte und wiedergeborene Mensch*.

Na vprašanje, kako to, da Kretzenbacherjeva *Slovenica* (bibliografski izvleček, ki ga je skrbno pripravil N. K./uret/) obsegajo nič manj ko sto enot, bi mogel dati najzanesljivejši odgovor le sam jubilant. Mi kvečjemu lahko ugibljemo: kaj, če tu ne gre morda za srčne nagibe? V čuteči človeški duši se namreč lahko nezavedno sproži poseben mehanizem in pride do želje po tihi oddolžitvi krajem, ki so bili zibka komu od najdražjih. Če je to mogoče pri umetnikih (Handke!), mar smemo kaj podobnega izključiti pri znanstvenikih?! Jubilant sam mi je povedal, da je njegova mama, po rodu z Gornjega Štajerskega, prijokala na svet v železniški čuvajnici pri Narinu in bila krščena v Šmihelu pri Košani. V očetno rojstno hišo (v zaselku Recenjak pri Šentlovcu na Pohorju) pa sem prišel po naključju, ko sem pripravljal oceno knjige P. Schlosser, *Bachernsagen* (1956).

Železna cesta z Dunaja proti Jadranu (Trstu in Reki) je omogočila priti skupaj Pohorcu in dekletu z »Oberštajerja«, iz te zveze pa je izšel Poldi Kretzenbacher. To je mož, ki je s svojimi širokimi pogledi in odprtostjo, kot soustanovitelj narodopisne delovne skupnosti *Alpes Orientales*, kot avtor prodornih znanstvenih študij, pri katerih je zmerom imel pred očmi tudi slovensko gradivo, problematiko in slovenske dosežke v stroki, za Slovence naredil toliko, da bi si zaslužil tudi uvrstitev med zunanje dopisne člane SAZU.

V Ljubljani, 12. novembra 1992.

S l o v e n i c a

iz bibliografije Leopolda Kretzenbacherja

Monografije, razprave, članki

1. Germanische Mythen in der epischen Volksdichtung der Slowenen. Ein Beitrag zu einer Kulturgestaltung im deutschen Grenzraum. (Das Joanneum. Schriften des Südost-deutschen Institutes Graz 3). Graz 1941. (Habilitationsschrift 1939.)
2. Barocke Wallfahrtsspiele zu Maria Rast in Untersteiermark (1680-1722). V: *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*, 54 (Wien 1951) 103-123. (Ruške igre).
3. Maria-Steinwurf. Ikonographie, Legende und Verehrung eines »verletzten Kultbildes«. V: *Aus Archiv und Chronik. Blätter für Seckauer Diözesangeschichte* 4 (Graz 1951) 66-83. (Udarjena Marija v Ljubnem).
4. Santa Lucia und die Lutzelfrau. V: *Neue Chronik zur Geschichte und Volkskunde der innerösterreichischen Alpenländer* 6 (Graz 1952) 4 sl. (Panonske Lucije).
5. Slovenski pregovori v starih štajerskih rokopiesih. V: *Slovenski etnograf* 5 (Ljubljana 1952) 160-168. (Iz rokopisa prevedla Vida Matičetova).
6. Palmesel-Umfahrten in Steiermark. V: *Blätter für Heimatkunde* 27 (Graz 1953) 83-90. (Cvetni osel v Mariboru).
7. Das slowenische Luzienbrot (»Lucijščak«). Zur Kulturgeschichte der mittwinterlichen Kultspeisen im Ostalpenraum und auf dem Nordwestbalkan. V: *Slovenski etnograf* 6/7 (Ljubljana 1954) 197-222.
8. Volkskundliche Arbeitsgemeinschaft des Ostalpenraumes. V: *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 59 (Wien 1956) 149 sl. (Sestanek *Alpes Orientales* v Ljubljani 1956).
9. Zur »Rabenmutter«-Ballade bei Deutschen und Slowenen in Innerösterreich. V: *Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes* 6 (Wien 1957) 102-112. (Sirota Jerica).
10. Gudalo-dudalo, vugaš, Büllhäfen und Verwandtes. Ostalpine Lärmgeräte als Brauchtumsrequisiten und ihre Stellung unter den europäischen Varianten vom Typus »Rummelpott«. V: *Slovenski etnograf* 10 (Ljubljana 1957) 125-156.

11. Die Seelenwaage. Zur religiösen Idee vom Jenseitsgericht auf der Schicksalswaage in Hochreligion, Bildkunst und Volksglaube. Klagenfurt 1958. (Fudi o slovenski legendni baladi »Duša vagana«).
12. Santa Lucia und die Lutzelfrau. Volksglaube und Hochreligion im Spannungsfeld Mittel- und Südosteuropas. (Südosteuropäische Arbeiten 53.) München 1959, 128 str. (Panonske Lucije).
13. Der Zeuge aus der Hölle (Smledniška legenda). Zur europäischen Verflechtung des Legendenmotives der Sozialanklage in der slowenischen Volksdichtung und Volkskunst. V: Alpes Orientales 1, Ljubljana 1959, 33-78.
14. Pilgerfahrt nach Maria Luschari. Eine deutsch-slawische Legende aus der alten Untersteiermark. V: Südostdeutsches Archiv 3 (München 1960) 87-100. (Legenda o sv. Jakobu).
15. Dritte Arbeitstagung für Ostalpen-Volkskunde, Disentis 1961. V: Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 64 (Wien 1961) 285-286.
16. Lichterschweben als Kultbrauch. Zu Geschichte, Verbreitung und Sinnggebung eines Feuerbrauches in Mittel- und Südosteuropa. Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena 40 (Zagreb 1962) 281-294. (Barčice sv. Gregorja in cerkvice v Železni Kapli.)
17. Ein spätmittelalterlich-deutsches Memento mori aus der untersteirischen Kartause Seiz. V: Neue Chronik zur Geschichte und Volkskunde der innerösterreichischen Alpenländer 75 (Graz 1962) 1 sl.
18. Begegnung in Erbe und Erlebnis. Zur Volkskultur im deutsch-slawischen Grenzraum der Südostalpenländer. V: Ostdeutsche Wissenschaft. Jahrbuch des Ostdeutschen Kulturraumes 9 (München 1962) 428-459.
19. Die Volksdichtung im deutsch-slawischen Grenzraum Südosteuropas. V: Die Volkskultur der südosteuropäischen Völker. Südosteuropa-Jahrbuch 6 (München 1962) 18-33. (Smledniška legenda).
20. Ritterspiel und Ringreiten im europäischen Südosten. V: Südost-Forschungen 22 (München 1963) 437-455.
21. Slovenisch (s)cagati = »verzagen« als deutsches Lehnwort theologischen Gehaltes. Ein Beitrag zur barocken »Legendenballade« der Slovenen. V: Die Welt der Slawen 9 (Wiesbaden 1964) 337-361.
22. Frühe Schriftquellen für das »Gailtaler Kufenstechen« (Ziljsko štehvanje) der Kärntner Slowenen. V: Etnološki pregled 6/7 (Beograd 1965) 95-104.
23. Ivan Grafenauer +. V: Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 68 (Wien 1965) 171-174.
24. »Rusa« und »gambela« als Equiden-Masken der Slowenen. V: Lares 31 (Firenze 1965) 49-74.
25. Ringreiten, Rolandspiel und Kufenstechen. Sportliches Reiterbrauchtum von heute als Erbe aus abendländischer Kulturgeschichte. (Buchreihe des Landesmuseums für Kärnten 20). Klagenfurt 1966, 228 str.
26. Südosteuropäische Primitivinstrumente vom »Rummelpott«-Typ in vergleichend-musikvolkskundlicher Forschung. V: Volksmusik Südosteuropas. München 1966, 50-97, (Londeni bas).
27. Des Teufels Sehnsucht nach der Himmelsschau. Zu einem Motiv der slowenischen Legendenballade. V: Zeitschrift für Balkanologie 4 (Wiesbaden 1966) 57-66.
28. Vorbemerkung. V: Karl Klier und Ivan Grafenauer: Beiträge zur Volksliedforschung in Kärnten. Klagenfurt 1967, 143 sl. (O Ivanu Grafenauerju.)
29. Kynokephale Dämonen südosteuropäischer Volksdichtung. Vergleichende Studien zu Mythen, Sagen, Maskenbräuchen um Kynokephaloi, Werwölfe und südslawische Pesoglavci (Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients 5). München 1968, 147 str. (Psoglavci).
30. Teufelsbündner und Faustgestalten im Abendlande. (Buchreihe des Landesmuseums für Kärnten 23) Klagenfurt 1968, 188 str. (Trentarski študent).
31. Sage und Mythos vom Zlatorog. V: R(udolf) Baumbach - A(nton) Funtek: Zlatorog. Eine Sage aus den Julischen Alpen/Planinska pravljica. München 1968, 129-144.
32. Salomes Tanz zum Tode. Zum Kontinuitätsproblem bei Apokryphen und Legenden. V: Alpes Orientales 5, Ljubljana, SAZU, 1969, 183-200. (Mlada Herodežica).

33. Eine slowenische Zauberer Cyprianus-Legende bei Janez Trdina. V: *Studia Slovenica Monacensia*. In honorem Antonii Slodnjak septuagenarii. München 1969, 53-64.
34. Lateinisch-deutsch-slowenische Untersteirer-Huldigungen für Erzherzog Johann und Gouverneur Graf Wickenburg 1837/1838. V: *Südostdeutsches Archiv* 17/18 (München 1974/75) 153-157.
35. Südost-Überlieferungen zum apokryphen »Traum Mariens« (Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Phil. -histor. Kl. 1975/1) München 1975, 170 str. (Slovenske različice).
36. Windradl und Klapotetz. Ein landschaftseigenes Sinnzeichen der Heimat im untersteirischen Weinland. München 1975, 62 str. (Klopotec).
37. Eine Birgitta-Vision im slowenischen Volksliede. V: *Anzeiger für slavische Philologie* 8 (Wiesbaden 1975) 151-160.
38. Das verletzte Kultbild. Voraussetzungen, Zeitschichten und Aussagewandel eines abendländischen Legendentypus (Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-histor. Kl. 1977/1) München 1977, 124 str. (Marija udarjena.)
39. Kontrafakturen zur Jakobspilgerlegende in Slowenien. V: *Anzeiger für slavische Philologie* 9 (Graz 1977) 197-207. (Komposteljski romar).
40. Legende und Sozialgeschehen zwischen Mittelalter und Barock. (Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Phil. -histor. Kl. 318) Wien 1977, 99 str. (Smledniška legenda).
41. Mystische Einhornjagd. Deutsche und slawische Bild- und Wortzeugnisse zu einem geistlichen Sinnbild-Gefüge. (Bayerische Akademie der Wissenschaften. Phil. -hist. Kl. Sitzungsberichte 1978/6) München 1978, 104 str.
42. Luzienbraut, Santa Lucia und die dunkle Luz. V: Ingeborg Weber-Kellermann, Zur Interethnik. Donauschwaben, Siebenbürger Sachsen und ihre Nachbarn. Frankfurt 1978, 226-229.
43. Tonkrüge in der Kirchenwand. Zu einem rätselhaften Bauelement auch an Kärntner Kirchen. V: *Carinthia* I, 169, 1979, 43-55.
44. Zum Namen »vice« und den Vorstellungen vom »Fegefeuer« bei den Slowenen. V: *Serta Balcanica Orientalia Monacensia*. Festschrift in honorem Rudolphi Trofenik septuagenarii. (Münchner Zeitschrift für Balkankunde. Sonderbd.1) München 1981.
45. Sveta Nedelja - Santa Domenica - Die hl. Frau Sonntag. Südslawische Bild- und Wortüberlieferungen zur Allegorie- Personifikation der Sonntagsheligung mit Arbeitstau. Georg R. Schroubek/München zum 60. Geburtstag. V: *Die Welt der Slawen* 27 (NF 6) München 1982, 106-130.
46. 50 Jahre Musik-ethnologisches Institut Ljubljana/Laibach. V: *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 87 (N.S. 38) Wien 1984, 336-337.
47. Dismas-Legenden bei Janez Trdina und im europäischen Südosten. V: *Anzeiger für slavische Philologie* 15/16, Graz 1984/85, 1-15.
48. Hiobs-Erinnerungen zwischen Donau und Adria. Kulträume, Patronate, Sondermotive der Volksüberlieferungen um Job und sein biblisches und apokryphes Schicksal in den Südost-Alpenländern. (Bayerische Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse. Sitzungsberichte 1987/1.). München 1987.
49. Besinnliches Gegenwartsdenken zur Neuausgabe der »Volkslieder aus Krain«. Beitrag zu: Anastasius Grün (Anton Graf Auersperg), Volkslieder aus Krain (Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen 18). München 1987.
50. Geheiligttes Recht. Aufsätze zu einer vergleichenden rechtlichen Volkskunde in Mittel- und Südosteuropa. Hrsg. u. mit einer Laudatio einbegleitet von Berthold Sutter. (Forschungen zur Europäischen und Vergleichenden Rechtsgeschichte 3) Wien-Köln-Graz 1988.
51. Jesus ohne »Freundschaft« (brez žlahte). Zu einem sozialbedingten Motiv im geistlichen Volkslied der Slowenen. V: *Münchner Zeitschrift für Balkankunde* 5, 1983-1984, München 1988, 52-63.
52. Volkskunde im Mehrvölkerraum. Ausgewählte Aufsätze zu Ethnologie und Kulturgeschichte in Mittel- und Südosteuropa. München 1989, 299 str.

53. Wortlose Bilder- und Zeichen-Litaneien im Volksbarock. Zu einer Sondergattung ordensge-
lenkter Kultpropaganda im Mehrvölkerraum der Ostalpen. (Sitzungsberichte der Bayer.
Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse 5). München 1991.

Ocene, poročila

(Kratice: AC = Aus Archiv und Chronik, Graz. - BH = Blätter für Heimatkunde, Graz. - ÖZV = Österreichische
Zeitschrift für Volkskunde, Wien. - SOF = Südostforschungen, München. - ZHV = Zeitschrift des Historischen
Vereines für Steiermark, Graz.)

1. Ivan Grafenauer, Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik« in staroalpska krvno-duhovna
sestava slovenskega naroda. Razprave SAZU 1/1, Ljubljana 1959. - Jahrbuch des öster-
reichischen Volksliedwerkes 2, Wien 1953, 150-151.
2. Alojzij Bolhar, Slovenske narodne pravljice. Ljubljana 1952. - ÖZV 56 (N.S. 7) 1954, 175-176.
3. Linda Sadnik, Südosteuropäische Rätselstudien. Graz-Köln 1952. - ÖZV 56 (N.S. 7) 1954,
167.
4. Rado Lenček (ur.), Ob Jadranu. Etnografski zapiski in študije. Trst 1947. - SOF 13 (1954)
360-367.
5. Narodopisje Slovencev, I-II. Ljubljana 1944-1952. - SOF 13 (1954) 362-364.
6. Metod Turnšek, Pod vernim krovom, I-III. Ljubljana-Trst-Gorica 1944-1947. - SOF 13 (1954)
364-365.
7. Vinko Möderndorfer, Verovanja, uvere in običaji Slovencev II. Prazniki. Celje 1948. - SOF
13 (1954) 365-366.
8. Vilko Novak, Ljudska prehrana v Prekmurju. Ljubljana 1947. - SOF 13 (1954) 383-384.
9. Niko Kuret, Šaljive zgodbe o Lemberžanih. Maribor 1954. - ÖZV 58 (N.S. 9) 1955, 180-82.
10. France Marolt, Slovenske narodnoslovne študije. Ljubljana 1935 (I.), 1936 (II.), 1954 (III.). -
ÖZV 59 (N.S. 10) 1956, 86-88.
11. Legiša-Gspan, Zgodovina slovenskega slovstva I. Ljubljana 1956. - SOF 15 (1956) 612.
12. Emilijan Cevc, Problematika naših poslikanih panjskih končnic. V: Naša sodobnost 3, 1955.
(Separat), Marija Jagodič, Kmet ziblje Francoza. V: Slovenski etnograf 8 (1955), Niko
Kuret, Babji mlin. V: Slovenski etnograf 8 (1955). - ÖZV 59 (N.S. 10) 1956, 176-179.
13. Paul Schlosser, Bachern-Sagen. Wien 1956. - BH 31 (1957) 61.
14. Paul Schlosser, Bachern-Sagen. Volksüberlieferungen aus der alten Untersteiermark. Wien
1956. - ZHV 48 (1957) 237-238.
15. Razprave SAZU 4. Ljubljana 1958. - SOF 17 (1958) 292-294.
16. Else Byhan, Wunderbaum und Golden Vogel. Slowenische Volksmärchen. Kassel 1958. -
ÖZV 61 (N.S. 12) 1958, 361.
17. Zmaga Kumer, Slovenske prereditve srednjeveške božične pesmi Puer natus in Bethlehem.
Ljubljana 1958. - ÖZV 61 (N.S. 12) 1958, 362.
18. Slovenski etnograf 12 (1959). - SOF 20 (1961) 435-437.
19. Alpes Orientales 1, Ljubljana 1959; 2, Graz 1961; 3, Basel 1961. - SOF 21 (1962) 421-425.
20. Milko Matičetov, Sezgani in prerajeni človek. Ljubljana, SAZU, 1961. - SOF 21 (1962)
21. Niko Kuret, Ziljsko štehanje in njegov evropski okvir. Ljubljana 1963. - ÖZV 67 (N.S. 18)
1964, 205-209.
22. Zmaga Kumer, Balada o nevesti detomorilki. Ljubljana, SAZU, 1963. - SOF 23 (1964) 409-410.
23. France Zupan, Votivna podoba na Gorenjskem. Kranj 1964. - ÖZV 68 (N.S. 19) 1965, 200-201.
24. Ivan Grafenauer, Spokorjeni grešnik. Študija o izvoru, razvoju in razkroju slovensko-hrva-
ško-vzhodnoalpske ljudske pesmi. Ljubljana 1965. - SOF 25 (1966) 484-486.
25. Zmaga Kumer, Slovenski napevi pesmi Spokorjeni grešnik. - SOF 25 (1966) 484-486.
26. Jože Stabej, Staro božjepotništvo Slovencev v Porenju. Ljubljana 1965. - SOF 25 (1966)
486-487.
27. Boris Orel, Bloške smuči. Ljubljana 1964. - SOF 25 (1966) 488-489.
28. Vlasta Koren, Etnografija Pomurja I. Murska Sobota 1967. - ÖZV 71 (N.S. 22) 1968, 189-190.
29. Zmaga Kumer, Ljudska glasba med rešetarji in lončarji v Ribniški dolini. Maribor 1968. -
ÖZV 72 (N.S. 23) 1969, 272-273.

30. **Angelos Baš**, Noša na Slovenskem v poznem srednjem veku in 16. stoletju. Ljubljana 1970. - ÖZV 74 (N.S. 25) 1971, 353-355.
31. **Niko Kuret**, Praznično leto Slovencev I-IV. Celje 1965-1971. - ÖZV 75 (N.S. 26) 1972, 158-160.
32. **Traditiones**. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje 1 (1972). - SOF 33 (1973) 396-397.
33. **Milko Matičetov**, Rožice iz Rezije. Koper-Trst-Ljubljana 1972. - SOF 32 (1973) 418-419.
34. **Milko Matičetov**, Zverinice iz Rezije. Ljubljana-Trst 1973. - SOF 33 (1974) 430-431.
35. **Milko Matičetov**, Zverinice iz Rezije. Ljubljana-Trst 1973. - ÖZV 77 (N.S. 28) 1974, 319.
36. **Angelos Baš**, Savinjski splavarji. Ljubljana 1974. - ÖZV 77 (N.S. 28) 1974, 236-238.
37. **Odilo Hajnšek OFM**, Marijine božje poti. Celovec 1971. - ÖZV 77 (N.S. 28) 1974, 318.
38. **Traditiones 2** (1973). - SOF 34 (1975) 339-340.
39. **Etbín Bojc**, Pregovori in reki na Slovenskem. Ljubljana 1974. - ÖZV 78 (N.S. 29) 1975, 302-303.
40. **Maria Kundegraber**, Volkskunde in der Gottschee. (Katalog) Wien u. Stainz 1980. - ÖZV 83 (N.S. 34) 1980, 204-206.
41. **Volkskunst im slowenischen Alpenland (Oberkrain)**. Katalog. Kittsee 1981. - ÖZV 84 (N.S. 35) 1981, 252-254.
42. **Niko Kuret**, Jaslice na Slovenskem. Ljubljana 1981. - ÖZV 85 (N.S. 36) 1982, 444-446.
43. **Zmaga Kumer**, Ljudska glasba in godci na Slovenskem. Ljubljana 1983. - ÖZV 86 (N.S. 37) 1983, 274-276.
44. **Niko Kuret**, Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848, I/1. Ljubljana 1985. - ÖZV 89 (N.S. 40) 1985, 352-354.
45. **Branko Reisp**, Janez Vajkard Valvasor, kranjski polihistor. Ljubljana 1983. - ZHV 77 (1986) 308.
46. **Niko Kuret**, Slovenska koledniška dramatika. Ljubljana 1986. - ÖZV 90 (N.S. 41) 1987, 189-190.
47. **Anton von Mailly**, Leggende del Friuli e delle Alpi Giulie ...Edizione critica a cura di **Milko Matičetov**. Gorizia 1986. - ÖZV 90 (N.S. 41) 1987, 280-282.
48. **Richard Wolfram**, Brauchtum und Volksglaube in der Gottschee. Wien 1988. - ÖZV 83 (N.S. 34) 1980, 204-206.
49. **Angelos Baš**, Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času (1.polovica 19.stoletja). Ljubljana 1987. - ÖZV 91 (N.S. 43) 1988, 106-107.
50. **Niko Kuret**, Praznično leto Slovencev I-II. Ljubljana 1989. - ÖZV 93 (N.S. 44) 1990, 243-244.
51. **Marijan Smolik** (izd.), Catechismus/Petri Canisij Soc. IESV Th /Skusi malane Figure napréj/postavljen ... 1615 (Faksimilirana izdaja.) Ljubljana 1991. - ÖZV 94 (N.S. 45) 1991, 314-315.

Zbral N.K., (s.e. & o.)

V Adlešičih 1970

Katalin Munda-Hirnök

Vzroki in razvoj poljedelskega zaposlovanja med porabskimi Slovenci na Madžarskem

V pričujočem besedilu¹ predstavljam del izsledkov raziskave, ki je temeljila na pisanih, arhivskih in terenskih virih. Obsegala je obdobje od druge polovice 19. stoletja do današnjih dni. V članku obravnavam vzroke in razvoj sezonskega zaposlovanja v Porabju in interetnične odnose.

Vzroki sezonskega zaposlovanja v Porabju

V Slovenskem Porabju je bilo nekoč kmetijstvo glavna gospodarska panoga, toda zanj nikoli ni bilo ustreznih pogojev, saj je zemlja ilovnata, peščena in premalo rodovitna.

Etnologinja Marija Kozar-Mukič je v monografiji o Gornjem Seniku zapisala: »Od 69 družin ob koncu 18. stoletja sta bili dve želarski družini brez zemlje. Polovica od 67 podložniških družin je gospodarila na četrtni zemljišča (5 ha). Pol kmetije jih je obdelovalo 13, pa tudi osminko jih je imelo 13. Štirje so gospodarili na tričetrtinki, trije na petosminki. Celo kmetijo je imel samo kmet Balaž Hanžek.«²

Nakazana struktura kmečke posesti ni bila značilna samo za Gornji Senik, ampak za celo Slovensko Porabje. To potrjujejo tudi izjave³ informatorjev: »Tau največ bilau, ka smo meli 10 plügof (oralov) grünta. Pa nas je bilau 6-7. Štirdje mlajši smo bili, oča, mati pa stara mati. Te najstarejši sin mogo kraj dauma titi, da bi kaj k cüj parpravo.«⁴ Ali: »Na Gorejnjon Senitje srmastvo bilau, samo so pavri meli grünt, ka več mlajšof bilau, dosta srmakov bilau. Te so mogli titi na Vogrsko.«⁵ In: »Mi smo 5 plügof meli,

1 Članek je izvleček iz magistrske naloge, ki jo je avtorica pod naslovom Poljedelsko sezonsko delo med porabskimi Slovenci v Železni županiji na Madžarskem v 19. in 20. stoletju zagovarjala na Oddelku za etnologijo Filozofske fakultete v Ljubljani l. 1989 pod mentorstvom prof. dr. Slavka Kremenška.

2 Marija Kozar-Mukič, Gornji Senik - Felsőszölnök, Szombathely-Ljubljana, 1988, 106.

3 Zaradi terminologije nisem poknjižila pogovorov v porabskem narečju; izjave v madžarskem jeziku pa sem prevedla v slovensščino.

4 Informatorica Júlia Labricz, roj. 1919, Gornji Senik, upokojenka.

5 Informatorica Mária Mukič, roj. 1926, Dolnji Senik, upokojenka.

2 plüga gauštja, 3 pa drügo.«⁶ Kmetica z Gornjega Senika pravi: »So bili takšni, ki niso imeli zemlje, večina ljudi v Porabju je imelo zelo malo zemlje. Bile so takšne družine, kjer so imeli tudi 10 otrok, zato so bili prisiljeni, da so hodili na sezonsko delo. Zaslužili so toliko, da so lahko skromno živeli pozimi. Morali so varčevati, ker če so prinesli žito domov, so bili brez denarja. Če so žito prodali, so imeli malo denarja, ostali so pa brez kruha.«⁷ Anna Gubics iz Monoštra mi je rekla: »Mus bilau titi na riepö, kak bi pa ovak živeli. V zimi smo doma bili, ka smo vleta zaslužili, tisto smo v zimi zeli. Grünäta je tö malo bilau, pa nejsmo mogli tak odavati kak gnes, penezge so tak nej bili, kak gnes.«⁸

Iz navedenega vidimo med drugim, da so imele porabske družine veliko otrok. Zemlja je bila razkosana na majhne dele zaradi običajnega dednega prava Madžarov, po katerem imajo vsi otroci enako pravico do zemlje. Za Porabje je bilo značilno, da je najstarejši ali najmlajši med otroki podedoval hišo in druge nepremičnine. Sicer pa so si posestvo ali razdelili, ali pa je tisti, ki je ostal doma, izplačal ostale.

Z izjemo Monoštra v Porabju ni bilo večjega industrijskega obrata, kjer bi se lahko zaposlilo več ljudi. Torej so glavni vzroki sezonskega zaposlovanja v Porabju: preveč ljudi na že tako nerodoviti zemlji, dedno pravo, ki je povzročilo razkosavanje posesti, ter industrijska nerazvitost območja.

Po letu 1945 se je veliko spremenilo, ne samo v Porabju, ampak v vsej državi. Porabje je eno redkih področij, kjer niso izpeljali podružbljenja kmetijstva zaradi neugodnih tal za kmetijstvo.

Industrijski obrati so od konca šestdesetih let postali nov vir preživljanja porabskih Slovencev. Z razvojem tovarne kos, tekstilne industrije itd. je postal Monošter pomembno zaposlitveno središče porabskih Slovencev. Leta 1973 so tam ustanovili tudi kmetijsko strokovno zadrugo; člani so v glavnem Slovenci. Ob tem pa je bilo leta 1982 ugotovljeno, da se »še danes 4-5% aktivnega prebivalstva posveča sezonskemu delu zunaj domačega kraja, zdaj največ dva tedna ali kak mesec. Nekoč so se odpravili spomladi in so se vrnilo samo za zimo.«⁹ Sezonsko delo je porabskim Slovincem pomenilo glavni vir preživljanja približno do 60. let 20. st., še preden so se zaposlitvene možnosti v Monoštru povečale. Pri današnjem sezonskem zaposlovanju pa gre za dodatni vir dohodka, saj si tako lahko izboljšujejo življenjski standard.

Sezonstvo do prve svetovne vojne

Iz pisanih virov, ki so se ohranili iz začetka 19. st. in ki jih tu navajam po literaturi, vidimo, da so bile že znane madžarske pokrajine, od koder je hodila večina ljudi na sezonsko delo, pa tudi že delovno-organizacijske oblike.

Na splošno je bila večina potujočih delavcev z obrobja karpatskega bazena, iz pokrajin Felvidék, Bakony, Vértes, Bükk in Mátraalja, obmejnih sosednjih pokrajin Zalske in Železne županije, iz SV Kárpátalja (Podkarpatska) in nekaterih goratih delov v županiji Bihar. Za te dele Madžarske je značilno, da je bila zemlja slabe kvalitete, prebivalci pa prenaseljeni. Na veleposestvih se je v tem času pričel proces kapitalizacije v razpadajočih okvirih fevdalnega sistema. Na nekaterih posestvih so vse redneje najemali dninarje in domače ali potujoče delavce za plačilo v denarju ali pridelku.¹⁰

6 . Informatorica Mária Holecz, roj. 1920, Števanovci, upokojenka.

7 Informatorica Mária Kozár, roj. 1923, Gornji Senik, upokojenka.

8 Informatorica Anna Gubič, roj. 1926, Monošter, upokojenka.

9 Francek Mukič - Marija Kozar-Mukič, Slovensko Porabje, Celje, Mohorjeva družba, 1982, 86.

10 Sárközi Zoltán, A summások, v: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában II. 1848-1914, IX. (Poljedelski sezonski delavci, v: Kmetje na Madžarskem v dobi kapitalizma), Budimpešta, 1982, 324.

Skupina sezonskih delavcev z Gornjega Senika v Kószegu leta 1953, pri nakladanju gnoja.
(Reprodukcija, original pri Jánosu Csuku, roj. 1915, Gornji Senik, upokojenec.)

Skupina sezonskih delavcev ob mlačvi v Szentegátu (županija Baranyjaa) leta 1957.
(Reprodukcija, original pri Ferencu Lorenczu, roj. l. 1929, Gornji Senik, invalidsko upokojen.)

Skupina sezonskih delavcev med nedeljskim počitkom v vasi Uraiújfalu leta 1959. (Reprodukcija, original pri Máriji Mukics, roj. l. 1926, Dolnji Senik, upokojenka.)

Poslopje, v katerem so spali sezonski delavci v Kószegu okrog leta 1960. (Reprodukcija, original pri Máriji Kozár, roj. l. 1923, Gornji Senik, upokojenka.)

VÁLLALKOZÓI SZERZŐDÉS

amely létrejött a Dalmáci Állami Gazdaság II.-III. kerületé-
 másrészt Zsohár István feladésközlőki lakos és társai között,
 a mai napon, a következő feltételek szerint:

- 1./ A gazdaság a vállalkozókat 1982. szeptember 20-ától - kukori-
 cával kapcsolatos munkák befejezéséig tudja foglalkoztatni.
- 2./ A gazdaság az elvégzett munka után az érvényben lévő bér-
 szabályzatban rögzített béreket alkalmazza.
- 3./ A gazdaság az igényeknek megfelelően - az előírt minőségi
 és mennyiségi munkáért járó béreket takarmánygombóban
 is elszámolja az alábbi árak figyelembevételével.

tek.árna 379.- Ft/q
 tek. búza 379.- Ft/q
 tek. kukorica 395.- Ft/q

A munkabéreként elszámolt takarmánygombókat a gazdaság térítés-
 mentesen munkavállalók lakóhelyére szállítja.
 A takarmánygombókat a gazdaság csak az új termésből tud kiadni,
 tehát azt megelőzően csak takarmánykukorica ágálya lehet.

- 4./ A gazdaság a munkavállalók részére napi háromszori étkezést
 biztosít, a kollektív Szerződésben meghatározott térítési
 díjak ellenében:
reggeli	8.-Ft
ebéd	14.-Ft
vacsora	8.-Ft

- 5./ A munkavállalók elhelyezéséről /szállás, tisztálkodás, világi-
 tás/ a gazdaság gondoskodik.
- 6./ A gazdaság a munkavállalókat 2 hetenként üzemi autóbusszal
 - tériféltetésen - lakóhelyükre és vissza szállítja.
- 7./ A dolgozók kötelesek a Dalmáci Állami Gazdaság Vállalati
 Munkavédelmi Szabályzata szerint a mindenkori végzett munkának
 megfelelő biztonságtechnikai utasításokat és türelmeszeti
 szabályokat elsajátítani és azokat maradéktalanul betartani.
 Az oktatásból a helyi vezetési gondoskodik.

- 8./ Munkavállalók tudomásul veszik, hogy a meghatározott idő
 leteltével munkaviszonyuk felmondás nélkül megszűnik.
- 9./ A vállalkozók részéről Zsohár István és a brigád által
 megválasztott megbízott vállalkozók kötelesek a csoportban
 belüli adminisztrációt elvégezni.

10./ Munkavállalók munkába lépéskor az alábbi iratokat köte-
 lesek magukkal hozni:

- munkahellyel rendelkezők és fizetési szabadságát
 18146 dolgozó munkahelyi igazolást,
- munkahellyel nem rendelkező dolgozó munkakönyvet
 és tartozékait,
- munkahellyel rendelkező nyugdíjas dolgozó vállalati
 igazolást és nyugdíjszelvényt,
- munkahellyel nem rendelkező nyugdíjasok munkakönyvet
 és annak tartozékait, továbbá nyugdíjszelvényt,
 - díjazók /14 év felett/ iskolalátogatási bizonyítványt.

11./ Szarzdó felkérte, hogy a jelen szerződés minden-
 ben átsarattakot tartalmazza, amit helybennagyoilag aláírnak.

Alsóleperri, 1982. szept. 10.

Gazdaság részéről: Kovács Imre
 ker. igazgató

Kovács Imre
 Kovács Imre
 ker. igazgató
 párttitkár

Zsohár István
 Zsohár István
 ker. igazgató

Vállalkozók részéről:

Zsuhár István
 Zsuhár István

Puljenje pese na posestvu v Vassurányju leta 1941. Vodarica naliva vodo. (Reprodukcija, original pri Máriji Mukics, roj. 1926, Dolnji Senik, upokojenka.)

Žetveni delavci po opravljenem delu na posestvu v Vassurányju., okrog leta 1950. (Reprodukcija, original pri Júliji Labricz, roj. 1919, Gornji Senik, upokojenka.)

Za omenjeno obdobje je bilo velikega pomena veleposestvo družine Festetich v Keszthelyu. Najprej so se za delo upravitelji pogodili s kmeti iz bližnjih vasi, toda domača delovna sila ni zadostovala. To potrjujejo prvi potujoči delavci v letu 1806. Pojavili so se v podobnih delovno-organizacijskih oblikah kot pozneje žetveni in sploh poljedelski sezonski delavci. V pogodbi (v latinščini) iz leta 1805 so se József Vritsik, István Matits, János Fitzkó in János Gombótz iz Gornje Lendave pogodili, da s 150 kosci pokosijo seno na posestvu. Zaradi imena kraja predvidevamo, da so bili med delavci tudi Slovenci.¹¹

Leta 1812 je veleposestvo spet sklenilo pogodbo z Jánosom Fitzkójem. János Fitzkó, kot prvi delavec, se je moral javiti 18. maja v Keszthelyu s petdesetimi ali šestdesetimi kosci, piše med drugim v pogodbi. Kosci so morali prinesiti dobre kose in kladiva, vile in grablje so dobili na posestvu. Delovni čas je trajal od sončnega vzhoda do zahoda, za zajtrk so imeli 1 uro, za kosilo uro in pol, za malico eno uro. Kruh so dobili vsak dan, kuhano hrano pa ob četrtek in nedeljah. Mast za kuhanje, sol in drva je dalo posestvo.¹²

Naslednji podatek je iz leta 1828. V tem letu so se pogodili z Józsefom Vretsitsem in Györgyem Pozvigom iz Vidonec, spet za košnjo.¹³

Na veleposestvu družine Festetich se razmere v 30. in 40. letih niso spremenile. Še naprej so najemali kmečke proletarce iz bližnjih vasi ter potujoče delavce, ki so, podobno kot žetveni delavci, hodili v skupinah in opravljali košnjo za denar, plačani so bili glede na velikost pokošene površine. Razmere so bile podobne tudi na drugih veleposestvih. Tako najdemo tudi na posestvu opatije Kapornak v Zalski županiji delavce slovenske narodnosti. Pogodba iz leta 1838 pove, da se je János Csontala, prebivalec iz Srdice, dogovoril z opatijo za košnjo trave in žita. Šlo je za skupino 12 koscev in 4 grabljic. Rečeno je bilo, da dobijo vsak dan toplo, kuhano hrano za večerjo. Dnevna plača je bila podobna kot na sosednjem posestvu Pölöske. Plačilo so dobili iz požetega žita. Delavci so morali delati štiri dni zastonj.¹⁴

Iz pogodbe lahko sklepamo, da so bila v poletni sezoni posestva prisiljena najeti potujoče oz. sezonske delavce zaradi pomanjkanja delovne sile. Ti so opravljali različna poljska dela (košnja, žetev, mlačev), celo prisilili so jih, da so nekaj dni delali zastonj.

Že v tem času se tudi srečamo s skupinami, t.i. bandami (bandarendszer), z obliko, ki je bila že dokaj razširjena. Na čelu skupin so bili prvi delavci (előmunkás), delovodje (munkavezető) oz. polirji, ki so imeli veliko oblast. Posestva so se z njimi pogodila za vse člane skupine. Ta oblika sezonskega zaposlovanja se je nadaljevala tudi po letu 1848, po odpravi tlake. Károly Galgóczy omenja v svojem delu iz leta 1855¹⁵ veliko primerov potujočih ali poljedelskih sezonskih delavcev, med drugimi tudi Slovence. Od njega zvemo, da so v Železni županiji košnjo in mlačev opravljali delavci iz zahoda županije. Ti so morali na večjih posestvih pokositi 30-100 oralov travnika, da so dobili plačo po žetvi in mlačvi. Pri delu so vedno dobili hrano. Ti ljudje so se navadili hoditi v južne pokrajine v županije Somogy, Veszprém in v Zalsko županijo.¹⁶

Pismo Jánosa Faisza iz leta 1872 (Faisz je bil Sebeborec) tudi potrjuje obliko tovrstnega sezonskega zaposlovanja. Vodja koscev (kaszásgazda), János Faisz, je pismo poslal Jánosu Böröndyju na veleposestvo v Keszthelyu. Pritožuje se, da ni dobil

11 Sárközi, navedeno delo, 325.

12 Sárközi, navedeno delo, 326.

13 Sárközi, navedeno delo, 326.

14 Sárközi, navedeno delo, 327.

15 Károly Galgóczy, Magyarország a Szerb Vajdaság s Temesi bánság mezőgazdasági statiszticája (Poljedelska statistika v srbski Vojvodini in banovini Temes), Pest, 1855, 208.

16 Galgóczy, navedeno delo, 208.

odgovora na svoje prejšnje pismo in prosi Böröndya, naj ga obvesti najmanj 14 dni prej, kdaj se morajo zglasiti na veleposestvu, da ne bi njegovi delavci odšli kam drugam, kot so storili prejšnje leto. Hkrati ga prosi za povračilo potnih stroškov v znesku 100 forintov.¹⁷ Na nadaljnji razvoj sezonstva v Porabju so vplivale spremembe v madžarskem poljedelstvu desetletja pred prelomom stoletja. Ni šlo za spreminjanje v strukturi agrarne družbe kot leta 1848, pač pa za intenzivno preoblikovanje poljedelskega pridelovanja. Konjunktura žita se je v 80. letih 19. st. končala zaradi uvoza iz Amerike in nizke cene žita iz Rusije. Katastrofalni padec cene žita na evropskih trgih leta 1884 je na Madžarskem povzročil resno agrarno krizo. Te okoliščine so prisilile posestnike, da so preusmerili agrarno gospodarstvo na industrijske in krmilne rastline, pozornost pa so začeli posvečati tudi predelavi mleka.

Te spremembe so v madžarskem agrarnem gospodarstvu povečale povpraševanje po delovni sili. Obdelovanje sladkorne pese, zahtevno okopavanje, redčenje in puljenje je bilo zelo težavno delo. To delo so velikokrat opravljali le tisti ljudje, ki zaradi težkega gmočnega stanja delovnih razmer niso mogli izbirati.

S širjenjem pridelovanja sladkorne pese se je torej povečalo povpraševanje po poljedelskih sezonskih delavcih. Tisti, ki so prej hodili na košnjo in žetev, so zdaj začeli na pristavah zemljiških gospodov obdelovati polja s sladkorno peso. Enako je veljalo za porabske Slovence, ki pravijo, da so hodili »na riepó«.

Sezonstvo od prve svetovne vojne do 60. let 20. stoletja

Oblike iz prvega obdobja sezonstva so se nadaljevale. Ljudje so še naprej hodili na pristave »na riepó«. Zlasti v 30. letih se je veliko Porabcev zaposlovalo na pristavah v Železni županiji, pa tudi v županijah Somogy, Fejér, Baranya, Győr-Sopron, Pest.

Podrobneje bom obravnavala pojave sezonstva v okviru Železne županije. Za to obdobje imamo razen arhivskih tudi že ustne vire, saj spomin starejše generacije to dobo zajema še v celoti. Iz seznamov zaposlenih poljedelskih sezonskih delavcev, ki so na voljo v Železnožupanijskem arhivu v Sombotelu, dobimo podatke o krajih-pristavah, ki so dajale delo porabskim sezonskim poljedelskim delavcem. Ni pa vedno razvidno, iz katerih vasi so prihajali, saj so uprave posestev zajele Slovence iz Železne županije v skupnem številu.

Prve podatke imamo iz leta 1923: (V arhivu so še sezname iz leta: 1924, 1926, 1927 in 1928. Število pristav, za katere so na razpolago sezname, je vsako leto večje.)

Pristava	Število porabskih poljedelskih sezonskih delavcev
Vassurány	59 ¹⁸
najeto posestvo Ungár	27
posestvo Táplánfa sladkorne tovarne Bükk	27
posestvo Vát	62 ¹⁹
Sorokmajor	91 ²⁰

Ti podatki potrjujejo, da je bilo tedaj število porabskih poljedelskih sezonskih delavcev dokaj veliko. Najbolj priljubljena posestva so bila: Sorokmajor, Vassurány, Vasszécsény, Söpte.

17 Sárközi, navedeno delo, 334.

18 Železnožupanijski arhiv - arhiv okrajnega glavarja v Sombotelu, dok. št. 3679/1923.

19 Železnožupanijski arhiv - arhiv okrajnega glavarja v Sombotelu, dok. št. 3943/1923.

20 Železnožupanijski arhiv - arhiv okrajnega glavarja v Sombotelu, dok. št. 5256/1923.

Iz pisem vaških notarjev v letu 1934, naslovljenih na okrajnega glavarja v Monoštru (pisma so v Železnožupanijskem arhivu), lahko sklepamo, da je bilo za porabske Slovence sezonsko delo še zmeraj glavni vir preživljanja.

Vaški tajnik iz Števanovec je poročal, da je v vasi sklenilo pogodbo 8 moških, 6 žensk, iz Andovec 5 moških, 1 ženska, iz Otkovec 7 moških in 5 žensk. Vaški tajnik Gornjega Senika pravi, da v Ritkarovcih ni brezposelnega; na Gornjem Seniku je sklenilo pogodbo 53 moških in 28 žensk, v Ritkarovcih pa 6 moških in 5 žensk. Večina delavcev se je spomladi zaposlila v Avstriji.²¹

V naslednjem poročilu, ravno tako leta 1934 (april), vaški tajniki poročajo okrajnemu glavarju o tistih delavcih, ki še niso sklenili pogodbe in čakajo na zaposlitev.²²

Vas	Število še nezaposlenih za leto 1934
Otkovci	10 (8 moških, 2 ženski)
Andovci	8 (7 moških, 1 ženska)
Verica	9 (8 moških, 1 ženska)
Števanovci	7 (6 moških, 1 ženska)
Gornji Senik	10 moških
Dolnji Senik	20 moških
Sakalovci	17 (14 moških, 3 ženske)
Slovenska ves	ni nezaposlenega

Podžupan Železne županije v letu 1934, dr. Kálmán Horváth, je pozival okrajne glavarje, da bi se pozanimali pri večjih posestvih v županiji, ali imajo zadosti poljedelskih sezonskih delavcev. Če bi posestnikom delavcev primanjkovalo, naj bi jih najeli iz vasi Gornji Senik in Števanovci. Prosil je okrajnega glavarja v Monoštru, da bi sporočil število poljedelskih sezonskih delavcev, ki bi ta dela opravljali.²³

Iz odgovorov občinskih tajnikov zvemo, da je bilo na Dolnjem Seniku 20 nezaposlenih Slovencev, v Števanovcih 7, na Gornjem Seniku pa 10.

V drugem pismu iz istega leta podžupan Železne županije poroča monoštrskemu okrajnemu glavarju, da bi se posestvo Füle v Kisunyomu pogodilo s slovenskimi poljedelskimi delavci. Obenem dodaja, naj okrajni glavar delavce opozori, naj svoje zahteve pri plačah znižajo, ker je iz poročila okrajnega glavarja iz Vasvára izvedel, da barona István in Ernő Rosner nista mogla zaposliti slovenskih delavcev, ker so njihove zahteve presegale zahteve tamkajšnjih delavcev.²⁴

V letih 1936-1938 so se odprle dodatne možnosti sezonskega zaposlovanja v Nemčiji. Ta nova oblika ni bila enako dostopna vsem Slovincem. »Obstajali sta dve možnosti, da je lahko kdo prišel v Nemčijo: z notarjevo protekcijo ali z znanjem nemščine. Iz Nemčije je prišel polir v Monošter. Novica, da bo prišel, se je širila od hiše do hiše. Javno tega niso razglasili. Komur so vodje zamerili, temu novice niso zaupali. »Sejem z ljudmi« se je odvijal na monoštrski tržnici. Nemški polir je spraševal in tisti, ki so znali brez pomisleka odgovoriti, so bili postavljeni na desno stran. Kmalu so izbrane obvestili, da bodo lahko potovali. Sezonce z Gornjega Senika so se v Budimpešti pridružili sezonskim brigadam iz županije Heves. Potem so se s posebnim vlakom peljali v Mecklenburg. Na posamezne pristave so Madžarom iz županije Heves dodelili po tri-štiri porabske Slovence.«²⁵

21 Železnožupanijski arhiv - okrajna državna uprava v Monoštru, dok. št. 1455/1934.

22 Železnožupanijski arhiv - okrajna državna uprava v Monoštru, dok. št. 540/1934.

23 Železnožupanijski arhiv - okrajna državna uprava v Monoštru, dok. št. 4887/1934.

24 Železnožupanijski arhiv - okrajna državna uprava v Monoštru, dok. št. 1455/1934.

25 Marija Kozar-Mukič, Gornji Senik - Felsőszölnök, Szombathely-Ljubljana, 1988, 113

Ker leta 1938 ni bilo nabiranja poljedelskih sezonskih delavcev za v Nemčijo, so se oblasti zanimale za druge zaposlitvene možnosti, in sicer za sezonsko delo v Avstriji. Okrajni glavar okraja Monošter se je 7. marca 1938 pritoževal vélikemu županu Železne županije: »Iz področja okraja se je lani pogodilo z Nemčijo 214 poljedelskih sezonskih delavcev. To leto še ni bilo nabiranja ljudi za Nemčijo, zato nas skrbi, da bo ostalo veliko ljudi brez zaslužka. Véliki župan Zalske županije je organiziral transport delavcev, toda ljudje iz Železne županije ne smejo iti z njimi v Avstrijo, zato vas s spoštovanjem prosim, da bi ukrepali v to smer, da bi tudi s področja Železne županije, posebno iz okraja Monošter, lahko šli v Avstrijo.«²⁶ Zdi se, da so bile zaposlitvene možnosti v Nemčiji in Avstriji omejene le za Slovence.

Večina Slovencev pa se je še naprej dogovarjala z veleposestvi v Železni in v drugih županijah.

V letih 1938-1944 so se Slovenci precej zaposlovali na pristavah v Vassurányu, Sorokmajoru in Vasszécsényu. Število zaposlenih v drugih županijah Madžarske je sorazmerno manjše. Terenski viri dodajajo, da je v letih 1944-1945 veliko Slovencev hodilo v Dánszentmiklós, seveda pa tudi na že prej omenjene pristave.

Kot sem že omenila, v Porabju ni prišlo do podružbljanja kmetijstva zaradi neprimerne kvalitete zemlje. Zaposlitvene možnosti v Monoštru so se razširile v začetku 60. let, zato je do takrat bilo sezonsvo za porabske Slovence še zmeraj pomemben vir preživljanja. Sezonski pa so še naprej hodili na sezonsko delo, kjer so poleti želi, jeseni pa pomagali pri pospravljanju koruze in sladkorne pese.

V tem obdobju so porabski Slovenci krajši ali daljši čas delali v naslednjih županijah: Železna, Veszprém, Pest, Baranya, Győr-Sopron, Somogy in Komárom.

Sezonsvo od šestdesetih let 20. stoletja do danes

Od konca 60. let se je porabskim Slovencem odprla nova možnost sezonske zaposlitve. Dogovorili so se z državnim posestvom Lajta-Hanság v Mosonmagyaróváru (županija Győr-Sopron), sprva za eno sezono, pozneje pa za stalno delovno razmerje. Sezonski so pospravljali koruzo in čebulo.

Nove oblike sezonskega dela so se razširile in so že pomenile dodaten vir zaslužka. V 70. in 80. letih so hodili v Dombóvár (županija Somogy) vršičkat in trgat koruzo.

Od leta 1976 hodijo v državno zadrugo v Csepreg. Tu so prva leta redili repo in obirali jabolka. Danes jih zaposlijo izključno za obiranje, prebiranje in sortiranje jabolk v hladilnici ter košnjo in pospravljanje sena.

Površina državnega združnega posestva v Csepregu meri 285 ha. Sadovnjaki rodijo letno 7-9 ton jabolk. Ob koncu 60. let so najemali delovno silo za obiranje jabolk iz srednjih šol. Dijaška delovna sila pa jih ni zadovoljila, zato se je vodstvo zadruge odločilo, da si poišče delavce nekje drugje. Ker porabski Slovenci še danes slovijo, da so dobri sezonski, se je zadruga odločila zanje. Pri odločitvi so upoštevali tudi neugodne razmere v Porabju.

Obiranje jabolk se začne v drugi polovici avgusta in traja do konca septembra ali začetka oktobra, odvisno od vremenskih razmer. Sortiranje jabolk v hladilnici poteka včasih celo še v novembru. V eni izmeni dobi delo 80-100 sezoncev, ki jih razporedijo v skupine po približno 10 ljudi. Menjavajo se vsaka dva tedna.

Košnja in pospravljanje sena traja od maja do začetka avgusta. Tudi te skupine se menjajo vsaka dva tedna, v eni je od 10-12 sezoncev.

Od leta 1980 obstaja še ena možnost za sezonsko zaposlovanje v pridelovalni kmetijski zadrugi v Hrvaškem Židanju. Ploščina pridelovalne zemlje te kmetijske

26 Železnožupanijski arhiv - okrajna državna uprava v Monoštru, dok. št. 1521/1938.

zadruga meri 4500 ha. Glavni panogi sta živinoreja in gojenje rastlin, posebno intenzivno se ukvarjajo s sadjarstvom. Pridelujejo jabolka, hruške, slive, češnje, višnje, maline, v zadnjem času pa tudi kumare. Ker v sami vasi ni zadosti delovne sile, je postalo že stalna praksa najemanje vojakov in dijakov. Imajo pogodbe z gimnazijo Miklós Jurisics v Kőszegu, toda dijaška delovna sila je bila zmeraj težavna. Leta 1980 je to zadrugo obiskal Imre Soós iz Farkašovec in podpisal pogodbo z njo. Od tedaj on organizira sezonce, med njimi tudi Slovence, predvsem za obiranje sadja. Sezona se začne v začetku junija in traja do 1. novembra. Skupine se menjavajo vsaka dva tedna. V prvi izmeni je okrog 40 ljudi. Število sezoncev v skupinah je odvisno od vrst sadja, največkrat po štirje ljudje v eni.

Na sezonsko delo tudi danes hodijo tako moški kot ženske, v zadnjem času se vključuje več mladih, predvsem dijakov poklicnih in srednjih šol. O poklicni strukturi bi lahko povedali naslednje: moški so večinoma kmetje, polkmetje, delavci in upokojenci, ženske delavke na porodniškem dopustu in gospodinje. Večina redno zaposlenih za ta čas vzame letni dopust.

Interetnični odnosi

Porabski Slovenci so kot poljedelski sezonski delavci od zgodnje pomladi do jeseni bivali daleč od domačega kraja. Delodajalci so bili večinoma Madžari, tako so več mesecev v letu preživeli v madžarskem okolju. To je nedvomno vplivalo na njihov način življenja.

V tem poglavju bom poskusila ugotoviti kulturne razlike in povedati, kaj je tisto, kar je na kakršenkoli način oz. v kakršnikoli meri vplivalo na način življenja porabskih Slovencev in seveda obratno, kako je vplivala na druge etnične skupine navzočnost Slovencev v njihovi bližini.

Za potrebno ugotavljanje kulturnih razlik sem poskusila raziskati sestavine kot: sestava delovnih skupin na delovnem mestu, uporaba maternega jezika v tujem okolju, medsebojni odnosi, vpliv sezonstva na način življenja porabskih Slovencev.

a) Sestava delovnih skupin na delovnem mestu

Arhivski podatki in izjave informatorjev kažejo, da so Slovenci vedno delali skupaj v eni delovni skupini. Če je delo zahtevalo več manjših skupin, so delodajalci pazili, da so jih sestavljali samo Slovenci. Polir je celo zbiral v skupine ljudi iz iste vasi. Če je vedel, da so med seboj sperti, jih nikoli ni dal v isto skupino. Slovenski sezonski delavci so se razlikovali od Madžarov in drugih etničnih skupin po tem, da so znali krepko in učinkovito delati. Njihovo zavzetost za delo so delodajalci velikokrat izkoristili proti drugim etničnim skupinam, ki so zahtevale večje plačilo. Zato so Madžari velikokrat videli v Slovencih sovražnike, obenem pa so jih zaradi, po njihovem, pretirane delavnosti in ubogljivosti zaničevali. O takih odnosih govorijo tudi informatorji: »Nejsmo se trno pogajali, za toga volo, ka smo mi boula delali, pa so te oni nas dovgledali.«²⁷ »Ponavadi smo bili mi Slovenci v eni skupini, Madžari pa so bili posebej.«²⁸

Posamezne etnične skupine so se ponavadi delile na več manjših delovnih skupin glede na sposobnosti posameznih delavcev. Ferenc Bajzek z Gornjega Senika je bil v 60. letih več let vodja skupine v državnih zadrugah Bábolni in Csornii; med drugim je razporejal ljudi v skupine: »Pri žetvi je bil spredaj prvi kosec, da je narekoval tempo,

27 Isto kot op. 3.

28 Informator János Csuk, roj. 1915, Gornji Senik, upokojenec.

sledili so mu slabši kosci. Zadnjega so večkrat počakali, da so potem skupaj nadaljevali.«²⁹

Ker so ljudje hodili na sezonsko delo zaradi zaslužka, je vsak hotel čimveč zaslužiti. Različne delovne skupine so bile različno plačane, zato je prihajalo do preprirov. Te prepire je polir lahko preprečil, če je delavce razporejeval po delih tako, da so na koncu vsi enako zaslužili.

»25-30 delavcev sem moral razporediti v 4-5 članske skupine, od katerih je vsaka opravljala drugo delo (nakladanje gnoja, okopavanje, redčenje sladkorne pese itd.). Težja dela so bila bolje plačana. Tedensko je bilo do 50 forintov razlike (100 forintov, 150 forintov). Skupine sem sestavljal tako, da so na koncu prejeli vsi približno enako plačilo.«³⁰

Pri sestavljanju skupin organizatorji dela še danes pazijo, da so ljudje iz iste vasi in iste narodnosti skupaj, saj so med vasmi precejšnje razlike.

Ferenc Lorencz, bivši organizator dela za Porabje in določene madžarske vasi, je sestavljanje skupin utemeljil takole: »Za štirinajstdnevno obdobje ne morem odpeljati več kot 100 ljudi. Od Porabja do vasi Kondorfa, to je moje področje, zbiram ljudi tako, da jih je iz vsake vasi približno zadosti za eno skupino, da se ne bi prepirali. Zdaj že vem, da ne smem pomešati vaščanov različnih vasi v eno skupino, ker tedaj učinkovitost dela pade. Zato je najboljšo, da skupine sestavljajo sovaščani.«³¹

Slovenci so sicer z veseljem delali skupaj z delavcem druge narodnosti, toda če so opazili, da je len, mu nič več niso pomagali, celo zahtevali so njegovo premestitev, ker so bili plačani po skupnem dosežku skupine.

b) Uporaba maternega jezika v tujem okolju

»Pogodbeni delavci se med delom lahko pogovarjajo samo v madžarskem jeziku,«³² je določeno v pogodbi Istvána Birója iz leta 1944.

Med naštetimi pogodbami in drugimi viri, ki sem jih pregledala, sem samo v tem primeru našla omejitve uporabe maternega jezika. Kako strogo so kaznovali Slovence, ki so prekršili ta del pogodbe, ni bilo mogoče ugotoviti.

Drugi podatki potrjujejo nasprotno, v interesu delodajalcev je bilo, da so poljedelski sezonski delavci druge narodnosti pogodbo razumeli, zato so nekateri celo vključili naslednje določilo: »Vsebinsko pogodbe sem podpisanim strankam obrazložil, oz. s pomočjo prevajalca dal prevesti in obrazložiti, oni so se z vsem strinjali in so pogodbo podpisali lastnoročno oz. s križi.«³³ Izjave informatorjev potrjujejo, da so Slovenci materinščino aktivno uporabljali. Saj so bili navadno v isti delovni skupini; v barakah in hlevih so spali in živeli drug poleg drugega. Raba maternega jezika je zanje pomenila navezanost na domači kraj ter izraz narodnostne identitete. Tudi nad delodajalci in slabimi razmerami so se pritoževali v domačem dialektu. Tako so svoje nezadovoljstvo vsaj delno varovali pred tistimi, ki so vohunili za delodajalce. Sicer pa tudi med porabskimi Slovenci najdemo take delavce, ki so vohunili za polirje in delodajalce.

Danes se je to povsem spremenilo. Zaradi vsestranskega vpliva večinskega naroda je raba slovenskega jezika vse bolj omejena. Starejša in srednja generacija danes še rabi materinščino, kadar so sami; takoj ko se jim pridruži kak Madžar, govorijo v madžarščini. Mladi pa večkrat govore madžarsko, tudi če so skupaj samo Slovenci.

29 Informator Ferenc Bajzek, roj. 1932, Gornji Senik, varnostnik.

30 Isto kot op. 28.

31 Informator Ferenc Lorencz, roj. 1929, Gornji Senik, invalidsko upokojen.

32 Boross Marietta, *Mezőgazdasági munkaszervezők Nyugat-Dunántúlról (Poljedelske delovne pogodbe z zahodnega Prekdonavja)*, v: *Néprajzi Közlemények*, I. XII., Budimpešta, 1967, 305.

33 Boross, 259.

Vse to je vpliv asimilacije. Otroci hodijo v madžarske šole (samo v nekaterih osnovnih šolah poučujejo slovenščino in še to fakultativno). Zaposlijo se v madžarskem okolju. Madžarsko terminologijo dosti bolje obvladajo kot slovensko, zato jim je lažje govoriti madžarsko.

c) Medsebojni odnosi

Medsebojni odnosi so se izražali v prijateljstvu, skupnem petju in plesu po končanem delu in tudi po skupnih žetvenih in drugih plesih, ki so se jih udeležili tudi vaščani. V nekaterih primerih so se stakale tako močne prijateljske vezi, da so po opravljenem sezonskem delu ohranjali stike z dopisovanjem. Mladi fantje in dekleta so hitreje navezali stike z Madžari kot poročeni in starejši ljudje, kar je povsem razumljivo. Prijateljstvo se je velikokrat spremenilo v ljubezen. Podatki za starejša obdobja sicer zatrjujejo, da so starejše ženske na dekleta zelo pazile. V tistih obdobjih se ni dogajalo, da bi se dekleta poročila in ostala tam, kar velja za zadnja leta. O medsebojnih odnosih govori naslednja izjava: »So podja bili, pa smo mi dekle bili, pa smo se poštvjali mi mladi. Skurok od siksja iža je edna ostala tam na Vogrskon.«³⁴

Ferenc Bajzek z Gornjega Senika se spominja: »Zbliževanje deklet in fantov je bilo omejeno, sicer so prej vsi spali v istem prostoru, vendar so bila ležišča strogo ločena, Ob desetih je morala biti tema in tišina. Če je polir koga našel, da »kali« nočni mir, ga je kaznoval. Vendar so se mladi vedno nekako znašli.«³⁵

Kot sem že omenila, so starejše ženske pazile na dekleta, kljub temu je dostikrat prihajalo do ljubezenskih stikov deklet z delodajalci in polirji. Ta dekleta so potem pri delu in plačilu imele privilegije, vendar so to morale skrivati pred sodelavci. Če se je zvedelo o dekletovem razmerju, je bila osramočena in izločena tako iz družbenega kot iz družinskega kroga. V takih primerih je prihajalo tudi do samomorov.

Čas je prinesel tolerantnejši odnos do ljubezenskih razmerij. Danes družba ter družina ne vplivata več do take mere na medsebojne odnose.

č) Vpliv sezonstva na način življenja porabskih Slovencev

Ferenc Lencsés je tako opisal: »Delovna skupina poljedelskih sezonskih delavcev po vrnitvi prinaša v življenje vasi številna nova doživetja in izkušnje. To se je pokazalo predvsem tam, od koder so hodili delat na več posestev. Moralo je preteči veliko časa, da so se vsi ti vtisi uredili.«³⁶

Ko raziskujemo tuje vplive, moramo upoštevati tako pozitivne kot negativne posledice sezonskega zaposlovanja. Mária Holecz iz Števanovec pravi: »V času, ko so bili starši na sezonskem delu, so morali otroci, pa čeprav nedorasli, skrbeti za dom in delo doma. Dostikrat zaradi tega niso šli v šolo, vzgajali so se sami, ali pa so jih vzgajali stari starši.«³⁷ Na sezonsko delo so ponavadi odšli tisti člani družine, ki so se najbolje spoznali na delo doma. V času njihove odsotnosti je zaradi neizkušenosti domačih bil slabši pridelek. To se je poznalo tudi v živinoreji.

Porabski Slovenci so svojo delovno silo prodajali za nekaj forintov. Dostikrat so bili slabše plačani kot madžarski delavci. Slaba hrana, prepolna bivališča v hlevih in barakah ter nezadostna higiena, so negativno vplivali na zdravje; duševne posledice so bile hujše kot fizične.

Sezonsko delo porabskih Slovencev pa ima tudi pozitivne posledice. V tujem okolju so vsaj delno izpopolnili znanje in izkušnje v obdelovanju zemlje in v živinoreji.

34 Isto kot op. 28.

35 Isto kot op. 28.

36 Lencsés Ferenc, *Mezőgazdasági idénymunkások a negyvenes években* (Poljedelski sezonski delavci v štiridesetih letih), Budimpešta, 1982, 170.

37 Isto kot op. 5.

Spoznavali so se z novo tehnologijo. Kraji, v katere so hodili na sezonsko delo, niso nikoli bili visoko razviti, vendar so bili bolj razviti od Porabja. Zasluzek je bil v prejšnjih obdobjih edina možnost za preživljanje porabskih družin (npr. pod Rákosi-jevim režimom od l. 1947-1953 so z zaslužkom plačevali dajatve). Zasluzek sezonskega zaposlovanja danes pozitivno vpliva na razvoj vasi, obenem pa pomaga pri ohranjanju življenjske ravni ali celo pripomore k dvigu standarda. Pri določenih družinah zasluženi pridelek (sezonci še danes lahko izbirajo denar ali pridelek) omogoča vzrejo več svinj, ker zaradi slabe kvalitete zemlje doma ne pridelajo več kot za krmo 1-2 svinj. Nekateri uporabijo zasluženi denar npr. za nakup pohištva, oblek, šolskih potrebščin za otroke, televizorjev in ostale tehnike itd. Upokojencem pa je ponavadi ta zaslužek nujno potreben za vsakdanje življenje.

Porabski Slovenci se seznaniijo tudi s kulturnimi prviniami v drugih okoljih, kar do neke mere pozitivno vpliva na njihov življenjski nazor; to velja za tiste, ki so v narodnostnem oziru zadosti zavedni, da se ne asimilirajo.

Egybefoglalás

A rábavidéki szlovén idénymunkásság kialakulása és fejlődése

Az idénymunka és az ú. n. summásság kialakulása Magyarországon a 19. század 80-as éveinek végére és a 90-es évek elejére nyúlik vissza. Az elhelyezkedési formák kialakulásánál és irányainál fontosak voltak a magyar mezőgazdaság változásai, különösen a múlt század 80-as éveiben a bűzaválság után.

A 19. század utolsó évtizedeire jellemző a lakosság gyors növekedése és elszegényedése, a munkanélküliek nagy száma, a mezőgazdasági gépek bevezetése és terjedése.

A rábavidéki szlovéneket a szegénység, a terméketlen termőföld, sokgyermekes családok, a feldarabolt gazdaság (az öröklődési jogból kifolyólag) valamint az ipari üzemek hiánya, melyek nagyobb mértékben nyújtának munkalehetőséget, kényszerítették, hogy máshol keressenek kenyeret. A magyarországi mezőgazdaságban bekövetkezett változások lehetőséget teremtettek az idénymunkára.

Az idénymunka irányai az első időszakban: a keszthelyi Festetich birtok, a kapornaki apátság uradalma illetve a déli vidékek, Somogy, Zala, Veszprém megyében voltak.

A munkaadók a két világháború között illetve az akkori elhelyezkedés irányai: a bér- és más gazdaságok Vas és más megyékben (Somogy, Fejér, Baranya, Győr-Sopron, Pest) voltak, 1936-1938 között korlátozott számban Németország és Ausztria. A 20. század 60-as évek végéig az idénymunka irányai nem változtak. A 60-as évek végétől új munkalehetőségek alakultak: a mosonmagyaróvári Lajta-Hanság állami gazdaságban, a dombóvári állami gazdaságban, 1976-tól Csepregen, 1980-tól pedig a horvátzsidányi termelőszövetkezetben.

A többségi nemzet életmódja és a nem szlovén környezet hatott a rábavidéki szlovének életmódjára. A munkahely tapasztalatait és újdonságait a szlovének fokozatosan fogadták el.

Mojca Ravnik
Pravica prve noči v Istri

Uvod

Na izročilo o pravici prve noči sem prvič naletela l.1988 pri zbiranju gradiva o družini in sorodstvu v zaselku Reparac v Pregari v Slovenski Istri. Neki vaščan mi je pripovedoval, da so »markezi v Beterai« zahtevali, da so neveste iz okoliških vasi prvo noč po poroki prespale pri njih. S tem so prenehali šele potem, ko je neka nevesta udarila markeza s palico po glavi.

Bralcem, ki notranje Istre ne poznajo, naj pojasnim, da nas to izročilo vodi čez mejo na Hrvaško, v dolino rečice Bračane, ki je desni pritok reke Mirne. Nad vasjo Opatija na njenem desnem bregu stojijo mogočne razvaline gradu, med domačini in v literaturi znanega kot kaštel Pietra Pelosa. Njegova zgodovina, od začetkov v antiki, skozi obdobje oglejskih patriarhov, Benetk in Habsburške monarhije, je kar dobro znana in obdelana v literaturi.¹ V zvezi z izročilom na terenu pa naj tu predvsem povemo, da je bil ta fevd v beneškem obdobju v rokah družine Gravisi od prve polovice 15. stoletja, ko je beneški Svet deseterice za neko vojno zaslugo podelil grad in posest piransko-koprskemu plemiču Nicoli Gravisiju, vse do propada fevdalizma.² Med ljudmi se je o kaštelu Pietra Pelosa ohranilo zelo malo; kar vedo povedati, je često povzeto po kakem zgodovinskem članku, ki so ga sami prebrali ali o tem slišali pripovedovati. To ni nič čudnega, saj je v soseščini tako osupljivih razvalin preteklost gradu pogost predmet pogovorov. Mnogi domačini, ki jih zgodovina zanima, poznajo razprave v Buzetskem zborniku. Drugače pa je z dvorcem Buturai, katerega zaraščene razvaline so danes težko dostopne po komaj prehodnih poteh iz vasi Opatija, Jurati ali Trkusi. Zgodovinarji, vsaj kolikor mi je znano doslej, Buturai, palačo Gravisijev, samo ome-

1 Danilo Klen, *Iz prošlosti Kostela - Petre Pilose i njegovih sela*. Buzetski zbornik 2, 1977; Albert Pucer, *Viri za zgodovino fevda Pietrapelosa v rodbinskem fondu Gravisi v Pokrajinskem arhivu Koper*. Buzetski zbornik 13, 1989; Darko Darovec, *O preteklosti gradu, rodbine, komuna in posesti Pietrapelose*. Buzetski zbornik 13, 1989. V opombah k članku avtor navaja poglavitne pisane vire in literaturo.

2 Darko Darovec, navedeno delo, 92.

njajo.³ Terensko gradivo, ki je pritegnilo našo pozornost, pa pretežno govori prav o dvorcu Buturai in o markezih, ki so tu bivali.⁴

Odkar sem v Reparcu naletela na podatek o pravici prve noči, sem na terenu vedno spraševala o vsem, kar ljudje vedo o kaštelu Pietra Pelosa oziroma o dvorcu Buturai. Od leta 1988 do 1992 zbrano gradivo izvira iz vasi Abitanti, Reparac, Kluni, Topolovec, Dekani, Bonini, Šalež, Seljaci (Contadini), Banice, Jurati, Trkusi, Opatija, Hrib, Žonti (v Dekanih in Boninih sem bila pri priseljencih iz teh vasi) na slovenski in hrvaški strani državne meje. Ti kraji so bili pod avstroogrsko in italijansko oblastjo, v času prastaršev, starih staršev in staršev današnjih gospodarjev, od približno prve polovice prejšnjega stoletja do konca druge svetovne vojne gospodarsko, družbeno in kulturno tesno povezani; o tem priča tudi krajevna endogamija, ki jo lahko ugotovimo s preučevanjem preteklih sorodstvenih vezi med temi vasmi in zaselki.

Večinoma sem v teh krajih poslušala nejasne pripovedi in medle spomine na to, kaj so pripovedovali stari ljudje. V zaselkih, ki so v neposredni soseščini in pri vaščanih, katerih predniki so kupovali zemljo od markezo, potem ko so le-ti zapustili Buturai, pa sem naletela tudi na stvarnejše podatke. Neki domačin v vasi Trkusi hrani hišni arhiv z listinami od začetka prejšnjega stoletja, med katerimi je tudi spis iz l. 1813 izpod peresa notarja Giovannija Antonia di Gravis, nastal v njegovi študijski sobi v drugem nadstropju njegovega bivališča v dvorcu Buturai: »... da me Giovanni Antonio Gravis del fù Gravis pubblico notaio sottosegnato, nel solito mio studio situato nel secondo piano di mia abitazione in Buturai ...«⁵

Zbrano terensko gradivo sem predstavila 4. septembra 1992 na znanstvenem srečanju Buzetski dani 92, v Buzetu v referatu *Izročilo o dvorcu Buturai v okoliških zaselkih*. Za to priložnost je Naško Križnar iz Audiovizualnega laboratorija pri ZRC SAZU izdelal dokumentarni film iz gradiva, posnetega maja tega leta v Buturaju in okoliških zaselkih. V referatu sem navedla, kaj sem izvedela o videzu in starosti dvorca in o zdravilni vodi, o posestvu markezo, o odnosu med markezi in podložniki in o pravici prve noči.

V pričujočem prispevku želim predstaviti samo zadnji poglavji in s tem opozoriti na izročilo o trajanju fevdalnih odnosov v ne tako oddaljenem devetnajstem stoletju.

O odnosih med markezi in podložniki

Iz Klunov izvira tale pripoved: »Markezi so rekli kmetom, da jim dajo toliko zemlje na hribu, kot je v enem dnevu zorje par volov. Kmetje pa so vzeli šest parov, dva vola sta delala, štirje so jedli in počivali in ko sta bila dva utrujena, so vpregli dva spočita in tako naprej, da so dobili veliko več zemlje.«

3 Giovanni Vesnaver: *Stemmi e iscrizioni venete di Portole nell'Istria. Attie e memorie della Società istriana di archeologia e Storia Patria*, Vol. XI, Parenzo 1896; Darko Darovec, navedeno delo.

4 Domačini ga imenujejo Beteraj, Beteraj, Butoraj, Buturaj. Ta kraj je označen na starih istrskih zemljevidih, ki so objavljeni v knjigi Luciano Lago - Claudio Rossit, *Descriptio Histriae, Trieste 1981* in to vedno kot Buturai, od karte, ki jo je izdelal Giovanni Antonio Magini leta 1620 do karte Giovannija Battiste Homanna iz leta 1752. Pojasnilo za naziv sem iskala med domačini, vendar ga nisem našla, razen pri vaščanu iz Opatije, ki ga je poskusil razložiti z dejstvom, da je bil potok Buturai, preden so strugo na več mestih zaježili, strašen in je v času deževja grmel v dolino in rušil vse pred seboj. Vendar pa me je na srečanju Buzetski dani 92 Ivan Draščič iz Sv. Martina pri Buzetu, kjer tudi obstajata ledinski imeni Beteraj in Dolnji Beteraj (glej članek Ivan Draščič, *Toponimi sela Sv. Martina, Buzetski zbornik 10, 1986*) opozoril na razlago, ki jo dr. Ante Šonje daje za naziv Butoniga, italijansko Bottonega, južnega pritoka Mirne (glej članek Ante Šonje, *Toponomastički podaci sliva rijeke Mirne, Buzetski zbornik 3, 1978*) in ki po Kandlerju navaja, da je Butte keltsko pomenilo reka.

5 Lastnik listine je Mario Basaneže, Trkusi.

O odnosu med markezi in domačini govori tudi naslednja pripoved iz Žontov: V Buturairu je bila komanda. Gospodje so želeli pridobiti lep gozd, ki ga imenujemo Cerje, ki je bil last siromakov iz Juratov. Imeli so stražarje in tem so rekli, naj ubijejo neko beračico in jo prinesejo pred vrata lastnika tega gozda. Res so tako storili. Ko je oni revež zjutraj vstal in odprl vrata, je mrtva žena padla v hišo. To je bilo treba prijaviti gospodom, oni so imeli vse v rokah. Šel je in povedal, kaj se je zgodilo. Gospod je rekel: »Aha, ti si jo ubil.« »Nisem,« je rekel oni. Gospod je rekel: »Glavo za glavo.« Oni je molil in prosil. »Dobro,« je rekel gospod, »če mi daš tisti kos gozda, te bomo oprostili, če ne, glavo.« Tako so gospodje prišli do gozda. Ta pripoved tudi podpira mnenje nekega domačina iz Reparca, da je bilo v dvorcu Buturairu tudi sodišče.

O pravici prve noči

Kot sem že omenila, sem na prvo terensko poročilo o t.im. ius primae noctis v Buturairu naletela v Reparcu. Naj dodam, da sem podobno pripoved slišala že prej v vasi Abitanti, vendar ni šlo za Buturair, pač pa za grad v Račicah. Mojemu sogovorniku je o tem nekoč pripovedoval neki mož, star več kot osemdeset let. Njegov »biznono« (stari stari oče) se je poročil v Račicah in je menda podaril »duhovnikom« enega janca, da je lahko odpeljal ženo domov, sicer bi mu jo zadržali za teden dni. »Tak je bil zakon. Če je bila lepa, jo je imel gospod, če je bila grša, pa so jo dali hlapcem.«

V Reparcu mi je neka starejša vaščanka povedala več o tem. Ljudi je slišala praviti, da je bil v Buturairu markez, gospodar, ki si je vodil račune, kakor je hotel. Novice, ki se je poročila, se mož ni smel dotakniti pred njim. Vsako novico je imel, dokler se ni poročila naslednja. In vse otroke, ki so se mu rodili, je krstil na svoje ime, Markez, Markezič. Tako je šlo to naprej. Potem ni imel več toliko moči. Dogovorili so se, da mu bodo pripeljali eno oslco, »mušo«. Ko se je znočilo, je rekel stražarjem, naj pripeljejo novico in stražarji so jo šli iskat. Povezali so muhi noge in jo dali na posteljo. Markez jo je vprašal, kje ima »suknjo« (govoril je po italijansko) in se je dotaknil, muša pa je raztrgala vrv na nogah in ga brcnila pod posteljo. Potem ni več zahteval novic, ker je bila pravica močnejša.

Za to navado markezo sem slišala tudi v Juratih, v Seljaci (Contadinih), v Šaležu, v Hribu, v Dekanih.

Domačin iz vasi Trkusi je menil, da je to bilo pred več kot stopetdesetimi leti, a da tudi niti ni tako staro, saj je sam poznal nekoga, ki se je spomnil, da je morala žena prvo noč spat z gospodi v dvorcu Buturair. »To je prepovedala Marija Terezija, ampak tu se je obdržalo še naprej, saj takrat ni bilo telefona in je dolgo trajalo, da je ukaz z Dunaja dospel v Buturair.«

V Opatiji pa sem slišala, da je neka žena, Marija po imenu, ki je umrla leta 1929, kot deklica služila pri tej gospodi in je sama pripovedovala, da so morale neveste spat z gospodom.

S propadom fevdalizma so markezi zapustili ta kraj in odšli proč, na Koprščino. Menda sta dva domačina, ki sta se tudi preselila v Koper, nekoč kasneje v mestu srečala nekega moža in eden od njiju se je priklonil v pozdrav. Drugi ga je vprašal, zakaj tako pozdravlja, ta pa je rekel, da je bil mož, ki sta ga srečala, »luštrisiko«, gospod iz rodbine Gravisijev iz dvorca Buturair (Žonti).

Sklep

Morda bo nadaljnje terensko ali arhivsko raziskovanje našlo bolj oprijemljive podatke o palači Buturair in o tamkajšnjem bivanju Gravisijev in o njihovem odnosu z domačini. Zanimivo bi bilo kaj več izvedeti tudi o pravici prve noči; je bila to splošno razširjena pravica fevdalnih gospodov v Istri ali pa je šlo, kot ob primerih konkretnih izročil o njej v določenem kraju sklepa Sergij Vilfan, »za samovoljo kakega baročnega

fevdalnega gospoda, ki je izkoristil za svojo razvratnost neko prisiljeno in napačno pravniško razlago kakih drugih starih fevdalnih bremen?«⁶

Za podrobnejši vpogled je gradivo dostopno v dokumentaciji Inštituta za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU v Ljubljani.

Summary

The *Ius Primae Noctis* in Istria

The author researches family and kinship ties in Istria, presenting oral evidence about life in feudal times gathered in villages on the Pregar Plateau and in the vicinity of Buzet, i.e. on the Slovenian and Croatian side of the border. In feudal times these villages belonged to the feud of Pietro Peloso. Its center was in the castle whose mighty ruins have been preserved to the present day. Its history ranging from classical times through the era of the Aquileian patriarchs, Venice and the Habsburg monarchy is pretty well-known and researched. Under Venice, from the early fifties of the 15th century on, it was in the hands of the Gravisi family, whose last descendants left the area after the downfall of feudalism in the nineteenth century. The oral testimony is about the Buturai manor, which the »marchesi« Gravisi kept in a hidden small valley near the castle, about their estate and the relations between the feudal lords and their vassals. Of special interest are the testimony and recollections about the right of the first night. In many villages in this area people claim that on their wedding night (or during one or two weeks) brides had to sleep with the »marchesi« in Buturai, and that this practice was alive as late as in the nineteenth century. The paper brings attention to this matter which deserves further field and archive research.

6 Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana 1961, str.284.

Helena Ložar-Podlogar
Slovanske šege na tarok kartah Hinka Smrekarja

V Slovincu, Slovenskem narodu in v Laibacher Zeitung je bilo 17. avgusta 1916 objavljeno: *Prepovedane igralne karte*.

»C.kr.policijsko ravnateljstvo v Ljubljani je z odlokom z dne 14. avgusta 1916 št. 965/1 Präs. na podlagi 7. lit. a) zakona z dne 5. maja 1869 drž. zakona št. 66, nadaljno razširjanje igralnih kart - Slava, Primorka in Slovanski tarok - izdanih od prve slovanske tovarne igralnih kart d.z.o. z. v Ljubljani ustavilo.« - Le kratko obvestilo, brez obrazložitve. Paragraf, na katerega se je policijsko ravnateljstvo sklicevalo, govori o »začasni prepovedi razširjanja književnih in umetniških proizvodov«, ki ogrožajo »javni red«. Karte so bile prepovedane zaradi »neprikritih panslovanskih podob« in »ker vsebujejo raznovrstne slike iz ruskega in srbskega narodnega življenja«, kakor je prepoved kranjskemu deželnemu predsedstvu, notranjemu ministrstvu na Dunaju in poveljstvu 5. armadnega območja utemeljil ljubljanski policijski ravnatelj.¹ Prepoved seveda ne imenuje t.i. »krivca« - avtorja podob na kartah, vendar vemo, da so vsaj igralne karte *Slovanski tarok*, če ne tudi drugi dve seriji - Slava in Primorka - delo našega slikarja, grafika in karikaturista *Hinka Smrekarja* (1883 - 1942), čeprav ni na kartah nikjer njegovega imena in tudi ne črke X, s katero je včasih podpisoval svoja dela. Prav gotovo pa so bili podpisani originali, katerih usoda pa ostaja prej ko slej neznana. Iz njih bi verjetno lahko tudi ugotovili, kdaj je slikar za karte naredil predloge z motivi iz ljudskega življenja (predvsem šeg, plesov, noše) slovanskih narodov. Domnevamo lahko, da je bil Hinko Smrekar prav v tistem času, verjetno zaradi svoje slovanske usmerjenosti, pri takratnih oblasteh v nemilosti. Skoraj skozi dve leti (od 1915 dalje) lahko v pismih prijateljem (predvsem Franu Veselu², znanemu fotografu, in Ivanu Cankarju³) sledimo njegovi žalosti, jezi in duševnemu trpljenju, ki ga je doživljal ob aretaciji, selitvah iz zapore v zapor in v bolnico - po njegovem mnenju vse zaradi nekega anonimnega pisma, ki ga neutemeljeno obtožuje, da je serbo- in rusofil, da je v slovenskem jeziku klevetal pogumne avstrijske oficirje in zdravnike rekoč, da so »...

1 Glej: Peter Vodopivec, Prva slovanska tovarna igralnih kart v Ljubljani in policija. V: Slovanski tarok (v tisku).

2 NUK, S.f. 301, (Fran Vesel, zapuščina)

3 NUK, Ms. 819.

vsji oficirji od prvega generala do zadnjega stotnika osli in niso niti toliko vredni, da bi se jih pustilo stradati ob kruhu in vodi ...«, zdravniki pa so »... neumni, da slišijo travo rasti ...«⁴ itd. Smrekar si je na vso moč prizadeval, da bi odkril pisca tega pisma in opral svojo čast. Bil je prepričan, da je ovadbo »diktirala od zlobnosti znorela ženska«, slutil je celo, da tista, ki je bila tik pred aretacijo, kjub sporu z njim, neverjetno prijazna, ali kakor je napisal v pismu z dne 11. VIII. 1915 Ivanu Cankarju »... hat eine verdächtig zuckersüße Miene gezeigt und sich sonst verdächtig zuvorkommend benommen hat ...«⁵. Imena pa ni hotel povedati, dokler se ne bi natančno prepričal. Prijatelje je večkrat prosil, naj mu pošljejo kopijo te ovadbe, naj mu preskrbijo dobrega odvetnika (plačal ga bo lahko s slikami) predvsem pa, »naj imajo oči in ušesa odprta, tako mu bodo lahko pomagali.« Dolge mesece je v zaporu na Zgornjem Štajerskem (v Žajflingu/Scheifling) čakal na superarbitražo in pisaril Veselu zdaj potrta, zdaj zopet črno-humorna pisma na račun ovadbe in sebe: »Šuft se smeje v pest, dobro zadekan v svojem koticu ... Tako sem torej prispel do te štacije svojega križevega pota ... O humor tega življenja. Pisati bi se moral Smola, ne Smrekar ... Oni šuft, ki je državo obremenil z nepotrebnimi stroški zame, pravi, da je patrijot. Jaz, ki sem vedno pazil na korist domovine, ki sem po svojem občutenju in po spoznanju g. vojaških zdravnikov neprostovoljen parazit na telesu države, sem seveda nasprotje onega ovaduha ...« Na koncu pisma Veselu, z dne 31. X. 1915, pa je pripisal prošnjo: »Prosim, pošlji mi tudi kaj fotogr. kopij ... in sicer: predvsem podobe kakih kolovratov, kake interijere iz kranjskih bajt, sploh, narodno blago ...«⁶ Take prošnje je še večkrat ponovil. Ali je Hinko Smrekar potreboval t.i. »narodno blago« tudi za Slovanski tarok, bi težko trdili, saj, kakor smo že omenili, ne vemo, kdaj je karte zasnoval. Vsekakor pa je za svoje umetniško ustvarjanje želel imeti avtentične slike, kar nam potrjujejo tudi motivi na kartah. Prav tako ne vemo, kdo mu je naročil to delo, vemo pa, da je slikar bil v stalnih denarnih težavah in v svojem pismu prijatelju Veselu je nekoč potožil, da se bo moral, rad ali nerad, lotiti tudi kakšnega, recimo umetniško manj vrednega dela, ki pa bo vsaj plačano; ne pove, kaj naj bi to bilo, vsaj kart nikjer ne omenja.

O »Prvi slovanski tovarni igralnih kart v Ljubljani«, pri kateri je Slovanski tarok izšel in katere zaščitni znak imajo karte, o njeni petnajst- oz. osemnajstletni, (če štejeemo še triletni stečajni postopek) poti in usodi, govori dr. Peter Vodopivec v že omenjenem delu⁷. Tovarno (na Wolfovi cesti 12) sta ustanovila *Fran Čebokli*, trgovec in okrajni tajnik in veletrgovec *Nikolaj Novaković*, ki sta si zagotovila tudi koncesijo za »trgovino z igralnimi kartami«. Nepričakovane težave pa so se začele že takoj in po enem letu je podjetje postalo delniška družba, oba lastnika pa le družabnika, kmalu za tem je imela Ljubljanska kreditna banka v tovarni kar 95 % kapitala. Po razpadu Avstro-ogrske pa se je tovarna preimenovala v »Prvo jugoslovansko tovarno igralnih kart v Ljubljani«⁸.

V zvezi z motivi na kartah je prvo vprašanje: odkod Smrekarju tako poznavanje šeg, noše, plesov, instrumentov itd., da je podobe lahko tako verodostojno prikazal. Iskanje kakšnega tovrstnega namiga v pregledovanju njegove korespondence, (to je bil edini dostopni vir) ni dalo pravega rezultata. Naključje pa me je pripeljalo na pravo pot: Smrekar si je pri izbiri motivov koristno pomagal z monumentalno izdajo *Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* (Wien 1887 - 1901), ki je takrat

4 Prevod prepisa anonimnega, nedatiranega pisma »An das k.u.k. Militär-Kommando in Graz«

5 NUK Ms. 819

6 NUK, S.f. 301 (Fran Vesel, zapuščina)

7 Kakor op.1.

8 Kakor op. 1.

izhajala v posameznih zvezkih. Vendar se ni zadovoljil samo s črno-belimi fotografijami, saj imajo predvsem pri noši prav barve pomembno vlogo; zato se je potrudil, da se je v besedilu o vsem podučil.

Posvetimo se sedaj posameznim motivom na kartah in poskusimo razbrati njihovo vsebino. Ker ima vsaka igralna karta po dva, vsebinsko nepovezana motiva, sem se odločila za označevanje z a in b.

Kakor da še nima pravega načrta za celotno zasnovo kart, se je Smrekar s prvo karto, pagatom, lahkotno poigral. V umirjeno pokrajino je na eno polovico karte narisal ljubko *gosjo pastirico* (I.a) z Balkana, verjetno iz Bolgarije. Deklica brodi po vodi, vrsta belih gosi gre proti potočku in jezno gaga v želvo (vodnica gosi ima okoli vratu celo rdečo pentljo), v vodi plavajo rumene račke, ob bregu pa stoji lesen mlinček, ki so si ga nekoč pastirji delali za zabavo.

V povsem istem okolju, pomaknjem malo višje od potočka, vidimo *pastirčka* (I.b) z rdečo šubaro na glavi. Bosonogi pastirček se ne meni za boj dveh ovnov, ampak si mirno igra na dvojnico (dvojno piščal).

Izgon zime iz dežele (II.a) bi lahko poimenovali motiv na drugi karti. Šega je tipično slovanska, Smrekar pa se je odločil za slovaško varianto »Smrt nosijo iz vasi«. Otroci, predvsem dekleta, so naredili slamnato žensko figuro - navadno so kar snop ali otep slame oblekli v ženska oblačila. To slamnato lutko, rekli so ji *morena*, *smrtola* ali kar *smrt* in naj bi bila personificirana zima, so natakneli na kol in jo na »črno nedeljo« (prva postna nedelja) ob petju starinskih pesmi, v sprevedu nesli iz vasi; na mostu so lutko slekli in jo vrgli v tekočo vodo. Nazaj v vas so potem v sprevedu odnesli *mlado poletje* (II.b), ki ga simbolizira okrašena smrečica; dekleta so jo ovesila s pisanimi trakovi in izpihanimi jajčnimi lupinami. S tako okrašeno smrečico so dekleta od velike noči do binkošti hodila od hiše do hiše in prepevala obredne pesmi, npr. *Morena, Morena*, kam si ključ dala? Dala sem jih, dala, svetemu Juriju. Poletje, poletje, kje si tako dolgo bilo? V vodi sem umivalo noge in roké.

Tudi Slovenci poznamo šego izganjanja zime iz dežele. Pehtra, Pehtra baba, Pehtrna, Pirta ali Perta je doma v alpskem svetu; pri nas v Podkorenu, v Kranjski Gori, na Slovenskem Koroškem, predvsem v Ziljski dolini in v Soški dolini. V Podkorenu se je šega ohranila do današnjih dni. Otroci na Pehtrin večer, na Pernahti (5.januar), podijo Pehtro babo iz vasi:

*Pehtra baba rompompom,
če te nisem, te pa bom.
Ena šiba leskava,
bo po riti pleskava.*

Podkorenska Pehtra - v belo, seneno rjuho ogrnjen moški, s počrnelim obrazom in dolgo palico v roki - velja za »lepo«. Včasih so si na hrbet privezali senene grablje in čeznje vrgli belo seneno rjuho; taka Pehtra je bila prava velikanka. Ziljani (na Brnci) pa poznajo dve »grdi«, »strašni« Perhti, oblečeni v živalske kože z velikimi kravjimi zvonci okoli pasu.

Pustno oranje, starosvetno novoletno obredje, poznajo povsod tam, kjer je doma poljedelstvo, pri nas na Štajerskem, v Prekmurju in na Dolenjskem. Na Ptujskem polju je *Kurent/Korant - orač* (III.a), pravijo mu tudi *plužar*, oblečen v kožuh, okoli pasu ima namesto zvoncev vrečico plev - »repno seme«, ki ga trosi v brazde. V roki drži, poleg plužnih ročic, tudi ježevko, da z njo ostrga sneg s plužnega železa in tu in tam podreza »konje«, ki vlečejo plug. »Konji« - našemljeni fantje - nimajo krinke, saj jim ni potrebna;

s črnih ali zelenih žametnih klobukov jim frfotajo pisani trakovi, da jim skoraj povsem zakrivajo obraz. Poganja jih gonjač »pókač« z dolgim bičem, ki ga vihti po zraku, da krepko poka. Orače spremlja tudi »pobirač« (»mastnjak«) - v žensko preoblečen moški, s košem na rami, v katerega pri vsaki hiši pobira tradicionalni dar - klobaso in jajca - s katerim se oračem odkupi gospodinja. Orači na dvorišču ali pred hišo s plugom nekajkrat zakrožijo, lemež v sneg naredi nekaj plitvih brazd, v katere orač ali plužar vrže »repno seme«, pobirač pa medtem prepričuje gospodinjo, da bo repa debela kot buče in naj se jim oddolži z lepim darom. Nobena gospodinja ne pusti oračev brez daru od hiše, saj prinašajo srečo živini in polju.

Tradicionalna maska, znana v Galiciji, natančneje na Poljskem, je *turonj*, *torun* (III.b), po naše »tur«, ki nastopa o pustu, spremlja godce na svatbah, ali pa božične, noveletne in trikraljevske kolednike na njihovih obhodih. Koledovanje se začne s Štefanom in traja vse do svečnice. V vsaki vasi deset do dvanajst fantičev hodi od hiše do hiše in pod oknom, pred vrati, ali pa, na posebno željo gospodarja, tudi v hiši prepeva kolednice. S sabo vodijo maskiranca - tura ali kozo. Fantič, od pasu nagnjen naprej, pokrit z grobo odejo (kocem), drži v rokah palico, na kateri je nasajena lesena, s kožo prevlečena živalska glava z rogovi. Spodnja čeljust je gibljiva in klopoče, če jo fant potegne za vrstico. Notranjost gobca je oblečena v rdečo ruto, namesto zob so žebli, da je klopotanje glasnejše. Okoli vratu ima »turonj« obešen zvonček. Eden izmed fantov žival vodi za konopec. Turonj hodi v spremstvu muzikantov, kadar pa nastopa s koledniki, ga spremljajo pevci in en sam godec. Pred hišo najprej zapoje kolednico, potem žival zabava gledalce s svojimi šalami, na ukaz pozdravi gospodarja in gospodinjo, poljubi hišna dekleta in dobi dar. Tako se koledniški sprevod pomika od hiše do hiše. Božični koledniki nosijo s seboj jaslice, trikraljevski pa zvezdo. Na naši sliki teh atributov ni, zato lahko domnevamo, da gre za navaden pustni obhod ali pa za svatovske godce. Glede na nošo, posebno po moških pokrivalih sodeč (so rjave barve, zgoraj ravna, na desno stran razširjena, z rdečimi našitki in peresi) gre za prebivalce gozdnega dela Poljske.

Pustno žival »ruso«, »kameló«, »gambelo«, ki nastopa tudi na svatbah, poznamo pri nas v panonskem delu Slovenije.

Zimske večere na podeželju ljudje navadno preživljajo ob domačih opravljenih pri kmečki peči. Na prejo so nekoč hodili od hiše do hiše in delo združili z zabavnim večerom. Fantje so prišli dekletom »pomagat prest« - v bistvu pa je to bilo že pravo vasovanje. Tak večer nam je slikovno predstavil tudi Smrekar (IV.a). Po noši sodeč gre gotovo za panonsko območje, moška pokrivala (šestinski klobučki) so značilnost noše iz okolice Zagreba. Dvom o tej lokaciji pa zbuja krušna peč v obliki prisekanega stožca. Pozneje bomo povsem enako nošo videli še na nekaterih kartah, ki pa bi jih težko postavili v zagrebško okolje, zato lahko slutimo, da je slikar hrvaško nošo posplošil na en sam tip.

Druga polovica karte pa prikazuje rusko konjsko vprego v diru - vsem znano kot *rusko trojko*. (IV.b)

Konik zwierzyniecki, pravijo mu tudi *lajkonik* (V.a), je tradicionalna maska iz pustnega spreveda v Krakovu in okolici. Povezan pa je tudi s posebnim ljudskim praznikom, ki ga v Krakovu slavijo na praznik Rešnjega telesa in v dnevih po njem (včasih padejo prav v vigilijo Janeza Krstnika). Po ljudskem izročilu je ta šega spomin na zmago prebivalcev Zwierzyniec (včasih predmestje, danes že mestna četrt Krakova) nad Tatari, ki naj bi pred stoletji napadli ravno med procesijo Rešnjega telesa. Šega se je ohranila do današnjih dni. Po procesiji hiti množica proti četrti Zwierzyniec. Od tam jim pride, ob hrupu, ropotu in glasni muziki, naproti druga množica, sredi katere

»jaše konja« v Tatara preoblečen moški, s turbanom na glavi, obut v rumene škornje, v rokah pa vihti žezlo in si tako utira pot. Spremlja ga še nekaj »Tatarov«, eden med njimi z veliko zastavo. Včasih se je tak spreved napotil najprej proti samostanskemu dvorišču, od tam pa proti škofijski palači v Krakovu, danes pa gre naravnost na glavni trg pred vladno palačo. Tatar na »lajkoniku« poskakuje, drugi v pozdrav vihti zastavo, ko pa dobijo darila, se vrnejo v svojo četr in priredijo pojedino.

Vrsta spretnostnih iger, ki bi jih lahko šteli tudi med družabne, saj pri njih sodeluje celotna vaška skupnost, je tudi igra *ubiti petelina* (V.b). Na Slovaškem so nekoč poznali kar nekaj tovrstnih iger: npr. obglavljanje ovna ali metanje kozliča s strehe gostilne ali s stolpa, vendar se v tako krutih oblikah niso ohranile. Najdalj je ostala v navadi igra »ubiti petelina«, ki so jo prirejali ob vaških žegnanjih (proščanjih). Na trgu so h količu privezali petelina. Ljudje so se postavili okoli njega v krog s premerom 50m. Tistemu, ki je hotel preizkusiti svojo spretnost, so zavezali oči, ga nekajkrat zavrteli okoli osi, da je izgubil orientacijo in mu v roke potisnili cepce. Tekmovalec je z njim udarjal okoli sebe, navadno v napačni smeri, kot je bežal petelin, kar je zbudilo pri gledalcih veliko smeha. Malokateremu je uspelo petelina ubiti - zmagovalca pa so v sprevedu z glasbo odpeljali v gostilno in ga tam gostili.

Take krute igre so se sčasoma spreminjale, dobivale milejšo obliko in vsebino, izgubile na svoji krvoločnosti. Čez petelina so npr. poveznili lončeno posodo in jo potem razbijali, dokler ni petelinu uspelo ulti ven. Lahko domnevamo, da je tudi pri nas poznana pastirska igra »kozoklamf«, »kozyzbijati«, vsaj po imenu sodeč, v davnih časih imela krvoločnejšo obliko.

Na otoku Korčuli pa ob ljudskih praznikih priredijo poseben ples z meči - *moreško* (VI.a). Ime sicer kaže na tuj izvir oziroma vpliv, vendar pa so prebivalci Korčule, ki so jih pogosto napadali pirati iz Alžira, igro (ples) vzeli povsem za svojo. Moreška je kot drama in kot ples imela različne oblike. Iz prvotne borbe z Mavri je sčasoma dobila nove vsebine, izgubljala svoj dramski del, ostala pa je plesna oblika. Glavna vsebina je borba Turkov in Arabcev zaradi ugrabljene Bule - zaročenke belega kralja Osmana. Vanjo se je namreč zaljubil črni kralj Moro in jo ugrabil. Bula pa je ostala zvesta Osmanu, kijo v borbi osvobodil. Moreška je torej ples, ki predstavlja dve vojski - turško (krščansko) in arabsko. Po dva kralja, beli in črni, se v plesnem koraku, z mečem in bodalom, ob glasbi, z gibi telesa in zamahi orožja, bojujeta med seboj. Po noši obeh strani sodeč je ena arabska ali mavrska (po tej naj bi igra dobila tudi ime), druga pa španska; ena je svetlejša (beli kralj), druga temnejša (črni kralj). Plesalci ponazarjajo različne scene, od začetka boja, do končne zmage turške (nekdaj krščanske) vojske. Pred predstavo vodja kristjanov pove ime osebe, ki jo slavijo in ji je igra namenjena, ali pa predstavi priložnost, ob kateri ples (igro) predvajajo, na koncu predstave pa se gledalcem zahvali in slavljence še enkrat pozdravi.

Na drugo stran igralne karte je Smrekar narisal *svatovski spreved* (VI.b) ukrajinskega plemena Huculov. Huculi so gorsko pleme Rutenov, ki naseljujejo JV del gozdnih Karpatov od izvira Limnycie (pritok Dnjestra) do madžarske meje v Bukovini. Njih obleko, predvsem praznično, odlikuje bogat okras in barvna harmonija. Pozimi moški nosijo čeladi podobne lisičje kape, čez ramena pa si vržejo do kolen prosto padajoče rjavo zgornje oblačilo, z zaponko za vratom. Srajca je iz domačega platna, na robovih pisano izvezena in sega malo nad kolena. Prepasana je s širokim pasom iz rdečega usnja, okrašenim z medenino, za njim je zataknjen nož, vžigalnik in pipa. Ob bokih nosijo torbo in rog za smodnik. Hlače so rdeče, modre ali črne, obuti pa so v sandale iz grobega usnja, nad gležnjem privezane z usnjenimi ali volnenimi trakovi. Dekleta imajo kite prepletene z rdečimi trakovi in kot krono pripete vrh glave. Nad čelom se blešči visok medeninast diadem. Tudi Huculke nosijo ogrinjalo, na ramenih pisano

izvezeno. K poroki pa gre dekle z razpuščenimi lasmi. Neporočeni brat ali celo oče ji jih doma razplete, družice jih razčešejo in ji na glavo posade venec ali krono. K poroki navadno jašejo, zato nosi dekle pozimi hlače iz belega blaga, sicer pa sprednji in zadnji volnen predpasnik, okrašen z rdečimi trakovi in zlato izvezen. Navada je, da gre svatovski sprevod v cerkev ob petju, po poročnem obredu gresta ženin in nevesta vsak na svoj dom, zvečer pa pride ženin z godci ponovno po nevesto. (Slika predstavlja ta del svatbe). Na čelu sprevoda stopa fantič z *banduro*, inštrumentom s 13 strunami, (tip našega opreklja), sledi mu skupina fantov, ki igra na *rogove »trembite«*, inštrument, ki je narejen iz drevesne skorje ali iz pločevine, tudi do 3 m dolg in služi za spremljavo petja. Huculska svatbena šega je tudi, da proti jutru ukradejo nevesto. Ženin jo mora iskati; ko jo najde, ji družice snamejo venec, ženin pa ji sam odreže lase.

Po nekaterih elementih v noši (naglavni nakit neveste in družic) sodimo, da motiv na karti prikazuje *svatbeni ples (VII.a)* na Balkanu (verjetno Makedonija). Zastavnik, ki navadno vodi svatovski sprevod, visoko nad glavo vihti svatovsko zastavo (*bandero*). Po korakih sodeč plešejo kolo ob petju deklet. Vodja kola drži v desnici sabljo, dvignjeno visoko nad glavo.

Pravo nasprotje temu razigranemu delu karte pa je njena druga polovica, ki izžareva dostojanstvo, pobožnost in mir. Vsaka pravoslavna družina ima svojega svetnika - zaščitnika (*patrona*). Njegov praznik (*god*) je pri Srbih *srbska slava* ali *svečanstvo* - eden glavnih srbskih praznikov. (VII.b) Člani družine se zberejo iz vseh, tudi najbolj oddaljenih krajev, pridejo pa lahko tudi nepovabljeni gostje. Miza je slavnostno pogrnjena, na sredino postavijo velik kolač (*pogačo*) s svečo, ki jo bodo prižgali v čast svetniku. Gospodar najprej vsem natoči kozarček slivovke (ženske ga smejo izpiti le do polovice). Mlajše ženske začno nato prinašati na mizo jedi in ko prinesejo pečenko, gospodar prižge svečo in mizo s kadilom blagoslovi. Nato vsi vstanejo, se pokrižajo, molijo in zapoje svetniku, ki ga slavijo. Gostija traja, ob pesmih, ki pripovedujejo, da ni nič lepšega, kot slaviti Boga, jesti in piti pošteno pridelano vino, ob zdravcih, ki jih poje eden za drugim in ob različnih jedeh, ki jih prinašajo na mizo, vse do jutra. Obredna jed je *koljivo*, t.j. kuhano žito in *pogača*, ki jo ob pomoči duhovnika (svečenika) gospodar razlomi na štiri dele; prvega dobi svečenik, drugega hišni gospodar, ostala dva pa razdelijo med goste. Vsak Srb, še tako reven, slavi svojega patrona. »Kdor tega ne dela, mu Bog odreče svoj blagoslov,« pravi srbski rek.

Pomladna slavja so poznana vsemu slovanskemu svetu. Zemlja se prebuja in treba je prebuditi tudi življenje na njej. S pomladanskimi šegami so povezani mnogi obredi, ki naj bi na različne načine »pričarali« rodovitnost. *Obredno polivanje z vodo in tepežkanje s »šibo življenja«* poznajo vsi evropski narodi. Na velikonočni ponedeljek (*vodeni ponedeljek*) je bila na Poljskem navada, da so mladi drug drugega polivali. (VIII.a) Na vasi je popoldne postalo živahno - vse je tekalo okoli z vrči, posodami in ročnimi brizgalkami. Največ je seveda bilo fantov, ki so prežali na dekleta: samo, da se je prikazala na pragu, že je bila mokra. Dekleta se skušajo maščevati in fantu vrniti z enako mero, vendar morajo biti previdna: tisto, ki jo fantje ujamejo, držijo pri vodnjaku in jo polivajo od glave do nog, da nič na njej ne ostane suho. Še slabše se godi dekletu, če jo ujamejo ob potoku, ker jo preprosto vržejo vanj. Velika čast za dekle in sramota za fanta pa je, če dekletu uspe fanta potegniti s sabo v vodo.

Tipično slovanskega izvira je tudi češka *pomlázka (VIII.b)* - tepežkanje z velikonočno šibo. Iz pet do šest šib fantje spletejo korobač in ga okrasijo s pisanimi trakovi. Na velikonočni ponedeljek zasledujejo dekleta in jih po golih rokah in nogah toliko časa tepejo, dokler se dekle ne odkupi z lepim pirhom (kraslico). Velikonočna šiba je simbol pomlajene narave in tisti, ki je z njo tepen, bo čil in zdrav skozi vse leto. Majhni otroci

pa s šibo obiskujejo hiše, pojejo pesmi in nabirajo darove: pirhe, jabolka in pecivo. Seveda potem obvezno sledijo igre s pirhi, enake, kot jih poznamo tudi pri nas: sekanje in valkanje jajc.

Ko kmetje končajo kakšno večje poljsko delo, npr. žetev, mlatev, košnjo, trgatev, je to za družino in za celotno vaško skupnost velik praznik, ki ga proslavijo z različnimi obredi, prireditvami, plesom in gostijo. *Ruski kosci (IX.a)* se po končani košnji v sprevodu vračajo domov. Prvega kosca (lahko pa tudi gospodarja), nosijo štirje v pletenem, s smrečico okrašenem košu na ramenih domov, kjer jih že čaka bogata pojedina.

Hajduški (rokovnjaški) ples (IX.b) ima svoje korenine v predelu Tater. Ples je nekakšna mazurka v poskakujočem ritmu, ki pa ga posamezne socialne skupine različno plešejo. Preprosto ljudstvo ga vedno pleše v krogu, prvi plesalec je istočasno tudi vodja. Navadno plešejo le eno plesno figuro, zato menjave ni treba napovedovati. Hajduški ples je edini, ki ga plešejo samo moški. Drug za drugim se potem, ko je vsak svojo *valaško* (sekirico) zasadil v zemljo, postavijo pred muzikanta in začnejo peti in plesati »mali« ples. Ko so končno vsi v krogu, se začne divji ples - lahko bi rekli »ples obsedencev«, pri katerem vsak v določenem ritmu improvizira gibe in poskoke in da svojemu temperamentu prosto pot: zviija noge, visoko vzravnano poskakuje, se pos-trani vrže na zemljo, »klaftró« visoko skoči v zrak, potegne noge k sebi, z rokami udarja ob pete in se zopet spusti k tlu. Drugi čepe caplja na mestu, tretji divje udarja z nogami, tisti, ki je še pravkar ležal na tleh, kot blisk šine v zrak, z gibi in pogledom predstavlja obsedenca. Vse to spremljajo s predirljivim kričanjem. Čez čas glasba pojenja, ples se umirja, vsak plesalec zgrabi svojo valaško, jo visoko dvigne v zrak in potem vsi počasi plešejo v krogu, enakomerno, kakor da se hočejo odpočiti - toda, violinist začne ponovno igrati v divjem ritmu in vse se še bolj intenzivno ponovi - valaške se svetijo, letijo v zrak in se med seboj grozljivo mešajo.

Tekmovalni duh je ljudem nekako prirojen. Športna tekmovanja, turnirji in spret-nostne igre nasploh so priljubljene družabne prireditve. Kozaki, kot dobri jezdec, radi prikazujejo svoje *spretnosti na konjih (X.a)*: eden dela stojo, drugi pa med dirom skuša s tal pobrati bič.

Oblika viteškega turnirja pa je vsem znana *sinjska alka (X.b)*. 15. avgusta, na Marijino vnebovzetje, je v Sinju velik praznik. Posebno mikavnost je temu dnevu nekoč dajala viteška igra »alka« - pozneje, po obisku cesarja Franca Jožefa, so datum prireditve njemu na čast prestavili na 18. avgust, njegov rojstni dan. Sinjska alka je po izročilu spomin na junaški odpor maloštevilnih Sinjčanov 14. avgusta 1715 enemu bosanskih pašev Mehmedu, ki naj bi s 60.000 vojaki prišel v Sinj, da bi ga osvojil, vendar so jih Sinjčani, ob pomoči Božje Matere, zavrnili. Celo Turki sami so baje pripovedovali, da se je prikazala »strašna«, s sijem obdana ženska; iz njenih rok so sijali žarki nad Sinj in pred to prikaznijo naj bi Turki zbežali. Resnica pa je bila drugače: nenadoma je izbruhnila kuga, turški vojaki so postali neposlušni, Sinjčani pa so se srčno borili in tako je bil bosanski poveljnik prisiljen v noči od 14. na 15. avgust k umiku. Pred Sinjem je zapustil 10.000 mrtvih turških vojakov in veliko plena. Sinjčani naj bi izgubili le 38 mož. Še danes se 18. avgusta zberejo ljudje od vsepovsod ob široki promenadi, ki vodi od Sinja proti Cetinjskemu polju. Nad cesto, »dve klaftri visoko« je z ene na drugo stran napeta vrva, na njej pa visi obroček (alka) tako, da ga je lahko sneti. Alka ima premer 5 col. Znotraj alke je še drugi, manjši obroček, ki je nanjo pritrtjen na treh straneh. Tekmovalci, tako kaže tudi naša slika, so nekoč nastopali v stari dalmatinski noši: dolman je bil okrašen s srebrnimi zaponkami, na glavi so imeli soboljevko z belo perjanico. Obuti so bili v škornje z ostrogami, ob boku jim je visela

sablja, v rokah so imeli kopje, ob sedlu pa dva samokresa. Vsak alkar je imel svojega spremljevalca, ki ga je spremljal peš, in kuma na konju. Na tekmovanju je lahko sodeloval vsak, ki je bil pošten in na dobrem glasu. Ko se vsi zberejo, jih vodja najprej pogosti, nato pa pregleda tekmovalce in konje in če ima pri kom pripombe, ga neusmiljeno izloči. V vrsti odjašejo proti tekmovalnemu prostoru - spredaj harambaša, sledi godba, nato zastavonoša, alkarji v parih, za njimi kumi, nato vodja tekmovanja z adjutantom. Začne se mimohod pred častnimi gosti prireditve, pred tribuno pozdrav s kopji, nakar se po starosti razvrstijo približno 300 m od visečega obročka. Posamezni tekmovalec v galopu odjezdi proti alki in jo skuša zadeti. Tisti, ki zadene v sredino malega obročka, ga sname in z njim odjezdi naprej, dobi 3 točke, če zadene med malim in velikim obročkom zgoraj, dobi 2 točki, če pa spodaj, pa je pridobil le 1 točko. Kdor trikrat zadene mali obroček v sredino, je zmagovalec. Po končanem turnirju se vsi alkarji s spušenim kopjem v pozdrav zberejo pred sodniki, vodja turnirja odlikuje zmagovalca in v nagovoru še enkrat spomni na junaštvo starih Sinčanov.

Sobotka (XI.a) se imenuje binkoštni praznik na Poljskem, ki ga v okolici Krakova slavijo na poseben način. Na drugi binkoštni dan popoldne vse hiti na bližnji grič. Tu plešejo, pojejo, se igrajo različne igre in se gostijo vse do večera. Zvečer na vseh okoliških gričih Krakova zagorijo kresovi. Fantje ob ognjih prižigajo metle ali šope slame, pritrjene na dolgo palico in z njimi tekajo okoli ognja in po polju ali pa jih mečejo v zrak. Temu pravijo *sežiganje sobotke*. Šega je bila včasih razširjena po vsej Poljski, potem pa je počasi izumirala, deloma pa so jo prenesli na kresni dan (24.junij). Vse te šege so poganskega izvora, krščanstvo jim je potem dalo svojo razlago: ognji so spomin na Svetega Duha, ki se je na Binkošti pojavil v obliki ognjenih jezičkov nad glavami apostolov. Tudi današnje pesmi, ki jih pojo ob ognju, imajo krščansko vsebino. Šega pa je doma tudi pri drugih slovanskih narodih. V *Valpurgini noči* (v noči na 1.maj) se okoli podijo čarovnice. Na Slovaškem tedaj po gričih zakurijo kresove, da bi jih pregnali - ogenj naj prežene čarovnice, ki škodujejo ljudem. Mladina med vriskanjem in petjem skače čez ogenj - ljudem, živini in polju naj ogenj podari zdravje in rodovitnost. Kakor daleč sega sij ognja, kakor daleč pride njegov dim, tako daleč bo segel tudi blagoslov. Zato mora biti kres čimvečji in zato fantiči z gorečimi snopi tečejo po poljih in sadovnjakih.

Tudi Slovenci poznamo šege ob kresu - tako proženje gorečih kolesc, kakor tudi preskakovanje ognja. Smrekar je sicer motiv za svojo sličico vzel iz XI. zvezka »Monarhije« (Galicija), pod sliko je podpis »Sobotka Feier«, vendar bi enako sliko lahko pričakovali tudi v V. zvezku (Koroško in Kranjsko). Ni treba veliko domišljije, da prepoznamo v ozadju očanca s polhovko na glavi in s pipo v ustih, tudi nošo bi mirno lahko označili kot slovensko, harmonika pa je sploh naše glasbilo, mar ne?

Manj pa lahko povemo o drugi polovici karte. Verjetno gre za *vaški praznik s kólom (XI.b)* iz okolice Zagreba.

Posebnost Slovencev v Ziljski dolini na Koroškem je *ziljsko štehanje. (XII.a)* Gre za konjeniško igro (tipološko enaka Sinjski alki), pri kateri jezdec z železnim količem zbijajo lesen sodič - »bariglo«, ki je nasajen na drogu (»šebhu«). Na Zgornji in Spodnji Bistrici je štehanje pomladanska (binkoštna) igra, po drugih vaseh v Ziljski dolini pa štehvajo na »žegen«, ko vas slavi svojega patrona - torej vsaka vas na drug dan. Praznovanje ima tri dele: dopoldne je *velika meša*, po kosilu (obvezna obredna jed je *čisava župa*) *štehanje*, po njem pa *prvi rej pod lipo*. Štehanje pripravi fantovska družba *konta*, ki jo ustanovijo teden ali dva pred žegnom. Štehvati pa smejo le tisti fantje, ki jim konta to dovoli. Konta poskrbi tudi za »bariglo« (sodič), dečve za zmagovalčev »kranclč«, vsak štehvovec pa pripravi svojega konja - navadno težko ziljsko kobilo

moaro, ki pa ne sme biti osedlana. Štehvovci se zberejo pri lipi. Godci zaigrajo »štehvovski kalop« ali navadno koračnico in to je znak za začetek. Prva kobila se v drncu spusti proti 200 m oddaljenem štehbhu, ki so ga fantje postavili prejšnji večer in nanj nasadili sodič. Fant z železnim količem (kúvlečem ali štehvanom) udari po sodiču in oddirja naprej. Potem sledijo štehvovci drug za drugim. Udarci zapuščajo vedno večje sledi na barigelci, obroči se rahljajo. Štehvovci ponavljajo vedno »nove rajže« toliko časa, da enemu uspe dokončno razsuti sodček in je na tleh ostal le kupček trsk. Sledi zajezd za »obranče«. Mož, ki ves čas kot sodnik stoji ob štehbhu, je obroče sproti pobiral, sedaj pa jih nastavlja in nagajivo odmika štehvovcem, ki jih morajo v diru ujeti na svoj količ. Končno je vseh devet »obrančev« oddanih. Štehovska dečva pristopi k sodniku in mu šepetaje zaupa, kateremu od štehvovcev so tokrat dečve prisodile »krancič«. Še trikrat zdirjajo ziljske moare mimo moža, ki jim ponuja bleščoč krancič in ga zadnji hip odmakne in šele v tretji »rajži« se pokaže, komu je bil namenjen - kdo bo za eno leto postal *štehvovski mojster*. Štehvanje je tako končano, kobile so zopet v hlevu in začne se *prvi* ali *visoki rej pod lipo*, ki se ga smejo udeležiti le poštena »nespečana« dekleta, ker bi se sicer lipa posušila. Ples se začne z obredno pesmijo:

*Bueh nan dej te duober čes
te prbe rej začiele smo.
Tuer je z Buegen, Bueh je ž nin,
san Ježeš je Marijen Sin ...*

Z drugo ilustracijo pa smo zopet na Balkanu, v Bolgariji. *Komedijanti z medvedom* (XII.b) bi po naše lahko rekli skupini godcev s pleščočim medvedom. Boben, gajde (dude), piščal, bežeči otroci in praznično oblečene žene (verjetno gre za vaški praznik, ki ga navadno komedijanti izrabijo za svoj obisk v vasi, lahko pa bi šlo tudi za pustni dogodek, ko se ljudje radi preoblečejo v Cigane) - to so glavne značilnosti te razgibane ilustracije.

Bolgari iz vrtnic izdelujejo opojno dišeče rožno olje. *Praznik nabiranja vrtnic* (XIII.a) ob igranju gajdaša (dudaša) in bogastvo bolgarske narodne noše prikazuje ena polovica karte, na drugi pa vidimo skupino *tamburašev* (XIII.b) iz panonskega dela Hrvaške. V tamburaškem orkerstru igrajo navadno še na brač (kitari podoben instrument) in na berdo (bas).

Postavljanje mlaja (XIV.a) je v navadi pri vseh evropskih narodih. Mlaj je simbol rodovitnosti in blagoslova, je tudi znamenje ljubezni do dekleta in spoštovanja npr. do župana, župnika. Na Slovaškem, kamor je slikar postavil svoj motiv, fantje v Valpurgini noči (noč na 1.maj), postavijo v znak ljubezni pod okno vsak svojega dekleta s trakovi okrašeno smrečico ali bor, vsi skupaj pa pred gostilno postavijo velik vaški mlaj. Na 1.maja vsi vaščani pridejo k mlaju, dekleta svojim fantom podarijo rožmarinove šopke, potem pa plešejo in se zabavajo do noči. Šele na binkoštni ponedeljek mlaj podrejo in mu odsekajo vrh.

Slovaki imajo tudi zelo zanimive in pestre ženitovanjske šege. Prave obredne šege so povezane z *ženitovanjsko pogačo* (XIV.b). Starešina se še pred začetkom ženitovanjske gostije odpravi z drugom, družico in z godci k nevestini botri iskat ženitovanjsko pogačo ali svatovski kolač. Pravijo, da je nekoč imela taka pogača obliko in velikost mlinskega kamna in je bila narejena iz pol mernika najboljše pšenične moke. V dveh ali treh vrstah so vanjo v krogu zataknjene »klastro« visoke, v zlat papir ovite palice, na vrhu vsake pa je bila zastavica. Ob straneh s palic visijo jabolka, pozlačeni orehi in drobno pecivo. Tako okrašena je pogača pripravljena sredi mize, ob njej pa čakata boter in botra na nevestine svate. Starešina se mora najprej v imenu neveste zahvaliti,

drug pa potem zavije pogačo v velik prt in jo med petjem, igranjem in vriskanjem odnese v nevestino hišo. Medtem ko starešina na šaljiv način pripoveduje o vseh zgodah in nezgodah, ki jih je moral prestati in doživeti, preden je lahko prinesel kolač v hišo, ga nosi drug od mize do mize, dokler starešina ne konča svojega šaljivega nagovora. Tedaj kolač postavijo pred nevesto, svati pa drug za drugim v mimohodu vanj zatikajo svoje darove (ali pa jih mečejo v luknjo sredi kolača). Ob koncu ženitovanjske gostije pogačo razrežejo na toliko kosov, kolikor je povabljenih svatov in vsak svoj kos kot »šajdesen« nese domov.

Karta XV. spravlja malo v zadrego. Ena stran prikazuje, nič kaj domiselno in pravzaprav v nasprotju z vsemi drugimi motivi in ne nazadnje tudi tehniko risanja, *sokolski telovadni nastop* (XV.a), druga stran pa nas zopet popelje na vzhod Balkana, v Bolgarijo. Pogojno jo bomo imenovali *otročka igra* (XV.b). Sredi izbe na tleh vidimo pogačo (kruh) in ob njej nož (vidi se samo ročaj). Mož na desni je kos pogače obesil na vrv, ki je pritrjena na strop. Na levi čakajo otroci na trenutek, ko bo sodnik v ozadju sobe dal znak, mož bo kolač izpustil, vrv bo zanihala proti skupini otrok in spreten srečnež bo ujel kos pogače. Morda je to res le navadna otroška igra, verjetno pa na božični ali novoletni večer (vsekakor so vsi oblečeni v praznične noše).

Na Moravskem poznajo posebno pustno šego *poselsko pravo*. Na pustno nedeljo se zberejo vsi člani občinskega (krajevnega) odbora pri svojem predsedniku. Dekleta so že pred tem meč, ki je simbol predsednikove moči in oblasti in mu pravijo *pravica*, ovila s pisanimi trakovi in rutami, iz njega naredila lutko (punčko, otročiča) in ga zataknila v stropni tram nad sejno mizo. Ko so vsi odborniki zbrani, pridejo v sejno sobo fantje, da bi »prosili za pravico«, ki jim po stari šegi za čas pusta pripada. Odborniki izmed fantov izberejo »mladega odbornika«, ta pa potem izmed svojih vrstnikov določi še sodnika, prvega in drugega župana in »izvršitelja pravice« (nekakšnega rablja), ki mu pravijo »dráb«. Ta dobi palico, ki je na enem kraju razširjena, da pri izvrševanju kazni dobro »žvižga«. Tako starejši (pravi) odborniki za pustni čas predajo vse pravice mladim z naročilom, da morajo skrbeti za red. »Pravico« izderejo iz stropnega trama in jo v sprevedu iz občinske hiše odnesejo v gostilno, jo zasadijo v stropni tram, da visi nad mizo kakor lesteneč. Začne se zabava s plesom in petjem, ki jo od časa do časa prekinejo s šaljivko, lahko bi rekli kar z družabno igro, *rihtarja biti* (XVI.a). Med plesom, ko se plesalci drenjajo, nekdo svojemu prijatelju nekaj podtakne v žep ali za suknjič; ko »tatu« odkrijejo, ga obsodijo in kaznujejo. Nato zopet eden drugega obdolži, da je klevetal »visoki občinski svēt« in zopet sledi kazen. Krivca pokličejo pred sodnika, sodbo izrečejo z vsemi formalnostmi in ga končno obsodijo na udarce s palico. Na pustni ponedeljek nosijo »pravico« v slavnostnem sprevedu ob spremljavi muzikantov skozi vas. Pri vsaki hiši se ustavijo, zaplešejo z gospodinjo in domačimi hčerami in tako nabirajo darove: denar, krofe, slanino in jajca. Na pepelnično sredo je treba »pravico« vrniti; v slavnostnem sprevedu, vendar brez muzikantov, saj je pepelnična sreda prvi postni dan, jo mirno in dostojanstveno nesejo nazaj na občino in jo vrnejo županu.

Resno in dostojanstveno pa so nekoč v nekaterih krajih Dalmacije *volili kmečkega kralja* (XVI.b). Šega sega nazaj v 19.stol. in po podatkih naj bi bil zadnji kralj (ali vojvoda) izvoljen leta 1875. O tem ljudskem prazniku pravi poročilo tako: Najstarejši gospodarji, staroste, se v božičnem času, 27.decembra, zberejo na posvet in izberejo 12 najbogatejših gospodarjev, ki naj bi bili skozi 12 let drug za drugim »kmečki kralji«. Vrstni red je določil žreb. Popoldne so prišli ljudje pojoč, z zastavami, bobni, dudami, ob streljih iz samokresov pred hišo izbranega kralja. Tisti, ki se mu je leto iztekalo, je stopil naprej, pozdravil svojega naslednika z besedami: »Bodi pozdravljen novi kralj«

in mu izročil žezlo - znak kraljevske časti (glej sliko). Novi kralj je odgovoril: »Hvala Bogu, ki mi je dovolil dočakati ta dan.« Nazdravili so mu in ga spremili na glavni trg, kjer so imeli gostijo. Novi kralj je namreč moral prispevati čimveč različnih vrst rib (med njimi nikakor ni smel manjkati zobatec, ki so mu med zobe zataknil jabolko), pripravljenih na različne načine, bariglo vina, 12 velikih hlebov kruha in 12 vrst različnega peciva. Vse, kar je prispeval kralj, so kratko imenovali »čast«. Od drugih udeležencev slavja je vsak moral prispevati 2 četrtinki (»kvartuča«) vina. Ko je gostija dosegla višek, so zobatca z jabolkom med zobmi predali tistemu gospodarju, ki bo čez leto dni prevzel službo kralja. Po pojedini sredi trga so novo izvoljenega kralja v slavnostnem sprevodu spremili domov, kjer je po stari šegi moral še dva dni gostiti sorodnike in prijatelje. Prva naloga in dolžnost kralja je bila, da je prižgal in varoval božični ogenj - »koledo«. Njegove besede pa imajo polno veljavo le na dan izvolitve, sicer pa se mora tudi on v vsem pokoravati županu.

Karta XVII. ostaja, vsaj kar zadeva natančnejšo razlago motiva in geografsko opredelitev, v celoti problematična. Na eni strani lahko prepoznamo *pogreb Pusta* (XVII.a), ki ga na plohu vleče klovn s kozjo glavo, ob njem hodi na eni strani hudič, na drugi pa osel. »Velikani« v ozadju spominjajo na karnevalske sprevide.

S slovansko tematiko pa se nekako ne ujema druga stran karte (XVII.b). Po hlačah, belih rutah, s katerimi imajo moški ovite glave in po belem pokrivalu moškega plesalca bi lahko sklepali na nošo rugovskih Šiptarjev, čevlji, meč plesalca in ruta okoli pasu pa so značilnosti prebivalcev ob črnogorsko-albanski meji.

Ukrajinski ples, po korakih sodeč gre za *kazačok*, prepoznamo na karti XVIII.a, druga polovica karte pa nas iz Ukrajine prestavi v Bosno. Skupina ljudi, ženske v tipično bosanskih nošah, moški s fesi na glavi, poslušajo guslarja (XVIII.b). V Bosni in v Hercegovini poznajo različne tradicionalne inštrumente (tamburice, zurne, različne piščali kot so svirala, dvogrlice, frule, dude oz. dipole itd.) od katerih pa so najbolj razširjene in najstarejše *gusle*. Navadno so narejene iz enega kosa lesa, ki je spodaj izdolben kakor velika žlica, skoraj meter dolg vrat pa zgoraj krasi izrezljana konjska ali kozja glava. Čez vdolbino je napeta tenka koža z zvočnicami (resonančnimi odprtini), nanjo pritrdijo preprosto »kobilico« (mostiček), ki podpira eno samo, iz konjske žime zvito struno, na katero guslar z lokom spremlja svoje petje (navadno epskih pesmi) le z nekaj toni.

Potujoči muzikanti in pevci, pogosto slepi berači, so bili nekoč dobrodošli obiskovalci mest in vasi. Prepotovali so veliko sveta, igrali in peli in za to dobivali vbogajme v denarju, ki ga je med poslušalci pobiral njihov spremljevalec, navadno majhen fantič. Smrekar je predstavil tako skupino slepih *ruskih* (bolje *ukrajinskih*) *muzikantov* (XIX.a) z lajno (vielle), bandurami in balalajko, ki so obiskali kozaško naselje. Ukrajinski pevci so peli verske in ukrajinske pripovedne pesmi - *dume*, ki so jih potem prenašali v druge dežele. Dume so opisovale junaška dejanja zgodovinskih oseb pa tudi povsem preproste dogodke iz vsakdanjega življenja, ljubezen do domovine in do domače hiše.

Na drugi polovici karte pa Smrekar ponazarja *trgatev* (XIX.b) v vinorodnih krajih vzhodne Hrvaške.

Zgodovinar frater Ireneau de Cruce poroča, da je bilo tržaško ozemlje od 12.stol. dalje naseljeno najprej z romunskimi pribežniki Rumieri in šele potem s Slovenci, ki so bili pastirji in kmetje in so jih imenovali *mandrieri* (iz besede mandra = čreda). Staro mandrjansko (mandriersko) nošo in škedenjsko žensko nošo je upodobil slikar na karti *ples ob šagri* (*žegnanju*), v osmini, ko slavi cerkveni patron (XX.a). Hlače segajo

možem le malo čez kolena, so črne ali rjave, pri strani preklane. Lajblč je kratek, privilegajoč, s srebrnimi gumbi. Poleti nosijo moški širokokrajne klobuke, pozimi pa značilne, dragocene kučme v obliki naslonjala; po tem je to pokrivalo dobilo ime *caregon* in ga je vnuk navadno podedoval po starem očetu. Ženske nosijo široka krila s pisanimi robovi, kratko, težko sukнено jopo, na glavi pa belo platneno pečo s čipkami, padajočo nizko na hrbet in zavezano vrhu glave.

Najpomembnejši pomladanski svetnik na Kranjskem je sv. Jurij. Na njegov god prvič ženejo živino na pašo. Panonski svet pozna obhode Zelenega Jurija (Bela krajina) in *Jureka, Jurača* na Štajerskem (XX.b). Fanta oblečejo v zelene bukove veje (tu in tam tudi rože) in ga v spremstvu godcev vodijo po vasi. Pri vsaki hiši (nobene ne smejo izpustiti) Jurač zapleše in med plesom vihti okrašeno palico, spremljevalci pa prepevajo jurjevske pesmi in z njimi prosijo za darove: jajca in mast.

Zadnja tarok karta - **mond** - je zopet umirjena; na eni strani vidimo kozaka na *vojaški straži* - na *Kordonu*⁹ (XXI.a), druga pa nas prestavi nazaj v čas *nočnih čuvajev* (XXI.b), ki so hodili po naseljih s helebardo, svetilko in rogom in oznanjali »dvanajsto uro«.

Kot »škis« nas s karte gleda rdečelični *gajdaš*, ki ga pozna vsa Panonija in Makedonija. Pred sabo drži napihnen meh, spodaj vidimo enojno igralno cev (chanter), v ustih ima ustnik (sapnik), zadaj pa s trakovi okrašeno bordonsko cev. Ali je morda Smrekar kot gajdaša portretiral sebe? Nekaj potez bi lahko prepoznali in ker so slikarji to pogosto delali, to ne bi bilo nič nenavadnega.

Ostale karte je Smrekar le deloma spremenil: srce je naredil v obliki ščita, zgornji del sulice je uporabil za karo, pik bi lahko bil lipov list, križ pa ročaj meča. Tri ženske figure je po nošah lahko prepoznati (Gorenjka, Belokranjica, Čehinja) na četrti je predstavljena mestna noša, pri moških likih pa ni moč z gotovostjo trditi, kaj naj bi kdo predstavljal: prepoznamo lahko Kozaka (karov kaval), srbskega hajduka (srčni kaval), Slovaka (pikov kaval), Bosanca (pikov fant) in še to ostaja le domneva.

Za konec naj si dovolim še nekaj svojih misli. Težko si predstavljam, da bi Hinko Smrekar sam določil razvrstitev motivov na svojih tarok kartah. Kljub pestremu, od časa do časa res neurejenemu življenju, si verjetno sam ne bi privoščil take nesistematičnosti: želeli bi si neki vrstni red, bodisi po motivih ali po pokrajinah in če že ne skozi celo serijo slik, pa vsaj na posameznih kartah. Tako pa so motivi razmetani vsevprek, kakor da jih je nekdo na slepo jemal s kupa in jim »štampiljal« rimske številke. In bojim se, da je bilo res tako.

In ko smo se »pretolkli« skozi motive Smrekarjevega prepovedanega taroka, ga ob koncu še rehabilitirajmo: »Prodaja igralnih kart Slovan, Primorka, Slovanski tarok zopet dovoljena.«, je oznanil Slovenski narod št. 5, 7. januarja 1918.

9 »Kordon« pomeni pas vojaških straž ali vojaških postojank, iz te besede pa izvira tudi Kordun, obmejni pas med nekdanjo Avstrijo in Bosno - Vojna krajina.

*Zusammenfassung***Slawische Bräuche auf den Tarockkarten von Hinko Smrekar**

Der slovenische Maler, Grafiker und Karikaturist *Hinko Smrekar* (1883 - 1942) entwarf die Vorlagen für die Spielkarten *Slawischer Tarock* (*Slovanski tarok*), die von den Ersten slovenischen Spielkartenfabrik in Ljubljana herausgegeben wurden. Es ist nicht bekannt, wer diese Arbeit bestellt hat, auch nicht genau, wann sie entworfen wurden. Man kann nur vermuten, daß Smrekar diese Bestellung wegen seiner fortwährenden finanziellen Schwierigkeiten übernommen hatte und zwar zur Zeit des ersten Weltkrieges (wahrscheinlich zwischen 1914 - 1916)

Die Motive nahm der Künstler aus dem Volksleben aller slawischen Völker. Vor allem stellte er die Bräuche und Trachten, auf einigen Spielkarten auch Instrumente und Tänze dar. Smrekar, ein aufrichtiger Patriot, wie er selbst immer wieder in seinen Briefen an die Freunde betonte, wurde als Serbo- und Russophil bezeichnet und als solcher in Obersteiermark (Scheifling) verhaftet, sein *Slawischer Tarock* wegen seiner panslawischen Motive am 14. August, 1916 gesetzlich verboten, jedoch im Januar 1918 wieder erlaubt.

Die Ideen und manche Vorlagen für seine volkskundlichen Darstellungen fand Hinko Smrekar im monumentalen Werk *Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* (Wien 1887 - 1901).

In ihrem Beitrag versucht die Verfasserin die einzelnen Darstellungen zu erkennen und zu charakterisieren. Auf den Bildern finden wir einerseits einige slovenische Motive, so das Faschingspflügen mit dem Korant, das Kufenstechen aus dem Gailtal, den grünen Georg, den Nachtwächter, andererseits jedoch auch solche, die bei den Slawen allgemein verbreitet sind z.B. das Todaustragen (Winteraustreiben), das Gesundheitslagen, mit Wasser begießen, das Feuer überspringen usw.

Die Bilder auf den Spielkarten folgen sich ungeordnet, ohne irgendeines Konzeptes, die Symbole bzw. Spielkartenfarben sind stilisiert (das Herz hat die Form des Schildes, als Karo dient der obere Teil einer Lanze, das Pik wurde mit dem schwarzen Lindenblatt ersetzt, das Kreuz jedoch mit dem Griff eines Schwertes). Zwei Figuren auf den Damenkarten wurden mit der Oberkrainerin und Weißkrainerin ersetzt.

Naško Križnar

Vizualni simboli narodne identitete na primeru avtomobilskih zadkov

C. G. Jung je v knjigi *Man and his Symbols* zapisal: »Such a myth, however, consists of symbols that have not been invented consciously.« (Jung 1971: 89) Njegova misel me je vodila pri pisanju te razprave.¹

Junija 1992 je minilo eno leto, kar je Jugoslovanska ljudska armada s tanki zasedla mejne prehode na državnih mejah proti Italiji in Avstriji. S tem je sprožila t. im. vojno za Slovenijo, ki jo je čez 10 dni izgubila na vojaškem področju, čez pol leta pa tudi na političnem. V tem času so se v Sloveniji dogajali procesi, ki so privedli do mednarodnega priznanja države Slovenije, nazadnje tudi s strani Združenih narodov, maja 1992. Večji del teh procesov je potekal na simbolni ravni. Obrambna strategija Slovenije ni slonela toliko na vojaških operacijah, kot na kombiniranem prizadevanju, doseči umik sovražnika s kakršnimi koli sredstvi. Sun Tzu pravi: »Stokrat zmagati v bitkah ni vrhunec znanja. Vrhunec znanja predstavlja zmaga brez boja. V vojni je torej najvažnejši napad na sovražnikovo strategijo.« (Janša 1992: 157) Še v času dominacije zvezne države in dolgo pred mednarodnim priznanjem subjektivitete Slovenije, je t. im. civilni sektor družbe iskal nove državne simbole: grb, zastavo, denar in avtomobilске oznake, torej stvari, ki so v urejeni družbi same po sebi dane in nihče ne sprašuje, kdo jih je naredil. V našem primeru pa je bilo treba te vsakdanje stvari še oblikovati. Veliko predlogov se je pojavilo na zidovih hiš, v časopisju in kot posebna značilnost tistega časa - na avtomobilskih zadkih. Še preden so nalepke z nacionalnimi simboli prišle v trgovine, jih je bilo moč kupiti pri uličnih prodajalcih. (Slika 1)

Če se zdaj vrnem k Jungu, bi dodal, da se je takrat začel ustvarjati mit nove države Slovenije. Sčasoma so se variante ožile, dokler ni prevladal uradni izbor simbolov. Parlament je končno izbral zastavo, grb, denar in uradne avtomobilске oznake. Mitološki čas je minil. S tem pa tudi čas svojevrstne ljudske ustvarjalnosti.

1 To besedilo je prirejen referat, ki ga je avtor predstavil na 2. mednarodni konferenci o vizualni antropologiji *Eyes Across the Water*, 25. junija 1992, v Amsterdamu.

Moja raziskava je bila posvečena zbiranju in analizi mnogih simbolov, uporabljenih v tistem času, predvsem pa različnim kombinacijam, ki so se pojavljale na avtomobilskih zadkih v enoletnem obdobju (junij 91 - junij 92). Ljubljanske ulice in parkirišča so postali območje mojega terenskega dela.

1. Postopno izginjevanje znaka YU

Z izginjanjem države Jugoslavije je izginjal tudi znak YU. Iz foto dokumentacije je razvidno, da so posamezni lastniki avtomobilov na razne načine prikazovali izginjevanje znaka YU. Kot bi hoteli na simboličen način pripomoči k transformaciji Jugoslavije. (Slika 2)

Vizualna erozija Jugoslavije pa se je začela že prej z minimalnimi korekturami. Najprej je mednarodna oznaka YU dobila spodaj drobne slovenske oznake (npr. napis Slovenija moja dežela, lipov list in podobno) ali dodatni napis Slovenija, v obliki turistične propagande na zadnjem avtomobilskem oknu. (Slika 3) Pogosta nalepka je bila: Na sončni strani Alp ...

Sledilo je brisanje ali prekrivanje zvezde na avtomobilski tablici. To se je dogajalo predvsem po nacionalnem referendumu (dec. 1990) in po razglasitvi neodvisnosti (26. junij 1991). (Slika 4)

2. Evolucija znaka SL & SLO

V prvem navdušenju so ljudje sami izbrali kratico SL za mednarodno avtomobilsko oznako, dokler se ni pokazalo, da je ta znak že registriran za državo Siera Leone. Siera Leone pa je bila takrat zadnja država na svetu, s katero bi se hotela Slovenija primerjati! Črko S uporablja Švedska, tako da je nazadnje obveljala kratica SLO. Pri tej pa prihaja do manjše zadrege. Kratica SLO je v Jugoslaviji pomenila Splošni ljudski odpor, kar mnoge spominja na vojaško organiziranost starega režima. Kljub omenjenim zadregam je v kratkem času nastalo veliko število variant z novimi oznakami. (Serija slik 5-8)

3. Zadek kot ikonografski steber

V času največjega razcveta ljudskega okraševanja avtomobilskih zadkov so se v več primerih pojavili črkovni in slikovni znaki po večjem delu zadnje strani avtomobila. Cela zadnja stran je postala vizualna oglasna deska. (Slika 9) Lastnik je z njo javno oznanil svoje stališče do nacionalnega vprašanja, svoje politično prepričanje in svoj estetski čut.

Ko so se začeli na zadku kopičiti vizualni simboli, jih je lastnik praviloma razporedil simetrično, navadno v obliki križa. (Slika 10) Glede na »svetost« osamosvojitvene problematike bi lahko te vizualne stene obravnavali kot provizorične ljudske oltarje. Zlasti v Alpah jih najdemo v naravnem okolju. (Haid 1990: 84, 89) Še prav posebej pa spominjajo te okrasitve na zgodnje-srednjeveški ikonostas. Podobno kot avtomobilski zadek, je tudi ikonostas imel simetrično razporejena polja za upodobitev določenih svetnikov. (Leksikon 1985: 259)

Če ostanemo še naprej v svetu religije, bi lahko primerjali posvečen namen okrašenih avtomobilskih zadkov s funkcijo Zlate oltarne plošče (Pala d'oro) v katedrali Sv. Marka v Benetkah. Njena funkcija je, da spodbuja, privlači in žarči tokove kozmične energije, ki pomagajo rasti mesta. (Pogačnik 1986: 42)

Specifična vizualna manifestacija v slovenski ljudski umetnosti, ki bi tudi lahko služila kot primerjava, je čebelnjak s poslikanimi panjskimi končnicami. Njihov pomen v preteklosti ni bil samo dekorativen. Verjeli so, da dekoracije, pretežno verske vsebine, zagotavljajo bogat pridelek in zdravje.

4. Napisi v kombinaciji s simboli

Nekaterim lastnikom avtomobilov vizualni simboli niso bili dovolj. Dodajali so različne napise, ki so obogatili pomen slikovnih znakov. Na primer: Happy Birthday Slovenia, Just Do It, You asked for it, Yuck Fou, Bye Bye Yu, Mi gremo pa narazen, Jest sm čist otceplen. Na mnogih je zraven datum: junij 1991. Angleški prevodi pomenijo, da je sporočilo namenjeno širnemu svetu. Večino teh artiklov so izdelali in poslali na trg zasebni podjetniki.

Lastniki avtomobilov so izkoriščali tudi napis YUGO na Zastavnih avtih. Z dodajanjem slovenske oznake SL ali SLO je nastala zanimiva pomenska zveza, ki si jo lahko različno razlagamo.

5. Okrašeni zadki kot znaki političnih opcij

Če pristanemo na hipotezo, da individualne oznake na avtomobilih odražajo tudi kolektivno nezavedno, potem iz množice različnih variant lahko izluščimo naslednje simbolne politične opcije, ki so se takrat tudi realno še kazale na političnem prizorišču.

A) Najbolj radikalna opcija je bila osamosvojitve Slovenije, to je ločitev od Jugoslavija, navadno združena z deideologizacijo družbe. *Vizualno se je to kazalo z brisanjem ali prekrivanjem zvezde, s prekrivanjem znaka YU in dodajanjem slovenskih simbolov.* (Slika 11)

B) Nekateri so videli Slovenijo kot razmeroma avtonomno državno enoto znotraj bodoče Jugoslavije. To bi bila konfederativna Jugoslavija. *Zvezda je bila navadno prekrita, znaku YU so se pridružili nacionalni simboli.* (Slika 12)

C) Naslednja opcija je federativna Jugoslavija. Slovenija naj bi ostala v Jugoslaviji brez večje suverenosti, z obljubljenimi človečanskimi pravicami in čistimi računi med upravnimi enotami. To je bila opcija t.im. »moderne«, demokratizirane federacije, ki so jo propagirali predsednik Marković in Srbi, ko je propadel njihov načrt, da bi s t.im. protibirokratsko revolucijo (miloševićevski preobrat iz boljševisma v velikosrbsko

jugoslovanstvo), zasedli celo Jugoslavijo. *Vizualno se je ta opcija kazala tako, da je zvezda ostala, znak YU tudi, pridružile pa se slovenske oznake.* (Slika 13)

D) Obstajala je tudi opcija več ali manj samostojne Slovenije, vendar še vedno s prevlado komunistične ideologije. *Znaku YU se pridruži slovenska oznaka, zvezda pa ostane.* (Slika 14)

6. Simboli

Pri izražanju omenjenih političnih opcij so igrali veliko vlogo vizualni simboli. Poglejmo si nekatere.

Lipa (črna lipa, *tilia parvifolia* in bela lipa, *tilia grandifolia*). Lipa predstavlja v srednji Evropi drevo življenja, bolj kot hrast. (Šavli 1984: Novi list št. 1460) S pokristjanjevanjem je postala tudi krščanski simbol. V slovenski simbolni svet je lipa vstopila v srednjem veku, ko so bili Slovenci močno vezani na srednjeevropski prostor.

Že pred deklaracijo o osamosvojitvi je v javnosti obstajal predlog, da bi se nov slovenski denar imenoval Lipa. Podjetni posameznik je celo ustanovil Lipa Holding, natisnil bankovce in jih javno razširjal.

Pojavile so se nalepke z upodobljenim lipovim listom, v kombinaciji s srcem ali lipov list kot podlaga za avtomobilsko oznako SL in kasneje SLO. (Slika 15)

V letu 1992 je v Sloveniji opaziti številne bifeje z imenom Lipa, lipov list in cvet sta natisnjena na eni prvih poštних znamk, itd.

V času osamosvajanja Slovenije se je med simboli pojavil tudi **črni panter**. Po mnenju nekaterih raziskovalcev izvira iz istega časovnega razdobja kot lipa. V 14. st. naj bi se prvič pojavil skupaj z lipovimi listi na nekaterih mestnih pečatih. (Šavli 1984: Novi list, št. 1463) Črni panter je bil simbol stare Karantanije in Štajerske. V javnosti se je pojavil kot (ljudski) predlog novega slovenskega grba. Zanj se je zavzemala predvsem ekstremna narodnjaška stranka. (Slika 16)

Tako lipa kot črni panter odražata (nezavedno) željo Slovencev, da bi dokazali svojo državotvornost. Obvezni vizualni znak te sposobnosti so lahko edino realni zgodovinski simboli. Ti simboli naj bi s svojo starostjo in tradicionalnostjo odražali zgodovinsko pravico naroda do obstoja v svetovni družbi narodov. Podobne težnje se danes kažejo pri vseh jugoslovanskih narodih, ki zahtevajo svojo nacionalno državo. Npr. hrvaška šahovnica, srbski orol in križ, bosanske lilije. Skupaj s temi simboli često nastopajo izjave o Srbih ali Hrvatih kot najstarejšem narodu na svetu.

Vse to si lahko morda razlagamo kot reakcijo na često prekinjanje nacionalnega razvoja v prostoru Jugoslavije, s strani različnih političnih režimov. Zdaj se ta izgubljena kontinuiteta išče (tudi) na področju vizualnih simbolov.

Dosedanji slovenski grb je bil derivat jugoslovanskega socialističnega grba, ki je izhajal iz sovjetskih grbov. Vseboval je attribute komunistične paradigme (žitno klasje, peterokraka rdeča zvezda), pa tudi nacionalne attribute, kot so lipovi listi, Triglav in morsk valovi.

Zgodba novega slovenskega grba svojevrstno odraža značaj slovenskega osamosvajanja, ki ni bilo grajeno na radikalnem preobratu, na zanikanju preteklosti, kamor spada tudi komunistična epizoda, ampak na poskusu ohranitve vsega, kar je za nas lahko koristna zgodovinska izkušnja.

Novi grb je rezultat javnega natečaja. Kot rečeno, ne predstavlja radikalnega preloma. Združuje uveljavljene nacionalne simbole in s tem zadovoljuje tako zahteve zmernih narodnjakov, kot tudi zahteve liberalcev. Ne smemo pozabiti, da njegova oblika odraža politično ravnotežje po volitvah leta 1990, po katerih je kljub vsemu, prenovljena komunistična partija postala najmočnejša parlamentarna opozicija v Sloveniji.

Uradna razlaga treh rumenih zvezd v grbu sicer poudarja njihov kozmični pomen, vendar so te zvezde, formalno gledano, vzete iz poznosrednjeveškega grba slovenskih fevdalcev in torej predstavljajo izpolnitev (spet po Jungu: nezavedne) želje monarhistično (!?) usmerjenih narodnjakov. (Slika 17)

Posebnega pomena je v novem slovenskem grbu lik gore s tremi vrhovi. Predstavlja Triglav, najvišjo slovensko goro (2.864 m), nacionalni simbol iz časa razsvetljenstva in romantike. Triglav je po verovanju iz časa razsvetljenstva personifikacija troedinega slovenskega boga iz poganskega obdobja. O tem so danes mnenja deljena. Morda bodo nekoč znanstveniki odkrili pravo resnico, vendar je dejstvo, da je slovenska nacionalna identiteta močno vezana na Triglav, v širšem pomenu na gorski svet. Severna stena Triglava je celo na začasnem slovenskem denarju. Triglav je z grbom prišel tudi na potni list in na vse državne dokumente.

Nova državna zastava in grb vsebujeta tiste vizualne simbole, ki so se skozi obdobje komunistične epizode ohranili kot atributi nacionalne identitete.

Barve slovenske nacionalne zastave so bela, modra, rdeča. V SFRJ so bile republiške barve ideološko poenotene z rdečo peterokrako zvezdo po sovjetskem vzoru. Ljudski predlog je bila zastava brez zvezde. Parlament je tej zastavi dodal nov grb, da bi se razlikovala od nove belo-modro-rdeče ruske zastave.

Sklep

Pri poskusu analize vizualnih sporočil na avtomobilskih zadkih v času osamosvajanja Slovenije so se mi odprla številna vprašanja. Moja osnovna predpostavka je bila, da individualna, simbolična dekoracija avtomobila lahko odraža kolektivni emancipatorni akt Slovencev, ali bolje, različne odnose Slovencev do te problematike. V tem pogledu so jasno prišli do izraza nacionalni oz. nacionalistični poudarki. Podobno se dogaja v vseh novo nastajajočih vzhodnoevropskih družbah. To si lahko razlagamo z intenzivnim iskanjem (nove) nacionalne identitete, ki je bila izmed vseh konstitutivnih socialnih kategorij v okviru naroda najbolj prizadeta s strani komunistične ideologije. Kaže, da so ta iskanja v okviru postkomunističnih procesov prinesla najbolj tragične posledice prav Jugoslaviji.

Če magično-simbolno vlogo avtomobilskih dekoracij v Sloveniji upoštevamo kot relevanten kulturno-civilizacijski indikator in jo primerjamo s tragičnimi dogodki v ostalih delih Jugoslavije, postane očitno, da jugoslovanski konflikt odraža razliko med dvema različnima globalnima pogledoma na družbeni razvoj. Pri obeh pogledih ima velik pomen vloga ljudskega ustvarjalnega potenciala. Na eni strani je paradigma družbenega razvoja, ki dosega svoje cilje z magično-simbolnim delovanjem, na drugi strani pa mehanicistična paradigma razvoja, katere odločilni akt je fizično posestvanje teritorija. Razlika med paradigmama je ogromna predvsem v ekonomiki izražanja. Slikovito rečeno: za magično-simbolno vojskovanje zadošča velikost avtomobilskega zadka, s pretežno intelektualnim angažiranjem, medtem ko realno-mehanskemu vojevanju v primeru Jugoslavije še celo Balkan postaja premajhen.

Tvorec novonastajajočih mitskih struktur je v obeh primerih ljudstvo. V prvem (slovenskem) primeru je mit tisti, ki generira resničnost, v drugem primeru pa bo mit nastal šele po končanih bitkah, ne glede na njihov rezultat.

Čim bolj je avto postajal oglasna deska (nezavednih) kolektivnih političnih opcij, tem bolj se je odpiralo vprašanje nove antropologije - antropologije avtomobila. V Sloveniji so avtomobili visoko cenjena vrednota. Ko se je začela vojna leta 1991, je televizija večkrat pokazala kako jugoslovanski tanki uničujejo avtomobile, kar so gledalci sprejeli kot višek agresorjeve brutalnosti. Kot da bi agresor, poznavajoč slovensko slabost do avtomobila, hotel z njihovim uničevanjem moralno prizadeti ljudi. Po drugi strani pa je morda prav visoki status avtomobila privedel do tega, da

je v Sloveniji avto postal edinstveni display ljudskega političnega prepričanja, tako posameznikovega, kot tudi kolektivnega.

Pretirano kopičenje vizualnih simbolov pa je sčasoma izničilo pravi namen vizualnega oglašanja. Medtem ko so okrašeni avtomobili sprva izstopali iz množice drugih, so zdaj postali spet vsi enaki. Stališče posameznika, izraženo z vizualnimi simboli, se je tako skrilo v splošno stališče in postalo anonimno.

Literatura:

Hans Haid 1990: *Mythos und Kult in den Alpen*, Rosenheimer.

Janez Janša 1992: *Premiki*, Ljubljana, Mladinska knjiga.

Carl G. Jung 1971: *Approaching the Unconscious. Man and his Symbols*, New York, Doubleday / Company Inc. Garden City.

Marko Pogačnik 1986: *A hidden Pathway through Venice*, Carucci editore Rome.

Joško Šavli 1984: *Lipa - drevo življenja*, Novi list, Trst, XXXIV/1984, št. 1457-1471 (14 nadaljevanj).

Deset dni v vojni za Slovenijo - *Ten Days of War for Slovenia*, Ljubljana, Mladina, 1991.

Leksikon 1985: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber.

Summary

Visual Symbols of National Identity

During the struggle for the international recognition of Slovenia as an independent state, many visual symbols occurred, produced by common people. These symbols functioned as a metaphor for the promotion of Slovene national independence, according to the words of C.G. Jung, that a myth consists of symbols which are not created on the conscious level.

Many of the proposals for the new coat-of-arms, flag, money and license plates of cars appeared on the streets and, as a special characteristic of the time, on the backs of cars. This is how the automobile became an advertising billboard of his owner's political opinion.

In his article the author exposes and analyses most characteristic decorations as unique political graffiti. Reading these visual signs he is monitoring the whole story of Slovenia, becoming an independent state and the nature of the tragic Yugoslav conflict as well.

Originally this text is an adaptation of the paper presented on The Second Amsterdam Conference on Visual Sociology and Anthropology, *Eyes Across the Water* (June 24-27, 1992).

2

6

3

7

4

8

5

9

10

14

11

15

12

16

13

17

Francka Benedik
Veliki Šmaren

Praznik Marijinega vnebovzetja (15. avgust) je v cerkvenem oziru največji svetniški praznik. Tudi med slovenskim ljudstvom je zelo priljubljen, na kar kažejo številna imena zanj.

Slovensko ozemlje lahko glede na to, kako domačini ta praznik imenujejo, na grobo razdelimo na tri velika področja. Na Gorenjskem in Notranjskem mu pravijo **veliki šmaren**, na Dolenjskem, Štajerskem in v Prekmurju **velika maša**, na Koroškem pa **velika gospojnica**. Obstajata še dve manjši področji s splošnim poimenovanjem in sicer v Soški dolini, kjer se praznik imenuje **rožnica**, ter v Istri, kjer mu pravijo **velika Marija** ali **velika mati božja**. Seveda so vse to res najbolj grobe razdelitve in poimenovanja. Točna področja so prikazana na zemljevidu, k podrobnejšim imenom pa se bomo še vrnili. Najprej pa si oglejmo, kaj pomenijo našeta imena praznika. Privednik **veliki (velika)** že sam po sebi pomeni, da v koledarski bližini obstaja tudi praznik z istim osnovnim imenom, le da se mu reče **mali**. To je praznik Marijinega rojstva, 8. septembra. Ta praznik se resnično imenuje mali šmaren, mala maša, mala gospojnica. Ker je to Marijin praznik, je najbolj neposredno ime Marija, ki ga sploh ni potrebno pojasnjevati. Od latinskega Sancta Maria izhaja beseda šmarja oz. šmarje. Od imena Marija prihaja tudi ime šmaren, ki pa je že tako staro in po jezikovnih zakonih slovenskega jezika tako preoblikovano, da ga marsikdo že ne prepozna več. Če ga prevedemo v današnji jezik, pomeni svet **Marijin** in sicer svet Marijin dan. Beseda dan je namreč izpuščena. Nastalo pa je tako, da se je **šent** (lat. **sanct**) obrusilo v **š**, **Marijin**, ki se je nekdaj naglašalo na prvem zlogu (enako tudi Marija), pa v **marən** in tako smo dobili **šmar** oz. **šmaren**. Tudi ime **gospojnica** se nanaša na osebo, katere praznik se praznuje, natančneje, na njeno ogovarjanje z gospo. Poimenovanje praznika **velika maša** pa se nanaša že na način praznovanja, na cerkveni obred. Izraz **rožnica**, ki je sicer omejen na zahodno slovensko ozemlje, pa prihaja od običaja, da ta dan blagoslavlja rože.¹

1 Niko Kuret, Praznično leto Slovencev 1, Ljubljana, 1989, 531.

Zdaj pa si oglejmo posamezna poimenovanja praznika.²

Manjše število govorov še ni zapisano ali pa v zapisu manjka odgovor na to vprašanje. V obeh primerih ob številki kraja ni odgovora. Poleg najštevilnejšega imena veliki šmaren rečejo prazniku ponekod samo šmaren, ponekod šmaren dan, ponekod pa veliki šmaren dan. Po Cerkljanskem prazniku pravijo velika šmarje, v Reziji pa ta praznik imenujejo šmarna maša. Ime velika maša ima eno samo varianto in sicer velike maše, ki je znana od Celja proti severovzhodu. Med imeni velika gospojnica se sem in tja pojavlja samo gospojnica, ki pa tako kot že zgoraj našeta imena brez oznake »veliki« verjetno pomeni samo splošen izraz, ki vključuje tako mali kot veliki šmaren in bi jim v istih krajih, ko bi šlo za oznako prav praznika vnebovzvetja, dodali pridevnik veliki. V Šoštanju (321) pravijo prazniku velika gospejina, v Savinjski dolini in severno od Celja pa velik gospe. Najbolj pisana je glede poimenovanja praznika Istra. V smeri proti morju rabijo imena velika Marija in velika sveta Marija, bolj v notranjosti velika devica Marija in še bolj v notranjosti velika mati božja. Več imen je tudi v okolici Gorice, kjer so znana Devica Marija, avgoštna Devica Marija ali avgoštnica (pridevniki in samostalniki tipa »avgoštna, avgoštnica« so iz it.imena agosto in morda križani s slovenskim avgust) in še nekaj posameznih poimenovanj. Verjetno je po pomoti zapisano ime Marija snežnica v Doberdolu (105). Marija snežna je namreč drug Marijin praznik, po koledarju 5. avgusta. V nekaterih krajih zelo izstopa poimenovanje veliki šmaren. Ker ima okolica drugačno ime, je zelo verjetno, da je bilo tudi v teh krajih prvotno takšno, kot v okolici, a se je pod vplivom centra uveljavil veliki šmaren. To je tembolj verjetno, ker gre navadno za večje kraje. Za vsa omenjana poimenovanja je treba povedati, da v posameznih narečjih živijo v narečju ustreznih glasovnih različicah.

Summary

Veliki šmaren

The map and the paper illustrate the different terms under which the holiday of the Assumption, on August 15th, is known in Slovenia, and their use in different regions of Slovenia. The most widely used terms are »veliki šmaren«, »velika maša« and »velika gospojnica«. In Upper and Inner Carniola the Assumption is called »veliki šmaren«, in Lower Carniola, Styria and Prekmurje »velika maša«, and in Carinthia »velika gospojnica«.

2 Gradivo je iz zbirke za Slovenski lingvistični atlas (SLA), vprašanje št. 28. Tudi mreža krajev z numeracijo je mreža za SLA, ključ zanjo je v Dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša. Gradivo je zapisano fonetično v tradicionalni slovenski narečni transkripciji. V nekaterih krajih so zapisi v oklepajih. Tam zapis fonetično ni preverjen, ker so izrazi dobljeni telefonsko, največkrat preko župnišč. Informatorjem se za odgovore lepo zahvaljujem.

1	blíka gəspǒdŋcā	43	vēlka gəspǒjŋca,
2	vlíka gəspǒdŋcā		vějka gəspǒjŋca,
3	blíka gəspǒdŋcā		vēlka gəspǒjŋca
4	blíkā gəspǒúədŋcā	44	vějka gəspǒjŋca
5	blíkā ɣəspǒjŋca	45	wějka gəspǒjŋca
6	blíka gəspǒjəncā	46	vēlka gəspǒjŋca
7	blíka gəspǒjəncā,	47	gǒspǒjŋca
	vlíkā gəspǒjəncā	48	vēlka gəspǒjŋca
8	blíka gəspǒdŋca	49	
9	wlíkā gəspǒdəncā,	50	wəlka gəspǒjŋca
	wlíka gəspǒjəncā	51	vēlka gəspǒjŋca
10		52	vəlka gǒspǒjŋca
11	bēlka hǒspǒjŋca	53	vēlka gəspǒjŋca
12	wēlka hǒspǒjŋca	54	gəspǒjŋca
13	ta wəlka hǒspǒjŋcā	55	vəlka gəspǒjŋca
14		56	šmārŋā mīša, šmārŋa mīša
15	wəlqā hǒspǒjəncā	57	šmārŋa mīša, šmārŋe mīša
16	wēlqā hǒspǒjŋcā	58	šmārŋa mīša, šmārŋə mīša
17	hǒspǒjŋcā	59	šmārŋa mīša
18	wǒlqā hǒspǒjŋcā	60	
19	wēlqā hǒspǒjŋcā	61	sveta Mariha avǒštŋca
20		62	avǒštŋca
21		63	
22		64	rǒžŋca
23		65	rǒžəncā
24		66	
25		67	belíkā ɣəspuǒdŋca,
26	hǒspǒjŋca		belíka ɣəspuǒdŋca
27	vēlqā gəspǒjŋca	68	(ruožəncā)
28	hǒspǒjŋca	69	(Marija) ruǒžŋca
29		70	(ruožŋca)
30		71	ruožəncā
31		72	ruǒžəncā
32	wēlqā hǒspúəjŋca	73	ruǒžəncā
33	wēlqā hǒspǒjŋca	74	rǒžŋca, ovǒštŋca
34		75	rǒžŋca
35		76	rǒžəncā
36	wějka gəspǒjŋca	77	rǒžŋca
37	wēlqā gəspǒjŋca	78	ovǒštŋca
38	gəspǒjŋca	79	rǒžŋca
39	vějka gəspúəjŋca	80	
40	wějka gəspǒjŋca	81	
41	vějka gəspǒjŋca	82	
42	gəspǒjŋca	83	rǒžŋca
		84	rǒžŋca
		85	Devíca Marija

86	(rôžņca)	128	
87		129	šmārēn dān
88		130	vīēlk šmārēn dān
89	rôžņca	131	šmārēn dān
90	rôžņca, rôžēnca	132	vēlki šmārē
91	rôžņca	133	vēlki šmārēn, vīēlki šmārēn
92		134	Devīca Mārīja
93		135	velīki šmārēn
94-95	rôžņca	136	Dāvīca Mārīja, feragōšto,
96	Mārīja Devīca		Dāvīca Mārīja
97	Devīca Mārīja aγōštēna,	137	Devīca Mārīja, feragōšto,
	Devīca Mārīja		vēlāk šmārēn
98		138	Māte būāžja
99		139	(vēlk šmārē)
100	vēlik šmārēn, Dāvīca Mārīja	140	vēlki šmārē, vēlk šmārē
101	feragōšto	141	vēlk šmārē,
102	aγūāštēnca		vīēlka Mat būāžja
103	Devīca Mārīja	142	vīēlk šmārēn
104	velīki šmārēn	143	vēlki šmārēn
105	Mārīja snežņica,	144	vīēlk šmārēn
	Devīca Mārīja	145	vīēlk šmārēn
106		146	vīēlkj šmārēn
107	vēlēk šmārēn	147	vēlki šmārēn
108	vīēlk šmārēn	148	vīēlki šmārēn, vīēlkē
109	vīēlk šmārē, vīēlk šmārēn,		šmārēn
	šmārēn dān	149	vīēlcj šmārēn, vīēlcj šmārē
110	velīka Dāvīca Mārīje,	150	Māti būōžje vīēlka
	velīkē šmārēn	151	vēlka Mārīja Devīca
111	vālikē šmārēn	152	Māti būōžja,
112	Devīcā Mārījā γūōštēna,		Mārīja Devīca vīēlka (arh)
	ferāyōšto, vīēlāk šmārēn	153	Māti būōžja velīka
113	vēlīki šmārēn	154	vīēlcj šmārēn
114	Māti būāžja	155	vēlki šmārēn, vīēlcj šmārēn,
115	Mārīja Devīca		vīēlki šmārēn
116	Mārīja velīka	156	
117	Māte būōžja	157	vēlki šmārē
118	(Devīca Mārīja)	158	blīke štmārje
119	velīka Devīca Mārīja	159	vīēlka šmārja
120	Devīca Mārīja velīka	160	blīke štmārje
121	Mārīja vālikā	161	rūōžēnca, bēlk šmārē
122	svetā Mārījā velīkā	162	ruōžņca, velīka štmārje
123	sveta Mārīja velīka	163	rôžņca
124		164	
125	velīka Mārīja	165	velīka šmārje
126	Devīca Mārīja velīka	166	velīka šmārje, velīka
127	Māti būōžja velīka		šmārje

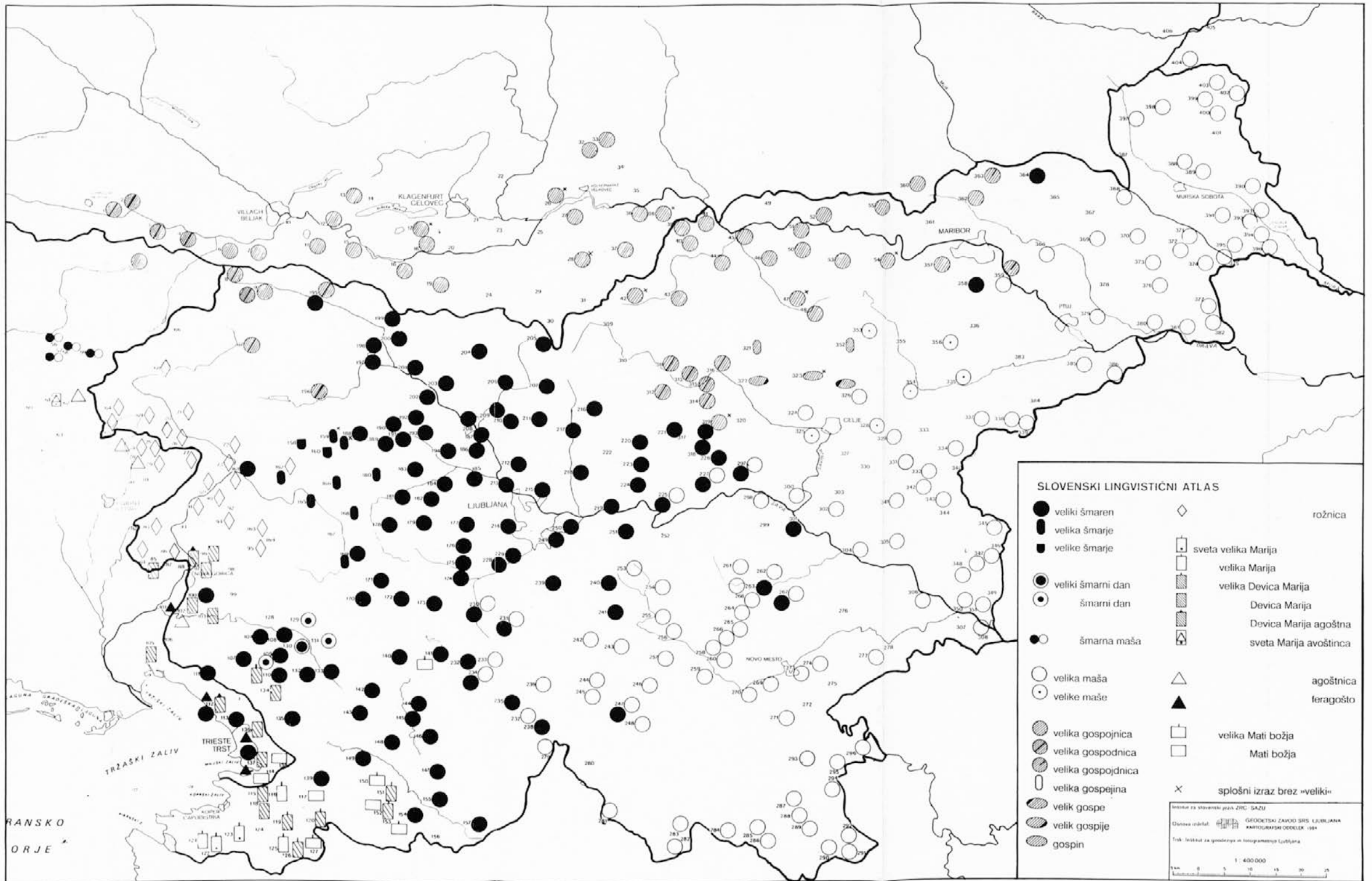
167		222	
168	vēlka šmārje	223-224	vēlk šmārŋ
169	vēlka šmārje, wīlk šmārŋ, wīlka šmārje	225	vēlk šmārŋ, vēlka māša
170	wīolk šmārŋ, vēlk šmārŋ	226	vēlk šmārŋ
171-173	vēlk šmārŋ	227	vēlka māša, vēlk šmarŋ
174	vīēlk šmārən	228	vēlk šmārŋ
175-177	vēlk šmārŋ	229	vēlk šmārŋ, vēlk šmārən
178	viēlk šmārŋ	230	vīēlk šmārən, vīelka māša
179	vīēlk šmārŋ	231	vīēlka māše, vīēlkj šmārən, vīelka māša, vīelka māše
180	viēlku šmārje	232	vēlk šmārŋ
181-182	viēlk šmārŋ	233	vīelka māše
183	ō vēlkŋ šmārŋ	234	vēlka māša, vīolka māše, vīolkj šmārən, vīelka māša, vīelka māše
184-186	vēlk šmārŋ		
187	vēlk šmārŋ, vēlk šmārən		
188	vēlk šmārje, vēlk šmārŋ		
189	vēlk šmārŋ	235	vīelkə šmārən
190	vēlk šmārŋ	236	vīelka māša, vīelka māša
191	vēlk šmārŋ, vēlk šmārən	237	vēlka māša
192-194	vēlk šmarŋ,	238	vīolkj šmārən
195	wēlik šmārən, wēlka gospódanca	239-240	vīēlk šmārən
196	vēlka gospódŋca	241	vīelk šmārŋ
197-199	vēlk šmārən	242	vīelka māše
200	vēlč šmārən	243	vīelka māše
201	vēlk šmārən	244	vīelka māša
202	vēlk šmārŋ, wēlk šmārən	245	vīelka māša
203	vēlk šmārən, vēlč šmārən	246	vīelka māše
204	vēlč šmārən	247	vīelka māša, vīelkə šmarən
205	('vēlk šmarən)	248	vīelka māše
206-207	vēlk šmārən	249	vēlki šmārən
208	vēlk šmārŋ, vēlk šmārən, vēlk šmārŋ	250-251	vēlk šmārən
209	vēlk šmārən	252	
210	vēlk šmārŋ	253	vīelka māša
211	vēlk šmārən, vēlk šmārŋ	254	vīelka māša
212	vēlk šmārən	255-256	vīelka māša
213	(vēlk šmārən)	257	vīelka māša
214	vēlk šmārŋ	258-260	vīelka māša
215	vēlk šmārən	261	vīelka māše
216	vēlk šmārən	262	vīelka māša, vēlka māše
217	vēlk šmārən	263	vīelk šmārən, vīelka māša(r)
218	vēlk šmārən	264	vīelka māša
219	wēlk šmarən	265	vīelka māše
220	vēlk šmārən	266	vīelka māša
221	vēlk šmārŋ	267	vīelk šmārən, vīelka māše
		268	vīelka māše
		269-270	vīelka māša

271	vēlka māša	317	vēlk šmārņ, vēlk šmārņ,
272			vēlk šmārņ
273-274	vīelka māša	318	vēlk šmārņ
275		319	vēlki šmārņ, gōspōjnca
276		320	
277	vīlka māše	321	vēlka gōspēja
278		322	vēlk gōspē
279	vīalca māša	323	gōspīn
280		324	vālca māša
281-282	vēlka māša	325	vēlke mēše
283	vēleka māša	326	vēlk gōspīje, vālca mēša
284	vēlika māša	327	
285	vjēlika māša	328	vēļke māše, vēļke mēše
286	vēlika māša	329	vēlka māša
287	vēlka māša	330	
288-289	vēlika māša	331	('velka 'maša)
290	vēlka māša	332	vūlka mēša
291	vēlika māša	333	
292	vēlika māša	334	vēlka mēša
293	vīelka māša	335	vēlke māše
294	vēlka māša	336	
295	vēlka māša	337	vēlka mējša
296	vēlka māša	338	vūlka mējša
297	vōlk šmārņ, vālca māša	339	vūlka mieša
298	vālca māša	340	
299		341	vēlka mēša
300	vēlka māša	342	vūelka mešša
301	vōlk šmārņ	343	vēlka mēša
302	vēlka māša	344	
303		345	vōlca māša, vālca māša
304	vēlka māša, vīelca māša	346	vōlkā māšā
305	vōlca māša	347	vālca māša
306	vīelca māša	348	vālca māša
307		349	
308	vēlka māša	350	vēlka māša
309		351	vōelca māša
310		352	vēlka guspēje
311	vēlka gōspōdņca, vēlka gōspūdanc'a	353	vīlke mīše
312	vēlka gōspōdņca	354	vēlke mēše
313	vēlka gōspōdņca	355	
314	vēlka gōspōdņca	356	vļke mēše
315	vīelca gōspuōdņca	357	vēlka gōspōjnca
316	vēlka gōspōdņca, gōspōdņca, vālca gōspōdņca	358	wālki šmārēn
		359	vālca mēša, vālca mēša, vālca gōspōjdņca
		360	vālca gōspōjnca

361		385	vêlka mēša
362	vêlka gospôjŋca	386	vêjka mēša, vêka mēša
363	vôlka guspôjdŋca	387	
364	vâlki šmârŋ	388	vêlkâ mēšâ, vêlka mēša
365		389	vêlkâ mâša
366	vêka mjēša	390	vêlka mēša
367		391	vêlka mâša
368	vêka mēša	392	vêlka mēša, vêlka mâša, vâlki šmâren
369	vêka mâša	393	vêlk'â mâša
370	vêka mēša, vêka mēša	394	vêlka mēša
371	vêka mâša	395	vâlka mâša
372	vêka mēša, vêka mēša	396	vêlka mēša
373	vêjka mâša	397	vêâuka mēša
374	vêka mēša, vêka mâša	398	vôlka mâša
375	vêlka mēša	399	vêlka mēša
376	vêka mēša	400	vâlka mâšâ
377	vêka mēša, vêka mēša	401	
378		402	vâlka mâša
379	vêjka mâša	403	vjâlka mjâša
380	vêika mâša	404	vêuka mēša, vêuka mēša, vâlka mâša, vôlka mēša
381	vêka mēša, vêka mâša		
382	vêlka mēša, vêka mēša		
383		405-406	
384			

SO MARIJA
NA ŠMARNI GORI.

Igor Cvetko

Kako sploh arhivirati inštrumentalno glasbo na Slovenskem?

Nekaj splošnih razmišljanj

Če pod pojmom dokumentacija razumemo po eni strani zbiranje in urejanje dokumentov (terenskega gradiva), po drugi pa shranjevanje le-teh (prim. Leksikon, CZ, 1988, 209), je dokumentiranje pomemben del vsakega raziskovalnega procesa. Kompleksna in razvejana etnomuzikologija si je na različnih koncih sveta vedno poskušala izdelati svojim razmeram najprimernejšo dokumentacijo zbranega gradiva, zato o neki enotni metodologiji tu ne moremo govoriti. Tudi izkušnje slovenske etnomuzikologije na tem področju niso zanemarljive, čeprav so nekatere stvari, ki jih bom obravnaval, splošne in širše aplikativne ter jih zato resnejši poskus dokumentiranja ne bi smel zaobiti.

Obstajajo precejšnje razlike v načinu dokumentiranja vokalne glasbe, ljudskega plesa in ljudske instrumentalne glasbe povsod po svetu. Poglejmo si npr. primere dokumentiranja iz arhiva GNI. V našem zvočnem arhivu in v arhivu rokopisov je okoli 46.000 zbranih viž. V glavnem so to vokalni primeri, urejeni in dokumentirani z arhivskimi listki po sistemu, ki ga je ob koncu 50. let oblikoval V. Vodušek. Podatki na arhivskem listku vključujejo: zaporedno številko melodije, številko traku, na katerem je primer posnet, datum (letnico) snemanja, kraj in področje, na katerem je bil posnetek narejen, ime pevca (skupine), ime zapisovalca, tip pesmi, naslov in številko, pod katero to pesem najdemo v Štrekljevi zbirki (iz let 1895-1927), začetni verz pesmi, ritmično-metrično shemo, s črkami zapisano melodijo (prvega verza in prve kitice v celoti) ter »srajčko« z natančno transkripcijo posnete melodije in besedila ali originalni (notni in tekstovni) zapis (= rokopis, predvsem iz arhiva OSNP). Največkrat dokumentacija torej vključuje le (dovolj dobro) transkripcijo viže in besedila, osnovne analize ter bistvene podatke o izvajalcih ter kraju in času izvedbe. Podatke in opise, ki bi ev. strokovno ali kako drugače dopolnili to dokumentacijo, je včasih (delno!) mogoče rekonstruirati iz terenskih zvezkov, ki se sicer praviloma pišejo na vsaki terenski poti.

Podobno kot pesemski, je urejen plesni arhiv GNI (M. Ramovš). Pod zaporedno številko plesa je izpisana številka melodije (viže), na katero so plesali. Sledi oznaka kraja (področja) in datum zapisa (posnetka), ime zapisovalca, tip plesa, naziv plesa, takt, v katerem se pleše in pripis, ali ta ples najdemo v dokumentaciji le v opisu ali pa

zapisanega s kinetografijo (največkrat v labanotaciji). Tudi tu je dodatno dokumentacija možno opraviti le s pomočjo ev. dodatnih opomb v terenskih zvezkih.

Če nam dokumentacija našega vokalnega izročila in ljudskega plesa v GNI nekako še daje pregled nad zbranim gradivom in omogoča kasnejšo obdelavo vsaj posameznih parametrov, pa tega ne moremo trditi za »arhiv« instrumentalne glasbe na Slovenskem. Opravljene raziskave, npr. klasifikacija posameznih glasbil, popis godčevstva, opisi načinov igranja ipd. sicer dajejo splošno sliko stanja našega instrumentalnega izročila, niso pa stalne in vodene metodološko enotno in celostno. Izjema na tem področju je npr. monografija J. Strajnarja *Citira*, o instrumentalni glasbi Rezije, ki zaokroženo obravnava značilni spoj plesa in godalne enote (citira-bunkula) na skrajnem zahodu slovenskega etničnega prostora.

Izdelava nam primerne metodologije dokumentiranja, ki bi bila obenem tudi širše uporabna, splošna, in ureditev arhiva instrumentalne glasbe na Slovenskem, ostaja torej naloga Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Zastavlja se vprašanje, kako se lotiti tega dela. Že površna obdelava gradiva kaže, da samo »splošni« podatki, po zgledu pesemskega arhiva na urejenih arhivskih lističih (kdo je igral, kdaj, kje, kaj, kako (s čim), kdo je zapisal, kje je shranjeno), za dokumentiranje instrumentalne glasbe ne zadoščajo. Širša, npr. kot monografija zasnovana študija, bi bolje zaokrožila EM raziskavo. Na to je v svoji razpravi (Outline of a method of musical folklore, Problems of Ethnomusicology, Cambridge Univ. Press, 1984, 59-85, pass) opozoril že C. Brăiloiu in poudaril pomen v celoto zbranega EM gradiva, ki ga je, urejenega v sistem, potem moč zadovoljivo dokumentirati. Poskušajmo zdaj slediti tej misli! Menim, da bi celostno dokumentiranje EM gradiva moralo enakovredno obravnavati vprašanje *glasbila* (kaj, kako, kakšno), *muzike* (kaj, kako) in odnosa *glasbenik-okolica/družba* (kdo, kaj, kje, kdaj, kako, komu, zakaj). S takim postopkom bi v raziskavi v marsičem lahko bistveno dopolnili osnovne podatke, področje raziskovanja pa razširili in poglobili; tudi tja, kamor je tipal že Brăiloiu sam, ko je našteval: Repertory; Ritual, Occasions; Technique and Terminology; Aesthetic, Circulation; Creation (Brăiloiu 1984, 81). Jasno je, da bo teren sam večkrat zastavil še marsikatero dodatno vprašanje ali odprl celo novo področje raziskovanja, odvisno pač od tega, kaj nas pri določeni raziskavi konkretno zanima in kateri problem smo postavili v ospredje.

Kakšen naj bi torej bil *arhivski listek*, s katerim bi lahko pregledno, razumljivo in čim bolj popolno dokumentirali (naj)različne(jše) primere instrumentalne glasbe? Vsekakor bi moral biti, kot smo že ugotovili, razdeljen vsaj na tri dele:

A) *Glasbilo*. Organologija, kot znanost o glasbilih, naj bi po M. Hoodu (The ethnomusicology, Los Angeles, McGraw-Hill, 1971) obsegala poleg zgodovine in opisa glasbila vsaj še (enakovredne, čeprav večkrat spregledane vidike): tehniko igranja, muzikalno funkcijo, okraševanje ter različna socio-kulturna vprašanja (Hood 1971, 124). Po zgledu simbolnega jezika labanotacije je Hood uvedel načela simbolne taksonomije, kjer z organogramom (na podlagi Sachs-Hornbostlove klasifikacije in Dewejevih decimalnih ekvivalentov) ter z znaki, ki jih je v ta namen uvedel, vse to na isti shemi tudi označil. Dodane fotografije lahko tak organogram samo še dodatno dokumentirajo in objektivizirajo. Čeprav se večina parametrov v organogramu veže na glasbilo sãmo, pa se nekateri med njimi (npr. Hardness scales: Loudness, Pitch, Quality, Density) delno že nanašajo na B-del arhivskega listka:

B) *Muzika*. Če vemo, da magnetofonski posnetek ostaja slej ko prej edini objektivni zapis zvočnega dogajanja, se vsaka transkripcija poskuša tej objektivnosti vsaj približati. Vsi poskusi, da bi notacijo (v grafično sliko prevedeno zvočno dogajanje) vsaj približali univerzalnosti Labanove kinetografije, so se doslej izjalovili. Kot da bi misel Alfreda Jamesa Hipkinsa: »The music of each culture must be known and understood in its own terms and its own milieu« (Hood 1971, 90) zares obvladovala etnomuziko-

logijo. Tako sistem GS-črt (prim. Hood 1971, 56) ostaja v danih razmerah za nas najboljše rešitev. Pa vendar nam ta (njegov) sistem zvočnega zapisovanja, ki sicer dovolj dobro določa »časovno« gostoto (Density References: Time, Tempo, Rhythm), »prostorsko« gostoto, (Pitch, The Quality of Sound, Loudness etc.) in po analizi še dodatne parametre (Tuning System, Scale, Mode, Ensemble, Formatives), ne omogoča zapisati cele vrste za EM pomembnih parametrov (Norms, Gender), pomembnih elementov interpretacije (ornamentiranja, »barvanja« vseh vrst), posebnih načinov igranja (tabulatur, zvočnih dodatkov, efektov, tehničnih rešitev) ali npr. odnosa (tehničnih) možnosti od uporabljenosti le-teh ipd.

Kako torej urediti muzikalni del celostne dokumentacije? *Register* melodij bi moral zbrano notno gradivo sistematično urediti, metodična katalogizacija transkripcij¹ pa bi morala omogočati nadaljnje raziskave, npr. študij variant, akustičnih zakonitosti, stila ipd. Znotraj uveljavljenega sistema glasbene notacije (na določenem etničnem področju) bi se torej moral razvijati model, ki bi upošteval vse glavne značilnosti njegovega glasbenega sistema in s katerim bi se najbolje dokumentirala temu področju lastna muzika. Vse dodatne ugotovitve in pojasnila pa naj bi se dalo označiti na dodatnih lističih (auxiliary cards) - vsako posebej.

S tem pa smo se dotaknili že tretjega dela (C) arhivskega listka, kjer naj bi raziskovalec obravnaval odnos *glasbenika do svoje okolice (družbe)* in obratno. Delno so ga pokrila že spoznanja iz dela A in B, predvsem Brailoiujeva razmišljanja o nujnosti širjenja EM raziskovanja in model Hoodovih organogramov. Še vedno pa so, kot se zdi, ostala odprta številna vprašanja, ki se nanašajo na novo vzpostavljene odnose in nove povezave: npr. odnos tehnike igranja in funkcije instr. glasbe v družbi ali odnos (in razmerje) individualnega in tradicionalnega - v okvirih lokalnega, širšega, etničnega, splošnega.

Izkaže se, da tudi delitev na tri dele ne zaokroži vsega potrebnega za kompletno EM dokumentacijo. Nove relacije, npr. že samo zveza: izdelovalec glasbila - godec, v odnosih do vseh treh delov odpre vrsto nadaljnjih zanimivih odnosov in spoznanj, ki za EM stroko niso obrobne pomena. In še: ob upoštevanju potrebne (in dostopne) objektivne zgodovinske dokumentacije lahko dobi določen problem tudi svojo časovno razsežnost. S tem pa se večkrat razjasni (prene)katera prej nejasna ali samo hipotetična zveza ali trditev.

Vidimo torej, da bi si vsako etnično področje moralo zase izdelati model, ki bi zbrano dokumentacijo najboljše smiselno in jasno povezal, uredil in predstavil.

Končni rezultat celotnega razmišljanja bi lahko bil arhivski »listek«, računalniško obdelan sistem podatkov, na raziskovalnem področju splošno veljaven model. Ta bi moral imeti še prostor za vnašanje dodatnih podatkov, ki bi jih narekivale raziskave posameznih primerov. Mislim, da bi bilo le z nekakšnim »plavajočim«, terenu se prilagajočim modelom, sploh možno in smiselno obdelati tako kompleksen problem, kot je področje ljudske instrumentalne glasbe.

1 Teoretično bi bilo vse našete parametre sicer možno označiti (grafično, fotografsko, fizikalno, matematično) ali vsaj opisati, vendar tak »zapis« ne bi imel večje praktične vrednosti. Bil bi težko berljiv. Tudi če bi bil celo računalniško obdelan, bi bil uporaben samo v najožjem krogu strokovnjakov. Pomembno pa je poudariti sledeče: preobložena transkripcija, četudi narejena dobro, je večkrat prej dezinformacija kot predloga za dobro reprodukcijo. Kot najboljša se izkaže kombinacija »exa«, do tipičnosti reduciranega notnega zapisa in poznavanje stilskih zakonitosti področja, kjer primer živi.

Summary

How to File Instrumental Folk Music in Slovenia? Some general remarks

Any approach towards a complete documentation of folk musical instruments turns out to be a complicated theoretical project. My basic questions concerning a good, complete and useful method of filing instrumental music were: - Could a single archive card offer us enough data to include all basic information, broaden research and get us deeper into investigation proper?

- What would such a card look like? Could it be in the form of an organogram, maybe something close to Mantle Hood's symbolic taxonomy models?

In my opinion such a card should consist of (at least) 3 parts, dealing with:

- the instrument itself;
- the music being played on it and in what circumstances;
- the musician and his environment,

shedding light on every possible socio-cultural aspect of each term as well as on all connections between them.

It turns out that the proposed three-part division doesn't always accomplish everything that would be needed in a complete documentation.

Any new term or new connection or relation (such as, for example, instrument maker - musician) to any of the above mentioned parts opens up a vast variety of additional interesting issues, all important for any serious EM research.

It is obvious that every ethnic area would have to work out its own model of documentation, which should file and present the collected material rationally and clearly. As a final result it would have to allow for computer processing, a well of data with a clear and simple model used for a wide variety of research needs. In any case it would have to have enough room for any kind of additional data, observations and specific documentation features. Only such an open, »floating« model, I think, would be a successful and logically worked-out tool in our work.

Jurij Fikfak
Oblikovanje informacijskega sistema
Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848
(na podlagi pilotske faze)¹

Decembra 1990 je bil v Radovljici, v prostorih izobraževalnega centra Intertrade ITS, organiziran seminar o programu KLEIO. Na njem so bile predstavljene možnosti in način dela s programsko opremo za upravljanje velikih podatkovnih zbirk in za obdelavo slikovnega gradiva, in deloma možnosti kartografske obdelave. Na tej osnovi je nastala ideja, da bi gradivo Göthove topografije vnesli v računalnik in ustvarili veliko podatkovno zbirko, obogateno še z drugimi viri. Inicijativa, da bi digitalizirali vse vire in jih napravili dostopne širšemu krogu uporabnikov, je privedla do vprašanja o potrebi oblikovanja informacijskega sistema na konkretnem gradivu iz prve polovice 19. stoletja.

1. V prvi polovici 19. stoletja sta na Slovenskem nastali dve veliki monumentalni deli, dva velika korpusa, ki omogočata videti široko, etnološko, historično in geografsko podobo Slovenije v tem času, predvsem na Štajerskem.

Prvo monumentalno delo je Franciscejski kataster; natančen in temeljit zapis geografskih dejstev (lastninskih razmerij, rabe zemlje itd.), ki se še danes uporablja v komaj spremenjeni obliki. (O tem podrobneje in natančneje v članku Karla Natka, ki sledi temu orisu).

Veliko zanimanja je zbudila širina in različnost gradiva iz štajerskega deželnega arhiva v Gradcu (Avstrija), znanega kot Göthova serija (topografija). Slovenski del je dostopen v obliki fotokopij v Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

Göthova topografija je nastala na pobudo nadvojvode Janeza in z velikimi prizadevanji njegovega tajnika dr. Georga Götha. Razposlala sta 6 vprašalnic na različne upravne urade. Rezultati so bili predstavljeni v dveh knjigah (1840, 1841), ki pa sta zajeli le odgovore za nemško govoreči del Štajerskega. Področji Maribora in Celja nista bili upoštevana. Po 150 letih je Niko Kuret pripravil slovensko redakcijo in kompilacijo

1 Besedilo je nastalo na osnovi referata in posterske predstavitve projekta na mednarodnem srečanju New Computer-Based Technologies in History Research and Teaching (11.-14.6.1992) v Užgorodu (Ukrajina).

(Kuret 1985, 1987, 1989). V štirih snopičih (četrti je pripravljen za tisk) je od 505 naselij (znotraj današnjih meja Slovenije) obdelanih 130 naselij.

Širina in raznovrstnost gradiva omogočata dva obsega obdelave, ki določata vprašanja vsebine in časovnih dimenzij izdelave tega dela informacijskega sistema:

Pri obdelavi celotnega gradiva je pri Göthovi topografiji:

- potrebno misliti na nadaljevanje s slovensko kompilacijo,
- preučiti možnosti nemške kritične izdaje,
- nujno angažirati večje število sodelavcev,
- mogoč realizirati nalogo izključno kot dolgoročno.

Drugačen, v krajšem času izvedljiv obseg pomenijo izbrana (po teoretičnem vzorčenju, prim. Strauss 1991: 35-50, 70-71) naselja, ki omogočajo:

- mikroštudije, monografije, v katerih so upoštevani vsi možni viri (etnološki, zgodovinski, umetnostnozgodovinski, literarni idr.),
- veliko možnosti za t.i. hypertext aplikacijo in definicijo informacijskega sistema,
- na izbranih primerih preučiti probleme same zasnove akcije (vprašanj in odgovorov),
- testirati oblikovanje podatkovne zbirke ter kvaliteto in obliko vnešenih podatkov. Pri tem je treba ločiti raven podatka in dokumenta.

2. Izhodišča oblikovanja informacijskega sistema so:

Odnos do virov: Gre za načelno stališče, da so podatki sveti, mnenje o njih pa svobodno (Doorn 1992: 20).

- Gre na eni strani za virom zvesto usmerjeno raziskovanje (Source-oriented research).
- Viri govorijo, raziskovalcu je naložena dolžnost, razumeti in interpretirati perspektivo in okvir, znotraj katerega so bili zapisani, horizont, ki ga sporočajo; katere ravni zapisa o življenju v naselju poudarjajo in katere brišejo.

Tako je pri Göthovi topografiji v relaciji vprašanje-odgovor možno s kvalitativno vsebinsko analizo, npr. s strukturirano formalno sintaktično in semantično, pa tudi tipološko (Mayring 1990), ugotoviti, koliko sta si podobi sveta anketarja in pisca po odgovorih podobni, koliko je okvir odgovora določen z vprašanjem in v kateri smeri je vprašanje dovoljevalo ali omogočalo samostojno definicijo podobe sveta.

Pritegnitev vseh dostopnih virov omogoča večplastno podobo nekega časa in odpira prostor za interdisciplinarne obravnave:

- Besedila poleg vprašanj in odgovorov v Göthovi topografiji torej tudi razne kronike (župnijske, šolske), potopisi ipd.
- Statistični viri - različne vrste registrov (krstna, poročna, mrliška in družinska knjiga, cenilni operati idr.).
- Kartografski - karte franciscejskega katastra, vojaške karte s konca 18. stoletja ipd.
- Vizualni - vedute, grafike, slike.

Zgornja razdelitev zahteva naslednje glavne programske rešitve, ki v veliki meri že same po sebi določajo konceptualno raven horizonta oziroma perspektive, znotraj katere lahko pričakujemo rezultate:

a) Raven besedil:

Potreba po programski opremi OCR (Optical Character Recognition) za vnašanje tiskanih besedil v računalnik in programu StanFEP (Homann 1990) za standardno preoblikovanje podatkov v podatkovne zbirke.

Analiza besedil poteka na dveh ravneh:

- Kvalitativni s pomočjo programov kot so ATLAS/ti (Muhr 1990), AQUAD, Ethnograph, HyperQual (Tesch 1992) idr. Pri tem je analiza predvsem usmer-

jena na podobo sveta in na relevantni sistem, ki ju posreduje gradivo. Eden ciljev te analize je s pomočjo kodiranja in odkrivanja ključnih kategorij odkriti teorijo, ki jo pisec implicira pri pisanju in oblikovanju besedila (Strauss 1991, Tesch 1992). Posebej program ATLAS/ti je primeren za definiranje in komentar vsake ravni, na kateri se nahajamo (raven hermenevtične enote, primarnega besedila, citata, kode, memo polja, mreže relacij med kodami, med citati itd.).

- Kvantitativni, npr. s pomočjo programa KLEIO (Thaller 1991), pri kateri je osrednji problem, preveriti teorije, pridobljene s kvalitativno analizo. Program KLEIO omogoča zelo natančno preiskovanje velikih, hierarhično oblikovanih podatkovnih zbirk.

b) Registri (oseb, družin, davčni ipd.) omogočajo npr. s pomočjo programov KLEIO (Becker 1989) in CensSys (Oldervoll 1992) rešitev vprašanj o migracijah, endo- ali eksogamni podobi naselja, lastninskih razmerjih, socialni strukturi itd.

c) S pomočjo ustreznega geografskega informacijskega sistema (npr. ARC/INFO, GRASS) lahko med drugim kartiramo migracije, določamo lastninska razmerja ipd. (o drugih problemih podrobneje članek Karla Natka).

č) Analiza vizualnega gradiva zahteva najprej digitalizacijo gradiva (npr. z diascanerjem Microtek in programom PhotoStyler), nato njegovo obdelavo in vključitev v podatkovno zbirko (s pomočjo programa KLEIO in Image Assistanta).

Potrebe po strojni opremi so naslednje:

Obdelavo besedil in statističnih virov je v začetni fazi moč realizirati na malo bolj solidnem PC-ju (386 ali 486 z 8Mb RAM-a in okrog 400Mb velikim trdim diskom); za geografski informacijski sistem in za obdelavo slikovnega gradiva pa je potrebna po ena delovna postaja. Za slednje (slikovno gradivo) je zaradi kompatibilnosti z razvijalci programske opreme v drugih znanstvenih ustanovah potrebna delovna postaja IBM RS 6000.

3. Navedeno daje vedeti, da problemov informacijskega sistema ni moč ustrezno realizirati le znotraj ene stroke niti zgolj znotraj humanistike. Programi in projekti, ki jih je bilo moč videti na 7. mednarodnem kongresu Združenja za zgodovino in računalništvo (Association for History and Computing) v Bologni konec avgusta letos, kažejo, da je povsem normalno sodelovanje informatikov, računalnikarjev, zgodovinarjev, sociologov, umetnostnih zgodovinarjev, geografov, etnologov idr.

Teza o interdisciplinarnosti je bila ključna že za pilotsko fazo, ki smo jo konec leta 1991 (gl. seznam prezentacij) z dodatno pomočjo Ministrstva za znanost in tehnologijo in podjetja Intertrade ITS realizirali v Inštitutu za slovensko narodopisje z intenzivnim sodelovanjem in pomočjo Zgodovinskega inštituta »Milka Kosa« (Janez Šumrada), Geografskega inštituta »Antona Melika« (Karel Natek), Umetnostnozgodovinskega inštituta »Franceta Steleta« (Emilijan Cevc) - vse znotraj Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU. Pri analizi slikovnega gradiva je sodelovala Mojca Uršič. Demonstracija je bila razvita in testirana v Kremsu, v Institutu für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit Avstrijske akademije znanosti (Gerhard Jaritz, Barbara Schuh). Na sami promociji pa so svoj pogled prispevali nekateri raziskovalci z Instituta für Volkskunde iz Gradca (Elisabeth Katschnig-Fasch) in Ivan Stopar. Pokazalo se je, da šele več pogledov omogoča diskusijo o problemu virov (vrednotenje slikovnega, besedilnega, kartografskega gradiva).

Primerjava s projekti (gl. seznam podobnih aktivnosti) pokaže, da zelo različni tipi virov (v obliki besedil, slik, kart) zahtevajo specialiste za vsako aktivnost. Izhodišče tiškega dela je, da mora ekspert vsake stroke (etnolog, zgodovinar, umetnostni

zgodovinar, geograf) upoštevati vse vrste razpoložljivih virov in glede na metodološke vidike stroke vzpostaviti novo podobo raziskovanega časa.

4. Raba računalnika v povezavi s pomočjo novih reprezentacijskih tehnik besedil, kart, slik, je tudi del, ki odloča o metodološkem raziskovanju (kval- ali kvantitativne analize vsebine). Eden najpomembnejših problemov tu je oblikovanje podatkovne zbirke. Pri oblikovanju podatkovne zbirke imamo v mislih vsaj naslednje tri cilje:

- Varovati izvirno gradivo (po digitalizaciji originala je načeloma nepotrebno ponovno listanje) - o tem je poučen projekt Computerisation Project for the ›Archivo General de Indias‹ (González 1992), ki so ga realizirali arhivarji v Španiji ob 500-letnici odkritja Amerike, in obsega vse rokopisno gradivo do osamosvojitve Združenih držav Amerike.

Eden pomembnih problemov bo v najbližji prihodnosti ogromno slikovnega gradiva relativno kratke obstojnosti (diapozitivi, video idr.). Eden namenov je, ohraniti čimbolj zvesto podobo izvirnika. Pri tem je eden glavnih problemov prostor (spominke kapacitete trdih diskov, kar bomo reševali s tehnologijo DAT, CD-ROM, magne-tooptičnega diska (RW), videodiska ipd.

- Digitalizirano gradivo je dostopno za vse oblike obravnave (iskanje vzorcev, štetje, iskanje tipologij, možna je računalniško podprta kvalitativna ali kvantitativna analiza ipd.).
- Podatkovna zbirka bo najprej dostopna znotraj mreže raziskovalcem samim, kasneje pa bodisi v obliki dostopa do mreže bodisi kot CD oz. laserski disk znanstvenikom v izvorni ali širši javnosti v poljudnejši obliki.

Eden od stranskih ciljev informacijskega sistema je razvijati mednarodne in institucionalne povezave z viri, ki so dostopni nemško govorečim raziskovalcem.

Udeležba na sejmu informatike INFOS91 je bila v računalniški javnosti (gl. poročilo o INFOS-u v Mojem mikru, januar 1992) deležna pohvale. Posterske predstavitve in prispevki v Salzburgu (januar 1992) in Užgorodu (junij 1992) pa so pokazali velik interes tuje strokovne javnosti.

Ustanove, ki so doslej sodelovale pri realizaciji pilotske faze, so:

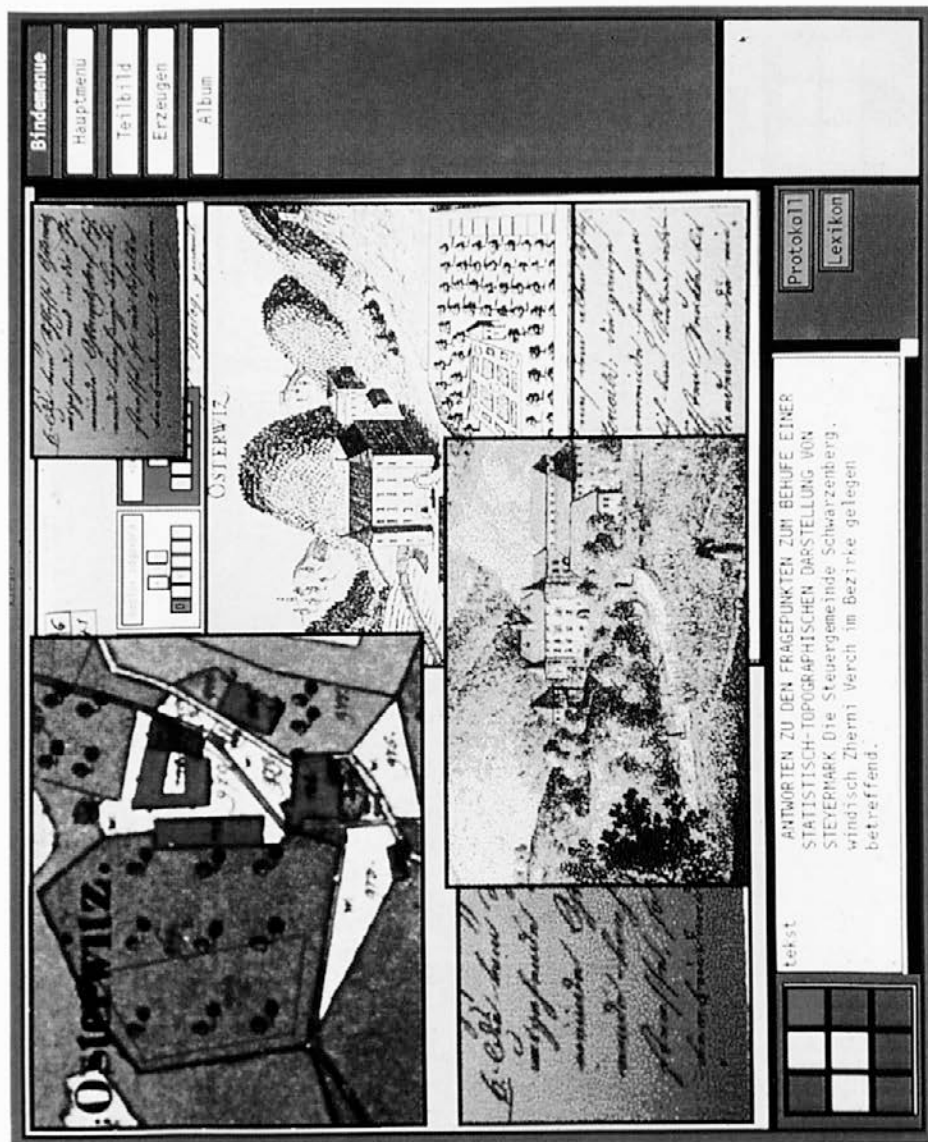
- Inštitut za slovensko narodopisje s pomočjo Zgodovinskega inštituta ›Milka Kosa‹, Geografskega inštituta ›Antona Melika‹ in Umetnostnozgodovinskega inštituta ›Franceta Steleta‹ (znotraj ZRC SAZU),
- Institut für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit, Avstrijska akademija znanosti, Krems, Avstrija,
- Max-Planck-Institut für Geschichte, Göttingen, Nemčija in
- Institut für Volkskunde, Graz, Avstrija.
- S posojajo strojne in programske opreme, svojih učilnic in z izdelavo posterjev je sodelovalo podjetje Intertrade ITS.

Sodelovanje tujih ustanov pomeni predvsem podporo v programski opremi in izdelavi posameznih aplikacij, pa tudi definiranju podatkovnih zbirk.

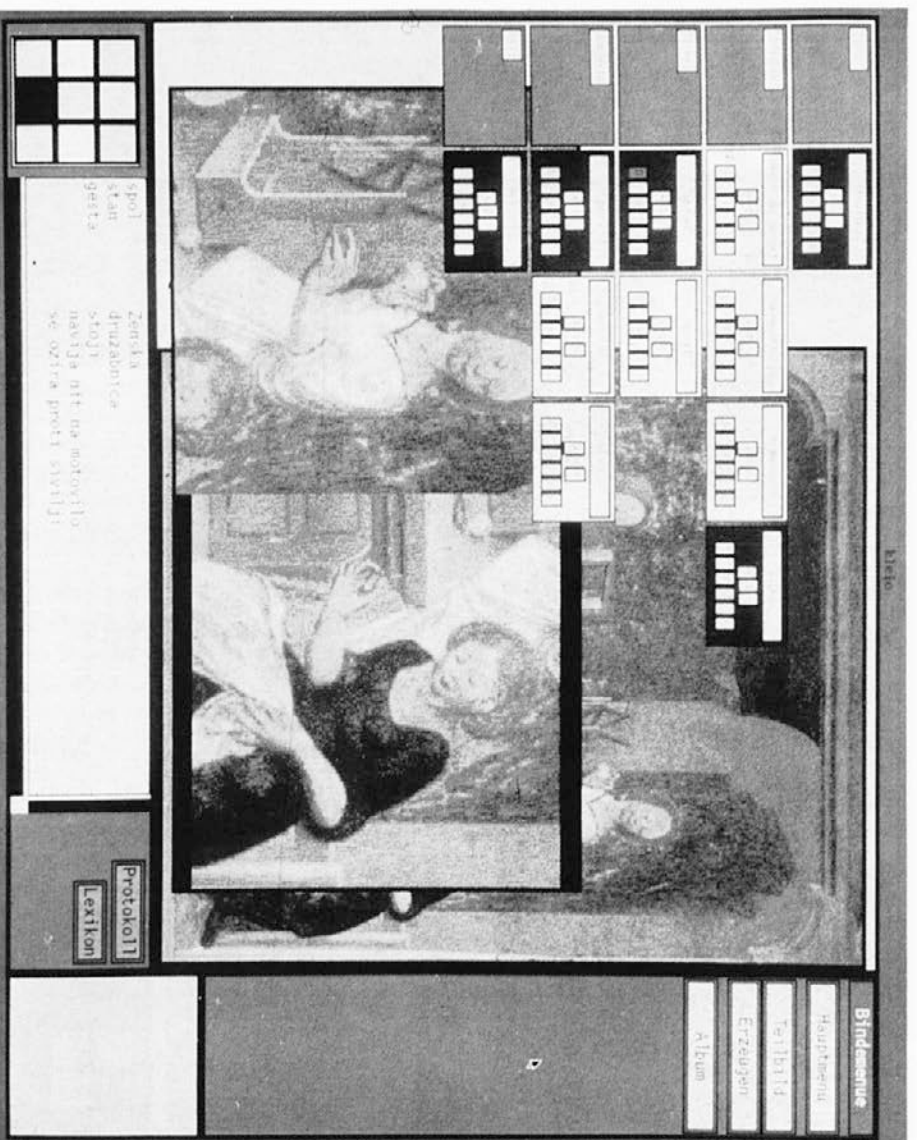
Gre za oblikovanje predvsem homogene in sorazmerno velike podatkovne zbirke, ki naj bi našla pot v hypertext aplikacijo in bi bila na primeren način vključena v mednarodne arhive.

V teku so že pogovori z ustanovami, s pomočjo katerih bi lahko realizirali multi-medialne aplikacije.

S pomočjo neprevedljive sintagme ›das forschende Lernen‹ in ›das lernende Forschen‹ naj omenim naslednji cilj: znotraj oblikovanja sistema je treba vsakemu raziskovalcu omogočiti, da dobi in da posreduje specialna znanja na seminarjih ali tečajih (npr. o podatkovnih zbirkah, kvalitativni ali kvantitativni raziskavi, obdelavi slikovnega gradiva).

Podatkovna zbirka *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848* z digitaliziranimi rokopisi, slikovnimi gradivom in katastrskimi mapami (primer: naselje Crni vrh), pripravljena s programom Kleio na strojni opremi IBM RS 6000.

Podakovna zbirka *Svet srednjeveških fresk* (sv. Primož nad Kamnikom), pripravljena s programom Kleio na strojni opremi IBM RS 6000.

```

nomi nome=o;primu=s;anti=sic
pars nome=s;locu=isn,suber,zvezek,str;pars=p,m,nf,na,f
pars nome=p;locu=tip,avtor,vrsta,datum
pars nome=m;locu=ime
pars nome=nf;locu=tekst;pars=i,k,t
pars nome=na;locu=tekst;pars=i,k,t
pars nome=f;locu=stv,tekst;pars=a
pars nome=a;locu=stv,tekst;pars=i,k,t,g,v
pars nome=i;locu=orig,slov,atk
pars nome=k;locu=origmera,mera
pars nome=t;locu=tekst,komentar
pars nome=g;locu=stkarte;pars=b,c
pars nome=b;locu=tekst
pars nome=c;locu=raba
pars nome=v;locu=stvedute
exit nome=o

```

lege nome=o

S\$ GT_44.1/32/1057/11

p\$ C / DR. GEORG GÖTH / steurgemeinde /15.julij 1842

M\$ SCHWARZENBERG, STEURGEMEINDE (SLOV. ČRNI VRH)

NF\$ Von jeder Steurgemeinde wolle angegeben werden:
FRAGEPUNKTE ZUM BEHUF EINES STATISTISCH-TOPOGRAPHISCHEN
DARSTELLUNG VON STEIERMARK.

NA\$ ANTWORTEN ZU DEN FRAGEPUNKTEN ZUM BEHUF EINES
STATISTISCH-TOPOGRAPHISCHEN DARSTELLUNG VON STEYERMARK

Die Steurgemeinde Schwarzenberg, windisch Zherni Verch im
Bezirk gelegen betreffend.

I\$ Zherni Verch/ Črni vrh, naselje pod Črnim vrhom (715 m)
pri Veliki oz. Čemšeniški planini, /AS 110 B1

I\$ Osterwitz /Ojstrica /AS 110 B1

F\$ 1. /Name der Ortschaften, welche in der Steurgemeinde
liegen, wie viele Häuser sind in der Ortschaft beisammen,
wie weit ist die Ortschaft vom Sitze der B[ezirks]
O[brigkeit], und wie weit ist sie von der nächsten
Poststation entfernt? Lage der Ortschaft, ob an einem
Bache oder Flüsse, ob an einer Straße, auf einer Anhöhe,
in einer Ebene u.s.w.

A\$ 1. /Diese Gemeinde gränzt im Norden zum Theil an die
Steurgemeinde Praecopp, und dann an die Steurgemeinde
Osterwitzdorf, im Osten an dieselbe Gemeinde und St.
Nicolai, im Süden an die Steurgemeinde St. Leonhard, und
an dem höchsten Punkte des Berges Velka Planina eine kurze
Strecke nach dem Landesgränze zwischen Steyermark und
Krain, und endlich im Westen an die Steurgemeinde Sa
Planino und Lotschitz, nach dem Rande des Berges Kosiza
(Gaißbrücken) und dem Bachel Douski graben, genannt. Sie
begreift die zwey Ortschaften Schwarzenberg, und Lakdorf -
windisch Loke - im sich, deren erstere 6 und letztere 10
beisammen liegende Häuser zählt. Schwarzenberg ist 1 4-8
und Lakdorf 1 3-8 Meilen vom Sitze der Bezirksobrigkeit un
1 3-8 und 1 2-8 Meilen von der Poststation Franz
entfernet. Erstere liegt im Hochgebirge, letztere in der

Ne nazadnje je cilj oblikovanja informacijskega sistema poiskati na konkretnem projektu ustrezen modul za komunikacijo z geografskim informacijskim sistemom in ustvariti referenčni model informacijskega sistema tako znotraj etnologije, zgodovine in umetnostne zgodovine na Slovenskem.

Seznam predstavitev:

- Predstavitev pilotske faze projekta Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848, 8.11.1991 v Mali dvorani ZRC SAZU v Ljubljani;
- na sejni informatike na Slovenskem INFOS '91 od 18.12.-22.12.1991 v Cankarjevem domu v Ljubljani;
- na sejni informatike na Slovenskem INFOS '92, od 24.11.-28.11.1992 v Cankarjevem domu v Ljubljani.
- High-Tech-History-Workshop, Salzburg 24-27.1.1992: posterska predstavitev projekta.
- International Workshop, New Computer-Based Technologies in History Research and Teaching, Užgorod, 11-14.6.1992: referat in posterska predstavitev.

Seznam aktivnosti s podobnimi namerami, kot je naše oblikovanje informacijskega sistema, predstavljenih na 7. mednarodnem kongresu združenja History and Computing v Bologni (29.8.-2.9.1992).

- F. Bocchi, D. Farnedi, M. Ghizzoni, Istituto di Discipline delle Comunicazioni, Università di Bologna, Prototipo di un sistema informativo multimediale per l'analisi urbana.
- U. Eco, D. Barbieri, B. Bassi, G. Blasi & C. Marmo, Istituto di Discipline delle Comunicazioni, Università di Bologna, A project for a multimedia guide to the history of European Civilization.
- Colson, J. & F. HiDES Project, University of Southampton, Charting a way through multimedia: Yugoslavia 1941-45.
- S. Greene, D. Miller, Carnegie Mellon University, Pittsburgh, History Machine.

Navedena in dodatna literatura:

- Becker, P. 1989: Kirchenbücher, Halbgraue Reihe zur historischen Informatik A5, St. Katharinen.
- Boonstra, O., L. Breure, P. Doorn (ur.) 1992(2): Historische Informatiekunde, Hilversum.
- Doorn, P.K. (ur.) 1990: Netherlands Historical Data Archive II, Chronos Historical Archive System: Handbook of a prototype, Amsterdam.
- Doorn, P.K. 1992: Data are sacred, opinion is free: the Netherlands Historical Data Archive v: CAHIER VGI, 5, Data, Computers and the Past, Hilversum, 20-41.
- Engelke, T. Nemitz, J. Trenkler, C. (ur.) 1990: Historische Forschung mit Kleio, Halbgraue Reihe zur historischen Informatik A8, St. Katharinen.
- Fikfak, J. 1992: Die Slowenische Steiermark vor der Märzrevolution 1848, History & Computing, Newsletter 02, 12-14.
- González, P. 1992: Computerisation Project for the «Archivo General de Indias» v: CAHIER VGI, 5, Data, Computers and the Past, Hilversum, 52-67.
- Greenstein, D. (ur.) 1991, Modelling Historical Data: Toward a Standard for Encoding and Exchanging Machine-Readable Texts, Halbgraue Reihe zur historischen Informatik A11, St. Katharinen.
- Homann, K. 1990: StanFEP, Halbgraue Reihe zur historischen Informatik B6, St. Katharinen.
- Igartua, J.E. 1991(2), The Computer and the Historian's Work, v History and Computing 3,2,1991, 73-83.

- Jaritz, G. 1989: Zwischen Augenblick und Ewigkeit, Einführung in die Alltagsgeschichte des Mittelalters, Wien-Köln.
- Kuret, N. 1985: Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848, Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1818) in Georga Götha (1842), Prvi del, 1. snopič, Ljubljana.
- Kuret, N. 1987: Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848, Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1818) in Georga Götha (1842), Prvi del, 2. snopič, Ljubljana.
- Kuret, N. 1989: Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848, Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1818) in Georga Götha (1842), Prvi del, 3. snopič, Ljubljana.
- Mayring, P. 1990: Qualitative Inhaltsanalyse, Grundlagen und Techniken, Weinheim.
- Muhr, T. 1990: ATLAS/ti, Ein prototyp zur Unterstützung der Textinterpretation - Konzepte und Funktionen, Berlin.
- Natek, K. 1992: Emperor Francis' Cadastre and Geographic Information System, History & Computing, Newsletter 02, 15-17.
- Nemitz, J. 1989: Sozialtopographische Quellen, Halbgraue Reihe zur historischen Informatik A3, St. Katharinen.
- Oldervoll, J. (ur.) 1992: Eden or Babylon? On Future Software for Highly Structured Historical Sources, Halbgraue Reihe zur historischen Informatik A13, St. Katharinen.
- Oldervoll, J. 1992: CensSys, Eine Softwareumwelt für die Analyse historischer Daten, Halbgraue Reihe zur historischen Informatik B9, St. Katharinen.
- Strauss, A. 1991: Grundlagen qualitativer Sozialforschung, Datenanalyse und Theoriebildung in der empirischen soziologischen Forschung, München.
- Tesch, R. 1992(2): Qualitative Research, Analysis Types & Software Tools, New York.
- Thaller, M. 1991(2): Kleio, 3.1.1. Ein Datenbanksystem, Halbgraue Reihe zur historischen Informatik B1, St. Katharinen.
- Thaller, M. (ur.) 1992: Images and Manuscripts in Historical Computing, Halbgraue Reihe zur historischen Informatik A13, St. Katharinen.
- Werner, T., T. Grotum, 1989: Besitzstandlisten, Halbgraue Reihe zur historischen Informatik A2, St. Katharinen.

Zusammenfassung

Die Gestaltung eines Informationssystems

In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts entstanden in Slowenien zwei monumentale Werke, zwei grosse Corpora, die uns ein breites, volkskundliches, historisches, geographisches Bild der damaligen Zeit in Slowenien, besonders in der Steiermark, ermöglichen.

1.) Viel Interesse erregte die Breite und Vielfältigkeit des Materials aus dem Steiermärkischen Landesarchiv in Graz, das als Götsche Serie (Topographie) bekannt ist.

2.) Das zweite monumentale Werk ist der Franziszeische Kataster, (s. den Beitrag von Karel Natek)

Die Ergebnisse der Bemühungen des Erzherzogs Johann und seines Sekretärs Dr. Georg Göth wurden in zwei Büchern (1840, 1841), die leider nur den deutschsprachigen Teil enthalten, veröffentlicht. Die Kreise Maribor (Marburg) und Celje (Zilli) wurden darin nicht berücksichtigt. Nach 150 Jahren hat Dr. Niko Kuret eine slowenische Redaktion und Kompilation vorbereitet.

Die Vielfalt und der Umfang des Materials bestimmen zwei Ebenen der inhaltlichen und zeitlichen Konzeption der Gestaltung des Systems:

- a) die Ebene des gesamten Materials (Götsche Serie), an der notwendig sei:
 - die slowenische Kompilation weiter zu führen,
 - die Möglichkeiten einer deutschen kritischen Edition zu überprüfen.
- b) die mehr realisierbare Ebene der Musterorte, die ermöglichen soll:

- eine Mikrostudie, bzw. Monographie des Ortes, bei der alle vorhandene Quellen berücksichtigt werden sollen,
- viele Möglichkeiten für eine reale Hypertextapplikation.

Die Ausgangspunkte des Projektes sind:

a) sog. ›Quellentreue‹ - man sollte die Quellen sprechen lassen. Aus jener Zeit gibt es viele Texte, Kirchenbücher, Katasterkarten, -mappen und -operaten wie auch Veduten und Graphiken.

b) interdisziplinär zu sein:

- Unterschiedliche Quellentypen (textuelle, kartographische und visuelle) verlangen Spezialisten für jede Gattung.
- Die Anwendung des Computers und mit ihm verbundener neuen Text-, Karten- und Bildpräsentationstechniken, die auch methodologische Nachfragen mitbestimmen.

c) internationale und institutionale Verbindungen zu entwickeln:

- Die Quellen ermöglichen auch eine Teilnahme von deutschsprachigen Forschern.

An der Pilotphase teilnehmende Institutionen sind:

- Institut für slovenische Volkskunde in der Assistenz des Institutes für Geschichte, des Institutes für Kunstgeschichte und des Geographischen Institutes in den Rahmen des Wissenschaftsforschungs-Zentrum bei der Slovenischen Akademie der Wissenschaften und Künste in Ljubljana,
- das Max-Planck-Institut für Geschichte in Göttingen,
- und das Institut für Realienkunde in Krems.

d) Die Gestaltung einer überwiegend homogenen und relativ grossen Datenbank, die einen Weg in eine Hypertextapplikation finden und auch in die internationalen Datenbankarchive integrierbar sein sollte.

e) das Referenzmodell des Informationssystems im Bereich der Volkskunde, Geschichte und Kunstgeschichte im slowenischen Raum zu gestalten.

Franciscejski kataster in geografski informacijski sistem

Po obsegu velikansko gradivo franciscejskega katastra (samo za slovenski del Štajerske in Koroške je v Arhivu Republike Slovenije ohranjenih 1114 protokolov za posamezne katastrske občine in 1173 originalnih katastrskih map) je bilo doslej v geografiji izkoriščeno le v manjši meri, čeprav je to gradivo do neke mere edinstvena »geografska« predstavitev naših dežel v začetku 19. stoletja, točneje v letih 1824-1826.

Iz številnih uporab franciscejskega katastra v geografiji so bile najpogostejše naslednje štiri:

- proučevanje takratne rabe tal, prvenstveno uporaba sumarnih podatkov po katastrskih občinah,
- proučevanje posestne strukture, predvsem velikosti kmečkih posestev po katastrskih občinah,
- proučevanje morfologije vaških naselij,
- proučevanje omrežja lokalnih in poljskih poti.

V večini primerov je bila referenčna enota katastrska občina, le redko so se podatki uporabljali za proučevanje večjih pokrajin ali pa na nivoju posamezne kmetije.

Eden poglavitnih razlogov za razmeroma skromno (glede na možnosti, ne na rezultate) uporabo franciscejskega katastra v geografiji je bila nedvomno velika množina podatkov ter zelo zamudna transformacija v uporabnejšo obliko. Z razvojem računalniških tehnologij in z naglim razvojem uporabne programske opreme pa se tudi na tem področju odpirajo velike možnosti uporabe podatkov iz franciscejskega katastra.

Če začasno odmislimo zaenkrat še težko razrešljive probleme avtomatizacije zbiranja podatkov iz katastra, je najpomembnejša pridobitev na tem področju koncepcija geografskega informacijskega sistema, kjer nam računalniki omogočajo povezovanje številnih plasti prostorsko relevantnih značilnosti pokrajine med seboj in z atributivnimi bazami podatkov. Že razmeroma »preprosti« programi GIS, ki delajo na malce zmogljivejših osebni računalnikih (npr. IDRISI, ki ga uporabljamo tudi na Geografskem inštitutu Antona Melika ZRC SAZU), kaj šele veliki profesionalni programski paketi (ARC/INFO, GDS, GRASS, GEO/SQL idr.) nam omogočajo proučevanje tolik-

šne množice prostorskih podatkov, ki si jih še pred nekaj leti skoraj nismo mogli predstavljati.

V okviru raziskovalnega projekta *Slovenian Styria before the March Revolution 1848* je predvidena tudi uporaba številnih podatkov iz franciscejskega katastra, ki nam bodo nedvomno v precejšnji meri, seveda hkrati z ostalimi sodobnimi viri, omogočili spoznati takratno podeželje. Vključitev franciscejskega katastra v osnovno strukturo geografskega informacijskega sistema (digitalni model reliefa) naj bi nam omogočila naslednje:

- vizualno predstavitev takratne podeželske pokrajine,
- povezanost elementov takratne kulturne pokrajine (naselja, raba tal) s fizično-geografskimi elementi pokrajine,
- vpogled v osnovne zakonitosti razporeditve prevladujočih zemljiških kategorij (območja njiv, travnikov, vinogradov, gozdov idr.),
- vizualno interpretacijo ohranjenih vedut iz takratnega časa in njihova primerjava z realnim prostorom.

Vključitev franciscejskega katastra v geografski informacijski sistem je možno izvesti na najmanj petih nivojih:

- na nivoju parcele (osnovni parametri: številka parcele v katastrski občini (ker tudi današnji zemljiški kataster izhaja iz franciscejskega, je preko parcelne številke možna povezava obeh katastrov); lega v prostoru (s pomočjo centroidov ali meje parcel s koordinatami točk); lastnik (ime, kraj bivanja, koordinate kraja bivanja); zemljiška kategorija; velikost; boniteta; katastrski dohodek idr.),
- na nivoju gospodarske enote (kmetija, srenjska, graščinska, cerkvena idr. posest) (osnovni parametri: lokacija v prostoru; ime lastnika; naselje; seznam pripadajočih zemljiških parcel; velikost enote; katastrski dohodek enote; prostorska razporeditev posesti na nivoju katastrske občine po osnovnih geokoloških enotah idr.),
- na nivoju naselja (osnovni parametri: lokacija v prostoru; lokacija gospodarskih enot; zemljiška razdelitev; lokacija in morfologija zgradb; geokološke značilnosti lokacije; seznam gospodarskih enot; domača imena kmetij idr.),
- na nivoju katastrske občine (osnovni parametri: lokacija naselij; razporeditev zemljiških kategorij po geokoloških enotah; zemljiška razdelitev; omrežje lokalnih in poljskih poti; krajevna in ledinska imena, idr.)
- na nivoju širše regije (osnovni parametri: poselitveni vzorec; osnovna razporeditev zemljiških kategorij glede na geokološke enote; omrežje poti; osnovna razporeditev zemljiških kategorij; krajevna in ledinska imena idr.).

V okviru raziskovalnega projekta *Slovenian Styria before the March revolution 1848* se kljub mikavnosti tematike ne moremo spustiti dlje kot do nivoja naselja in še to zaenkrat le s posameznimi primeri. Na tem nivoju bi bilo iz franciscejskega katastra možno vključiti v geografski informacijski sistem naslednje informacije:

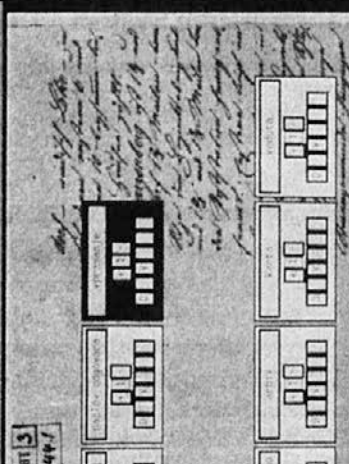
- lokacija gospodarskih enot (kmetij idr.),
- lokacija stavb in njihova morfologija,
- lastništvo gospodarskih enot,
- vzorec zemljiške razdelitve oziroma lokacija kosov zemljišč glede na geokološke enote,
- struktura gospodarskih enot (deleži zemljiških kategorij, usmerjenost gospodarstva idr.).

Bindemenü

- Hauptmenü
- Teilbild
- Erzeugen
- Album

113
441

Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte
Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte

Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte
Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte	Karte

Protokoll

Lexikon

im Hochgebirge, letztere in der Ebene an der Bezirksstrasse nach dem alten Schlosse Osterwitz die ganze-Steuergerichte hingegen zieht sich von Süd dem höchsten Punkte bis nach Norden in

Podatkovna zbirka Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848, pripravljena s programom Kleio na strojni opremi IBM RS 6000.

255

Iz vključitve franciscejskega katastra v geografski informacijski sistem bi lahko dobili naslednja spoznanja o proučevanjem naselju:

- povezave med geokološkimi značilnostmi pokrajine, raba tal in fiziognomskimi značilnostmi takratne kulturne pokrajine,
- povezave med geokološkimi in nekaterimi osnovnimi socialnogeografskimi značilnostmi takratne vasi,
- gospodarske značilnosti takratne vasi (velikost kmetij, dohodek in usmerjenost kmetij, socialna diferenciacija vasi idr.),
- nastanek takratne in današnje kulturne pokrajine (zgodovina kolonizacije idr.).

Summary

Emperor Francis' Cadastre and Geographic Information System

The introduction of the large amount of data from the Emperor Francis' cadastre into the geographic information system makes possible the following analysis:

- visual representation of the countryside from the beginning of the 19th century
- the analysis of relations between cultural (settlements, land use) and natural elements of the region
- distribution of prevailing land categories.

The inclusion of data from the cadastre into the geographic information system can be done on at least five levels:

- lots
- economic unit (farm, estate, common land)
- settlement
- cadastral commune
- larger region.

The introduction of data from the Emperor Francis' cadastre into the geographic information system could result in a better knowledge of relations between following characteristics:

- geocological characteristics, land use and visual characteristics of the cultural landscape
- geocological and socio-geographical characteristics of villages of that time
- economic characteristics of villages of that time
- development of the cultural landscape.

Marjan Dolgan
Od slabih oči in hudobnih ljudi
(Iz ljudske medicine)

Če nas začne dandanes kuhati vročina ali če postaja naša glava vedno težja, sklepi pa čudno boleči, potem navadno posežemo po kakem aspirinu ali drugem pripravku, ki nam ga vsak večer na vse pretege vsiljuje televizijska reklama, češ da zanesljivo uspešno prežene takšne telesne težave. Naši predniki še niso bili tako srečni kot mi, ki lahko goltamo sintetične sadove farmacevtske industrije z vsemi njihovimi blagodejnimi stranskimi posledicami, ampak so si poskušali povrniti izgubljeno zdravje z uživanjem zdravilnih rastlin ali pa so se z enakim namenom prepustili kakemu posebej določenemu obredu. Eden takšnih se imenuje *zauruk*; opisala ga je Marija Pavzin, poročena Dolgan, iz Dolnje Košane pri Pivki (nekdanji Št. Peter na Krasu) 29. decembra 1991, njej ga je posredovala njena mama Amalija Dujc, poročena Pavzin, doma iz iste vasi.

Beseda *zauruk* je narečna in je v pomenski zvezi z glagolom *uročiti*, ki ga Slovar slovenskega knjižnega jezika razlaga med drugim takole: »1. *po ljudskem verovanju* navadno z besedo, s pogledom povzročiti, da kdo izgubi kako dobro, naravno lastnost, sposobnost« - in samostalnikom *urok*, ki ga isti slovar spet povezuje z *ljudskim verovanjem* in navaja dva pomena: »1. kar koga uroči, zlasti beseda, pogled«, med primeri pa navaja: »če pljuneš trikrat čez ramo, izgubijo uroki svojo moč ... / izreči uroke/ zdraviti z uroki/ ljubezenski urok ... 2. bolezen, nezaželena lastnost, ki je posledica takih besed, pogledov: dobiti, imeti uroke; preganjati, zdraviti uroke; urok od hudega pogleda; zagovor zoper urok«.

Zauruk se naredi osebi, ki se duševno in/ali telesno slabo počuti iz različnih, celo ekoloških razlogov: če jo tare prehlad, glavobol (ki ima lahko različne vzroke, med njimi je tudi srečanje kake osebe z izredno prodornim pogledom) ali pa gre za slabo počutje, ki je morda posledica neprevidne hoje po pepelu, ki je posut po njivah in travnikih kot gnojilo (vendar ne pušča vsak takšen pepel posledic, ampak samo tisti, ki ni čist), ali po umazaniji in odpadkih, ki se valjajo po smetiščih in podobnih zanemarjenih prostorih. Ni nujno, da so vzroki slabega telesnega in duševnega počutja vnaprej znani in razumsko ugotovljivi, kajti cilj *zauruka* je pravzaprav dvojen: z njim se ugotovi dejanski vzrok (tega nismo poznali ali pa smo ga kvečjemu lahko samo domnevali) slabega počutja in hkrati odpravi. Najbolje je, če si prizadeta odrasla

oseba naredi zauruk sama; če pa je prizadeta oseba otrok, mu ga naredi mati. Ni znano, da bi ga opravljali moški. Zauruk poteka takole:

Pol (vinskega) kozarca napolniš z mrzlo vodo in ga držiš v roki, z ognjišča ali s štedilnika vzameš s kleščami zaporedoma tri žareče ogle srednje velikosti približno enake oblike, ki morajo biti lesni, nikakor pa ne iz premoga. Kdor premore samo centralno ogrevano stanovanje, si zdravljenja z zaurukom ne bo mogel privoščiti; preostane mu kvečjemu, da obiše koga, ki se še vedno ogreva z drvmi in seveda premore tudi vero v ljudsko medicino ali vsaj toleranco do nje. Najprej vržeš s kleščami v kozarec z vodo prvi žareči lesni ogel. Ko pade vanjo, izgovoriš besede: »Od vetra in lufta (=zraka, op.M.D.).« Potem vzameš s kleščami z ognjišča ali iz štedilnika drugi žareči lesni ogel, ga spet vržeš v kozarec z vodo in hkrati izgovoriš besede: »Od slabih oči.« Ko pa vržeš v isti kozarec tretji žareči lesni ogel, izgovoriš besede: »Od zakonskih ljudi.«

Zaporedje izgovorjenih stavkov je strogo določeno in se ne sme spreminjati. Pri vsakem oglu si moraš zapomniti, ali je ostal na površini vode in na njej plava ali je potonil na dno kozarca. Tisti, ki potone, pove, kje se skriva vzrok težav, ki jih občuti oseba. Npr. če je potonil ogel, ob katerem si spregovoril: »Od vetra in lufta«, potem je bila vzrok tvojih težav premraženost ali izpostavljenost neugodnim vremenskim razmeram. Če je potonil ogel, ob katerem si izrekel besede: »Od slabih oči«, potem je vzrok tvojemu glavobolu ali slabemu počutju pogled kake osebe, ki se je lahko celo spomniš, lahko pa tudi ne, vendar ti ogel pove vsaj vzrok. Če potone tretji ogel, pri katerem si izgovoril besede: »Od zakonskih ljudi«, potem so vzroki tvojih težav nevoščljivost, zavist, škodoželjnost ali slabi nameni ljudi iz tvojega okolja, ki te poznajo in ti hočejo škodovati. Ogel, ki plava na površini vode, pomeni, da ni *vzroki* slabega počutja. Če ne potone noben ogel, pomeni, da nimaš zauruka, torej nisi uročen, vendar je ta možnost redka. Zanimiva je zato, ker razodeva dvojni pomen besede zauruk: 1. imeti zauruk, torej biti uročen, 2. narediti sebi ali drugemu zauruk, torej zagovor proti uroku.

Nato popiješ iz kozarca tri požirke vode (za vsak ogel en požirek), pomočiš za vsak ogel v isti kozarec z vodo in ogli kazalec, sredinec in prstanec desne roke, ki jih držiš iztegnjene skupaj, in si trikrat pomažeš s hrbtno stranjo omenjenih treh prstov čelo (tako, da tudi nohti drsijo po njem). Torej prste pomočiš trikrat, čelo pa si pomažeš devetkrat. Pri tem mižiš. Ko je to storjeno, greš na dvorišče (lahko tudi na balkon) in pljuskaš vodo z vsemi tremi ogli iz kozarca z desno roko čez levo ramo, sam pa gledaš naprej. Kmalu po opravljenem zauruku naj bi težave prešle.

Se slabo počutite? Zdaj končno veste, kaj vam je storiti.

Marko Terseglav

**Folkloristična terminologija, njena zgodovina
in strokovna produktivnost**

V lanskoletni - dvajseti številki zbornika *Traditiones* je Marija Stanonik objavila tehten prispevek Terminološke vzporednice slovenski folklori. Avtorica v študiji vzame pod drobnogled pojme kot so narodno blago, ljudsko, tradicijsko in ustno slovstvo ter njihovo uporabo v slovenskih strokovnih besedilih.¹ Sam zelo cenim avtoričina razmišljanja in iskanja ter se zavedam njenega prispevka k slovenski folkloristični misli. Zgodi pa se, da se ne morem vedno strinjati z vsako njeno besedo in stavkom, zato sem se tokrat znašel v vlogi oponenta oz. polemika. M. S. me namreč precej neupravičeno dolži hudih stvari, zato odgovarjam polemično in brez rokavic, čeprav mi proti polemiki govori kar nekaj izkušenj in dejstev: ne vem dobro, kdo bo tole dopisovanje bral in komu je sploh namenjeno ter dvomim v smisel pogovarjanja po revijah, saj bi se to dalo opraviti že kar na našem Inštitutu.

Proti polemiki sem tudi zato, ker se lahko zgodi, da bi bile moje pripombe k posameznim delom študija M.S. razumljene kot negacija celotnega njenega dela, saj v polemikah rado prihaja do nezaželenega razumevanja besed.

Z drugimi folkloristi vred smo že predelali terminološko zgodovino, ki jo avtorica šele odpira in jo radikalno problematizira. M.S. se v preteklosti ni udeleževala teh debat, zato ponovno odpira vprašanja, ki so že »zaprta«. Poleg tega pa ne vidim smisla v odkrivanju (pred)zgodovinskih nedoslednosti, saj je to za stroko samo neproduktivno. Najbolj pa me moti, da se moram z delovno in inštitutsko kolegico dopisovati le zato, ker se M.S. ni nikoli pogovarjala s svojimi kolegi o perečih strokovnih vprašanjih »v živo«, ampak komunicira s širšo strokovno publiko samó pisno. Torej ji moram tudi sam odgovarjati pisno.

M.S. prodaja za čisto zlato stvari, ki to niso ali jih sploh ne pozna. Če bi se izognil odgovoru, bi nastal vtis, da so vse ugotovitve M.S. točne.

1 Vsi neoštevilčeni citati v besedilu so iz dela Marije Stanonikove *Terminološke vzporednice slovstveni folklori*, *Traditiones* 20, 1991, 79-94. Hkrati ne ponavljam stalno avtoričinega imena in priimka, ampak pišem le kratice M. S., za kar se avtorici opravičujem.

Najmočnejši argument za odgovor pa je ta, da me avtorica na nekaj mestih citira in to tako »zvito«, da me z lahkoto obtoži površnosti, ohlapnosti in povzročanja strokovne škode. Ne morem se sprijazniti, da drugačno mišljenje proglasi M.S. kar za škodo in površnost. Mojega mišljenja se M.S. loteva s konstrukti in polresnicami, ki jih spretno zavije v citate, z njimi pa ustvarja umetno meglo, s katero se trudi narediti vtis, da je v slovenski folkloristični terminologiji narobe vse in da ves ta nered pospravlja šele M.S. Na tako sprevrženo logiko odgovarjam.

Z M.S. misliva drug o drugem precej podobno, vsaj kar se tiče najinih definicij in ohlapnosti v zvezi z njimi. M.S. pravi, da prihaja pri Terseglavu skrben bralec v zadrego, kaj avtor pravzaprav misli, kaj z nekim terminom označuje itd. Nekaj podobnega sem se spraševal tudi sam, ko sem bral članek M.S., saj na vseh mestih avtorica ni tako natančna, kot zahteva od drugih. Pri terminu ljudsko oz. folklorno slovstvo skače enkrat iz samostalniškega na pridevniški del sintagme in obratno, zato ni vedno jasno, na kaj se M.S. na določenih straneh huduje. Ker pa se iz celote vidi, da M.S. ni všeč niti samostalniški niti pridevniški del dosedanega in utrjenega termina ljudsko slovstvo, se moramo ustaviti ob obeh.

Najprej o samostalnikih književnost in pesništvo. M.S. piše: »Enako domača sta oba termina Janku Kosu, ki je eden redkih, da problematizira njuno vsebino, in to s sociološkega vidika. A kljub temu je pod njegovim uredništvom Marko Terseglav pripravil za Literarni leksikon geslo Ljudsko pesništvo.« Malo naprej pa beremo: »Pri Terseglavu pa prihaja skrben bralec v zadrego, kaj mu zveza ljudska književnost pravzaprav pomeni. Isto kot ljudsko pesništvo? Toda le-to v širšem ali ožjem smislu? Glede na koncept celotnega gesla bi pričakovali pač to drugo, toda pisanje marsikje ni profilirano. Za primer: »... Zaprta poetika ljudske književnosti oz. pesništva (!sic!) pa ne pomeni, da gre za primitivnejši ustvarjalni nagib, saj ... itd. ... Ko je ljudsko pesništvo sprejelo kako Goethejevo ali Prešernovo pesem za svojo, je v kontekstu ljudske poetike postala zares ljudska ...«

Koliko nepotrebnih vprašanj, koliko »skrbi« in podtikanj o čisto jasnih stvareh. Jasnih vsaj meni. Na tem mestu in s tem citatom, si je M.S. mojo površnost kratko in malo izmislila, saj v besedilu, ki ga citira, tudi za skrbnega bralca ni možnosti za take špekulacije, kot jih navaja M.S. Če je Terseglav kljub Kosovemu problematiziranju terminov izdal pod njegovim uredništvom knjižico z naslovom Ljudsko pesništvo, je to zelo jasna in razumljiva reč, ki je ne razume edinole M.S. Najbrž ni nikoli prebrala Ocvirkovih zamisli in utemeljitve Literarnega leksikona, sicer bi vedela, kateri literarno-zgodovinski termini v leksikon sodijo. Iz dosedanjih izdaj je razvidno, da se nek splošni termin lahko deli na »manjši« pojem, ki ga samostojno obdela posebna študija. Ne obstaja le termin književnost, ampak se deli na podpoglavja, kot so npr. verz, roman itd. Tako je tudi s t.i. slovstveno folkloro, ki jo literarni leksikon obravnava po segmentih, ki so zaključene celote. Jaz sem pač pisal o ljudskem pesništvu, saj se s tem ukvarjam. M.S. bo lahko pisala o folklorni prozi kot o delu slovstvene folklore, lahko pa piše o celoti, če ji je tako bolj všeč in za kar ima vsekakor dovolj znanja, predvsem veliko več kot mi navadni smrtniki.

M.S. pa živi še v predzgodovini literarne terminologije, ko so raziskovalci res še uporabljali oz. enačili pojma književnost in pesništvo. Vendar je to stvar zgodovine. Pri meni je jasno napisano in vidno, da obravnavam del celote, to je pesništvo. Pesništva torej ne enačim površno s terminom književnost, kar mi hoče nespretno podtakniti M.S. Prav tako je nekritično godrnjanje in dlakocepstvo, ko se M.S. sprašuje, ali mislim na pesništvo v ožjem ali širšem pomenu. To se točno vidi iz sobesedila. Leksikon se ukvarja pač s pesništvom in o tem govorim. Prav tako sem jasno zapisal, da ima ljudsko pesništvo kot del književnosti zakonitosti, ki niso lastne samo njemu, ampak nekatere veljajo za ljudsko besedno ustvarjalnost v celoti. In kadar govorim o

teh splošnih zakonitostih ljudske besedne umetnosti v celoti, ki pa hkrati veljajo za pesništvo v ožjem pomenu besede, upravičeno zapišem stavek: »Zaprta poetika ljudske književnosti *oziroma* pesništva pa ne pomeni ...« Beseda *oziroma* M.S. tako po nepotrebnem razburi, da kar sika (!sic!), namesto da bi natančno prebrala stavek in sploh celo študijo. Tudi sama dobro ve, da je npr. zaprta poetika *splošna* značilnost, ki velja za ljudsko slovstvo v celoti, kakor za njen del, za pesništvo. Lahko bi edinole uporabil kakšen drug veznik, a je besedica *oziroma* postavljena dokaj logično, posebej še, ker nisem nikjer tako nejasen, da bi M.S. smela delati tako lahkotne in zgrešene zaključke. Tega se zaveda tudi M.S., ker jo čevelj žuli drugje. Vso svojo jezo strese avtorica, ko zapiše: »Gre res tudi tu za tisto **megalomanskost in enostranskost**, ki od vsega sistema slovstvene folklorije vidi le njene péte oblike?« Ob tem vprašanju sem ostal brez besed, saj ne morem dojeti, da avtorica neko nujno folkloristično specializacijo oz. vejo (pesništvo) razglasi kar za enostranskost in megalomanskost. Sem pač megaloman, če M.S. misli, da je moja stroka in pisanje o njej megalomanstvo. Je potem avtoričino ukvarjanje s povedkami tudi enostranskost? M.S. se tu docela spreneveda. Zdi se mi vsaj malce naivno, če ne že zlobno govoriti o megalomanstvu in enostranskosti, če sem v študiji o ljudskem *pesništvu* pisal o ljudskih pesmih. Čeprav sem »od vsega sistema slovstvene folklorije« obdelal pač svoj del, pač ne ignoriram celote. Priznam, da take sprevržene logike ne razumem in je tudi nočem, saj v tem primeru pri M.S. ne gre za resno znanstveno zadrego, ampak za neko nerazumljivo travmo, ki jo mora rešiti avtorica sama pri sebi. Ali pa naj gre vprašati otroke v vrtec, zakaj nekdo v študiji o pesništvu piše o pesmih. Potem ji takih vprašanj ne bo treba zastavljati v znanstveni reviji. Če pa jo bo še naprej mučilo dejstvo, da je v Literarnem leksikonu obdelano samo ljudsko pesništvo, ji priporočam, naj opusti neproduktivno terminološko predzgodovino in naj napiše študijo o slovstveni folkloriji, ali pa o njenem proznem delu. Vsi ji bomo hvaležni in ji ne bomo očitali megalomanstva. Če pa bo kritičarka le jadikovala nad površnostjo pretekle terminologije, bodo še naprej ostale »protežirane« le péte pesmi.

Žal je treba napisati še nekaj pojasnil o »protežiranem« pesništvu. M.S. piše: »Prav nenavadno je, kako *protežirana* je v slovenski civilizacijski in kulturni zavesti ta oblika slovstvene folklorije (pesništvo, op. M.T.). Prav tako je slovenska slovstvena folkloristika ob opredeljevanju ljudskega **enostransko** daleč največ pozornosti posvečala pesmi tako praktično kot teoretično.« Le kaj je pri tem nenavadno? Nenavadno je lahko le to, da M.S. kot literarna zgodovinarica tega fenomena ne razume oz. da jo moti. Čeprav dvomim, da M.S. tega ne bi vedela, je zaradi njenega javnega sprenevedanja treba zapisati tole:

Slovenci smo se v svoji kulturni zgodovini (M.S. jo gotovo pozna) utemeljevali prvenstveno s pesništvom (umetnim in ljudskim). Vsaj nekdanje v slovenski zavesti bila poezija glavni steber književnosti in kulture sploh. Poezija je bila neke vrste obsesija ali pa ljubezen. Ta vsesplošni »ljubezenski« odnos se je nujno izrazil tudi v literarni zgodovini in po njej še v folkloristiki. Nekdanje je bil pri nas interes za poezijo večji kot za prozo, kar je osnovna ugotovitev M.S. Danes pa se že čuti obrat, saj zanimanje za poezijo upada. To dejstvo bi lahko izkoristili folkloristi »prozaisti« in ponudili bralcem in strokovnjakom raje gradivo, kot pa da se ukvarjajo s črkarskimi pravdami. Za protežiranje svojega gradiva imata danes obe strani enake možnosti kljub »nerazumljivi« slovenski pesniški zavesti.

Sicer pa tudi zavest o ljudskem pesništvu ni bila nič na boljšem kot zavest o proznih oblikah. Tako je še danes. Kljub navdušenim zbiralcem »pesmic« je v 19. st. moral priti tujec Emil Korytko, da smo dobili zbirko ljudskih pesmi. Domačina (Vraza) smo že takrat anatomizirali (morda zato, ker je »protežiral« pesmi?). Dosti bolje je ni odnesel niti Štrekelj, da o vseh pogromih proti ljudski pesmi od Trubarja naprej niti ne

govorimo. To je zgodovina. Zdaj pa so možnosti za vse enake, vsi se srečujemo z enakim (ne)razumevanjem slovstvene folklore.

Konkretni vzroki za »protežiranje« ljudskega pesništva so:

1. Pri »protežiranju« so zbiralcem in preučevalcem v veliki meri pomagali etnografi (ne etnologi), ki so ob zapisovanju in preučevanju šeg naleteli na ljudske pesmi, saj so te bolj kot proza v ožjem pomenu sestavni del kulturnega, prazničnega in še posebej vsakdanjega življenja nekega naroda.

2. Tekstologe (za pesmi gre) izdatno podpirajo še etnomuzikologi, ker je ljudska pesem pač péta, pa naj bo to M.S. všeč ali ne. To pa pomeni, da se še ena stroka načrtno ukvarja s pesemskim gradivom (teoretično in praktično), zato je logično tudi več razprav in več zbirk in antologij.

3. Prav pri ljudskem pesništvu je »protežiranje« prisotno zato, ker je dokazano,² da so etnomuzikološke raziskave pesmi natančnejše od vseh etnoloških raziskav, kadar hočemo določiti prepletanje in ločevanje različnih kultur, ali če želimo določiti starost nekega pojava, pri čemer nam tekstologija (tako pesemska kot prozna) vedno ne zadostuje.³

4. Raziskovalci ljudskega pesništva pa imamo znanstveni adut za »protežiranje« svojega gradiva še v tem, ker pesemska ustvarjalnost (v nasprotju z mišljenjem M.S.) zajema najširši krog »aktivnih udeležencev in je zato najbogatejša po številu proizvodov.«⁴ Če je nekaj najštevilčnejše, se je potem še možno jezno spraševati, zakaj so ti proizvodi (pesmi) »protežirani« oz. količinsko močnejše obravnavani. Ali se lahko po vseh teh navedenih dejstvih, ki so jasna tudi laiku, sodelavci istega inštituta še obmetavamo z žaljivkami o megalomanstvu in enostranskosti? Tu je M.S. iz znanstvene zdrsnila na čustveno raven, ki ni čisto razumljiva.

Na močno spolzkem terenu pa se M.S. znajde še nekajkrat, npr. ko iz opisov zgodovinskega stanja zdrsne v nergaško špekulativnost in zapiše: »Že Milko Matičetov je rabil sintagmo ljudska književnost. Težko se je znebiti vtisa, da gre za nedomišljen prevod srbohrvaške narodne književnosti, saj je termin umeščen v pisanje o pojavu po Jugoslaviji. Za podoben primer gre pri Terseglavu, ko posreduje misel: »Vuk ni le prvi sistematični zbiralec pri nas, ampak je bil tudi začetnik ... teoretičnih raziskav srbohrvaške ljudske književnosti.« »Podobne »zarote« Stanonikova obtoži še Marjanco Ftičar. Take špekulacije me pri tako skrbni bralki čudijo; ko bi M.S. skrbno prebrala Literarni leksikon, bi takoj videla, da sintagme ljudska književnost nisem rabil zaradi lebdenja Vukovega duha nad mano oz. zaradi bližine srbohrvaške problematike. To si je M.S. preprosto izmislila za »čohanje ušes«, saj celo sama citira moj stavek, iz katerega je razvidno, da sintagmo ljudska književnost uporabljam še na drugih mestih in ne samo v zvezi z Vukom. Je mogoče, da je skrbna kritičarka spregledala celo citate, ki si jih je sama izbrala? Če temu ni tako, potem skupaj z njo lahko zapišem, da gre za »neprecizno, ohlapno izražanje, ki se ne zaveda škode zaradi svojega ravnanja.« Take kontradiktornosti bo avtorica morala urediti sama. Znebiti se bo morala tudi vtisa (čeprav sama pravi, da težko), da je zveza ljudska književnost »nedomišljen prevod srbohrvaške narodne književnosti«. Ne pove pa nam, zakaj je književnost (v povezavi s prilastkom ljudski) nedomišljena beseda. Konec koncev sta tako slovstvo kot književnost »kontradikcija«, ko ju povezujemo npr. s prilastkom

2 Valens Vodušek, Oevropski etnomuzikologiji. V: Metodika etnološkega raziskovanja I. Knjižnica Glasnika SED 1980, 4, 34-56.

3 O tem sem na konkretnem primeru Medžimurja in Prekmurja pisal v članku oz. diskusiji z naslovom Lokalno - regionalno - nacionalno. Glasnik SED 1991, 3-4, 131-134.

4 V. Vodušek, navedeno delo.

ustno, zato ne vem, zakaj ne bi smel uporabljati sintagme ljudska književnost, ko se hočem izogniti stalnemu ponavljanju ali ljudskega slovstva ali ljudske literature.

Včasih sem bil res tako »površen« (a ne v Literarnem leksikonu), da sem se ponavljanju sintagme izognil z uporabo tujke, npr. literatura za književnost. To je M.S. takoj opazila in iz članka, napisanega pred leti, citira mojo »nedoslednost« in pravi: »Na drugem mestu Terseglav mimogrede navrže tudi ljudsko literaturo, ki jo zaveztveno uvaja v svoji Besedni umetnosti Silva Trdina.« Če sta dvojnici književnost-literatura (pa magari ljudska) za M.S. neprecizno izražanje, potem ji ni pomoči. Silva Trdina pravi, da izraz književnost »nadomeščamo s tujko literatura«. To počnejo tudi drugi skrbni slavisti, a M.S. še ni vsem navila ušes. Skrbnemu bralcu v pojasnilo in M.S. v zagovor je treba reči, da kritičarke ne žuli toliko beseda literatura kot pa njena zveza s prilastkom ljudska. A o tem nočem razlagati in dajati odgovora v stilu »jedna jedelj pomaranča«. Zdi se mi popolnoma neprimerno in poniževalno, ko kolegica stalno preverja moje znanje, ali sploh ločim slovstvo od književnosti oz. literature. Če me ima za takega nevedneža, naj me ima. Bo lahko vsaj mirno zaspala v zavesti, da ve več od drugih in da se bolj kot drugi zaveda, kaj dela. Vendar se bo tudi neprizadetemu bralcu zdela smešna učiteljska drža M.S., ki stalno preverja znanje svojih kolegov, ali vedo, kaj je kaj in ali so nekaj mislili v ožjem ali širšem pomenu in bo hitro napisala javno grajo za »neprofilirano pisanje«. »Bog ž njo«, bi rekel Cankar, od katerega sem si izposodil lik učiteljice.

Seveda pa je vsa stvar v prvi vrsti smešna in kot tako jo je treba vzeti, saj nisem edini površnež v kritiki M.S. Delam družbo zelo imenitnim ohlapnežem kot so Štrekelj, Grafenauer, Novak, Merhar, Matičetov, Kos, Pogačnik, Bernik, Paternu, Slodnjak, Kmecl itd. Imenitna družba. Vsem je bolj ali manj izprašila hlače naša kritičarka, zakaj bi se torej pritoževal. Po »rangu« bi se lahko prištel le v družbo Bojana Kavčiča (ki je pozitiven junak Stanonikove študije), a se ne morem in ne želim, ker je bil B.K. le trenutni etnološki sopotnik, čeprav luciden in razmišljujoč. A v prave etnološko-folkloristične probleme (tudi v terminologijo) se ni nikoli znanstveno poglabljajal, niti ni poznal celotne problematike.

Treba je pogledati še levi del sintagme - prilastek ljudski, ob katerem M.S. postane slabo. O njem je bilo že toliko izrečenega in napisanega, da ne mislim ponavljati. Pojasniti moram le, zakaj sem uporabil ta prilastek v Literarnem leksikonu in zakaj ga nasplošno uporabljam, čeprav se sam spogledujem s sintagmo ustno slovstvo.

1. Z urednikom Jankom Kosom sva pred in med nastajanjem Leksikona dolgo in skrbno premlevala prilastek ljudski (Pesništvo nama ni bilo nikoli problematično tako kot M.S.). Večkrat sva se ustavila prav ob naslovu, saj sva se zavedala, da z njim utrjujeva ali potrjujeva nek »razvpit« literarno-zgodovinski in etnološki pojem. Upoštevala sva vse dotedanje ugovore proti prilastku (tudi ugovore M.S.). Bila pa sva objektivna, zato sva tehtala še argumente za prilastek ljudski. Na koncu so prevladala izročila, ki se jim ni dalo izogniti. Kakorkoli se je že prilastek v zgodovini uporabljal na Slovenskem v različnih, tujih sopomenkah (Volks-, populares, narodni), je seštevek vendarle pokazal, da je slovenski ekvivalent ljudski ustrezen prevod in je zato tudi najpogostejši, čeprav se v neznanstvenem pisanju in govorjenju še sedaj pogosteje uporablja beseda naroden, ki pa je srbohrvatizem. Res je prilastek ljudski dobil domovinsko pravico šele po vojni, a to v strokovnih besedilih, kar je bilo tudi odločujoče. Splošno uporabljeni mednarodni besedi Folk oz. folkloren sva se odrekla, ker bi bilo nesmiselno zamenjavati domačo in uporabljano besedo ljudski s tujko, kljub njeni razširjenosti, a zaradi tega prav tako zlorabljenosti. Zlorabljena je tudi beseda ljudsko (i), kar pa se ne da rešiti z enako zlorabljeno tujko. Trdnost in enopomenskost tujke (folkloren) je le navidezna, saj je široka svetovna raba te angleške skovanke omogočila njeno pomensko polivalentnost. S sorodnico iz tujine je nemogoče rešiti

domači problem, saj je »teta iz Anglije« iz istega gnezda in ima isti (čeprav potujčeni) priimek.

Zasnova in narava Literarnega leksikona je taka, da ta vključuje še morebitne dodatne termine, vzporednice, sinonimne izraze, pogostejša poimenovanja za isto stvar, predmet. Sam sem se zavedal pomembnosti tega uvodnega - terminološkega dela, zato sem precej na široko obdelal različna poimenovanja iste stvari. Upošteval sem široko pahljačo zgodovinskega razumevanja in pojmovanja ljudskega, ustnega, folklornega, tradicijskega, primitivnega itd. slovstva oz. (spet *oziroma*) pesništva. Hotel sem predstaviti še slovenska prizadevanja za rabo prilastka folkloren (slovstvena folklor, folklorna pesem itd.), a teh v tem času ni bilo in jih ni še danes, razen prizadevanj M.S. Toda takrat tudi M.S. še ni imela toliko člankov na to temo, zato sem jo prosil, naj mi vsaj ustno utemelji in razloži svojo terminološko varianto (folkloren), da bi bil Literarni leksikon popolnejši in objektivnejši. Seveda sem ostal praznih rok, ker se M.S. o teh rečeh ne pogovarja in ker ne zaupa ustnim dogovorom. Zato je njeno videnje in razumevanje prilastka folkloren le kratko omenjeno. Skliceval sem se lahko le na njen članek v Glasniku, kjer pa avtorica še ni odgovorila na vprašanje, zakaj so izrazi folklorno slovstvo, folklorna pesem, folklorna povedka itd. boljši in bolj utemeljeni od prilastka ljudski, oz. zakaj bi bili Antony, Daisy in Valentine primernejši od našega Tončka, Marjetice in Tinčka. Tega odgovora nimamo niti danes.

2. Poleg slovenske tradicije, ki se nagiba k prilastku ljudski, zanj govorijo še mednarodne izkušnje. Že v Literarnem leksikonu sem zapisal, da ob pregledu pogostnosti prilastkov sploh ni takega nereda, kot ga vidi M.S. Znanstveniki po vsem svetu uporabljajo namreč le ta dva naziva - ljudski in ustni, pač v svojih jezikih. Nemci Volks-, Anglo-Amerikanci folk, Francozi populaire, Italijani popolare, Čehi in Slovaki lidová oz. ludova, Rusi narodnaja, Hrvati, Srbi, Makedonci, Bolgari pa naroden, narodna itd. V strokovnem pisanju je dokajšen red, ki se mu pridružujemo tudi Slovenci z našo besedo ljudski. Res se vedno bolj uporablja po svetu in pri nas tudi prilastek ustno, ki po frekventnosti vedno bolj lovi prilastek ljudski. Vendar pa vsi znanstveniki, tudi tisti, ki uporabljajo še kakšen prilastek, dobro vejo, kakšno slovstvo oz. kakšna književnost je mišljena z enim ali z drugim prilastkom. Sam uvrščam vsak dodaten predlog za levi del sintagme kot iskanje znanstvenikov za čimboljše poimenovanje in se ne bojim, da bi zaradi tega nastal nered. Zato nimam nič proti terminu folkloren, ki ga uvaja M.S., »preganjam« le njegovo nezadostno utemeljitev v našem prostoru.

Dvajsetletno raziskovanje na tem področju me je privedlo k spoznanju, da terminološkega reda (kakršnega si želi M.S.) nikoli ne bo, četudi bi od danes naprej veljal mednarodni dogovor oz. standard, objavljen v evropskem in našem uradnem listu. Donkihotstvo M.S. je v tem, da dela red tam, kjer ga ni bilo in ga ne bo. Poleg tega pa je zgodovinski razvoj stroke uspel v tem neredu izoblikovati določen in nujno potrebni red. Folkloristi iz bivše Jugoslavije smo se na kongresu v Rožajih (spet) načelno dogovorili, da se v terminologiji vrnemo na začetek, k Herderju in njegovemu prilastku volks- oz. ljudski, oz. narodni. K Herderju smo se vrnili zaradi spoznanja, da je njegov prilastek postal in ostal evropski in svetovni standard, ne glede na to, kako je pojem ljudski razumel sam Herder (če ga je) in vsi za njim. Kljub vsem dogovorom bo najbrž še velikokrat kršen tudi »rožajski sporazum«, saj bodo nekateri raziskovalci ostali pri svojih pojmih in jih uporabljali v svojih delih. Temu se, kljub drugačnim željam, ne da izogniti. M.S. bo najbrž še naprej z vso odgovornostjo uporabljala prilastek folkloren, čeprav bo v slovenski strokovni srenji najbrž edina govorila o folklorni pesmi, pravljici, povedki itd. Njeni kolegi bomo takšno odločitev vsaj tolerirali, a se ji ne bomo pridružili. Vemo namreč, kaj M.S. s prilastkom folkloren

označuje, zato nas bo predvsem zanimala vsebina njenega pisanja, ne pa terminološki »novum«, ki ga iz različnih razlogov ne moremo sprejeti.

Rad bi se še enkrat dotaknil nekaj splošnih, a pomembnih stvari, ki jih odpira M.S. Kljub vsemu pozitivnemu, kar prinaša njena študija, pa osebno menim, da gre za odpiranje že odprtih vrat. Bogato znanje M.S., ki bi ga potrebovali na drugih folklorističnih področjih, se izteka v neproduktivno objokovanje terminološke zgodovine in njenih zmot. Znanost namreč ni le nenehno iskanje lastnih temeljev, saj se tovrstna panika lahko sprevrže v stopicanje na mestu. Znanost pomeni tudi razumeti obstoječe stanje in ga v smiselni obliki vključiti v raziskave. Znanost lahko napreduje le, če se ne vrača stalno in brez potrebe k svoji (pred)zgodovini. Kje bi ostala npr. kemija, če bi kemiki še danes dvigali prah zaradi popolnoma neustreznega termina, kar kemija je. Kemija je danes v atomski dobi, izraz za znanost pa je še vedno iz istega veka (črna zemlja).

Vsakokratno generacijsko samospraševanje o bistvu predmeta je nujnost, stalno nategovanje terminologije pa je neproduktivno oz. kar tragično; tako za zamudnika, ki odpira odprta vrata, kot za stroko samo.

Žal moramo ugotoviti, da je kljub vsej prizadevnosti in lucidnosti M.S. vendarle v zamudi, saj so se prav na zgodovinski podlagi utemeljile nekatere terminološke strukture, ki jih uporabljamo danes. Reš pa je, da vsa premišljevanja o terminološki problematiki niso zapisana. Dodati pa je treba, da smo se slovenski, jugoslovanski in evropski folkloristi stalno ukvarjali s terminologijo. V okviru jugoslovanskih folkloristov smo imeli celo t.i. terminološko sekcijo, v kateri smo govorili in razpravljali v nedogled prav o problemih, ki jih sedaj odpira M.S. Slovenski etnomuzikologi smo vrsto let sodelovali še na vsakoletnih posvetovanjih o pesemskem gradivu in računalniški obdelavi v Avstriji, kjer smo skupaj z avstrijskimi, nemškimi, češkimi, romunskimi in hrvaškimi kolegi osvetljevali tudi osnovno terminološko problematiko. Enkrat se nam je zdel neki prilastek oz. termin dokončen, popoln in sprejemljiv za vse večne čase. Čez nekaj let pa se je izkazalo, da so večne rešitve le začasne. Nič kaj prijetno ni bilo tudi spoznanje, da je določen termin lahko obvezen le v skupini, ki se zanj dogovori, vsi ostali pa bodo delali po svoje. In da bi se izognili morebitnemu neredu, smo nujno spet pristali pri starem Herderju in njegovem pojmovanju.

Ko M.S. govori o terminološkem neredu, nehote in nevede podcenjuje vse folkloriste, ki so že zdavnaj pred njo prav tako skrbno preleli ves historiatni problema in so se iz njega tudi nekaj naučili. Ti znanstveniki so spoznali, da se »zunajsistemske« rešitve (zunaj okvira prilastka ljudski) vedno omejujejo na ožji krog raziskovalcev in povzročajo nov nered. Prilastek ljudski prav tako slabo kot M.S. prenaša tudi nemški raziskovalec H. Bausinger, vendar ga za zdaj še stalno uporablja, ker nima boljšega. Ali nismo do enakega dogovora prišli tudi slovenski etnologi in slavisti l. 1980 na posvetovanju v Ljubljani? Večina nas je bila proti prilastku ljudski, vendar smo se zedinili v tem, da ga bomo uporabljali vse dotlej, dokler ne dobimo boljšega. Žal ga še nismo dobili, čeprav je M.S. prepričana v nasprotno. M.S. s svojim predlogom (folklorni) za enkrat ostaja osamljena, čeprav ga precej agresivno ponuja. M.S. bo mogoče uspela takrat, ko si bo izbrila ekskluzivno mesto predavateljice folkloristike za etnologue. Takrat bodo morale pač vse generacije študentov sprejeti le njen termin (drugače bodo padli na izpitu) in termin folklorno slovstvo se bo hočeš-nočeš utrdil v širši uporabi. V dosedanjih spisih M.S. ne nastopa proti prilastku ljudski toliko z znanstvenimi argumenti kot s čustvenimi. Na nekem mestu avtorica namreč pravi, da je termin ljudski »posilživ«, nesrečen leksem in pojem, ki so ga »nekaj generacijam študentov etnologije priskutili do konca, ne da bi za določene pojave, ki jih preučuje stroka, našli ustrežnejše nadomestilo.« M.S. zaradi svojega odklonilnega odnosa proti »priskutnemu« leksemu izgublja spomin. Noče se namreč spomniti, da so se prav

etnologi (Kremenšek) borili proti prilastku ljudski. In če etnologi kljub temu niso našli ustrežnejšega nadomestila, kot pravi M.S., je to zato, ker so po dogovoru iz leta 1980 začasno pristali na dejstvo, da ustreznega nadomestila še ni. Tudi dogovor izpred dvanajstih let je potrdil oz. sprejel neki red v folkloristični terminologiji, ki ga M.S. izpodbija. Ob tem pa me zanima tole: Kje je bila M.S. takrat, ko smo v slovenski, jugoslovanski in evropski folkloristični srenji pošteno iskali najboljše terminološke rešitve? M.S. je ostala doma z rdečim svinčnikom v roki, da si bo v Glasniku, Traditiones in v drugi strokovni literaturi podčrtala vse »ohlapnosti«, ki so nastajale ob iskanju in da bo delila »cveke« vsem, ki so iskali in si prizadevali za terminologijo. Zanima me, če so drugi strokovnjaki tudi M.S. tako nepošteno vlekli za ušesa, ko je enkrat pisala in govorila o ustnem, enkrat o polljudskem in sedaj o folklornem slovstvu? Ne! Njen očiten nered so sprejemali kot pošteno znanstveno iskanje in prizadevanje za enotno terminologijo. Ob tem M.S. zavestno ignorira dejstvo, da so folkloristi preverjali zgodovinski razvoj terminoloških vprašanj pred njo in da so se iz tega nekaj naučili. In odprli so vrata, ki jih sedaj neproduktivno odklepa avtorica v misli, da orje ledino. Svojih iskanj M.S. nikoli ni preverjala v živi konfrontaciji z drugače mislečimi. Kolegica ima to nesrečo, da svoja zgodovinska spoznanja konfrontira le z mojimi delnimi odgovori, saj sem le jaz ostal njen zvesti dopisovalec. M.S. je odmeve na historiat problema žal zamudila, ker ni sodelovala v pogovorih, zdaj pa se slovenskim folkloristom ne da še enkrat premlevati znanih zgodovinskih dejstev. Škoda, da je ni bilo, ko je strokovna javnost razčiščevala terminološke probleme v odličnih znanstvenih »duelih«, iz katerih bi se tudi ona lahko marsičesa naučila. Zakaj M.S. ni sodelovala v terminološki sekciji jugoslovanskih folkloristov, kjer bi spoznala, da so nekateri problemi, ki jih odpira, že rešeni oz. zapečateni? Zakaj si M.S. ne privoščiči preverjanja svojega termina na neki okrogli mizi v okviru SED? Še bolje bi bilo, da bi svoja odkritja predstavila širši evropski strokovni javnosti. Sam sem to delal in predstavljal vse »nedomišljene« termine. Od takrat veliko bolj ponižno in brez predsodkov uporabljam prilastek ljudski, ki je tudi evropsko verificiran. V to so me prepričali znanstveniki, ki v evropski folkloristiki nekaj pomenijo.

Vrniti pa se je treba še k nekaterim ugotovitvam M.S. Tokrat k prilastku naroden, k temu nesrečnemu panslavističnemu ostanku v našem jeziku. Avtorica zanj pravi: »A zdi se, da je prepoceni misel, da je pojem (naroden) dobil novo oblačilo (ljudski) zgolj zato, ker so mu prejšnje zavržli samo zato, ker da je tuje. Izpisano gradivo za Slovar slovenskega knjižnega jezika kaže, da je v prvem obdobju socialistične Jugoslavije nastala povodenj poimenovanj z določilom ljudski.« M.S. torej meni, da sta folkloristika in etnologija sprejela termin ljudski pod kampanjskim političnim pritiskom ali vsaj vzdušjem. Avtorica kot dokaz navaja SSKJ, kar pa zame ni zadosten dokaz. Že davno pred socializmom smo imeli ljudske šole (pod Avstrijo in v stari Jugoslaviji) pa narodne oz. ljudske veselice itd. Socializem je mogoče samo pripomogel, da je folkloristika vpeljala slovenski ekvivalent za naroden in s tem uvedla tisti red, ki so ga že zdavnaj pred socializmom poskušali uvesti prav folkloristi. Če bi M.S. dobro prebrala moj Literarni leksikon, bi videla, da je Marolt že pred vojno (l. 1939) uporabljal pojem ljudska pesem (Slovenske prvine v kočevski ljudski pesmi). Res je, da Marolt hkrati uporablja še prilastka folkloren in naroden, kar pa zadeve ne spremeni. Leta 1943 (torej spet pred socializmom) piše etnomuzikolog R. Hrovatin o glasbenih prvinah slovenskih ljudskih pesmi. V splošni nestrokovni rabi je še danes frekventnejši termin naroden, na kar sem tudi opozoril v Literarnem leksikonu, toda v strokovnem pisanju je ljudski dobil svoje mesto že pred vojno, saj so se vsaj folkloristi opirali na Herderja in ne na politično razumljen prilastek iz socialističnega obdobja. Omenil sem že, da večina slovenskih terminoloških pogovorov sploh ni zapisanih in objavljenih. Ostajajo pa v spominu folkloristov. Zmaga Kumer se je vsa leta po vojni

udeleževala sestankov in kongresov strokovnjakov. Spominja se nereda v terminologiji (narodni, ljudski, folklor, tradicionalni), ki ga navaja tudi M.S. s citatom iz M. Matičetovega. Vendar Kumrova odločno zanika, da bi bila kampanjska socialistična uporaba prilastka ljudski vzrok za udomačitev tega pojma v strokovnem pisanju. Sama in drugi kolegi pred njo, kot tudi etnologi, so enostavno slovenili Herderjev pojem *volks-*. Za M.S. so nekatere logične, a preproste rešitve »prepeceni«. Takega razmišljanja ji seveda ne morem preprečiti, čeprav je zgrešeno. M.S. želi relativizirati dolgo in močno izročilo samo zato, ker ji je prilastek ljudski priskuten. Termin res ni simpatičen zaradi vseh mogočih konotacij, ki jih je dobil, a to ne more biti znanstveni vzrok za promocijo še bolj zlorabljenega termina folklor, ki je zaradi slovenskega ekvivalenta v naši stroki zbledel v nekaterih zvezah. Povojna praksa je le potrdila tista terminološka iskanja, ki so se začela že pred njo. Navsezadnje je tudi postsocialistični »rožajski dogovor« potrdil Herderjev in splošno uporabljen termin ljudski, h kateremu smo se vrnili zaradi dvestoletnega izročila, ne pa zaradi socialistične kampanjskosti. M.S. se zaveda, da tega izročila ne more uničiti, zato poskuša z neznanstvenimi argumenti (priskutnost, posiliživ itd.) relativizirati nekaj, kar je, a avtorici ne ustreza. Tradicija ni nekaj nepremakljivega in se s pametnimi argumenti da poseči vanjo in jo spremeniti, a do sedaj prav tradicionalni prilastek ljudski ohranja red, ki si ga v strokovnem pisanju želi M.S. Ta red pa se spleča zagovarjati vsaj tako dolgo, dokler nas M.S. z znanstvenimi argumenti ne prepriča drugače. Zdaj tega niti ni poskušala, čeprav bi bilo modro in pravično, da se promocija kakšnega novega termina tudi utemelji in to ne le s sprehodom skozi terminološko predzgodovino in z obupavanjem nad njo. Zavedam se, da se besedi folklor, folklor, v nekaterih zvezah ne da izogniti. Bilo bi tudi neustrezno. Lahko pa ta angleški prilastek mirne duše zanemarimo tam, kjer imamo slovensko vzporednico oz. tam, kjer je sintagma s prilastkom ljudski nedvoumna in utečena. Še enkrat in zadnjič se je treba vrniti k besedilu M.S., kjer med drugim pravi: »S čim je le mogoče dopuščati in zagovarjati ohlapnost v terminologiji, ki pomeni humanističnim vedam to, kar zdravniku instrument, kmetu orodje. Če ta za posamezno delo ne rabi pravšnjega, hitro doživi posmeh v svojem okolju. Pravijo, da se ne zna pripraviti k delu. Še otroka kaj kmalu poučijo, da se mora držati enega, ko za zabavo jemlje v roke zdaj eno zdaj drugo, ker se prvega naveliča ali mu je drugo bolj všeč. Pa da bi bilo tu vseeno!«

Najbrž bo tudi današnje pisanje zaman. M.S. se ne da prepričati, da folkloristi mislimo sicer enako kot ona in da se zavedamo pomembnosti osnovnega orodja. Ločimo pa se, ker M.S. vztraja in vztraja, da je v slovenski folkloristični terminologiji nered in same ohlapnosti, večina pa nas meni, da imamo dokaj enotno osnovno orodje, ki ustvarja red. Imamo enako orodje, kot ga ima Evropa, zato se nam kot neumnemu kmetu najbrž nihče ne bo smejal, mogoče samo M.S. Če nadaljujem tole rustikalno primerjavo, bi rekel še, da bo moj gorenjski kmet šel vseeno na njivo, četudi bo imel nekoliko zastarelo orodje. Pri tem bo seveda malo preklel oblast in državo, hrano pa si bo vseeno pridelal. Kmet M.S. pa bo ostal lačen, saj sploh ne bo šel na njivo, ker nima pravega orodja. Njen kmet bi sicer šel, a M.S. ga ne bo pustila.

Naj se ustavim še ob pedagoški primeri, ki nam jo ponuja M.S. Oba z avtorico sva zrasla iz tradicije, kjer so otroke neprestano obremenjevali in posiljevali z ukazi, češ da se mora držati zgolj enega predmeta. Sodobna pedagogika ni zgolj po naključju tolerantnejša, ker dopušča možnost izbire, dopušča otroku prav to, kar mu M.S. prepoveduje. Otrok ima svobodo, da se odloča, zato pa mora imeti več predmetov, starši morajo biti nekoliko potrpežljivejši, ko vsako sekundo dete želi kaj drugega. Pedagogi namreč vedo, da se bo tudi »scrkljani« oz. razvajeni otrok čez čas sam odločil za eno stvar, vedo pa tudi, da mora narediti to brez pritiska paničnih staršev ali sitnih učiteljic.

Tele orodjarske primere bi rad zaključil z mislijo, da v folkloristiki ni treba menjati celote, kar je cilj M.S., ampak je menjava možna in zaželena v detajlih. To se pravi, da si bo za posamezne dele izdelal orodje vsak raziskovalec sam. In to tako orodje, ki mu bo najboljše služilo, ne pa, ki bo le estetsko.

Sam nisem didaktični pisec, kot je M.S., a danes se vendar ne morem vzdržati nasveta. Zato naj z njim končam svoj odgovor. M.S. piše: »Tako. Predzgodovina problema je za nami. Čas je za sistematizacijo vprašanj /slovstvene/ folklore. O tem pa drugič.«

Da, skrajni čas je za sistematizacijo **relevantnih** vprašanj. Toda tisti, ki se jih bo lotil, bo uspešen le, če bo uspel nekatere stvari pozabiti. Tu mislim predvsem na predzgodovino, ki je lahko huda ovira (kar se je že pokazalo) pri reševanju pomembnih vprašanj ljudskega slovstva.

P.S. Vsem tistim morebitnim bralcem, ki so spremljali tole polemiko, obljubljam, da se v terminološki vojni oglašam zadnjič, saj nikogar ne želim obremenjevati s pisanjem o splošnih znanih stvareh in s pojasnjevanjem že jasnih dejstev niti se ne bom več prepustil skušnjavi, da bi odgovarjal na podtikanja M.S.

Summary

On Folkloristic Terminology

In the last issue of *Traditiones* there is a paper by Marija Stanonik on Slovenian folkloristic terminology from the beginning to the present day. The author claims this terminology is very inconsistent and questionable. Quoting among others the book *Folk Poetry* by Marko Terseglav, she rebukes him for the superficial use of terms and regrets the fact that his book covers only folk poetry instead of folk literature as a whole.

In his answer Terseglav refutes such arguments. He first justifies his decision to write in *The Literary Lexicon* only about folk poetry: first, it is his professional field of interest, and second, *The Literary Lexicon* encompasses a wide range of subjects which are covered in independent studies. The editorial concept was to cover separately poetry, prose and drama, which is better than dealing with all genres in one study. Because of such a division, Marija Stanonik stresses Slovenian folklore favors poetry, a claim Terseglav disputes. In the central part of his paper Terseglav advocates traditional (historically grounded) folklore terminology - the use of the Slovenian attribute *ljudski* (folk), which has been grounded in European professional literature as a whole since Romanticism. The author feels the introduction of a »new«, foreign (English) terminology is somewhat unacceptable since we Slovenians have our equivalent, i.e. we have the attribute *ljudski* just as the Germans have their *volks-*.

The author concludes the controversy with the thought that is very counterproductive for Slovenian folklorists to re-open outmoded terminological problems and debates, especially since Slovenian folklorists have often, among ourselves and with foreign colleagues, dealt with this terminological confusion and have agreed to adopt a uniform terminology. Since Marija Stanonik was not present at those discussions, she unburies some problems that have already been solved and unwisely insists on postponing the publication of the material (stories, fables, fairy tales) until the problems have been »solved« according to her model. In Slovenian professional literature Marija Stanonik is for the time being isolated with her terminology.

Slavko Kremenšek
Kaj nam ponuja Božidar Jezernik?

V zborniku *Traditiones* za leto 1991 je bil objavljen prispevek Božidarja Jezernika z naslovom O predmetu etnologije.¹ Članek je bil očitno napisan z željo, da bi sklenil razpravo o predmetu etnološkega preučevanja, ki je bila po Jezernikovem mnenju za razvoj slovenske etnologije nekoč »velikega pomena in plodna«, je pa postala »sčasoma neproduktivna«. Nekateri udeleženci namreč tovrstna razpravljanja kar naprej problematizirajo, čeprav so bila že razčiščena. Pri tem pa ne odpirajo novih vprašanj in zato tudi ne ponujajo novih odgovorov. Jezernik sicer v tej uvodni ugotovitvi članka poimensko ne pove, kdo so tovrstni razpravljalci, vendar je iz njegovega nadaljnega izvajanja dovolj razvidno, da sodim med nje. Glede na kritične misli, ki so v Jezernikovem prispevku izrečene na moj račun, bi mogel veljati celo za poglavitnega krivca letargije, ki naj bi postala značilna za etnološko teoretično misel na Slovenskem.

Pričujočih vrstic ne pišem iz želje ali upanja, da bi Božidarja Jezernika prepričal, kako se v svojem izvajanju v tem ali onem moti. Poleg drugih razlogov, ki me odvrtaajo, da bi si v tem pogledu delal kakršne koli iluzije, so evidentno različna izhodišča najinega razpravljanja. Če Jezernik misli, da so določena vprašanja »že razčiščena« in jih zato ni treba več odpirati, sem sam močno drugačnega mnenja. Svoje stališče glede tega problema sem imel priliko pred nedavnim razložiti v zagrebškem zborniku *Studia Ethnologica* v kratkem prispevku s - tako mislim - povednim naslovom Področje etnološkega raziskovanja je gibljivo.² Pač nisem privrženec normativnih stališč in izhodišč temveč zgodovinskih.

Iz nakazanih razlogov me v Jezernikovem prispevku zanimajo le dejstva, ki jih pri strokovnem pisanju v znanstvenem glasilu ne glede na takšna ali drugačna izhodišča ni mogoče spregledati. Žal si je Božidar Jezernik takšna spregledovanja dovolil.

1. Po Jezernikovem mnenju je bila »ena najpomembnejših sprememb v slovenski etnološki teoriji ... odklonitev pojma ljudskosti kot predmeta vede«. To dejanje

1 Božidar Jezernik, O predmetu etnologije, *Traditiones* 20 (1991), 163-169.

2 Slavko Kremenšek, Področje etnološkega raziskovanja je gibljivo, *Studia Ethnologica*, 2 (1990), 7-9.

povezuje z dvema spisoma Angelosa Baša, objavljenima v letih 1968 in 1978.³ Navaja nadalje nasprotovanje Baševim pogledom in omenja v tej zvezi moj spis Baševemu »eseju« ob rob, ki je bil objavljen leta 1979.⁴ Po Jezernikovem mnenju naj bi bilo moje zavračanje omenjenih Baševih pogledov le šibko podprto z argumenti in zato neutemeljeno.

Božidar Jezernik je čutil potrebo, da svoj spis, objavljen leta 1991, datira z januarjem 1987. Očitno je, da je datiranje neresnično, kar je sicer simptomatično, ni pa bistveno. Upoštevati kaže le, da je že leta 1983 izšla razprava O ljudstvu in ljudski kulturi, ki sem jo objavil v Etnoloških razgledih in dilemah - 1, publikaciji, ki jo je izdala in založila Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani oziroma njen Oddelek za etnologijo.⁵ Na tej ustanovi pa dela tudi moj kritik. Navedeno delo uporabljajo študentje etnologije med drugim za pripravo na diplomske izpite, pri katerih sodeluje tudi Božidar Jezernik kot izpraševalec. Kako je bilo mogoče potemtakem Jezerniku spregledati omenjeni tekst, je povsem nerazumljivo.

V spisu O ljudstvu in ljudski kulturi, ki obsega skupaj z opombami 32 strani, so predmet mojega razpravljanja omenjena Baševa stališča. Baševe argumente za zavrnitev »ljudstva« in »ljudske« kulture kot predmeta etnološke vede sem kritično pretresel in izrazil prepričanje, da si »meščanski etnološki misleci ljudske kulture z vsemi njenimi prilastki niso izmislili. Na ljudsko kulturo so sicer gledali na svoj način; videli so jo izkrivljeno, popačeno ali kakor že hočemo, toda ljudska kultura za nikogar ni fata morgana. Ne da se je odpisati ali izbrisati, treba jo je le preučevati na drugačen, sodoben, nemeščanski način.«⁶ Ugotavljal sem, da obstaja za obdobje fevdalizma jasna zveza med »ljudstvom« in kmečkim prebivalstvom, v bistvu in v večini podložniki. »Ljudstvo in plemstvo sta bila pač dva svetova in tako seveda tudi ljudska in plemiška kultura. Ljudska kultura torej nikakor ni izmišljotina in tega se moramo zavedati«, je rečeno v razpravi.⁷

Ljudsko kulturo sem v omenjenem prispevku označil za relativno samostojno kulturno strukturo podložniškega razreda obdobja fevdalizma. Menil sem, da so bile družbene pregrade med razredi oziroma družbenimi skupinami v fevdalni dobi tako močne, da so se v njihovih okvirih neogibno razvile relativno samostojne kulturne strukture. Kultura podložniškega kmetstva je bila torej poleg plemiške kulture in kulture tedanjega meščanstva ena od takih kulturnih struktur. Seveda pa je treba upoštevati, da so bile omenjene kulturne ravni le relativno samostojne, saj so bile vse, tudi z njihovimi prehodnimi oblikami, pogojene s skupno fevdalno družbeno strukturo.

Z razkrojem fevdalne družbe in uveljavitvijo kapitalističnega obdobja je bilo ljudske kulture kot posebne kulturne strukture načeloma konec. Kar je od nje ostalo do današnjih dni, so posamični deli in delčki, ne pa celovita kulturna zgradba. Kulturna struktura, ki se je izoblikovala v okvirih meščanskega družbenega reda, je seveda drugačna. Zato sem menil, da bi bilo prav, če bi »problematiko obeh obdobjih primerno ločili med seboj tudi v terminološkem pogledu. Zdi se, da bi dosledna raba pojma ljudska kultura za pojave, ki izvirajo v fevdalni družbenozgodovinski strukturi

3 Angelos Baš, O predmetu etnologije, Časopis za zgodovino in narodopisje, n. v. 4 (XXXIX) (1968), 273-277; isti, O »ljudstvu« in »ljudskem« v slovenski etnologiji, Pogledi na etnologijo, Ljubljana 1978, 67-115.

4 Slavko Kremenšek, Baševemu »eseju« ob rob, Glasnik SED 1979, 3, 61-62.

5 Slavko Kremenšek, Etnološki razgledi in dileme - 1, Ljubljana 1983, 99-130.

6 Slavko Kremenšek, Etnološki razgledi in dileme - 1, 103.

7 Slavko Kremenšek, Etnološki razgledi in dileme - 1, 101.

ri, in pojma množična kultura za bolj ali manj podobne pojave obdobja meščanske družbe odpravila marsikateri nesporazum.«⁸

Ne poznam odmevov na omenjeno stališče, ki je sorodno mnenju nekaterih naših preučevalcev ljudskih likovnih pojavov. O njihovih in o drugačnih stališčih je govor v razpravi. Sicer pa so navedeni pogledi le ena od več zamisli, ki so dandanes glede ljudske kulture v slovenski etnologiji v veljavi. V članku *Ljudska kultura, ki čaka na objavo v Enciklopediji Slovenije*, sem razlike, ki se pojavljajo, opredelil takole: »Do konca petdesetih let 20. stoletja je bila ljudska kultura poleg pojma ljudsko življenje temeljni predmet slovenske etnologije; poslej se postopno uveljavlja še pojem način življenja. Ljudsko kulturo so do omenjenega obdobja povezovali v glavnem s kmeti, ki so še ohranjali tradicionalne in za vaško občestvo značilne kulturne sestavine. Druge značilnosti tako pojmovane ljudske kulture so bile: povezanost z naravo, predpismenost, prazgodovinski značaj, tipično mišljenje, ustaljenost miselnih oblik. Pozneje t.i. ljudskost ne pomeni več socialne plasti, pač pa obliko, način, vrsto mišljenja, čustvovanja in ravnanja, ki temelji na t.i. ljudski plasti v človeku. Ta je značilna za podeželsko in tudi mestno prebivalstvo, za preteklost in sedanost. Pojavilo se je tudi mnenje, oprto na zgodovinsko analizo rabe pojma ljudstvo in njegovih izvedenk, da pojem ljudska kultura ni primeren za znanstvene namene. Predmet etnologije naj bi bila zgodovina načina življenja. Kljub tem pomislekom je bila ljudska kultura opredeljena še kot razmeroma samostojna kulturna sestava podložniškega razreda v obdobju fevdalizma.«

Treba je reči, da Baševo stališče glede ljudske kulture ni doživelo doslej na Slovenskem večje javne podpore, pa tudi moje naziranje ne. Božidar Jezernik je eden prvih in obenem malce zakasnelih javnih zagovornikov Baševih pogledov. Zakasnelih zato, ker pojma ljudska kultura pač iz objektivnih razlogov nismo opustili in še nič ne kaže, da ga bomo. Naj v ilustracijo navedem dva značilna primera.

Leta 1980, torej že po Baševi zavrnitvi pojma ljudska kultura, je izšlo Slovensko ljudsko izročilo. Uredil ga je Angelos Baš. Treba je izrecno poudariti, da je knjigi izbrala naslov, če se prav spominjam, iz knjigotrških razlogov založba, ne urednik. Urednikov Pregled etnologije Slovencev je ostal v podnaslovu. Vendar si za bralce zunaj stroke tudi Baš ni mogel umisliti kaj drugega, kar bi bilo za založbo bolj sprejemljivo. Ali: pri vprašalnicah za etnološko topografijo smo se (brez Baševega vpliva) izogibali prilastku ljudski. Tako so posamezni problemski sklopi, npr. prehrana, glasba, zdravilstvo, naslovljeni brez prilastka. Pri oblikovanju geslovnika za Enciklopedijo Slovenije pa nam to ni več uspelo. Vprašalnice so pač v celoti namenjene etnološkim vprašanjem in rabi etnologov. Pri Enciklopediji Slovenije pa smo bili prisiljeni (vključno z Angelosom Bašem kot sourednikom) na neki način naše strokovne ambicije natančneje opredeliti. In spet smo se zatekli k prilastku ljudski. Poleg gesla ljudska kultura bo tako ustrezni zvezek enciklopedije vseboval še gesla ljudska glasba, ljudska pesem, ljudsko verovanje, ljudski ples itn. Drugače se nismo mogli in ne znali izraziti. Vendar prav nič ne kaže, da bi nam lahko bilo Jezernikovo kritično razmišljanje o predmetu etnologije, če bi nam bilo pred leti na voljo, v omenjenem pogledu kakor koli v pomoč.

2. Slovenska (univerzitetna) etnologija se je morala tako rekoč desetletja braniti tutorstva slovenske (univerzitetne) historiografije. Med teoretične izraze tovrstnega razmerja kaže šteti Grafenauerjevo stališče o posebni »etnografski tehniki«, ki naj bi bila predvsem v »analizi terenskih pojavov«.⁹ S tem je bila etnologija omejena na nekakšno viroslovno disciplino, na dobaviteljico terenskih podatkov. Takim pogle-

8 Slavko Kremenšek, *Etnološki razgledi in dileme* - 1, 127.

9 Bogo Grafenauer, *Struktura in tehnika zgodovinske vede*, Ljubljana 1960, 319.

dom sem pred leti odločno ugovarjal in se pri tem oprl še zlasti na stališča - Boga Grafenauerja.¹⁰ Menil sem, da posebna metoda ali tehnika dela ni in ne more biti določilo etnološke vede. Svojega mnenja v tem pogledu do danes nisem spremenil. To kljub morebitnemu drugačnemu stališču nekaterih etnologov, tako Naška Križnarja, na katerega se Jezernik sklicuje, a navedka zaradi napačnega navajanja ni mogoče preveriti. Zato enako odločno ugovarjam tudi Božidarju Jezerniku, ki pritrjuje omejenemu Grafenauerjevemu stališču in temu podobnim naziranjem, pa čeprav bi jih ne kazalo, po Jezerniku, »jemati preveč dogmatsko«.

Med faktografsko nezanesljive dele Jezernikovega izvajanja je treba prišteti trditev, da »na Slovenskem pred l. 1945 nismo imeli institucionalizirane sociologije«, se je pa »le-ta po tem letu silovito razmahnila«. To naj bi se zgodilo »tudi na račun etnologije, ki se je ob tem umikala vse bolj na obrobje družbenega zanimanja«.¹¹ Med temeljnimi razlogi za izrivanje etnologije naj bi bilo njeno omejevanje na preučevanje »kmečkega ljudstva«.

Predvsem: slovenska sociologija se je v institucionalnem pogledu postavljala na lastne noge šele od leta 1959 naprej.¹² Po Jezernikovem mnenju je pomenil »pomemben napredek« v spreminjanju predmeta etnološkega zanimanja spis Vilka Novaka O bistvu etnografije in njeni metodi, ki je bil objavljen že leta 1956. Torej že nekaj let prej, preden se je slovenska sociologija osamosvojila oziroma so se začeli šolati sociologi. Ko je prva generacija redno šolanih slovenskih sociologov še sedela v šolskih klopeh, smo imeli etnologi določene raziskave urbane problematike že za seboj.¹³ Ker sem bil sam nekaj časa aspirant na novo ustanovljenem Inštitutu za sociologijo in predavatelj etnologije z osnovami antropologije na Oddelku za sociologijo, si dovljajem na podlagi lastnih izkušenj trditi, da je Jezernikovo ugotavljanje o razvoju sociologije »na račun etnologije« vsaj močno pretirano. Morda bi bilo mogoče ugotoviti prav nasprotno: pojav sociologije je na neki način etnologe osvobajal tutorstva zgodovinarjev in predstavnikov nekaterih drugih historiografskih disciplin. Osamosvajanje sociologije je pomenilo tudi prevetritev in hitrejši razvoj etnologije; pač od šestdesetih let, od časa, ko je bila sociologija osamosvojena, naprej. V zapisniku dveh sej fakultetnega sveta Filozofske fakultete v letu 1959 piše: »O katedri za etnologijo poroča dekan, da je spričo ustanavljajoče se katedre za sociologijo potrebna samostojna katedra za etnologijo, da pa bo treba čimprej rešiti personalno vprašanje.«¹⁴ Res pa je, da se ob nekaterih zadnjih stikih in povezavah Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo z Oddelkom za sociologijo na Filozofski fakulteti odpira vprašanje, v kolikšni meri bo to koristilo razvoju etnologije. Vendar je to že druga zgodba, na katero Jezernik očitno ni mislil, saj je tesno povezana prav z njim. Upajmo, da se bo pred aspiracijami današnjih sociologov na škodo etnologije, ki so v tem ali onem očitne, ustrezno branil.

3. Božidar Jezernik pravi, da so razlike v predmetu različnih družbenih ved bolj pogojene z njihovim institucionalnim položajem kot z naravo predmeta raziskovanja samega. »Zato predmet, metoda in cilji raziskovanja niso vedno nujno različni, različni so le vidiki obravnave. Tako tudi etnologija obravnava le določen vidik, ki ga označujemo kot način življenja.«¹⁵

10 Prim.: S. Kremenšek, *Etnološki razgledi in dileme*, 1, 13-15.

11 B. Jezernik, *O predmetu etnologije ...*, 164.

12 Prim.: Zbornik ob tridesetletnici študija sociologije na Filozofski fakulteti, Ljubljana 1991, 5.

13 Prim.: Vekoslav Kremenšek, *Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem*, Disertacija, Ljubljana 1964 (tipkopis).

14 Zapisnik 2. redne seje fakultetnega sveta FF 8.12 in 21.12. 1959; Arhiv Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

15 B. Jezernik, *O predmetu etnologije ...*, 167.

Doslej sem v zvezi s pojmom način življenja in nekaterimi možnimi soznačnicami podal pregled geneze te kategorije, povezane z etnološko rabo na Slovenskem.¹⁶ Zanimalo me je, v kolikšni meri in na kakšen način se pojem način življenja pojavlja v drugih južnoslovanskih etnologijah.¹⁷ Skušal sem si ustvariti podobo razumevanja načina življenja v t.i. družbeni praksi.¹⁸ Razgledoval sem se po pojmovanju načina življenja v etnoloških vedah na tujem.¹⁹ Kljub temu Jezernikove opredelitve, po kateri je način življenja le določen vidik, ne razumem. Vem le, da se za kategorijo način življenja zanimajo tudi druge vede, med njimi zgodovinarstvo, sociologija, kulturologija itn., ki se načina življenja kot predmeta raziskave lotevajo vsaka iz svojega vidika. Seveda se ob Jezernikovem opredeljevanju odpira vprašanje, ali je potemtakem tudi za navedene in še druge vede način življenja le določen vidik in ne predmet raziskovanja. In kakšne so v tem pogledu razlike?

Zaenkrat nam na navedena temeljna vprašanja Božidar Jezernik ni odgovoril. Ker pa so bili v pričujočem zapisu omenjeni tako rekoč vsi problemi, ki jih je Jezernik v svojem prispevku sprožil, je mogoče zaključiti, da nam je ponudil malo. Vsekakor premalo, da bi imel moralno pravico, očitati kateremu koli dosedanjemu razpravljalcu o omenjenih vprašanjih jalovost njegovega početja.

16 S. Kremenšek, *Etnološki razgledi in dileme*, 2, Ljubljana 1985, 102-167.

17 S. Kremenšek, *Etnološki razgledi in dileme*, 3, Ljubljana 1987, 5-46.

18 S. Kremenšek, *Etnološki razgledi in dileme*, 3, 47-146.

19 S. Kremenšek, *Etnološki razgledi in dileme*, 4, Ljubljana 1990, 119 str.

Pripovedi z Banjščic

Zakaj kukavica nima gnezda?

Bilo je v tistih časih, ko sta po svetu hodila še Kristus in sv. Peter. Židje so ju pogosto preganjali in lovili. Begunca sta se skrivala in begala iz kraja v kraj, toda kljub temu so ju vedno odkrili.

Ko sta nekoč zopet bežala pred Židi, sta prišla do velikega in pokošenega travnika. Kako priti čezenj, ne da bi ju opazili zasledovalci? Na travniku so bile kopice sena. V stiski sta se skrila v eno od kopic. Židje, ki so ju lovili, so šli že mimo kopic na travniku. Sv. Peter in Kristus sta bila že prepričana, da sta se enkrat le srečno umaknila.

Tedaj pa se je iz bližnjega drevesa oglasila izdajalska kukavica. Začela je klicati in pojasnjevati Židom, kje sta begunca. »V kupu, v kupu«, je venomer ponavljala. Zasledovalci so se obrnili in šli proti kupom. Preiskali so jih in seveda v njih našli begunca in ju odpeljali.

Ko so ju peljali s travnika, se je obrnil Kristus proti drevesu, na katerem je bila kukavica, in ji zagrozil: »Zaradi svojega izdajstva ne boš imela svojega gnezda.« Od takrat kukavica nima svojega gnezda in odlaga svoja jajčeca tujim pticam.

Povedal Stanko Pisk, Lokovec (januar 1990),
zapisal Rado Jelinčič.

Kako je nastal studenec v Svetem (Bate).

Takrat, ko so zidali cerkev na hribu sv. Lovrenca, so imeli težave z vodo. Malo je je bilo, nositi pa so jo morali od daleč. Za cerkev pa so jo veliko potrebovali. Hrib pa je visok in strm, pot pa slaba.

Pa je bilo nekemu, sicer pobožnemu zidarju to le preveč. Na misel mu je prišlo nekaj posebnega. V roke je vzel zidarsko kladivo, ga močno zavihtel in vrgel proti dolini; ob tem pa je rekel: »Kamor bo priletelo in udarilo ob zemljo to kladivo, tam naj bo studenec.« In glej, na tistem mestu, kamor je udarilo kladivo, je začela teči voda. Studenec je tam še danes.

Povedal Poldo Plesničar-Stevo (januar 1990),
zapisal Rado Jelinčič.

Damjan J. Ovsec, *Slovanska mitologija in verovanje*. Ljubljana, Sopotja, 1991, 538 strani.

Lično opremljena knjiga (Jure Jančič) v trdi vezavi, s 506 stranmi besedila, s približno 800(!) opombami, z bibliografskim seznamom (skoraj 360 enot) ter *Abecednim kazalom bogov in demonov* (527-538) mora že na prvi pogled imponirati. Pred nami je knjiga, ki smo si jo dolgo želeli. To je prva knjiga te vrste v slovenščini, še več, njen avtor je Slovenec. Torej gre za domačo knjigo o zelo mikavni temi, ki za razliko od npr. grške, rimske ali germanske mitologije ni bila še nikoli zadovoljivo pojasnjena.

Knjiga je na videz skrbno zasnovana. Opazen je avtorjev namen, podati bralcu zaokroženo celoto. V *Uvodu* sprva pove *Nekaj splošnega o mitologiji in religiji*, potem o samih *Slovanih*, in še kratko o *Slovanski mitologiji in religiji* na splošno, torej o tem, kar bo vsebina osrednjega dela knjige. Sledita poglavji *Viri za slovansko mitologijo* in *Literatura o slovanski religiji in mitologiji*, na skupaj 57 straneh. Čeprav kriterij za ločevanje med »drugotnimi viri« (Herberstein, Orbini, Tatiščev) in »literaturo« ni popolnoma jasen, gre za zelo izčrpen pregled slovstva o obravnavani temi, eden najpopolnejših, ki je do zdaj objavljen.

Osrednji del knjige obravnava teme, kot so vrhovni bog, ostali slovanski bogovi, hrami, kult in svečeniki, torej pojave razvite slovanske religije pred pokristjanjenjem, ter čarovnike, magijo, verske predstave in običaje povezane s pokojniki, z naravnimi pojavi (nebeškimi telesi, vodo, ognjem, zemljo, rastlinjem) in s kmečkim delom. To drugo polovico lahko opredelimo kot krščanstvu vzporedno in komplementarno kmečko religijo ali subreligijo. Žal razdelitev v ti dve kategoriji pojavov ni dovolj jasno nakazana.

Da bi lahko ocenili *Ovsecovo* knjigo, se moramo najprej vprašati o osnovnih izhodiščih, ki so predpogoj za kakršnokoli razpravljanje o ponujeni temi.

Prvo vprašanje je, kaj je slovanska mitologija, ali točneje, ali so stari Slovani imeli svojo mitologijo. Morda bo to koga presenetilo, toda odgovor je nujno negativen. Mitologija je bila pri starih Grkih, ki so jo oblikovali, disciplina gramatike, ki uvaja v branje pomembnih piscev. Za branje piscev helenske književnosti je treba poznati mite, na katere avtorji aludirajo prav tako, kot je treba poznati aorist, imperfekt, perfekt in pluskvamperfekt, različne participe in infinitive za samo jezikovno razmerje. V širšem pomenu je danes mitologija veda, ki preučuje in poskuša interpretirati mite. Praslovani take vede gotovo niso imeli, torej niso imeli lastne mitologije. V vsakdanjem pogovoru beseda »mitologija« sicer lahko označuje tudi predmet, ki ga mitologija obravnava, torej zbirko mitov nekega ljudstva oziroma poseben žanr ustnega slovstva, ki pripoveduje o junaških dejanjih bogov. V tem smislu pomeni, recimo, izraz »grška mitologija« zbirko mitov starih Grkov. Ne da bi hotel zanikati sam obstoj mitov pri starih Slovanih, moram trditi, da tudi v tem, najširšem pomenu besede slovanske mitologije nimamo! Gre enostavno za

to, da ni ohranjen niti en sam pristen praslovanski mit. Tudi Ovsec nam ne more postreči s slovanskimi miti, zato prvi del naslova pričujoče knjige ne ustreza njeni vsebini.

Ohranjeno je sicer nekaj poročil o slovanskih poganskih bogovih, o njihovih lastnostih in celo čaščenju, toda skoraj vsi opisi se nanašajo na čas vsaj pol tisočletja po razpadu domnevne praslovske skupnosti. Bogovi Kijeva in Novgoroda, takšni kot jih opisujejo ruske kronike, ali Wolina, Szczecznyna, Rujane v opisih nemških in danskih misijonarjev oziroma zgodovinpiscev, pač niso več praslovanski bogovi.

Drugi vir, ki ga mitologi kljub Jagićevemu opozorilu s pridom uporabljajo (in Ovsec pri tem ni izjema), je sodobna folklor slovanskih narodov. To je vsekakor upravičeno, saj so ljudske šege v enem delu bolj ali manj razkrojeni starodavni obredi praslovske religije; ljudske pesmi nam ohranjajo marsikaj zanimiv in vreden drobcev, ki lahko razjasni doslej nerazumljive pojave. Osnovna naloga pri rekonstrukciji praslovskega verstva je, povezati med seboj stara poročila o poganski religiji (zahodnih in vzhodnih) Slovanov in recentno etnografsko oziroma folklorno gradivo današnjih slovanskih narodov. Toda tu se pojavlja nekaj velikih ovir, ki se jih je Jagić dobro zavedal in ki so vse do nedavnega raziskovalcem onemogočale uspešno delo.

Največja ovira je gotovo dejstvo, da ti dve omenjeni skupini podatkov pripadata dvema različnima kategorijama: srednjeveški viri opisujejo organizirano verstvo s hrami in svečeniki, novejši pa zasmehovano in prepovedano vero preprostih vaščanov, vero, ki je že zdavnaj izgubila oporo v konzistentnem nauku, ki sicer ni propadel hkrati s poganstvom, je pa bil ob pokristjanjenju razbit v drobne, med seboj slabo povezane koščke.

Druga ovira je dejstvo, da nam razpoložljivi viri ne nudijo dokumentirane kontinuitete. Čeprav je jasno, da mora marsikaj v današnjem ljudskem izročilu imeti zelo globoke korenine in bi bil zato nesmisel zanikati možnost povezovanja današnjih pojavov z verstvom Praslovanov, nam manjkajo kriteriji za dokaz zveze med dvema sicer podobnima fenomenoma.

Tretja ovira je velik časovni presledek med obema kategorijama. Vmes se je marsikaj dogajalo, kar je nujno vplivalo na posamezne pojave, jih preoblikovalo in jim dalo nove funkcije. Gre ne samo za notranji razvoj (evolucijo), ki je lahko šel pri vsakem izmed slovanskih narodov svojo pot, ampak za spodbude od zunaj, bodisi od evropske krščanske civilizacije, bodisi od sosednjih narodov (pri Slovencih od Nemcev, Furlanov, Italijanov, pa tudi Madžarov) ali starejšega kulturnega substrata.

V znanosti se ne smemo izogibati oviram, ampak jih moramo premagati. Romantični mitologi so našteje ovire enostavno prezrli, zato so se nujno zapletli vanje. Evolucionisti so se jim elegantno uklonili s tem, da so izdelali (zamišljene) razvojne črte (Tylor!) in v svojih kabinetih skonstruirali univerzalne razvojne stopnje (npr. animizem, totemizem); zdelo se je, da zadostuje postaviti vsak pojav v njegov razvojni predalček, s čimer bo zadeva rešena in zgodovina verstva nekega ljudstva rekonstruirana. Šele kulturnozgodovinsko usmerjena etnologija (Ratzel, Graebner) je postavila uporabne kriterije za vrednotenje odnosov med podobnimi pojavi in odkrivanje genetskih vezi med njimi, toda premalo je upoštevala dejstvo, da posamezni pojavi niso statični, ampak se nenehno prilagajajo kulturnemu kontekstu. Vodilna osebnost kulturnozgodovinske etnologije, P. Wilhelm Schmidt, je celo zagrešil napako in je, kot prej evolucionisti (ki jih je zaradi tega grajal), svojo zamišljeno shemo razvoja verstev vsega človeštva (ki je izrasla iz njegove ideološke usmeritve) postavil kot ogrodje, na katero je potem obešal posamezne elemente (to mu je že leta 1911 očital Graebner!) kot kmet snope na kozolec. S tem se je kulturnozgodovinska šola dokončno diskreditirala. Kljub začetnemu entuziazmu in številnim neoporečnim dosežkom ji ni uspelo rešiti uganke indoevropske primerjalne mitologije, kaj šele slovanske.

Osnovni problem ostaja isti: kako med seboj povezati skope podatke o pristnem poganstvu in izredno bogato folklorno izročilo. Ključ do te uganke so našli šele filologi, ki so najprej analizirali strukturo izročila; potem pa so paralele, ki so se pokazale na ravni strukture, dodatno lingvistično analizirali. Tako je etimološka sorodnost *ključnih besed* (ne le imen bogov) in celo rekonstruiranih fraz dala dolgo iskano oporo pri vzpostavljanju vezi med prej omenjenima kategorijama podatkov. Na indoevropski ravni je to poskusil npr. G. Dumézil, znan tudi slovenskemu občinstvu (*Tridelna ideologija Indoevropejcev*, Ljubljana 1987), na slovanski pa sta prebila led V.N. Ivanov in V.N. Toporov (*Slavjanske jazikovne modelirujuščie semiotičeskie sistemi*, Moskva 1965, *Issledovanija v oblasti slavjanskih drevnostej*, Moskva 1974 in dr.). Od južnoslovanskih raziskovalcev se jima je pridružil dunajski slavist Radoslav Katičić s svojimi študijami o fragmentih mitskega teksta o dvoboju med Gromovnikom in Kačo pri južnih Slovanih in o pomladanskem prihodu (zelenega) Jurija/Jaryla v naš svet (v *Wiener slavistisches Jahrbuch*

33/1987 in zagrebški *Studia ethnologica* 1/1989). Šele zdaj lahko začnemo misliti o »slovanski mitologiji«, pri čemer je treba opozoriti, da so doslej rekonstruirani samo fragmenti praslovanske sakralne poezije, zgolj odlomki mitskih tekstov, pravih slovanskih mitov še vedno nimamo.

In kje se nahaja ob vsem tem knjiga o slovanski mitologiji in verovanju? Najlaže jo bomo ocenili, če si ogledamo njegova metodološka izhodišča. Že sam Ovsec je jasno nakazal svojo odvisnost od Špira Kulišiča (*Stara slovenska religija u svetlu novijih istraživanja posebno balkanoloških*, ANU BiH Sarajevo 1979): »To delo je prav gotovo najboljša študija o splošni slovanski mitologiji (z dodatkom o južnih Slovanih), kar jih je izšlo na naših tleh in mi je bilo pri pisanju pričujočega dela marsikje močno v oporo« (63). Ovsec je celo v veliki meri prevzel Kulišičeva poglavja z naslovi vred, le da jih je drugače razvrstil. Kar je v obravnavani knjigi najboljše, je dejansko delno obdelani prevod Kulišičevega poglavja *Novija djela o slovenskoj religiji (1946-1977)* (1979: 11-36); v odlomku o starih ruskih kronikah (tega pri Kulišiču ni) pa se, priznam, nisem mogel znajti. Zdaj šele razumemo, odkod razlika med prej omenjenima poglavjema o virih in literaturi: drugo je Kulišičevo, prvo pa ne.

Prej omenjena »opora« gre pogosto tako daleč, da bralec marsikje ne vidi, ali gre pri neki sodbi za Ovsecovo lastno ali Kulišičevo mnenje, ali morda celo oba ponavljata besede tretjega avtorja. Ovsec se je tega zavedal in označil kot kvaliteto: »zaradi poljudnosti knjige, citatov drugih avtorjev, razen izjemoma, zavestno nisem dajal v navednice« (8). To početje je lahko nevarno, saj se pri nekritičnem prevzemanju tujih misli lahko zgodi, da se prevzame tudi kakšna netočnost. Kulišič npr. na str. 13 zameri Unbegaunu, da pri Slovanih ni videl elementov dualizma, »jer je u slovenskoj religiji bilo i elemenata dualizma (donji i gornji svijet)«. Ovsec je to na str. 65 predelal v »kajti Slovani so v svoji religiji poznali elemente dualizma (gornji in spodnji, svetli in temni svet)«. To pa žal ne drži. Seveda so Slovani poznali razliko med spodaj in zgoraj, med temno in svetlo, in to tudi v religioznem smislu, toda to še zdaleč ne govori za dualizem iranskega tipa, na katerega je mislil Unbegaun. Gre za navadne binarne opozicije, kakršnih sta npr. Ivanov ali Toporov naštel celotno vrsto (sčas' e-nesčas' e, žizn'-smert', čet-nečet, pravjy-levjy, verh-niz, nebo-zemlja, zemlja-preispodnjaja, jug-sever, vostok-zapad, more-suša, den'-noč', vesna-zima, solnce-luna, svetlyj-temnyj, belyj-černyj, krasnyj-černyj, ogon'-vlaga, suhoj-mokryj, zemlja-voda, svoj-čuzoj, blizkij-dalekij, dom-les, mužskoj-ženskiy, staršij-mladšij, glavnyj-neglavnyj, predki-potomki, sakral'nyj-mirskoj). To so samo naslovi posameznih odlomkov v njuni knjigi iz 1965, ki jo je, nota bene, Ovsec omenil v svoji bibliografiji in ne za dualizem v etičnem, moralnem smislu.

Kulišičeva knjiga je zares najboljša (prej bi rekel »najpopolnejša«) študija, ki je izšla na »naših tleh«, toda kot deklarirani marksistični avtor vse preveč sledi klasičnim evolucionizma in implicite izhaja iz domneve, da so posamezne kulturne prvine lastnosti posameznih univerzalnih razvojnih stadijev. Lahko torej sklepa, da - konkretno - arhaične oblike verovanja pri balkanskih Slovanih pričajo o stari, praslovanski religiji. To je tudi prvo od dveh temeljnih Ovsecovih izhodišč (o drugem na koncu ocene). Že iz nekaj na slepo izbranih primerov bo razvidno, da uporablja že povsem zastarele pojme kot so »animizem«, »totemizem«, »matriarhat« (v pomenu »univerzalni razvojni stadij«): »Omenil sem že, da so se velikega letnega slavlja po prepričanju naših prednikov, od animistične dobe dalje ...« (264) ali: »Kljub temu pa dejansko ne moremo določiti obdobja, v katerem so »brezoblične« naravne sile, v katere so Slovani nekdaj verovali, preoblikovali v predstavo o mladih dekletih - vilah« (26), ali: »Slovani so v svoji religiji poznali ... sledove prvotnega totemizma« (65), ali pa: »Pri Slovanih se je, kot vemo, zelo dolgo obdržala patriarhalna rodovna ureditev (čeprav je še prej vladal matriarhat)«. To naj zaenkrat zadostuje.

Toda v nasprotju z navedenimi trditvami je npr. misel (enako aprioristična in neutemeljena), da »miti izhajajo iz enega izvora« (13). To lahko pomeni samo to, da si Ovsec sam zase ni izdelal neke sklenjene teorije, ampak je enostavno prevzemal drobce drugih avtorjev ne glede na to, ali se ujemajo v večjo celoto ali ne. O tem priča njegova trditev: »O slovanski mitologiji je težko »izumiti« kaj novega.« (8) In vendar mu je moral biti pri roki »izum« Ivanova in Toporova, saj sam ocenjuje njuno knjigo iz 1974 (Issljedovanija ...) kot »zanimivo knjigo«. Toda v bibliografiji ta naslov manjka: ali to pomeni, da Ovsec knjige sploh ni prebral, oceno pa pobral bogve kje? Ravno to delo pa je tisto, ki je premaknilo védenje o slovanski mitologiji kot vedi o verstvu Praslovanov z mrtve točke. Prvič namreč na zadovoljiv način rekonstruirala vsaj drobce praslovanskih mitskih besedil! Ignoriranje dosežkov omenjenih avtorjev je Ovsecu preprečilo, da bi vzpostavil razmerje med prej omenjenima kompleksoma. Njegovo delo ni prineslo novega gradiva in tudi na metodološki ravni je zastarelo. Samohvala na str. 8: »Novost v mojem pristopu

je, da skušam preseči stara, globoko zakoreninjena in netočna pojmovanja o solarnem značaju slovanske mitologije in verovanja ter utemeljiti lunarnega,« ni upravičena. Saj po eni strani že dolgo noben resen preučevalec slovanskega verstva ne vztraja na solarnem značaju slovanske mitologije (o novinarjih in publicistiki tukaj ne želim govoriti), po drugi pa obstoja nevarnost da lunarni značaj (ki ni Ovsecovo odkritje) postane nova »dogma«.

Zdaj pač ne vemo več, ali je treba številne nepreciznosti in napake, ki jih pazljivi bralec lahko zasledi v knjigi, prisoditi avtorju na njegov rovaš, ali jih je on pri svojih kompilacijskih posegih prevzel od drugih.

Toda na vsak način je Ovsec sokriv, vsaj zaradi nekritičnega prevzemanja. Ni zaman Ernst Bernheim še leta 1889 opozarjal, da kritika virov ni nikjer tako potrebna kot ravno v etnologiji! Oglejmo si nekaj zgovornih primerov.

Na str. 53 je naslednja trditev (gotovo jo je zagrešil sam Ovsec): »Herbersteinova verzija kijeviskih bogov se naslanja na dela Strykowski, Orbinija in Perssona.« Toda Herbersteinovi *Komentarji moskovskih reči* so prvič objavljeni že 1549, Strykowski pa šele 1582, Orbini 1601 in Persson celo 1615. Devet strani prej pa je Ovsec še vedel, da je »Strykowski ... uporabil opis Žige Herbersteina!« (mimogrede: kakšno »pionirsko« delo je objavil fantast Orbini?)

Na str. 180 Ovsec piše *Prillwitzerjevi* ponareddki; nepazljiv bralec, ki je prezrl na str. 143 podpis pod sliko, »dva nepristna idola iz Prillwitza« si bo moral nujno predstavljati nekega gospoda Prillwitza, ki da je ponarejal slovanske idole.

Nepreciznih izrazov je preveč. Na str. 9 stoji: »Vsi indoevropski narodi so poznali arijskega Boga-Stvarnika.« Od kod, recimo, Keltom ali Italikom poznavanje arijskega boga? Tu je Ovsec najbrž izenačil Indoevropejce z Azijci, čeprav skladnja samega stavka temu nasprotuje.

Zelo rad bi vedel, od kod Ovcu izredno zanimiv podatek, zapisan na str. 161: »V slovenskem Prekmurju se je ohranilo staroslovensko verovanje, da pošilja hudo uro bog Perun.« Ali zares Prekmurci, ki se imajo za dobre kristjane, še zmerom verujejo v boga Peruna?

Enaka nepazljivost je kriva za trditev, napisano kar dvakrat (139, 186) o kipu, ki so ga našli v reki Zbruč na Volynju: »Najbrž prikazuje Svetovida.« To nikjer ni izpričano, in tudi »najbrž« ne bo držalo; kvečjemu bo šlo za praslovansko (?) božanstvo s podobnimi lastnostmi, kot so jih Rujanci pripisovali Svantevitu. Ne vem, kako naj si razlagam stavek na str. 226: »Kurgane naj bi Slovani prevzeli proti koncu svojega poganstva, tu gre, kot pravi Gasparini, za skitski vpliv.« Saj bi vsak, ki se je v srednji šoli učil malo zgodovine, moral vedeti, da proti koncu slovanskega poganstva ni niti duha niti sluha o Skitih!

Upajmo, da knjiga ne bo zašla med Makedonce. Ne vem, kako bi se počutili, ko bi na str. 291 prebrali, da avtor izenačuje Makedonijo z južno Srbijo: »južna Srbija oziroma Makedonija ...« Pa tudi hrvaška kajkavščina nima, razen nekaj vojaških izrazov in kreplkih kletvic, prevzetih po »zedinjenju« 1918, nič skupnega s srbsčino.

Ne vem, kako se nekdo upa napisati na str. 310 naslednje: »Čeprav ni razvidno iz starih virov, je bilo pri starih Slovanih zelo razširjeno in močno čaščenje lipe.« Saj tega v virih ni.

Na str. 490 je nekritično prevzeta Kulišičeva trditev, da finska ljudstva zadnji snop *označujejo kratkomo* *za besedo Jumala*, »bog«. V resnici ga označujejo z besedo juma, ki pa ni izpeljana iz *Jumala* ampak iz latvijskega *Jumis*, »bog (duh) urožaja«. Avtorju, ki se rad sklicuje na indijske paralele, naj tukaj navedem samo sanskrtsko *yama* »dvojčka«, in bajeslovni staroindijski par *Yama* in *Yami*, radovedne bralce pa bi opozoril na študijo Felixa J. Oinas Jumi - a fertility divinity (*Journal of the Folklore Institute*, Bloomington, 18/1981: 69-89) in mojo *Hoditi - goniti, drugi aspekt jednega praslavnega obreda za plodnost* (*Studia ethnologica* 2/1990: 49-76).

Naj se še kratko ozrem na dva pojava, ki jih Ovsec (s Kulišičem) pridno izkorišča. Gre za božični panj *badnjak* in za novoletnega gosta, *polažarja*. Ko je enkrat nekritično prevzel evolucionistično *verovanje*, ki je implicitno za Kulišiča, je samo po sebi umevno, da morajo arhaične kulturne prvine, ki jih lahko zasledimo pri južnih Slovanih (toda kje so kriteriji, ki lahko dokažejo, da gre res za arhaične oblike?), ustrezati podobnim ali enakim pri Praslovanih. Enako je sklepal tudi o badnjaku in polažarju. Na str. 269. je badnjak »prastara indoevropska obredna šega«, na str. 334 pa »skupna indoevropska ali celo svetovna last«. Ko bi si Ovsec postavil podatke o razširjenosti obeh običajev na zemljevid Evrazije, bi kaj kmalu moral priznati, da sta oba znana na tistem področju Evrope, kjer so tudi sicer dobro ohranjene prvine starejšega, neindoevropskega kulturnega substrata; ni ju pa pri zahodnih in vzhodnih Slovanih (polažar v Karpatih je, to je moral priznati tudi Kulišič, balkanskega izvora), ne pri Irancih (razen pri gorskih Tadžikih, kjer je spet prisoten starejši substrat) in Indijcih. V Vedah ni sledu ne o polažarju, ne o badnjaku. Zato pa zasledimo oba pojava pri neindoevropskih narodih Kavkaza,

in badnjak pri Kitajcih (sicer samo na strukturni ravni) in Itelmih na Kamčatki. O »prastari indoevropski obredni šegi« (in s tem avtomatsko tudi o praslovanski!), žal, ne more biti govora. Tudi jelenova maska, ki naj bi na str. 351 po Ovsecu (s Kulišičevo pomočjo) predstavljala živalskega polažarja, ne bo praslovanska (Ovsec navaja, po Kulišiču, paralele od Francije in Poljske preko jugovzhodne Evrope in Male Azije do Kavkaza, ni jih pa pri vzhodnih Slovanih!); močno tudi dvomim, da predstavlja polažarja. Kulišičev skriti evolucionizem je tukaj zapeljal Ovsa, ki je tisto, kar je pri prvemu samo implicitno nakazano, napisal eksplicitno in ponudil svojim bralcem. Kako prav je imel *starosta* Gavazzi, ko je, že 92-letnik, posvaril pred Kulišičevo knjigo, ker »der (nicht entsprechend unterrichtete) Leser den Eindruck gewinnen kann, es handele sich um gemeinslavische und dementsprechend altslavische Überlieferungen, was irreführend wäre, weil da vom gesamten mit badnjak verbundenem Brauchtum ausdrücklich gesagt wird, daß es sich um »sehr archaische« Überlieferungen handelt, ohne festzustellen daß von der Mehrheit derselben samt dem Weihnachtsblock selbst und dem Namen badnjak bei keinem der nordslavischen Völker keine einzige Spur bisher entdeckt werden konnte« (Milovan Gavazzi, *Beiträge zur balkanischen Wort- und Sachkunde. Zum Forschungsgegenstand südslav. badnjak*. Zeitschrift für Balkanologie XXIII-2/1987, 109-110).

Nikjer ne piše, da bi v Dubrovniku badnjak imenovali *caponem* (to je latinizirani akuzativ singulara romanske besede *ceppo*). Toda tako je (ker ne zna dobro latinsko?) napisal avtorjev vzornik Kulišič, in zakaj ne bi tudi sam. Badnjak mu je »demon, ki prinaša plodnost« (271, spet prevod Kulišičeve trditve). Zakaj ga pa potem pogrešamo v *Abecednem kazalu bogov in demonov?* Pustimo tukaj razpravo o različnih interpretacijah badnjaka in polažarja. Zainteresiranemu bralcu navajam svojo že omenjeno študijo iz 1990 (o položaju in beloruski pesmi, ki vabi boga v hišo, vzp. pri Ovsecu str. 104/5) in *Neki problemi pri određivanju kompleksa panja-badnjaka* (Izvešća Ogranka za SR Hrvatsku EDJ za 1972, 5-14).

Če kdo še vedno meni, da je moja sodba o knjigi preostra, naj si na str. 174 prebere »srbsko obredno pesem«, »zapisano« in objavljeno 1869, ki kot exemplum zasluži, da jo tukaj navedemo tako, kot stoji pri Ovsecu:

*Daje ga (Ivan daje venec, V. B.) bratu mlademu,
a Petru bratu Koledu.
Petar ga plete te plete,
daje ga daždnom Dažbogu ...
Petar ga plete te plete,
daje ga vojnu Perunu ...
daje ga tovnom Velesu ...
daje ga velju Jarilu ...
Daje ga svjetlu Svevidu ...
Daje ga silnu Triglavu,
Triglavu svetoj trojici.*

Ne vem, kdo je avtorja navdihnil, da je brez pomislekov vzel ta ponaredek kot sled o čaščenju Triglava pri južnih Slovanih. Kulišič ni bil tako nekritičen, zdi se mi, da je ta index deorum prezrl tudi Nodilo, sicer sam poln fantazije in zelo nekritičen. Pa nisem več radoveden. Zadostuje mi, kar je napisal sam Ovsec, namreč da je o nekaterih špekulacijah (Gržetičevih, V. B.) vseeno treba razmisliti sat!

Prej sem obljudil, da bom opozoril še na avtorjevo metodološko komponento, ki pa je bolj skrita kot omenjena marksistična oz. evolucionistična. In tukaj gre res za novost v naši znanosti. Še več, priznati mu moramo, da je le njemu doslej uspelo narediti sintezo teh dveh metod.

Presenetljive rezultate bomo zasledili npr. na str. 102/103, kjer bomo izvedeli, da glagol *svetiti* kaže na »... vibracijo, iz katere se je zgostil naš svet«. Ne verjamate? Saj je tudi po A. Einsteinu materija energija. Na teh straneh se boste naučili marsičesa o »troedinem očesu«, ki mu rečejo tudi »Krišnin« ali »Kristusov center«, ki je »zrcalna astralna podoba šeste čakre«. Ne veste, kaj je to čakra? Neverjetno! To je samo vaša hiba, kajti »danes že vsak bioenergetik govori o sedmih pletežih ali čakrah«. Po branju obravnavane knjige lahko pozabite vse tisto, česar ste se nekoč naučili pri verouku, kajti Jezus ni sin Božji, ne, to je »narobe, kajti Kristus je bil prejšnji Elizej! Lahko me preverite na str. 171, toda zanesljivo sem avtorja dobro razumel in korektno citiral.

Meni je to zadostovalo. Do nedavnega me je ZK z »znanstvenimi dokazi« prepričevala, da je moja vera v Kristusa napačna in neumna. Zdaj to poskuša, z masko znanstvenega delavca,

Damjan J. Ovsec. In tega tudi njemu ne dovolim. Znanstveno spoznanje je lahko komplemen tarno z verskim spoznanjem, toda ti dve vrsti spoznanj nista in ne moreta biti koherentni.

Ne da se mi več navajati mesta v pričujoči knjigi, s katerimi se ne morem strinjati. K sreči se me je usmilil sam Ovsec na 171. strani, da »naj v tej knjigi zaradi določenih razlogov ostajajo nekatere reči zgolj nakazane, kajti stvari so v resnici bolj razjasnjene, kot jih more in hoče pojasniti tako imenovana znanstvena empirija«. Ko sem namreč obljubil, da bom napisal recenzijo te knjige, sem menil, da bo to sorazmerno enostavno in lahko. Intuicija me je prevarala. In ravno intuicijo, »ki jo ima zahod za neznanstveno, ker naj bi delovala brez empirije«, Ovsec visoko čisla, saj »gre za šesti čut, ki prav tako daje izkustveno spoznanje, le da na višjem nivoju, ki je večini tako nedosegljiv, da ga ne priznajo« (75). Ta moj šesti čut je torej nezanesljiv, višji nivo spoznanja, na katerem se giblje Ovsec, je zame nedosegljiv, zato prosim bralca za odpuščanje, da sem mu ukradel čas in se ukvarjal z rečmi, ki jih (to je zdaj znanstveno verificirano) ne morem razumeti.

In kaj povedati za sklep? Ko bi šlo zgolj za slabo znanstveno delo, ki je v bistvu predelana tuja knjiga, bi lahko z ostro kritiko posvaril pred napačno metodo, nekritično prevzetimi trditvami in dvomljivimi podatki. Toda tukaj gre, kot lahko preberemo na ovitku, »za poskus morebiti spet obuditi čar skrivnostnih in privlačnih sil z druge strani pojavnega sveta«. Zato je odgovornost recenzenta tem večja, možnost vplivanja prek strani enega od Akademijinih glasil pa zelo problematična. Tistim pa, ki bi se želeli resneje ukvarjati s slovansko mitologijo in ne znajo drugih slovanskih jezikov, pa tale napotek: če že morate, vzemite raje takoj Kulišiča v roke. Prihranili si boste čas in živce.

Vitomir Belaj

Slavka Ložar, *Stare gostilne in gostilničarji v novomeški občini*, Novo mesto, Dolenjska založba, 1991, 268 strani.

Leta 1981 je Slavka Ložar, dolgoletna in zvesta sodelavka prof. Janka Jarca v Dolenjskem muzeju v Novem mestu, pripravila v tamkajšnji galeriji odmevno in dobro obiskano razstavo Novomeške gostilne in gostilničarji. Izšel je tudi katalog, ki pa je kmalu pošel. Od tega dogodka do izida knjige Stare gostilne in gostilničarji je sicer logična zveza, ki pa seveda sloni na obilici dela in truda. Novomeška občina, ki jo knjiga obravnava, sodi namreč med največje tovrstne politično - teritorialne enote na Slovenskem.

Slavka Ložar je res poklicana za tako delo iz dveh razlogov. Prvi je dejstvo, da je doma iz znamenite novomeške Košakove gostilne (knjigo je posvetila očetu). To ji je dalo temeljno podlageno za razumevanje problematike, ki je vse prej kot enostavna. Osebnizkustva je lahko primerjala tudi s poznavanjem drugih gostilniških rodbin. Obravnavane problematike ne pozna le z zunanje plati, ampak ve tudi za ozadja, o katerih se obiskovalcem gostilne niti ne sanja. Drugi razlog za kvalificiranost avtorice pa je njeno dolgoletno delo v Dolenjskem muzeju, kjer je pomanjkanje formalne izobrazbe lahko nadomestila s temeljitim izobraževanjem s področja etnografije, muzealstva, zgodovine in spomeniškega varstva. Delo, ki ga presojamo, ni delo amaterja, ni rezultat ljubiteljstva ampak znanja.

Temeljno vprašanje, ki se bralcu zastavi, je, kam sodi vsebina knjige. Lastijo si jo lahko etnografi, zgodovinarji, geografi in še kdo. Vprašanja te vrste so lažna in so bolj izraz zmede v posameznih znanostih. Gostilničarstvo je gospodarska dejavnost, način pridobivanja sredstev za življenje, družabno in politično življenje v njih je predvsem posledica načina izvrševanja te obrti, uspešnosti ali neuspešnosti krčmarja. Avtorica je problem dojela in ga dosledno razreševala. V središču njenega zanimanja je obrt. Te pa se potem loteva z različnih zornih kotov, ki zanimajo posamezne znanosti. Knjigo lahko zato načelno opredelimo ne le kot strokovno literaturo ampak tudi kot bogat vir, ki daje številna izhodišča za raziskave z različnih vidikov. Ob tem je treba imeti pred očmi specifičnosti obravnavanega teritorija. Ta namreč ni enoten. Zajema bogata nižinska in revna hribovska področja, predele, kjer trte gojijo, in taka, kjer jim je ta poljedelska kultura tuja. Upoštevati je treba tudi lego gostišč. Ta so lahko živela od okoličanov, furmanov, romarjev, izletnikov ali turistov (Dolenjske in Šmarješke Toplice). Zato je problematika zelo heterogena.

Ložarjeva se je gostiln lotila s teritorialnega vidika. Po krajevnih skupnostih nas vodi iz Novega mesta in njegove okolice preko Otočca, Bele cerkve, Šmarjete, Škocjana, Šentjerneja, Orehovice, Brusnic, Gaberja, Podgrada, Stopič, Birčne vasi, Uršnih sel, Dolenjskih toplic, Hinja,

Žužemberka, Straže in Prečne do Mirne peči. Razdelitev je logična in pregledna, sprememba vrstnega reda bi bila bolj stvar osebnega okusa kot stvarnih dejstev. Znotraj naštetih enot upošteva še krajevni kriterij. Posamezne gostilne skuša prikazati od prvih notic o njej do njenega konca oziroma današnjega stanja. Posebno pozornost namenja lastnikom, njihovemu menjavanju in ljudski oznaki. Zanima jo tudi kvaliteta gostilne. Iz navedenih podatkov veje spoznanje, kako pomembno vlogo so imele gosposdinje v njih. Z njimi so gostilne cvetele ali propadle. Šele na drugem mestu vpliva na njihovo kvaliteto lega in oznaka. Biti furmanska ali sejmarska gostilna ni bilo tako enostavno. Finančna vabljalnost prostora je običajno pogojevala konkurenčnost. Nekaj metrov navzdol ali navzgor ni bilo bistveno. Lega brez kvalitete je prazna. Koliko »pajzljav« na čudovitih legah poznamo! Običajno gostje iščejo dobre gostilne! Drugačna je situacija v večjih vaseh, trgih ali celo mestih. V teh je avtorica skušala ugotoviti tudi socialno ali politično strukturo obiskovalcev. Obstajale so liberalne in klerikalne gostilne, delavske in gosposke, shajališča lokalne birokracije in kmetov. Marsikje so socialne razlike obiskovalcev reševali z »ekstra cimri«. Tovrstnih podatkov je Ložarjeva nabrala neverjetno veliko. To je treba posebej poudariti, ker gre v večini primerov za rezultate neposrednega terenskega dela.

Avtorica je vneto zasledovala tudi vprašanje ponudbe. Pri tem jo je bolj kot kvaliteta pijače, ta je v ospredju, zanimala raznovrstnost: vino, pivo, žganje. Kvaliteti je namreč težko slediti. Vzrok ni v raznovrstnosti okusov ampak v spoznanju, da je ta odvisna od vsakokratnega nosilca obrti ali v zadnjih letih celo direktorja. Navedel bi dva primera. V Novem mestu je bil znamenit gostilničar, ki je daleč naokoli slovel kot najboljši poznavalec vin. Njegovo gostilno so obiskovali predvsem tisti, ki so znali ceniti vinsko kapljico. Ko je obrt prepustil sinu, sicer šolanem gostincu, je raven ponudbe kmalu padla. Kljub vsem naporom sin ne zna zagotoviti stare kvalitete. Pokojni J. L., ki je »na noge postavil« Otočec, je vedno skrbel za kvalitetno pijačo. Njegovi nasledniki mu ne sežejo niti do kolen. Ko sem pred nekaj leti tja pripeljal avstrijske kolege, smo naročili cviček. Po prvem kozarcu smo zahtevali, naj nam prinesejo drugo vino. Pristali smo pri ustekleničeni belokranjski črnini. Sredi Dolenjske! Ko sem direktorju škandal omenil, ga dolgo časa sploh ni razumel. Pa vendar je mož že od mladih nog živel z vinogradom, J. L., ki ni bil doma z vinogradniškega območja, pa se je s tem talentom rodil. Tudi dobre gostilne so časovno relativna zadeva. Avtorica navaja primer, ko je moral nek lastnik ravno zaradi tega spoznanja obiskovalcev zelo popustiti pri ceni. Ponudba hrane je bila vedno najšibkejša točka dolenjskih gostiln. Na eni strani so, sicer redki, tiskani jedilniki šele zadeva najnovejših časov, dotlej je bila ponudba navedena na s kreda popisanih tablah, na drugi strani pa gre za pomanjkanje fantazije tako pri gostilničarjih kot obiskovalcih. Osnovni problem je v tem, da je ljudi sram prodajati in naročati domačo hrano. Izjema so bile juhe z mesom in obare, kjer pa je bil poudarek bolj na tem, da si je dotični privoščil kos mesa ter si s kruhom in juho napolnil želodec. Nekoliko boljše je bilo v mestih in trgih, pa tudi tam se je običajno vse končalo že pri pečenki. Dolenjska pozna bolj sladokusce pri pijači kot pri hrani. Situacija se le počasi popravlja in prav na tem področju bi morala etnologija z najširšo vzgojo prebivalstva narediti bistveno več. Ponuditi sredi Dolenjske argentinski zrezek ali pa čevarčiče je, ne glede na ceno in kvaliteto, enak škandal. Skupaj z avtorico smo lahko razočarani tudi glede podatkov o notranji opremi gostiln. Ena velikih izjem je fotografija »ekstra cimra« nekdanje belocerkovške Majzljave gostilne. Poleg miz in stolov vidimo na steni viseti deset (!) časopisov. Čeprav je bil tedanji lastnik, stari oče pok. akad. dr. Frana Zwittera izobražen mož, je tak podatek osupljiv, še zlasti, če lahko z veliko verjetnostjo domnevamo, da danes cela vas ne premore toliko časopisov. Časopisa Družine sem seveda ne štejemo, ker spada glede na naravo in vsebino v bistvu med neke vrste dolžnosti vernikov, da jo berejo in vzdržujejo. Čeprav je ta podatek osamljen, pa ga vendar lahko generaliziramo, vsaj za nekaj trških in mestnih gostiln. Zelo skromni so podatki o mizah, stoli in drugem pohištju. Tako kot pri cerkvah prihaja tudi tu do izraza neverjetna želja naših ljudi po prilagajanju modi. Pogoste menjave opreme so običajno poglavitne investicije naših gostilničarjev. Ugotavljamo odsotnost minimalnega okusa. Podatkov o posodah, priborih in ostalem inventarju gostiln ni. Zdi se nam na tem mestu primerno predlagati, da bi se nekdo tega vprašanja čimprej lotil. Enako velja tudi za zabavno življenje, pa naj bodo to gostilniške pesmi ali kvartopirske igre. Želeli bi tudi več podatkov o prostorski ureditvi gostiln, kuhinjah, higienskih prostorih in razmerah ... Ob tem moramo še opozoriti na škodljive posledice naših sanitarnih služb, ki so z značilno medicinsko histerijo naredila več škode kot oblast, ki je zasebnike desetletja zatirala. Ni nobena skrivnost, da so ljudje dolgo časa in to deloma celo opravičeno, videli v njihovem neživljenjskem postavljanju zahtev podaljšano roko politike, ki se je hinavsko skrivala v plašč skrbi za zdravje ljudi. Avtorici se moramo zahvaliti, ker je skrbno zasledovala tudi podatke o obstoju kegljišč in

balinišč. Mimogrede: življenje na mestnih kegljiščih je bilo zelo intenzivno. Bila bi hvaležna tema za diplomsko nalogo.

Posebno skrb je avtorica namenila tudi podatkom o dodatnih dejavnostih gostilničarjev. Številni so bili ne le kmetje ampak tudi trgovci, mesarji, kovači, kolarji ... Dragoceni so tudi podatki o rodbinskih zvezeh med njimi, načinih prehajanja obrti z neke osebe na drugo ...

Zelo izčrpna je Ložarjeva pri navajanju podatkov o kulturnopolitičnem življenju v gostilnah. Tam so nastajala in delovala mnoga kulturna in politična društva, v njih so se rojevale velike ideje, v njih se je kovala politika. Glede tega je v knjigi toliko podatkov, da jo bo moral upoštevati vsak, ki se bo ukvarjal s krajevno zgodovino naštetih krajev.

Med dejstva, ki jih je pri snovanju podobnih del potrebno bolj upoštevati, pa bi omenili predvsem tista, ki nam govorijo o gospodarskem pomenu gostilne za okolico. Bila je lahko blagoslov ali pa katastrofa ali pa oboje hkrati. Družine stalnih obiskovalcev so trpele. Marsikateri gospodar je ob vinu ali igralnih kartah zgubil svoje premoženje. Okolica je bila lahko bolj onesnažena, marsikje so morali občasno po dvoriščih in neposredni okolici pobirati gumble, klobuke, popravljati plotove ali celo spirati krvne madeže. Ne smemo pozabiti, da pa so okoličani lahko v gostilne marsikaj prodali: piščance, smetano, jajca, prašiče in teleta. Pridne in poštene so občasno zaposlovali ali pa jih imeli celo v nekakšnem honorarnem odnosu. Novomeški otroci smo v njih včasih kar dobro zaslužili. Za dela, kot je pospravljanje drv, skladiščenje ozimnice, dovažanje piva, pranje vinske posode, razvrščanje miz in stolov po vrtovih in podobno, smo dobili plačilo v hrani in brezalkoholnih pijačah (malinovec, kraherle, kokto). Na kegljišču smo služili denar. Za obisk kinopredstav je bilo treba dobiti le dovoljenje staršev, denar smo imeli. Velikokrat sem dovolj prihranil tudi za knjige in zvezke ob začetku šolskega leta, pa tudi med njim sem si sam kupal potrebno. Zaradi pomembnosti zasluga so imeli posamezni mestni predeli kar rajone. Konkuriranje »pritepencev« na naše ozemlje je sprožilo lahko tudi tepež, dobri plačniki pa so sploh imeli stalne postavljaje kegljev.

Knjiga Slavke Ložar je pomemben prispevek k zgodovini osrednje Dolenjske, veliko pomembnejši kot pove sam naslov. Zbrala je ogromne podatke in nakazala potrebe po novih raziskavah, za številne že sama ponuja gradivo. Tiskarji ji, razen nekaj napak, niso naredili sramote. Tudi zaradi opreme bomo knjigo radi uvrstili v naše knjižne police.

Stane Granda

Marjan Drnovšek, *Pot slovenskih izseljencev na tuje*. Od Ljubljane do Ellis Islanda - Otoka solza v New Yorku. 1880 - 1924. Ljubljana, Založba Mladika, 1991, 245 strani.

So knjige, ob prebiranju katerih se kljub njihovi strokovni dorečenosti in obilici skrbno zbranega gradiva človeku začno zapirati oči. So pa tudi tiste druge, ob katerih pozabiš na vabeče sonce za okensko šipo ali na nočne sence, ki bežijo mimo; delo Marjana Drnovška spada med te zadnje.

Naj mi zgodovinarji oprostijo, toda publikacij izpod njihovih peres, ki bi na strokovno dognan, pa vendar poljuden način obravnavale določeno problematiko in skozi njo živo odslikavale življenjske usode in tudi določeno zgodovinsko obdobje, v katerem so se te usode razpletale, ni prav veliko. Zato je delo Marjana Drnovška, ki bralca že ob prvem pogledu privabi s svojo privlačno naslovnico in razkošno opremo, še toliko bolj dobrodošlo.

Izseljenstvo je tista tema, o kateri je bilo - še posebno v zadnjem desetletju - napisanih že kar nekaj besed. Vendar so se ga avtorji v glavnem lotevali le s svojega zornega kota, to je s specifičnega zornega kota stroke, iz katere so izhajali. V knjigo o poti od Ljubljane do Otoka solza v New Yorku pa se zgodovino pisje preliva preko »okvira« svoje stroke v podajanje izsekov iz življenja, intimnih trenutkov in občutkov ljudi, kar sodi navadno v domeno etnologije. Tako se obe stroki zlivata v trdno organsko celoto, bralec pa na ta način spozna čas in proces, v katerem so se ljudje levili iz ne-izseljencev v (bodoče) izseljence, in seveda tudi specifične osebne, gospodarske in politične okoliščine, ki so botrovale tem njihovim odločitvam tako v njihovi neposredni okolici kakor tudi v širšem političnem okolju.

Na ta način je Marjanu Drnovšku uspela (pri nas še dokaj redka) sinteza znanstvenega in poljudnega, saj se je raje kot za nizanje suhoparnih številčnih podatkov, ki bi statistično orisali slovensko izseljenstvo v izbranem časovnem obdobju, odločil, da bo obravnavano temo prikazal skozi optiko posameznika, malega slovenskega človeka, ki se je zaradi najrazličnejših vzrokov odločil, da bo znano okolje domačega kraja zamenjal za negotovo, a - kot je upal vsak izseljenec

-boljšo prihodnost v neznanu, tuji deželi. To je dosegel z navajanjem številnih citatov, ki organsko dopolnjujejo posmezna poglavja, in vključevanjem bogatega slikovnega gradiva, ki je enakovredno pisani besedi. Prav zaradi tega zornega kota knjigo lahko beremo tako kot kakšno kriminalko, vendar pa je opremljena tudi z vsem potrebnim znanstvenim aparatom: številčnimi tabelami, opombami, seznamom virov in literature, še posebej dobrodošlim imenskim in krajevnim kazalom, seznamom slikovnega gradiva in njegovih lastnikov in povzetkoma v angleškem in nemškem jeziku.

Avtor, ki zaradi svojega dolgoletnega dela v Zgodovinskem arhivu v Ljubljani dobro pozna bogastvo arhivskega materiala, je črpal številne podatke tudi iz časopisov, slikovno gradivo pa od mnogih zasebnih zbiralcev. Tako je nastala obsežna pripoved o slovenskih popotnikih in njihovem romanju od doma v tujino, iz znanega v neznanu.

Zasnova knjige presega podnaslov (Od Ljubljane do Ellis Islanda - Otoka solza v New Yorku: 1880-1924), saj posega tudi v dogajanje po Evropi, Braziliji, Egiptu in Kanadi. Avtor začenja delo z definicijo, kdo je sploh izseljenec, in v prvem poglavju umesti selitve iz slovenskih dežel do začetka 19. stoletja v evropski okvir in v okvir evropskih selitev. Nato nas logično vodi od trenutka, ko je v glavah bodočih potnikov začela zoreti misel o odhodu iz domovine pa vse do takrat, ko se izseljenec znajde tam, kamor se je bil namenil: v tuji deželi, ki naj bi postala njegov novi dom. V poglavju »Kaj je Slovence sililo v svet« so podani raznoliki vzroki za selitev na tuje, od širših gospodarskih in političnih do intimnejših kot so beg pred vojaško obveznostjo, pred roko zakona ali posledicami nepremišljene ljubezni, avanturizem in seveda pohlep po bogastvu. To poglavje uvaja bralca v številčni pregled slovenskih izseljencev, iz katerega razbere, koliko jih je v obravnavanem obdobju odšlo v tujino, od kod so odhajali in za koliko časa, in kaj so bili po poklicu. Za poglavjem z nazornim naslovom Slovenci na vseh koncih sveta, ki je še posebno poučno za vse tiste, ki najprej pomislijo na klasične dežele izseljevanja, kot so ZDA, Kanada in Južna Amerika, manj pa na Hrvaško, Srbijo, Bosno in Hercegovino, Romunijo, Bolgarijo, Rusijo, zahodno Evropo ali Egipt, avtor obravnava različne mehanizme za varstvo izseljencev: državne zakone, delovanje Rafaelove družbe iz Ljubljane, posebno varstvo za dekleta in žene in predloge za ustanovitev posebne organizacije za izseljence, ki bi jim pomagala in obenem poskušala zajeziti val izseljevanja s pomočjo časopisja in javnih shodov.

Ker so Slovenci najbolj množično odhajali v »Ameriko« - tako so večinoma imenovali Združene države Amerike - in se tako največ razpoložljivih virov nanaša na ta, za mnoge še danes najbolj razburljivi del sveta, je avtor celotno naslednje poglavje posvetil Novemu svetu in podobi, ki so jo o njej ustvarili številni povratniki, pisma, ki so opisovala razmere in življenje v Ameriki, in odmevi v časopisju, razglasih in literaturi. Sledi poglavje o Ljubljani kot prvi postaji na potovanju v tujino. Tu so imele svoje urade izseljenske agencije, za marsikatero vojaškega ubežnika pa je bila Ljubljana tudi tista postaja, ki je namesto v svobodo vodila v zapor. Naslednje poglavje z naslovom »Do velikih evropskih pristanišč« nam, zaradi obilice ohranjenega gradiva, nazorno predstavlja nadaljevanje potovanja, tako s pomočjo števil kot tudi z zapisi o vtisih in občutkih ob plovbi preko Atlantika, in nas privede do zadnje etape potovanja v Novi svet. Na Otoku solza pred New Yorkom se je odločala usoda večine, ki je upala, da bo v Ameriki lahko na novo zaživela; za nekatere pa se je potovanje tudi predčasno končalo, saj so se morali zaradi najrazličnejših vzrokov vrniti, od koder so prišli.

In tako prispemo do konca knjige, do trenutka, ko se za slovenske popotnike zaključijo imigracijski postopek, ko v roke končno dobijo žigosan papir in se pred njimi na stežaj odprejo vrata, skozi katere vodi cesta v nov začetek. Tukaj pa se začenja že nova zgodba.

Nives Sulič

Breda Čebulj - Sajko, *Med srečo in svobodo*. Avstralski Slovenci o sebi, Ljubljana, samozaložba, 1992, 251 strani.

V okviru široko zastavljenega raziskovalnega projekta izseljenstva se je slovenska etnologija pred leti začela zanimati tudi za avstralske Slovence. Pionirsko delo pri tej ožji problematiki je opravila avtorica pričujoče knjige. Poleg objav strokovnih razprav in poljudnih člankov je pripravila tudi odmevno razstavo na to temo v Slovenskem etnografskem muzeju (1985). Razstavne eksponate je v celoti zbrala sama med svojim terenskim delom. Svoja spoznanja s trikratnega obiska Avstralije je strnila v magistrski nalogi *Način življenja Slovencev v Avstraliji. Proces njihovega izseljevanja iz Slovenije do priselitve v avstralsko družbo* (1991), ki jo je kot razisko-

valka Inštituta za slovensko izseljenstvo pri ZRC SAZU prijavila in zagovarjala na Oddelku za etnologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Omenjeno magistrsko delo je zdaj dostopno javnosti v nekoliko predelani in dopolnjeni obliki s poljudnejšim naslovom *Med srečo in svobodo* in v nakladi 500 izvodov.

V prvem delu knjige je predstavljen pogled dveh stoletij doseljevanja Evropejcev v Avstralijo in avstralske imigracijske politike, za katero je v zadnji fazi značilen multikulturalizem. V drugem delu pa sledi 13 izseljenskih avtobiografij, ki jih je avtorica transkribirala s svojih magnetofonskih trakov tako, da je ohranila bistvene značilnosti njihove govornice. Knjiga je opremljena z vsem potrebnim znanstvenim aparatom, z angleškim povzetkom in dragocenimi slikovnimi prilogami, ki bi jim v nekaterih primerih lahko očitali le preveč miniaturesn format. Raziskovalcem, ki se ukvarjajo s podobnimi temami, bo posebej zanimiva obsežna bibliografija, ki vključuje celo vrsto pri nas malo znanih in težko dosegljivih del. V opombah k prvemu delu knjige najdemo tudi navedbe posameznih arhivskih virov.

Zgodovinski in etnološko-demografski okvir slovenskega izseljevanja v Avstralijo, načrtan na prvih sedemdesetih straneh knjige (str. 15-85), je napisan zgoščeno in pregledno. Dopolnjujejo in poživljajo ga odlomki izseljenskih ustnih pričevanj. Do manjše tiskarske napake je prišlo na strani 17, kjer bi moralo biti v 7. vrstici namesto letnice 1778 zapisano 1788. Vendar so za nas bolj bistveni drugi podatki: v Avstraliji danes živi 20.000, po nekaterih drugih cenitvah pa celo blizu 30.000 Slovencev, ki so se zvečina doselili med leti 1947 in 1975. Medtem ko so prvi večji val izseljencev sestavljali politični imigranti, se jim je zlasti v petdesetih letih pridružila še močna skupina ekonomskih. O njihovih odisejadah je bilo pri nas doslej le malo znanega. V Avstraliji pa je mogoče najti tudi potomce starejših generacij izseljencev - npr. Primorcev, ki so se v dvajsetih in tridesetih letih tja umikali pred italijanskim fašizmom ter prvih poslovnežev in pustolovcev slovenskega rodu, ki jih skopi podatki, kolikor so nam na voljo, omenjajo že okoli leta 1900. Precejšnji problemi so z identifikacijo teh Slovencev, saj so bili pogosto vpisani v statistike kot Avstrijci, Italijani ali Jugoslovani. Slovenska izseljenska populacija živi večinoma v mestih Sydney, Melbourne, Canberra, Wollongong in z orisom njenega načina življenja se ukvarja tudi pričujoča knjiga. Bistveno drugačen življenjski stil je seveda značilen za tiste Slovence, ki so razpršeni zunaj urbanih naselij kot farmarji ali iskalci opalov.

Avstralski Slovenci so, po avtoričinih besedah, »živi most med izvorno in imigrantsko družbo« (str. 78). ta povezovalni značaj slovenske skupnosti v Avstraliji pa ne more povsem izničiti globoke razcepljenosti med obema bregovoma: med staro in novo domovino. Avstralski Slovenec se torej profilira prav v tej svoji dvojnosti. Njegova optika povečuje in izostruje vse tiste subtilne, zunanjemu opazovalcu težko opazne meje med tistim, kar je »slovensko« in tistim, kar je »tuje«. In prav zato je pogled avstralskega Slovenca tudi tako zanimiv za etnologijo, zlasti za tisto sodobno smer stroke, ki jo vsaj v enaki meri kot objektivni zgodovinski podatki zanimajo tudi problemi dojemanja in osmišljanja stvarnosti pri ljudeh kot družbenih bitjih in nosilcih kulture. V zvezi s tem bi npr. kazalo načeti vprašanje značaja in pomena avtobiografskih pričevanj, ki je v slovenski etnološki teoriji začuda slabo prisotno. Še več: osebna pričevanja vseh vrst, bodisi ustna ali pisna, bi kazalo raziskovati tudi interdisciplinarno, z metodami antropološke, semiološke in psihološke analize, saj nekoliko poenostavljeno rečeno, danes ne potrebujemo le »kritike virov« v historiografskem smislu, ampak tudi »kritiko besedil« kot komunikacijskih in interpretacijskih modelov v širšem kulturološkem kontekstu.

Tega se avtorica sama zaveda, zato je nadaljevanje raziskave zasnovala kot prikaz izseljenskega vsakdana, katerega središčni problem je prilagodljivost posameznika, obstojnost njegovih privzgojenih vzorcev obnašanja in mišljenja in odprtost njegovih stikov s tujekulturnim okoljem. Gre za vprašanje t.i. »dvojne identitete«, prikazane na nekaterih ključnih segmentih kulture. Zato je knjigo *Med srečo in svobodo* treba videti kot prvo fazo tako zamišljene dvostopenjske raziskave.

Zmago Šmitek

Pavle Zablatnik, *Volksbrauchtum der Kärntner Slowenen*. Bearbeitet von Alois Angerer. Klagenfurt/Celovec, Verlag HermaGoras/Mohorjeva, 1992, 140 strani.

Knjigo smo že dolgo čakali. Odlični poznavalec in neutrudni raziskovalec ljudske kulture koroških Slovencev, ki mu dolgujemo dve temeljni deli (*Od zibelke do groba* 1982 in *Čar letnih časov* 1984), je zdaj objavil knjigo svojim nemškim rojakom v njihovem jeziku. Zvedeli naj bi

nekaj več o Slovencih, predvsem pa naj bi dobili objektivno, znanstveno podprto podobo o njihovi ljudski kulturi, drugačno, kot jim jo je svojčas pokazal Georg Graber. Avtor je zbral le značilnejša poglavja iz življenja koroških Slovencev in upošteval tako letni kakor tudi življenjski cikel šeg. Pospremi jih s kratkim, a temeljitim narodoslovnim okvirom, s čimer pokaže vpletenost ljudske kulture koroških Slovencev v indoevropsko skupnost, ne pozablja pa organskih vezi z rojaki na sončni strani Karavank. Začenja s časom novega leta, ki mu na čelo postavlja Miklavževu, nato božič, tepežkanje, nadaljuje pa z novoletnim in trikraljevskim koledovanjem in s Sredozimko (Pehtro babo in Torko). Sledi prva stopnica človeškega življenja, rojstvo. Uvaja ga poglavje o škopnjaku, razplete pa opis čarov in vrah ob porodu. Nadaljevanje je posvečeno pomladanskim šegam - najprej spuščanju cerkvic na svečnico v Železni Kapli, nato pa predstavitvi koroškega pustovanja in tako značilnega jurjevanja. O veliki noči govori naslednji razdelek. Avtor opiše pasijonske igre (kapelsko in Drabosnjakovo), bogate velikonočne šege in »binkoštnega kralja«, sklene pa z opisom štehanja. Nato sledi pogled v življenjski cikel. Obširni razdelek opisuje koroške ženitovanjske šege od vabljenja do prihoda neveste na novi dom. Pri poletnih šegah so predstavljene šege ob kresu, med jesenskimi pa žegnanjske šege, šege ob spravi letine, ob žetvi lanu in teritvi, posebej še nastop »šimeljna« med večerno pojedino teric. O zadnji stopnici življenjskega cikla, smrti, govori predzadnji razdelek - o smrti v hiši do pogrebniših šeg. Delo sklene poglavje o antičnem miselnem svetu in njegovih usedlinah v ljudskem verovanju koroških Slovencev. Sicer se pa avtor ne ustavlja pri podobnostih z nemškimi sosedi, pač pa odkriva slovanske korenine mnogih šeg in verovanj. Nekoliko iz okvira tega sklepnega poglavja W. Bauma o sv. Lihardi. Dobrodošla je sklepna beseda, ki se končuje s pesniškimi besedami Friedr. Perkoniga o povezavi izročila koroških Slovencev z davnino. Seznam literature in virov ter kratka predstavitev avtorjevega življenja in dela končujeta knjigo, ki ji je Mohorjeva oskrbela prikupno opremo, Tatjana Angerer pa prijetne vinjete. Dobro izbrane slike dopolnjujejo besedilo. Upamo, da bo knjiga dosegla svoj namen: biti še eden izmed mostov med obema narodnima skupnostima na Koroškem in pospeševati med ljudmi dobre volje medsebojno razumevanje in spoštovanje. Oboje je pogoj za mirno sožitje dveh narodnosti, ki ju je zgodovina postavila v isti prostor. Poleg strokovne narodopisne tehtnosti je delo Pavleta Zablatnika tudi v tem neprecenljiv prispevek.

Niko Kuret

Maja Godina, *Iz mariborskih predmestij*. O življenju in kulturi mariborskih delavcev v letih 1919 do 1941. Maribor, Založba Obzorja, 1992, 209 strani.

Delo Maje Godine obsega dopolnjeno besedilo magistrske naloge avtorice in govori, kot pove že podnaslov, o življenju in kulturi mariborskih industrijskih delavcev v času med obema vojnama. Knjiga obsega poglavja o razvoju mariborske industrije v obdobju od leta 1919 do 1941 (15-26), o izvoru, socialni in nacionalni sestavi mariborskega delavstva (27-35), o razvoju delavskih naselij in stanovanjski kulturi v njih (36-66), prehrani in oblačilni kulturi (67-97), o družini, družinskem proračunu in družinskih šegah in navadah (98-116), zdravstvu (127-132) in nazadnje o prostem času, društvenem in političnem delovanju in organiziranosti mariborskega delavstva, njihovem odnosu do šolstva, cerkve, vere itd. (133-165).

Sledi pregled najpomembnejših raziskav življenja in kulture delavcev v etnoloških strokah nekaterih evropskih držav; na Češkem in Slovaškem, Poljskem, Švedskem, v Avstriji in nekdanji Zahodni Nemčiji. Iz uvodnega razdelka (11-14) o predmetu obravnave, virov in literature pa je razvidna tudi dokaj skromna tovrstna slovenska bera, saj avtorica lahko, poleg nekaj študentskih nalog, na prste prešteje etnološka dela, ki se ukvarjajo izrecno z načinom življenja industrijskih delavcev, ali nekaterih drugih profesionalnih skupin, ki bi sodile v krog urbane etnologije.

Naslovi poglavij, ki jih je avtorica očitno povzela iz izjav svojih informatorjev, kot so »Lastna hišica, srečna družinica ...«, »Kruha nikoli nismo stradali ...«, ali »Ljubav je vedno enaka ...« na posrečen in nekonvencionalen način uvajajo obravnave posameznih kulturnih sestavin mariborskega delavstva; stavbarstva in stanovanjske kulture, prehrane in družinskih šeg in navad itd. Hkrati nakazujejo *poljudnejši* način obravnave zbranega etnološkega gradiva, ki živahnost in živopisnost izbranih naslovov nadaljujejo s številnimi navedbami izjav informatorjev. Podpirajo jo tudi fotografije (skoraj 60 jih je), ki so zelo skrbno (i)zbrane in vsekakor predstavljajo posebno mikaven del knjige in bi bile nekatere vredne posebne obravnave in

obdelave. Delo bo zato zagotovo našlo širši krog bralcev in ne bo omejeno le na strokovno etnološko publiko.

Nekaj pripomb pa bi ob ocenjevanju knjige M. Godine vendarle veljalo zapisati. Najprej to: v raziskavi »o življenju in kulturi mariborskih delavcev« bi vsaj eno poglavje le moralo biti namenjeno obravnavi kulture delovnega mesta in fenomenu dela kot pomembne sestavine načina življenja delavcev. Avtorica sicer v obravnavo ostalih kulturnih sestavin vpleta številne drobce iz te problematike, vendar se to za celovito obravnavo in zastavljen cilj ne zdi dovolj izčrpno.

Druga pomanjkljivost dela je morda preveliko izpostavljanje oz. iskanje tipičnosti pri tem ali onem obravnavanem kulturnem elementu in premajhna pozornost nasprotnim polom in ekstremom posameznih pojavov. Kljub temu, da avtorica uporablja številne arhivske vire, se zdi, da je ta napaka utemeljena na prevelikem opiranju na izjave informatorjev, kar avtorico privede do nekoliko deskriptivne in idilične slike obravnavanih tem. Seveda se te teme zaradi časovne oddaljenosti izmikajo našemu neposrednemu opazovanju in spoznavanju, vendar se je še vedno mogoče dokopati do dejstev, ki so nekoliko pod površjem obravnavanih kulturnih sestavin, v spominu informatorjev pa so že precej olepšane in idealizirane.

Naj navedem še kak konkreten primer; informatorjevo resnično trditev »kruha nismo nikoli stradali« (67) postavi avtorica v naslov poglavja o prehrani, kasneje pa pristavlja, da je bila prehrana pomanjkljiva, kar je seveda tudi res. S tem zamudi priložnost, da bolj eksplicitno predstavi drugi pol življenja mariborskih delavcev - kulturo skrajne bede, ki je seveda *resnica* le enega dela informatorjev. Krivico pa bi delali avtorici, če ne bi zapisali tudi, da je iz skrbno zbranih podatkov o družinskem proračunu, kultura bede pazljivejšemu bralcu povsem očitna. Na osnovi izračunov eksistenčnih minimumov iz leta 1923 in 1936 ugotavlja, da so ga dosegali le samski delavci (99). Vrsta podatkov o stanovanjski bedi, kriminalu, pomanjkljivi higieni je navedena tudi v poglavju o nastanku in razvoju delavskih kolonij v Mariboru.

Podobno je s trditvijo, da je pri obleki »prevladovala skromnost in funkcionalnost«, kar lahko velja le za (manjši?) del mariborskega delavstva, zlasti v kriznih zgodnjih tridesetih letih, ko je bilo v Mariboru 5645 nezaposlenih, pri čemer je bilo (spet po avtoričinih podatkih) zaposlenih v tekstilni industriji okrog 7000 delavcev. Za ta čas, pa tudi prej in kasneje, si najbrž marsikatera delavska družina niti skromnosti ni mogla privoščiti.

Za trditev: »Kljub težkemu gmotnemu položaju delavskih družin so bili otroci v njih zaželeni« (105) se prav tako zdi, da je nastala pod vplivom izjav nekaterih informatorjev in je ne gre čisto posplošiti. Iskanje nasprotnih odgovorov pri informatorjih je iz razumljivih razlogov težko, če že ne nemogoče. Vendar bi se dalo (tudi pod vplivom izsledkov A. Puhar v delu Prvotno besedilo življenja) slutiti tudi drugačne resnice. Tabela iz leta 1923 (57), ki navaja stanovanjski standard gospodinjstev, ki prebivajo le v eni sobi (torej spadajo med najrevnejše plasti mariborskega delavstva) po podrobnejšem pregledu to morda potrjuje. Navedenih je 1200 gospodinjstev z nekaj manj kot 4800 člani, od katerih jih tretjina šteje le tri člane, več kot 85% njih pa manj kot pet članov.

Tako lahko rečemo, da taka trditev že v objavljenem gradivu nima posebne opore, saj si je nemogoče predstavljati, da bi si starši v takih stanovanjskih razmerah želeli veliko otrok. In jih tudi niso imeli, vsaj velika večina ne dosti več kot tri, sredstva za preprečevanje donositve ploda pa so delavske žene zagotovo dobro poznale. Seveda pa gre pri razkrivanju tovrstnih tančin načina življenja tudi za (ne)moč naše lastne metode - s pogovori na terenu prodreti in razkriti tako subtilne in skrite plati življenja, zelo individualne usode in razmišljanja. Nenazadnje pa je mnogo odvisno tudi od tega, ali smo imeli srečo najti informatorje, ki našo tovrstno radovednost sploh lahko potešijo.

Ne glede na zapisane pripombe pa obseg in izčrpnost opisov navedenih kulturnih sestavin življenja mariborskih delavcev uspešno dopolnjuje avtoričino hotenje raziskati življenje v Mariboru v obdobju med vojnama. Maja Godina je namreč leta 1986 že izdala knjigo Maribor 1919-1941, ki predstavlja obširen in izčrpen oris družabnega življenja v Mariboru. Hkrati delo potrjuje tudi teze o mnogih sorodnih potezah načina življenja v drugih slovenskih industrijskih središčih pred letom 1941.

Slovenski industrijski delavci in njihovo življenje, delavska kultura in njen odnos do »drugih« urbanih kultur bi si prav gotovo zaslužili nekaj več pozornosti etnologov. V tem pogledu je delo Maje Godine posebno pomembno in dragoceno, saj je po več kot dveh desetletjih od izdaje Kremenškove disertacije o ljubljanskem delavskem naselju Zelena jama in desetletje

kasnejši obravnavi Galjevice Mojce Ravnik, slovenska etnologija zdaj bogatejša še za delo Maje Godine o mariborskih delavcih.

Jože Hudales

Aija Janelsina - *Priedite, Als die Bäume sprechen konnten. Zur Funktion des Bildes in Kārļis Skalbes Märchen. Ein Beitrag zum europäischen Kunstmärchen. Acta Universitatis Stockholmiensis 3. Stockholm, Stockholm Studies in Baltic Languages, 1987, 261 strani.*

Kārļis SKALBE (7.11.1879 - Vecpiebalga (Latvija) - † 16.4.1945, Stockholm) je eden največjih klasičnih latvijskih literarnih ustvarjalcev, čeprav v njegovem opusu ni velikih literarnih del, dram ali romanov. Njegovo umetniško delo obsega največ pesmi, kratko prozo in pravljice. Kritiki so si enotni v visokem vrednotenju njegovega dela in njegova popularnost na domačih tleh ni komercialna, ampak izhaja iz neke globlje identitete sprejemalcev njegove kulture. Skalbe je izrazil kolektivno nezavedno latvijske biti in ga oblikoval v arhetipske podobe, pravi švedska raziskovalka Aija Janelsina - *Priedite*, ki je pripravila doktorsko disertacijo o metaforiki v Skalbejevih pravljicah. Med odličnimi zastopniki, ki so poetično tradicijo folklorne pravljice nadaljevali in razvili v profesionalno umetnost, je pomemben pesnik in mojster pravljice K. Skalbe. Od zunaj gledano ustvarja lirске, estetske skice, ki pa so vsebinsko v tesnem dialogu z naravo, folkloro, s celim družbenim okoljem. Čeprav latvijski literarni kritiki poudarjajo narodnostni značaj Skalbejevih pravljic, si je avtorica zastavila za cilj svojega dela pokazati na njihovo povezanost z evropsko tradicijo umetnih (umetniških?) pravljic. Zunaj latvijske kulturne sfere je Skalbejevo ime še malo znano, čeprav so posamezne pravljice prevedene v več jezikov; nemško, rusko, estonsko, litovsko, angleško, francosko, dansko, madžarsko, švedsko in češko. Je tudi med redkimi latvijskimi avtorji, ki so prišli v mednarodne literarne leksikone.

V središču pričujoče monografije je torej metaforika. O njej je Skalbe dejal: »Primer in metafor mi ni treba iskati, podarjajo se mi same; celo bojevati se moram proti njim, da me ne prevladajo.« Doslej je v strokovni diskusiji veljalo stališče, da so Skalbejeve metafore, primere in alegorije sintaktično preproste konstrukcije, ki izhajajo iz trivialnega vsakdana, narave, živalskega sveta, domačijstva. So romantični banalni klišeji. Nasproti temu avtorica ugotavlja, da študij folklorne in umetne pravljice odkriva, da so Skalbejeve jezikovne figure le drobci iz velike verige podob, ki obsegajo metafore, simbole, alegorije in ideje in so deloma individualnega izvira, deloma povezane s kulturnim in socialnim okoljem. Diskusiji in definiciji metafore je posvečeno eno celo poglavje.

Medij, v katerem deluje metafora, je tokrat /Skalbejeva/ umetna pravljica. Ta žanr je evidentno ločen od slovstvene folklorne, vendar brez zadrege posega vanjo in vzame iz nje, kar ji ustreza. Eksemplarična predstavitev razvoja nemške in ruske umetne pravljice naj bralcu pomaga slediti kompliciranemu nastanku in razvoju te literarne vrste, v kateri se usna in pisna tradicija dotikata, kar stalno povzroča neke vrste trenje. Latvijska umetna pravljica je le na robu posegala vanj. V stoletnem razvoju je pri Skalbeju dosegla vrhunec. Toda čeprav avtor spada k pisateljem, ki so prišli v legendo, ni postal predmet obsežnih literarnozgodovinskih raziskav. Njegovo delo je še vedno slabo raziskano. Pravzaprav je to prvo, široko zastavljeno znanstveno delo o omenjenem latvijskem pisatelju, zato se avtorica ni odločila za kvantitativno ampak za kvalitativno analizo. Prav ob njegovih pravljicah je nemara mogoče največ reči o Skalbejevi tehniki metaforiziranja. V štirih poglavjih avtorica podrobno razčlenjuje, kako se metafore generirajo znotraj določenih pravljic in njihove vsote. Težko je reči zbirke, ker iz knjige ni razbrati, da bi avtor kakšno pripravil, drugače bi bila menda ja omenjena. Takšno sklepanje potrjuje tudi avtorčina pripomba, da ni vnaprejšnje določitve, kaj je pri Skalbeju kratka proza in kaj pravljica. Pri obravnavi literarnih vplivov na Skalbeja je omenjena cela vrsta avtorjev umetnih pravljic F. Hoffman, W. Hauff, M. Gorki, O. Wilde, H. C. Andersen, a najbolj je vplival nanj A.N. Tolstoj. S slovstveno folkloro je bil K. Skalbe najbolj živo v stiku v treh obdobjih, ob pobegu na Finsko (1906-1907) in Norveško (1908-1909) in v zaporu 1. 1912/13. Različne elemente iz različnih folklorne plasti je povezal z vsakdanjimi dogodki, tako da je njihov izvir mogoče odkriti le pri skrbni mikroanalizi. Skalbejeva pravljica namreč ni parafraza folklorne, ampak samostojen izdelek pesnika, ki tke metafore svobodne fantazije in elemente folklorne v subtilno sintezo.

Primerjava pravljice o morskimi devici (die Seejungfrau) pri Andersenu, Wildu in Skalbeju omogoča le-tega vključiti v intertekstualnost evropske umetne pravljice.

Na diahroni osi avtorica zasleduje potovanje ljubezenskih metafor, metafore materinske ljubezni, družbenega obnašanja agilnih oseb, fantazijska bitja = personifikacije fantastičnih produktov, bajna bitja iz slovstvene folklorne in mitologije, predstavnike ljudstva in predstavnike dvora, pretresa socialno vlogo čudežnega, konfrontacijo čudežnega in smrti. Nazadnje se posveta naravi, predvsem vlogi zemlje v njenem kompleksu in opozori na problem preloma s harmonijo narave v Skalbejevih pravljicah. Topografski podatki, časovni kolorit in navezava na latvijsko folkloro delajo te pravljice nacionalne, na drugi strani pa njihova večplastnost dopušča prestopiti naravne meje prostora, časa in kazalnosti. Kar Skalbeja navezuje na evropsko tradicijo umetne pravljice, je, da mu je uspelo razrahljati nacionalno plast tako, da je skozi splošno veljavno sporočilo vsakemu dostopno. Sprva ugledana idealizirana idila, preprostost, familiarnost, nacionalna zavest, modifikacija ponižnosti in skromnosti, upoštevanje estetskih doživetij narave so le zgornja, vidna plast pravljic. Vmesni prostor te metaforične zgradbe je izpolnjen z dinamičnimi elementi, katerih ponavljanje prekriva neke druge metaforične plasti. S pogostimi vložki sanj in vizij se navezujejo metafore na surrealistično literarno tradicijo.

Po avtoričini interpretaciji je Skalbejeva metaforična hierarhija kritika vsega, kar je dogmatško, intolerantno, normirano, avtoritarno in išče na naravnem temelju organiziran svet. Vprašanje o resnici ostaja v zadnji pravljici enako odprto kot v prvi. Podoba socialne kooperativnosti med neodvisnimi poamezniki - pri čemer je z individuumom tu mišljen vsak način eksistence, ostaja utopija nasproti avtoritarni utilitarnosti našega časa.

Aija Janelšina - Friedite na koncu navezuje Skalbejevo metaforično hierarhijo na aktualno literarno-filozofsko diskusijo, ki jo je spodbudil članek švedskega filozofa Arneja Anderssona ob Umbertovem romanu *Ime rože*. Prepričana je, da o veljavnosti nekega dela ne odloča literarna forma. Kar je Eco skušal izraziti zastrto skozi zunanje dogajanje napete kriminalne zgodbe, je Skalbe storil z miniaturnimi slikami, ki so prekrite s kopreno estetskega. Andersson je tematiziral problematiko neke resničnosti in tolerance v *Ecovem* romanu, končuje avtorica: »Iskanje resnice karakterizira Skalbeja in Eca. Iskanje resnice je tudi moja interpretacija Skalbejevih pravljic, a kot vsaka interpretacija ne more biti dokončna. Tudi ta tvori krog, ki ga lahko sklenem z besedami: »Zemlja nima konca in nebo ne roba. Pravo življenje je veliko kot zemlja in visoko kot nebo!« (citata iz ene od Skalbejevih pravljic).

Marija Stanonik

Etnološki atlas Jugoslavije, Karta s komentarima, 1. (Vitomir Belaj, ur.), Zagreb, Centar za etnološko kartografiju Filozofskog fakulteta, 1989, 7 zemljevidov + 30 strani komentarja.

Utorak 17. travnja 1990. u Vijećnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu svečano je promoviran prvi svezak Etnološkog atlasa Jugoslavije - karte s komentarima, publikacija Centra za etnološko kartografiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu izašla u suizdavaštvu s Hrvatskim etnološkim društvom (urednik V. Belaj, izvršni urednik T. Vinščak, tehnička izvedba karata K. Rončević, prijevod na njemački Ch. Ivir). Takva rečenica kao obavijest, već po svojoj definiciji, zvuči novinarski i pomalo hladno i nezainteresirano.

Za etnološku javnost, pak, a posebno za zaposlene u Centru za etnološko kartografiju, promocija prvog sveska Atlasa, nakon trideset godina od inicijative njegova osnivača prof. dr. Branimira Bratanića, znači zadovoljstvo i istinsku radost. Kao što je poznato, radi se o znanstvenom projektu koji je Bratanić još davne 1958. godine u okviru Etnološkog društva Jugoslavije pokrenuo i bio njegovim dugogodišnjim voditeljem.

Ovaj slavljenički prvi broj Atlasa sadrži sedam karata s komentarima iz tematskih područja ratarstva (Oblici i raširenost brana u Jugoslaviji, Nazivi tradicijskih sprava za mrvjenje i izravnavanje zemlje), pčelarstva (Pčelarenje bez košnica) i godišnjeg kruga običaja (Kulturni vrtići) autora A. Muraj, T. Vinščaka, V. Domaćinović i V. Belaja. Promovirani svezak prvi je u nizu koji priprema Centar dajući javnosti na uvid samo mali dio bogate građe iz Arhiva Etnološkog atlasa Jugoslavije zabilježene na preko milijun listića koji uključuju 157 tematskih cjelina u više od 3300 lokaliteta raspoređenih mrežasto u koordinatnom sustavu po čitavoj Jugoslaviji i na području gdje žive jugoslavenske manjine u susjednim zemljama. Na taj način etnološka karta raširenjem kulturnih pojava u prostoru postaje otisak i trag povijesti brišući državne, etničke i jezične granice.

Plan izlaženja kartografskih edicija zamišljen je u dva niza. Niz A objavljuvat će etnološke karte s komentarima, a niz B monografske studije s kartama posvećene zaokruženim monog-

rafski obrađenim temama - magisterije i doktorate na temelju atlaske građe. Nije slučajno da će prvi svezak ovog niza obuhvatiti građu koja je, kako se izrazio V. Belaj, osnivaču Atlasa osobito ležala na srcu - građu o oračim spravama.

U ovoj kratkoj obavijest o promociji prvog broja Atlasa nije potrebno govoriti o historijatu čitavog projekta. O tome je na samoj promociji iscrpno i vrlo informativno govorila mr. Vlasta Domaćinović čiji će tekst biti u cijelosti tiskan u drugom broju Atlasa. Osim nje na promociji se prisutnima obratio V. Belaj koji je voditelj Atlasa od 1980. godine. On je između ostaloga naglasio da Atlas sadrži ogromno leksičko gradivo pa će suradnja etnologije i jezikoslovlja biti metodički izazov te etnologe te imati i neetnološke posljedice. Isto tako, ukazao je da na kartama nema nijedne pojave koja bi bila ograničena samo na jednu etničku cjelinu te da ni državne granice nisu nikakve kulturne granice. Ujedno se zahvalio prisutnoj supruzi pokojnog prof. Bratanića. Dr. Dunja Rihtman-Auguštin iz Zavoda za istraživanje folkloru nazvala je ovaj projekt jednim od velikih etnoloških projekata našeg stoljeća, a dr. Zorica Rajković, kao član Savjeta Atlasa, smatra da je građa u upitnicima sinteza cjelokupnog etnološkog znanja. Na promociji su još prigodno govorili prof. M. Zaninović s Odsjeka za arheologiju, mr. Tomo Vinšak te dekan Filozofskog fakulteta prof. Branimir Šverko.

I na kraju, nije prenaplašeno reći da je izlaženje serije atlasa koji će slijediti, uklopljenih u nacionalne etnološke atlase nekih drugih evropskih zemalja, baš u ovom povijesnom trenutku naš specifičan doprinos približavanju Evropi i razrješavanju problema kulturne povijesti u svojoj sudbinskoj isprepletenosti.

Jelka Vince - Pallua

Miroslav Bertoša, *Zlikovci i prognanici* (Socijalno razbojništvo u Istri u XVII. i XVIII. stoljeću). Pula, Čakavski sabor, Istarska književna kolonija Grozd, 1989, 251 strani, ilustracije.

Zgodovinar Miroslav Bertoša je bogati beri svojih zanimivih del o istrski preteklosti dodal knjigo, v kateri s popolnoma novega zornega kota odstira pogled na pretekla stoletja. Tokrat se je lotil razbojništva in razbojnikov ter družbenih razmer v Istri v 17. in 18. st., ko se je banditstvo vseh vrst tako razpaslo, da je ustrahovalo cele pokrajine. S to raziskavo je Miroslav Bertoša napravil nov korak v smeri sodobnega zgodovinskega raziskovanja, za kakršno se je zavzemal že v svojih prejšnjih delih (glej npr. *Istarsko vrijeme prošlo* iz leta 1978 in *Etos i etnos zavičaja* iz leta 1985). Pozornost preusmerja od »velike« zgodovine v mikro dogajanje, v prezrte plasti prebivalstva, med brezimne posameznike in na obrobje družbe. Kot sam pravi, so za ta, doslej prezrta področja raziskovanja, po arhivih ohranjene grmade spisov, ki se jih prsti zgodovinarjev še niso niti dotaknili. Za monografijo o istrskem razbojništvu in njegovih družbenih okvirih je pretežno uporabil gradivo iz Državnega arhiva v Benetkah.

Novo raziskovalno težnje zgodovinarjev so v nekaterih deželah že obrodile sadove. Zgodovini razbojništva je bilo posvečeno mednarodno posvetovanje v Benetkah leta 1983 (referati so objavljeni v zborniku *Bande armate, banditi, banditismo e repressione di giustizia negli stati europei di antico regime*, Roma 1986). Na podlagi nekaterih tujih del, ki obravnavajo pojav razbojništva v Evropi, je Miroslav Bertoša lahko tudi ostreje razločil posebnosti razbojništva v Istri. Večkrat navaja Erica J. Hobsbawma, avtorja knjige *Bandits* (London 1969), ki je menil, da »ni banditstva brez legende«. To, da se navadna kraja ali posilstvo v izročilu sčasoma preoblikuje v junaško dejanje, je namreč pri nekaterih narodnih splošen pojav, za Istro pa to, kot pravi Bertoša, ne velja. Prva posebnost istrskega razbojništva je prav odsotnost mita o razbojniku maščevalcu.

Druga posebnost banditstva v Istri pa je povezana z nekaterimi potezami moralnega kodeksa patriarhalnih družb na Balkanu. O tem navaja avtor spoznanje Dragutina Pavličevića, raziskovalca hajduštva na Hrvaškem, da na Balkanu kraja lahko velja za način pridelovanja, kraja in preprodaja živine pa za junaštvo. V Istro, ki je bila zdesetkana po uskoških vojnah in epidemijah, so se v 16. in 17. st. naseljevali priseljenci in begunci iz Črne gore, Hercegovine, beneške Albanije (Albania Veneta je tedaj obsegala tudi črnogorsko primorje, zato naziv Albanci v tistem času lahko pomeni zelo različne etnične skupine), Zahodne Bosne in Dalmatinske zagore. S seboj so prinašali to miselnost.

Tretja posebnost istrskih razbojnikov je v tem, da so ogrožali reveže. Ti priseljenci namreč svojega moralnega kodeksa niso mogli uveljavljati proti tujcem ali osvajalcem Turkom, Benečanom ali Avstrijcem, ker jih v istrski notranjosti ni bilo, zato so ropali beneške, hrvaške, slovenske in furlanske staroselce. Čeprav se istrsko razbojništvo ne more v celoti poistovetiti s prisotnostjo

južnoslovanskih doseljencev na južnem in zahodnem delu polotoka, pa so gotovo ti bili med razbojnikove večina.

Razbojniške tolpe so vnašale strah in negotovost v notranjost beneške Istre. Ponekod so dosegli tak razmah, da sploh ni bilo več mogoče potovati iz kraja v kraj. Statistični podatki iz leta 1741 npr. kažejo, da je bil v beneški Istri 1 bandit na okrog 200 oseb.

Oblast je bila skoraj brez moči. Ustanavljali so čete za stražo proti razbojnikom, vendar so se jim zlikovci zlahka izmuznili, saj jih prestrašeni domačini niso upali izdajati. Če so jih prijeli, so jih največkrat obsodili na veslanje na beneških galejah ali pa jih izgnali. Glavno pribežališče pregnancev je bila istrska grafija, ki je pripadala Avstriji. Onstran meje, kjer jih beneška roka pravice ni dosegla, so se selili posamezniki in cele razbojniške družine, kar je povzročilo beg prebivalcev iz mnogih krajev na avstrijski strani beneško-avstrijske meje. Iznancni pa so imeli pravico zaprositi za status kolonista prebežnika in dobiti zemljo.

Miroslav Bertoša v knjigi neposredno navaja arhivska pričevanja o mnogih posameznih roparjih, razbojniških tolpah in celih družinah, analizira gradivo in ugotavlja krajevne in družbene značilnosti istrskega razbojništva. Pred bralcem oživlja prizorišče in vzdušje vsakdanjega življenja v dveh stoletjih istrske preteklosti. Njegovo delo je izredno zanimivo tudi za etnologe; osvetljuje razmere, katerih odmev se je do danes ohranil v ustnem izročilu o nevarnostih, ki so prežale na popotnike po samotnih istrskih poteh skozi kraje, kjer so bivali »Vlahi« in »Morlaki«.

Moja Ravnik

Studia Ethnologica 1, (Vitimir Belaj, ur.), Zagreb, Centar za etnološku kartografiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1989 (izšlo 1990).

Več sama činjenica da su dosad izašla dva broja časopisa STUDIA ETHNOLOGICA te da je treći broj u pripremi pokazuje onu staru - eppur si muove. Studia se ipak kreće.

Nemam ovdje namjere prikazati prvi svezak Studia jer bi tada prikazivač i prikazano ostali u istoj kući, Centru za etnološku kartografiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Željela bih samo, u ova nemila vremena za tiskanu riječ, navesti nekoliko informacija o tome kako je Studia krenula i što ju je pokrenulo.

Više nas iz Centra bilo je svjedokom rađanja prvog broja. Čitavo stvaranje časopisa bilo je repušteno snalažljivosti njegovih urednika, Vitimiru Belaju, Tomi Vinščaku i Damiru Zoriću, koji su bez ikakve materijalne pomoći tadašnjeg SIZ-a za znanost svojim trudom, znanjem i zalaganjem već potvrdili gotovo proročansku rečenicu prof. Katičića da se nalazimo na početku razdoblja u kojemu svoje knjige radimo sami i da ćemo uskoro imati samo knjige koje, kao u Srednjem vijeku, sami napravimo. Kod toga, svakako, nije mislio da ih i sami financiram.

Studia ethnologica nastala je, kako je to na promociji 3. listopada 1989. u Klubu sveučilišnih nastavnika istaknuo prof. V. Belaj, kao odraz potrebe postojanja časopisa koji bi bio etnološki po svom osnovnom usmjerenju, ali i, najšire shvaćeno, humanistički časopis u kome bi se »brisale« granice između disciplina i između zemalja. Takvim svojim usmjerenjem Studia se ne ograničuje na hrvatsku problematiku i priloge stručnjaka iz Hrvatske, nego se otvara prinosima iz drugih zemalja (Bromlej i Kašuba iz Moskve, Katičić i Bockhorn iz Beča te čitav niz najavljenih stranih znanstvenika koji su dali svoje priloge za drugi broj). Nastala je, jasno, iz one praktične pobude - potrebe za časopisom gdje bi radnici Centra za etnološku kartografiju mogli sustavno objavljivati svoje radove i zadovoljiti zahtjevima znanstvenog rada. Još je jedna pobuda bila *spiritus movens* rađanju Studia. Ona je izražena u prvom, teoretskom dijelu časopisa, pod skupnim nazivom »Etnološki razgovori«, u rubrici namijenjenoj diskusiji, definiranju i ponovnom preispitivanju predmeta etnologije, njezinih metoda i samog njezinih imena. U prvom se broju na »Plaidoyer za etnologiju kao historijsku znanost o etničkim skupinama« V. Belaja, zamišljenog kao problematski izazov i poticaj za diskusiju, javilo pet diskutanata: O. Bockhorn, J.V. Bromlej, M.S. Kašuba, R. Katičić, A. Knežević. Bit će zanimljivo čuti još takvih priloga za daljnje razbuktavanje započete diskusije. Drugi dio časopisa posvećen je studijama (11 priloga), jezgri časopisa, a treći ocjenama i prikazima.

Navest ću ovdje još samo nekoliko zapažanja koja smo čuli na promociji slavljeničkog prvog broja Studia. Dr. Zorica Rajković, kao član Savjeta, pozdravila je inicijativu pokretanja novog časopisa jer, kako je naglasila, etnoloških je publikacija daleko premalo. Također je upozorila da je teško pokrenuti novu publikaciju, ali da je još teže održati tempo, godine i brojeve te da je

interdisciplinarnost, koja je u časopisu uočljiva, budućnost ne samo naše znanosti. Dr. Dunja Rihtman-Auguštin smatra da je ovaj časopis potvrdio da ima više mogućnosti etnološkog pristupa i da je Studia nadišla klopku stare etnologije koja je uvijek samoograničavajuće pokušavala utvrditi što nije etnologija. Nakon etnologa prisutnima se obratio akademik Radoslav Katičić koji je, kako se izrazilo, zahvaljujući interdisciplinarnoj otvorenosti časopisa, ušao u ovaj krug. On je posebno naglasio da je ovaj časopis potreban cjelini humanističkih disciplina i da se on tom svojom interdisciplinarnom otvorenosti upravo uklapa i odgovara velikoj potrebi da etnološko gledište bude zastupano u razmatranju humanističkih disciplina koje možemo, u najširem smislu riječi, nazvati historijsko-filološkim istraživanjima. Katičić smatra da Studia izvanredno mnogo čini da etnologija svojim predmetom, koji je tako bitan za cjelinu humanističkih disciplina, bude u njima doista prisutna i da je se ne mimoide kao zabran, svojevrstan botanički vrt zaštićen od svega izvana i zato za sve druge nevažan.

Kao što sam na početku već rekla, nije moja namjera prikazati Studia. Ipak, ne mogu a da ne izdvojim dva članka koja se tematski nadopunjuju - Katičićev »Hoditi-roditi, Tragom tekstova jednoga praslavenskog obreda plodnosti« i Belajev »Zeleni Juraj u Svetoj zemlji«. Ti članci zorno pokazuju od kakvih nas daljina i dometa može odvesti interdisciplinarni susret etnologije i filologije u proučavanju praslavenske mitologije.

Treba se nadati da će Studia još dugo i uspješno hoditi i roditi plodom svoje prvotne namjere.

Jelka Vince-Pallua

Ethnologia Slavica 22, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, Universitas comeniana Bratislavisensis, Facultas philosophica, 1990, 290 strani.

Ethnologia Slavica je vseslovanski etnološki zbornik, ki je prvič izšel ob 50-letnici slovaške univerze v Bratislavi (1969). Njegov glavni urednik je Ján Podolák, katerega vztrajnost je privedla revijo do 22. letnika. Uredništvo si je takrat zadalo nalogo, izdajati periodično revijo vseh slovanskih etnologov v treh svetovnih jezikih in tako omogočiti dostopnost rezultatov neslovanskim znanostim. S tem namenom je bilo sestavljeno tudi uredništvo revije, ki poleg slovaških etnologov vključuje tudi predstavnike posameznih nacionalnih etnologij. Slovence v uredništvu že od začetka zastopa univ.prof.dr. Vilko Novak, katerega osemdesetletnici je posvečena tudi *Ethnologia Slavica* 22.

Novakovo življenjsko pot in delo v uvodnem, nemško pisanem prispevku predstavlja Slavko Kremenšek. Že to, da je bil Novak dolga leta edini učitelj slovenskih etnologov, da je moral sam skrbeti za organizacijo in strokovni nivo oddelka, pove dovolj o tem, kakšna vztrajnost in upornost je bila potrebna za kolikor toliko normalno pedagoško in znanstveno delo. In prav to zadnje nam Vilko Novak v zborniku sam predstavi v edinem slovensko pisanem prispevku *Moje znanstveno delo*. Označil je pobude za svoje raziskovalno delo in njegove glavne smeri. Raziskoval je skoro vsa področja etnologije in jih strokovnemu svetu posredoval v samostojnih delih ter v posameznih znanstvenih, strokovnih in strokovno-poljudnih publikacijah. Izbor iz njegove etnološke bibliografije je za *Ethnologia Slavico* 22 naredila Mojca Račič.

V zbornik, ki ima 290 strani, so prispevali avtorji iz Slovaške, Moravske, Češke, Bolgarije, SZ, Hrvaške in Slovenije. K. Jakubiková je prispevala k metodologiji preučevanja svatbenih šeg, V. Frolec v svoji razpravi predstavlja kulturna prostorska razmerja v razvoju tlorisa kmečke hiše v karpatsko-balkanskem območju, M. Pariková pa govori o tradicionalnem načinu mlačve žita z govedom v slovaško-madžarskem etničnem območju. Posode in način transporta vode v Bolgariji so tema razprave bolgarskega etnologa N. Koleva.

Slovensko tematiko obravnavata A. Jerábková in R. Jerábek, ko opozarjata na *Neizrabljene ikonografske viře pri raziskovanju ljudske noše na Slovenskem v prvi polovici 19. stol.* (119 - 151), ker v sintetičnih delih, ki obravnavajo način oblačenja pri nižjih in višjih plasteh prebivalstva, nista bila omenjena dva obsežna konvoluta grafičnih listov: iz leta 1802-1803 delo *Costumes des différentes nations composant les états héréditaires de S. M. et R. dessinés par Kinninger et Gravés par les meilleurs Artistes* ter A. in F. Gerascha *Trachten-Album nach der Natur gez. u. lith. von Ranftl, Kollarz, Gerasch, Kaliwoda etc.etc.* iz leta 1854. Prvo delo, ki je bilo velikokrat ponatisnjeno, tudi pod drugimi imeni, predstavlja podobe prebivalcev dežel nekdanje monarhije, tudi Slovencev. Upodobljeni niso samo prebivalci slovenskega podeželja, ampak tudi predstavniki mestnega sloja. Šest listov tega albuma se nanaša na Gorenjsko, čeprav etnična identiteta ni navedena. Drugi omenjeni album pa obsega 140 listov, ki predstavljajo predvsem ljudsko nošo, v njem pa

najdemo tudi obleko študentov, vojakov in tudi modna oblačila plemstva. Slovence v tem albumu predstavljata kmet in kmetica iz Planine..

Članek *Koline kot darilo in izražanje identitete v slovenski kmečki družbi* (151 - 161) R. Minnichu z univerze v Bergnu, obravnava ljudsko šego v vasi Zagaj v Halozah. Prispevek poznamo že iz objave v Glasniku Slovenskega etnološkega društva 1987.

Arheološko temo, privlačno tudi za etnologa, Pokopavanje mrtvih in predmete, ki so jih prilagali v grob (163 - 167), obravnava B. Đaković. (Zur Frage von Grabbeigaben bei der Beisetzung Verstorbener). V etnogenezo Slovanov in indoevropski problem se je poglobil O.N. Trubačev, (Die Ethnogenese der Slawen und das indogermanische Problem), M. Kučera je prispeval svoje misli k etnogenezi Slovkov (Zur Ethnogenese der Slowaken. Probleme und Ausgangspunkte). O vprašanju etničnega in političnega poimenovanja Slovkov pa razmišlja K. Kučerová. (Zur Frage der ethnischen und politischen Namengebung der Slowaken).

O slovenski etnologiji med preteklostjo in sedanjostjo razpravlja Ingrid Slavec (*Slovenian Ethnology between the Past and the Present*). Potem, ko se kratko pomudi pri njenih začetkih in razvoju, poda pregled teženj v slovenski etnologiji po letu 1945, oceni petdeseta in šestdeseta leta kot leta strokovne rasti slovenske etnologije s prvimi tehnimi teoretsko-metodološkimi razpravami, ki so se nadaljevale v iskanju razmerja med etnologijo in drugimi vedami ter trdnjšem definiranju in usmerjanju k raziskovalnim področjem.

K védenju o slovenski etnologiji je prispeval tudi Vitomir Belaj iz Zagreba s predstavivjo dveh doslej neznanih poročevalcev o slovenskem življenju iz prve polovice 19.stol., Jakoba Dolenca in Andreja Dremela, katerih zapiske je Luka Ilič uporabil v svojem delu Narodni slavonski običaji (1846). Oba sta bila z dopisovanjem povezana z E. Korytkom, za katerega sta zapisovala kranjske ljudske šege (*Zwei Erforscher des slowenischen Lebens aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts: Jakob Dolenc und Andrej Dremel*).

Od razprav je še zanimiv prispevek Etnološka razmišljanja Petra Nižetića, arheologa in zgodovinarja s Hvara, ki je pisal predvsem v italijanskem jeziku in svojih dveh obsežnih knjig ni nikoli dal v tisk. Sedaj ga predstavlja J.Vince-Pallua.

Zbornik *Ethnologia Slavica* 22 končujejo biografski zapiski in poročila o strokovnem tisku. S tolikimi prispevki o Slovcnih že dolgo ni prišla na svetlo kaka mednarodna publikacija.

Helena Ložar-Podlogar

Milovan Gavazzi: *Baština hrvatskoga sela*. Zagreb, Otvoreno sveučilište, 1991, 136 strani.

Rajni profesor Gavazzi ni pripravil za izdajo mnogo knjig in še te na prošnjo ali nagovarjanje. Ne da jih ne bi znal napisati, saj je število njegovih razprav in člankov nemajhno in bi dalo več zajetnih knjig, toda bil je tako samokritičen, da se večjih del ni rad loteval in je v krajših spisih, predvsem v tujih jezikih, do nadržnosti obdelal nekatera vprašanja. Tako je glavnina njegovih najpomembnejših razprav bila najprej objavljena v tujih publikacijah, v raznih spominskih in kongresnih zbornikih. Šele na prigovarjanje svojih bivših študentov in prijateljev se je odločil za izdajo knjige: *Vrela i sudbine narodnih tradicija*. Kroz vremena i ljude. Etnološke studije i prilozhi iz inozemnih izdanja (Zagreb 1978, 290 str.). Žal naš zbornik ni poročal o njej, kakor tudi ne o drugi izdaji Gavazzijeve prve knjige: *Godina dana hrvatskih narodnih običaja* (1988), ki jo je avtor še v svojih zadnjih letih dopolnil in popravil za tisk.

Profesor Gavazzi je zmogel še prav proti koncu svojega dolgoletnega življenja sodelovati pri pripravi knjige, katere izdajo so predlagali in pripravili glavni urednik založbe in profesorjevi mlajši sodelavci, predvsem strokovna urednica Jasna Andrić. In tako so mogli knjigo predstaviti javnosti v decembru 1991, mesec dni pred avtorjevo smrtjo. Urednica Andrićeva je napisala knjigi krajši uvod O avtoru i o djelima, v katerem seznanja nestrokovnjake z značajem in pomenom treh v njej objavljenih spisov, pa tudi z delom M. Gavazzija, o katerem pravilno pravi, da je njegovo delo veliko - »premda potpuni dosezi njegova djelovanja nisu još do kraja utvrđeni i analiza znanstvenoga rada u cjelini nije izvršena« (5). V opombi (10) tudi pove, da so besedila v knjigi iz let 1928 do 1959 objavljena v izvorni obliki - »osim novih autorovih izmjena i najnužnijih pravopisnih prilagodbi«. Prav te spremembe, ki jih je avtor opravil prav proti koncu življenja, dokazujejo, kako natančen in vesten je bil glede svojih dognanj in njihovih formulacij.

Že naslov nove knjige (predlagan od založnika) označuje smer in namen Gavazzijevega raziskovanja od začetka: dognati čim več, dopolniti tisto, kar so na tem področju dognali že drugi - o kulturni dediščini (baština), ki so jo južni Slovani, posebej Hrvati, sprejeli od svojih

slovanskih prednikov, pa tudi pozneje od drugih ljudstev. Oznako »baština« uporabljala Gavazzi ne le v naslovih, marveč tudi v besedilih raznih svojih spisov, tudi v tujih jezikih (»Kulturerbe ...«). Pomeni mu to, kar sicer pogosto imenuje tudi »tradicijska kultura« (v tej knjigi tudi: nasliedene kulture, baštinske kulture i života).

Če upoštevamo tudi pred kratkim na svetlo dano drugo izdajo Gavazzijeve prve knjige *Godina dana ...* imamo s pričujočo knjigo nanovo izdane vse avtorjeve samostojne publikacije, kar je bilo potrebno že zagadatelj, ker njihove prve izdaje niso več dosegljive. Prva razprava v knjigi: *Osnovni elementi baštinske materialne kulture i života Hrvata* (11-76) očitno dokazuje s svojim naslovom avtorjevo natančnost v oznaki vsebine, saj je prva izdaja kot prvi zvezek nameravanega nadaljevanja imel širok naslov: *Pregled etnografije Hrvata* (Zagreb, 1940, 80 strani). O ozadju nastanka te knjige govori podpisani nekoliko več v študiji o M. Gavazziju v tem zvezku našega zbornika. Že z novim naslovom je hotel avtor povedati, da v spisu, ki je sicer poljudno pisan, ni zajeta vsa materialna kultura hrvaške vasi, saj manjka npr. noša s pridobivanjem platna in sukna, kar je obravnavala že prva Gavazzijeva razprava o staroslovanski kulturi (*Slavenske mjere ...* 1925). Obravnavana področja (naselje, stavbarstvo in bivanje, nabiralništvo, lov in ribolov, čebelarstvo, živinoreja, poljedelstvo) pa so še za današnje stanje raziskovanja in objav dovolj izčrpno prikazana, zlasti ker so ilustriрана. Obravnavano tvarino pa zelo približa pisateljev ne le poljudni, marveč kljub strokovnosti živahni slog. To velja sevé za vse spise te knjige in druga avtorjeva dela.

Drugi spis v knjigi je naslovljen: *Sadržaj kulture i života Hrvata u prošlosti i sadašnjosti* (77-108). V prvi objavi je bila to prva sintetična Gavazzijeva razprava: *Kulturna analiza etnografije Hrvata* (Narodna starina 8, Zagreb, 1928), ki ji je sam postavil namen: »Zadatak je analize tradicijske narodne kulture Hrvata da sve njene sastavne dijelove objasni prema njihovom postanku, starini i podrijetku, pa da je kao rezultat prikaže genetički.« V njej je očrtal značilne skupine kulturnih pojavov, kulturne plasti z njihovimi značilnimi prvinami.

Metodično in delno tudi tvarno je avtor za ta način prikaza geneze hrvatske ljudske kulture našel pobudo v J. Cvijića Balkanskem poluostrvu, za širše evropsko zaledje pa v A. Haberlandta oznaki evropske ljudske kulture (Die volkstümliche Kultur Europas in ihrer geschichtlichen Entwicklung v Buschanovi Völkerkunde). Sevé je te okvire dopolnil z natančnim upoštevanjem vsega dostopnega domačega gradiva. - To Gavazzijevu delo je doživelo največ objav in obenem predelav. Čez desetletje je objavil nemško različico z nekoliko spremenjenim naslovom: *Der Aufbau der kroatischen Volkskultur* (Bässler Archiv für Völkerkunde 20, Berlin, 1937), pa tudi z dopolnjenim besedilom in več fotografijami. - Druga hrvaška objava je prišla na svetlo v Zemljopisu Hrvatske II (Zagreb 1942) kot posebno poglavje: *Etnografski sastav* - in zato z nepopolnim naslovom, ki bi bil moral biti podaljšan: »hrvatskoga sela«. - Urednica piše v spremni besedi h knjigi, da je sedaj objavljena oblika te razprave »prirejena po obeh prejšnjih s pomočjo samega avtorja, ki je besedilo pregledal in ponovno z nekaterimi pojavi drugače osvetlil pomen in nekoliko dopolnil« (7). Tudi novi naslov je značilen za razmišljanje avtorja o nekoč napisanih spisih, saj je v tem primeru docela spremenjen in prilagojen današnjemu bolj dinamičnemu pojmovanju ljudske kulture, kar je izrazil tako z dodanim izrazom »života« in »u prošlosti i sadašnjosti«, kar vse mnogo širše in jasneje - posebno za nestrokovnjake - označuje vsebino in značaj razprave.

V tretjem spisu te knjige je avtor najboljše spremenil prejšnji naslov razprave, ki se zdaj glasi: *Sudbina značajnijih kulturnih elemenata nasliedene kulture južnih Slavena* (109-126) in je bila prvič objavljena v knjižici: *Sudbina stare slavenske baštine kod južnih Slavena* (Biblioteka Etnološkog društva Jugoslavije 2, 1959). V prvi različici tega spisa je Gavazzi strnil svoja dotodanja glavna dognanja - upošteval je tudi dosežke drugih pred njim - ki niso bila iz raznih vzrokov že dostopna sedanjim interesantom. Razširil je svoje prejšnje oznake stare slovanske kulturne plasti v življenju južnih Slovanov in je razvrstil njene prvine v tri skupine: tiste, ki jih imajo vsi ali skoro vsi južni Slovani; tiste, ki jih poznajo le nekatere njihove skupine in tiste, ki so se povsem izgubile. Tudi v tem spisu avtor močno upošteva poimenovanje predmetov in pojavov, ki soodločajo pri njih usodi in razmeščanju. Tudi ta razprava je ilustriрана. Vsi trije spisi imajo obsežne angleške povzetke.

Ob razveseljivi knjigi profesorja Gavazzija, ki bo mnogim približala vsaj del njegove znanstvene zapuščine, naj izrazimo še željo in potrebo, da bi bilo v korist ne le hrvaške, marveč tudi drugih etnologij, ko bi čimprej pripravili knjigo prevodov njegovih spisov v tujih jezikih po objavi zadnje knjige te vrste; da bi oskrbeli izdajo vseh Gavazzijevih spisov v hrvaščini in končno: na svetlo je treba dati njegova akademska predavanja, ki bodo v celoti podala njegovo

načrtovano izdajo etnologije Hrvatov ali tudi vseh južnih Slovanov. Poskrbeti je treba za izdajo vsega, kar hrani njegova bogata rokopisna zapuščina, ker bo le tako omogočeno tudi temeljito vrednotenje njegovega raziskovalnega in pedagoškega dela.

Vilko Novak

Maja Bošković-Stulli, *Pjesme, priče, fantastika*, Zagreb, 1991, 282 strani.

Deset razprav, ki so nastale v letih od 1985 do 1991, je avtorica združila pod preprost naslov knjige, ki prinaša vrsto njenih strokovnih pobud za nadaljnje raziskovanje slovstvene folklorne. V nasprotju s stereotipnimi predsodki, da je folklor doma samo v kmečkem okolju, že naslova prvih dveh člankov dokazujeta, da se Maja Bošković-Stulli s tem ne strinja. *Folklorno dogajanje v mestu Dubrovnik in Tradicijsko pripovedovanje v mestu* sta zato lahko tudi izzivalna naslova, ki na nov način spodbijata omenjeno stališče; ne nazadnje sta vznemirjala domišljijo dubrovniških prebivalcev celo dva znanstvenika Marin Getaldić in Ruđer Bošković, inspiracijo slovstvene folklorne odkriva avtorica v dubrovniški renesančni književnosti, se zaustavlja ob koledah in različnem odnosu do njih, odporu do narekanja in dubrovniških maškara kot zasnovi za karnevalsko scenske prireditve. Druga obravnava skuša biti že tudi primerjalna, saj diferencira lastnosti slovstvene folklorne na vasi in v mestu, vendar prihaja do sklepa, da razločki med njima niso tako veliki, kot se je svojčas predvidevalo, kar avtorica utemeljuje z dejstvom, da se življenje nekdanjih mest ni toliko ločilo od življenja na vasi. Zbirke folklorne pripovedi imajo mesta Dunaj, Sarajevo, Karlovac, Reka. Medtem ko so v »vaškem« gradivu protagonisti predvsem kmetje, so v »mestnem« vseh vrst obrtniški poklici: mizar, kovač, pek, čevljar, krojač, brivec, tkalec, mlinar ... Književni vpliv na te pripovedi je večji, karakterizira pa jih tudi pogosta distanca pripovedovalcev do resničnosti upovedenih zgodb. Ob tej priloznosti tudi zvezo za ljudsko etimologijo mesta Zagreba, saj naj bi nastalo od glagola »zagrabiti«. Identiteta teh pripovedi se krepi s pomočjo množičnih medijev, za kar je »vaška« folklorne marsikdaj prikrajšana.

Zgodbice o popu Kujišu načenjajo malce občutljivejšo temo, saj gre za humor na račun duhovnikov. Po uvodnem zgodovinskem pregledu tovrstne motivike se avtorica ustavi na domačih tleh. Omenjeni »pop« je bil rojen na Visu, deloval pa je na Braču in Hvaru in bil svojevrsten original. Ohranil se je recept za »bolniški dopust«, ki si ga je napisal zaradi boleznih ledvic, po pravilu, da je vsak sam sebi najboljši zdravnik. Ob zgodovinski figuri se je spletla cela vrsta šaljivih zgodbic, kako je podučeval v veri svoje »ovčice« in tako postajal pozen sorodnik vseh smešnih popov v evropski književnosti od srednjega veka dalje. Navadno so bili slabo izobraženi, revni, nagnjeni k človeškim slabostim, vendar so njihove šibkosti predstavljene tako, da niso žalile čustev vernikov, drugače jih ne bi le-ti pogosto sami širili.

Zgodba o najboljšem prijatelju in najhujšem sovražniku po eni strani danes deluje humoristično, saj je za najboljšega prijatelja pogosto spoznan pes, za najhujšo sovražnico pa žena. Prispevek je napisan za Enzyklopädie des Märchens in temu ustrezno zasnovan. Na podlagi empiričnega gradiva avtorica loči pri zgodbah dve redakciji, ki sta po njenem nastali neodvisno druga od druge; korenine so v starodavnem preziranju ženske, ki se je gojilo še v srednjeveški fevdalni ureditvi, saj je srhljiva ugotovitev, da je žena potisnjena na isto raven s psom, ki v zgodbi celo dobi prednost. V redakciji I je ženina izdaja skrivnosti psihološko motivirana. Do nje pride kot reakcija na nezasluženo in ponižujoče zasramovanje žene, medtem ko v redakciji II psihološke motivacije ni. Ženska zloba je v njej izvirna in absolutna, kar priča o dolgotrajnem predsodku do nje. Seveda ni naključje, da so te zgodbe pripovedovali moški, le viri iz Latvije poročajo o pripovedovalkah.

Članek *Zgodbe o kolektivnem poboju* avtorica posveča svojemu prerano umrlemu možu, zgodovinarju Bernardu Stulliju. Jemlje ga kot prispevek k razlagi zgodovine in luči folklorne. Gre za pripoved, v kateri se za ubijalca mestnega tirana opredeli vse prebivalstvo in zato posameznik ne more biti obsojen. Nenaavadno je, da je zgodbi mogoče slediti le po otokih, izjema v tej verigi je le Kastav v Istri, kar je morda pripisati delnemu zgodovinskemu dogajanju v tem kraju. Surovost, ki spremlja uboj in mu sledi, avtorica utemeljuje kot odgovor zatiranih plasti do nadrejenih, a tudi z iracionalnim reagiranjem neotesancev. Po drugi strani so tovrstne zgodbe dokaz poudarjene etične solidarnosti pred mestnim sodiščem. Vse te zgodbe govore torej o zgodovini, kakor jo je videlo ljudstvo, to je od spodaj navzgor.

Povedke o čarovnicah in njihovem preganjanju na Hrvaškem pač sodijo med najbolj žalostna poglavja ne le slovstvene folklorne, ampak tudi v človeški zgodovini. Naslanjajoč se na ustrezno

strokovno literaturo avtorica ugotavlja, da so se razmahnili sodni procesi proti čarovnicam na Hrvaškem šele potem, ko je v drugih deželah Evrope njihova epidemija že minila, to je zadnja leta 17. in do srede 18. stoletja. Avtorica nato sistematično predstavlja nekatere vidike ljudskega čarovništva in povedke o čarovnicah. Motivika o njih je marsikdaj sorodna tudi slovenskemu gradivu na isto témo, a avtoričina obravnava ni zastavljena primerjalno, da bi jih bila dolžna upoštevati, še pokrajinske razločke v hrvaškem prostoru je zanemarila - zaradi mednarodnega avditorija (v Budimpešti l. 1988). Šloji je v prvi vrsti za prikaz medsebojnih odnosov čarovniških procesov in zgodb o čarovnicah, kar je po njenem na Hrvaškem nekaj posebnega.

Fantastika v ustni prozi, kakor avtorica imenuje prozni del slovstvene folklore, je empirično zasnovana na podlagi gradiva Srbov na Hrvaškem (kar priča o času, ko med dvema narodoma še niso vzplamteli usodni dogodki), teoretično pa na izvajanjih dveh francoskih avtorjev, in sicer Tzvetana Todorova in Rogerja Cailloisa. Dobro bi bilo primerjati tukajšnje definicije fantastike s tistimi, ki jih je Josip Vidmar razvil v Eseju o umetnosti. Avtorica nato uzavešča vprašanja fantastike ob dveh pglavitnih žanrih slovstvene folklore: pravljici in povedki. Razčistiti skuša njeno razmerje do čudežnega in nadnaravnega ter mitičnega. V folkloristični strokovni literaturi je splošno sprejeto mnenje, da se v resničnost povedk verjame, za razloček od pravljic, ki jih imajo pripovedovalci in poslušalci za izmišljene. Iz tega ločevanja tudi izhaja različna poetika dveh žanrov, pravi avtorica in dodaja, da je treba jemati verovanja v snov povedke precej relativno. Pravzaprav ravno široka skala od popolnega verovanja do popolne nevere ustvarja posebno napetost in atmosfero ob pripovedovanju povedk. Razmerje do resničnosti je pomembno za stil omenjenih dveh žanrov slovstvene folkore. Teoretični del svoje razprave avtorica končuje z ugotovitvijo: nadnaravne vsebine v prozni folklori so skupne pravljicam in bajkam, vendar se med seboj pomembno razločujejo. Pravljicam bolj ustreza čudežno in povedkam fantastično. V drugem delu skuša avtorica opisano predstavo fantastičnega preveriti na imenovanem empiričnem gradivu, pri čemer zveemo še marsikaj koristnega za lažje ločevanje med pravljico in povedko.

Zadnja tretjina knjige je posvečena pesmim. Najprej je na vrsti študija *Izviri in preoblikovanja neke ljudske pesmi*, pri čemer gre za znano: Na Kordunu grob do groba. Maja Bošković-Stulli ne piše tokrat prvič o tej pesmi, vendar se je problematike lotila z novega zornega kota, ko se je po radijskem pogovoru o njej, ki je dotlej veljala za eno od variant v okviru folklorne ustvarjanja, oglasila nemalo prizadeta »avtorica« te pesmi. Hrvaška folkloristka še enkrat prepričljivo dokazuje vire vse od srednjega veka dalje za tako trditev, vendar s tem ne želi spodbiti individualnega avtorstva njeni partizanski varianti, niti se ne sili dokazati, da gre za kakšne ne/zavedne vplive, pač pa utemeljuje izredno podobnost med folklorno tradicijo in osebno izpovedjo z »arhetipskimi slikami«, znanimi iz globinske psihologije in moderne teorije književnosti.

Razprava *Baladna oblika bugarštic in epske pesmi* so priložnost, da se seznanimo, kaj so pravzaprav bugarščice, kakšna je bila njihova funkcija in kje so bile razširjene v času od 15. do 18. stoletja. Na koncu se avtorica ustavlja še pri *Mažuranićevih zapisih pesmi v krogu hrvaške ustne poezije*. Presenečenje namreč zbuja izjava njegovega sina, da je oče sicer »ljubil ljudske pesmi kot morje ... a je preziral njihovo zbiranje«. Raziskovalci pojasnjujejo zadržanost do te poezije predvsem z dejstvom, da je Ivan Mažuranić v mladosti sam zbiral ljudske pesmi. A da je v tem pogledu vendarle bil samosvoja osebnost, priča dejstvo, da pesmi, ki so navdušile S. Vraza, Mažuraniću sploh niso ugajale.

Teoretična podkovanost, empirična erudicija, ljubezen do predmeta (= slovstvene folkore) je troje lastnosti, po katerih prepoznamo dela Maje Bošković-Stulli. Tudi v tej knjigi jim ostaja zvesta.

Marija Stanonik

Mirna Velčić, *Otisak priče. Intertekstualno proučevanje autobiografije*. Zagreb, August Cesarec i Institut za etnologiju i folkloristiku, 1991, 235 strani.

Z vsebino knjige *Otisak priče* je avtorica prikazala možnosti interdisciplinarnega povezovanja nekaterih družbenih oziroma humanističnih znanosti na področju obravnavanja teorije teksta. V predgovoru pravi, da je to delo nadaljevanje prve knjige *Uvod v lingvistiko teksta*. V prvi knjigi se avtorica posveča analizi znanstvene proze s pomočjo kategorij, kot so subjektivnost, časovnost, metajezik s stališča pragmatike. V drugi knjigi pa polje raziskave razširi na več vrst

besedil, ki imajo značaj biografije ali avtobiografije. Izhaja iz teze, da ustne ali zapisane (avto)biografije niso teksti pač pa ustvarjajo medtekstovni prostor, ki nastaja v dialoškem odnosu. (Avto)biografije niso samo pripovedi o osebah oziroma o resničnih življenjskih dogodkih oseb. Predstavljajo ali vzpostavljajo tudi prostor, kjer se združujejo različne vrste besedil z različno kvaliteto. Gre za združevanje ali prepletanje teorije, fikcije ter vsakdanje ustne ali pisne aktivnosti.

V prvem poglavju *Što je (auto)biografski diskurz*, predstavi avtorica Olneyeva in Steinovo stališče o (avto)biografski pripovedni obliki. Olney pravi, da je edini resnični motiv (avto)biografov, da skozi spomin (spominjanje) vzpostavijo zvezo z lastno preteklostjo, zato da lahko določijo svoje mesto v sedanosti. V bistvu gre pri tem procesu za iskanje (in tudi potrjevanje) lastne identitete. V tem procesu iskanja je zelo pomembna kategorija časa, kajti preteklost se prepleta v sedanosti; kategorija sedanosti oziroma ta proces časovnega prepletanja pa bistveno vpliva na zavest o doživetem izkustvu. Olney ostaja na stališču ontološke ravni subjekta. Nastaja neskladnost med subjektivnim jaz-om in narativnim prostorom, znotraj katerega subjekt lahko prestavi sebe.

Za razliko od Olneya, ki išče v (avto)biografijah avtentično bit subjekta oziroma način konstituiranja subjekta na ontološki ravni, pa Gertrude Stein raziskuje avtentičnost izraza in samostojnost tega, kar smo. Steinova vidi protislovje med pripovedjo-(avto)biografijo in dejanskim človekovim življenjem. Steinova govori o dvojno posredovanem procesu, ko dogodke, v katerih smo sodelovali, prenesemo v pripoved, zgodbo. Dogodki sami postanejo predmet naše pripovedi, sama pripoved pa postane predmet naše interpretacije. V tem procesu prihaja do nepremostljivega protislovja - med tem kako živimo, kaj pišemo o svojem življenju, o razlogih za pripoved in med tem kaj se v pripovedi dogaja kot posledica pripovedi. To, da pišemo o osebnih izkušnjah, pomeni, da hote ali nehote delimo to izkušnjo z drugim. Tudi v tem primeru gre za iskanje identitete skozi jezik in skozi proces definiranja sebe, pri čemer je manj pomembno, ali gre za resnične dogodke in izkušnje. Oba avtorja sta v podajanju svojih stališč izhajala iz analiziranja (avto)biografij v proznih delih. Francoski pragmatik Benveniste je problem subjekta iskal v teoriji govora. Freudovo teorijo o egu je prenesel na teorijo jezika. Benveniste je razvil tezo o jeziku kot družbeni strukturi, ki se podreja individualnim in intersubjektivnim ciljem. Vsak govornik je istočasno tudi v položaju sogovornika, ki je lahko resničen, namišljen, individualen ali kolektiven. S tem so tudi dani pogoji za vzpostavitev dialoškega odnosa, ki ga Benveniste imenuje načelo intersubjektivnosti, pogoj diskurzivnega ravnanja, kjer se subjekt oblikuje kot tvorec tega ravnanja. Subjekt je v govoru zato, ker govor proizvaja, ne zato, ker ga uporablja. Zato je v lingvističnem proučevanju prišel do trditve, da se jezikovne oblike, kode in strukture podrejajo zakonitostim govorne aktivnosti. Avtorica dalje predstavi različna stališča nekaterih raziskovalcev glede odnosa avtobiografija - biografija. Večina raziskovalcev je mnenja, da se tako razlika kot podobnost v tem odnosu kaže na dveh ravneh, na prepletanju terminološkega in žanrskega kriterija. Biografija naj bi bila po terminološkem kriteriju starejša, segala naj bi v antični čas, ko so biografije pisali ob smrti uglednih Rimljanov. V teh biografijah so bili zapisani podatki o družini umrlega, o njegovem delovanju v javnem življenju ter podatki o častnih delih in vrlinah pokojnika. Predvsem zgodovinarji zagovarjajo tezo, da prvi primeri biografij datirajo šele iz 17. stoletja. Avtobiografija naj bi zato izhajala iz biografije, ki jo piše ali govori tisti, ki se predstavlja kot subjekt. Zato se tudi nekateri raziskovalci strinjajo s tem, da imata ti obliki skupni pripovedni cilj, da se avtentično človekovo življenje pretvori v besedilo. V avtobiografijo so vpisane biografije, oziroma biografija kot pripoved o tujem življenju - gledano s stališča svojega govornega subjekta, se razvija kot avtobiografija. Gre za odnos ene biografije na meji drugih, nastaja odnos kot pripovedni prostor, kjer se pripoved subjekta konstituira s pomočjo drugih pripovedi ali celo z njimi. Tako nastaja notranji dialog med biografijami. Na tem mestu se pojavlja diskurz, v katerem se avtobiografsko prepleta z biografskim in obratno.

Velčičeva nadaljuje z razlago o ustnih oblikah vsakdanjega osebnega pripovedovanja, katerega razne oblike so se pokazale kot zelo zanimive za sociolingvistično preučevanje verbalnega obnašanja. Uporabo neformalnega jezika je mogoče razlagati tudi v funkciji osebnega izkustva pripovedovalca. Problem osebnih zgodb ni toliko povezan z iskanjem osebne identitete, bolj pomembno je vprašanje interpretacije odnosa med družbeno realnostjo in zakonitostjo pripovedovanja, med zgodovinskim procesom in diskurzom. Avtorica ugotavlja, da gre v tem primeru za dve metodološki usmeritvi. Kljub temu, da ena velja za področje teorije književnosti, druga pa za antropologijo, folkloristiko in sociolingvistiko, obstaja stičišče obeh metodoloških

usmeritev. Teorija književnosti obravnava (avto)biografijo kot obrobni žanr, kajti v žanrih gre za prepletanje resničnih in (iz)namišljenih dogodkov, izkušenj. V sociolingvистики, etnografiji komunikacije, folkloristiki, pa se osebne pripovedi razvrščajo bolj po kriterijih svoje funkcije v vsakdanjem življenju, po tematici in načinih izražanja in ne toliko po formalno-jezikovnih značilnostih. Tudi tu gre za upoštevanje možnosti fikcije. Fikcija izhaja iz načina pripovedi. Upoštevaajoč, da vsakdanje pripovedi predstavljajo osebno doživetje, izkušnje pripovedovalca, in da v njegovem avtentičnem prikazu kažejo na resničnost dogodkov, kljub fiktivnim primesem, bodo te vsakdanje pripovedi uporabljene kot vir, gradivo, pri preučevanju družbenega življenja določene kulture in pri analizi oziroma rekonstrukciji zgodovinskih dogodkov.

V drugem poglavju z naslovom *Pravo na priču o vlastitom životu* avtorica opozori na pomembnost dnevnikov, ki jih pišejo adolescenti. Precej podrobno predstavi raziskavo pogovornih oblik adolescentov, ki jo je napravila Amy Shuman. Shumanovo je zanimalo, na kakšen način se ustvarja prostor za osebno pripoved, kateri govorni mehanizmi se vzpostavljajo pri pripovedovanju, da poslušalec verjame pripovedi. Problem (avto)biografskega načina pripovedi poveže s sovpadanjem pravice do pripovedi, s priložnostmi, ki jih je treba ujeti, da bi se »plasirala« osebna pripoved. Shumanova izdela svoja spoznanja na določenih predpostavkah. Komunikacija med adolescenti se odvija na ravni zamolčevanja o kontekstu. Gre za obliko pogovornega vedenja, kjer se soudeleženci pogovora obnašajo, kot da nepoznano poznajo, nejasno jim predstavlja jasno. Zato v takih primerih ne izgubljajo besed, obnašajo se, kot da vse »obvladajo«. V predpostavki lova na besede, avtorico zanimajo družbeni vzroki komunikacije, ki se odvijajo v smeri stalnega lova za praznimi besedami, ki so precej razširjene med adolescenti. Na koncu Shumanova analizira vlogo intimnih dnevnikov. Ugotavlja, da so dnevniki predvsem pisana oblika njihovih razgovorov, pogovorov. V določeni meri predstavlja dnevnik substitut za pravico do besede, za katero se je treba v vsakdanjem pogovoru neprestano boriti, beseda se s težavo dobi in se tudi hitro izgubi. V intimnih dnevnikih pa je ta pravica neomejena - nihče je ne more vzeti. Shumanova najbi po avtoričinem mnenju prezrla pomemben teoretičen problem. Gre za način pisanja, ki je tudi zelo poveden - na eni strani prevelika skrb z navajanjem razlogov, zakaj takšen način komunikacije, po drugi strani pa izčrpno opisovanje dogodkov, povezanih z neposrednim kontekstom npr. sedem za stol, gledam skozi okno ... Tu se pojavljajo pravila, ki so povsem različna od tistih v pogovoru. Dogodki, ki so povezani z neposrednim kontekstom, se v pogovoru načeloma ne omenjajo. Upravičenost do govora torej ni pogoj za komunikacijo, pač pa pomeni trenutek, v katerem se konstituirajo družbeni odnosi in ko že delujejo pragmatična pravila. Podobno stališče zagovarja Lejeune, ki pravi da prepoznavanje avtobiografskih žanrov izhaja iz povezave avtorja, ki ga tekst imenuje in njegovega družbenega položaja. Lejeune, ki se v svojih raziskavah avtobiografij osredotoča na problem avtorja, poudarja, da prav avtor proizvaja diskurz in ima določen položaj v družbi. Vendar pa proizvajalec teksta ne more biti konkretni subjekt, kajti povezava med tekstem in resničnim avtorjem se vzpostavlja preko posredovanih odnosov. Zato je avtorstvo usmerjeno po ideoloških implikacijah proizvodnje avtobiografskega diskurza.

Sledi poglavje *Problem vremena: osobna povijest i historiografski diskurz*, v katerem Velčičeva predstavlja problemsko zastavljeno tematiko, ki je za teorijo (avto)biografije ravno tako pomembna. Izpostavi odnos svetovnega in fenomenološkega časa na eni strani in odnos-razliko pripovedi in zgodovine na drugi strani. S stališča fenomenološke teorije avtorica predstavi Schutzta in njegovo pojmovanje časa - preteklosti in sedanjosti. Za pojasnitev odnosa pripovedi in zgodovine pa avtorica navaja stališča iz hermenevtičnega zornega kota po Paulu Ricoeurju. Avtorica poskuša na osnovi fenomenološke in hermenevtične interpretacije časa razviti pomen in vlogo časa v (avto)biografijah, kjer običajno zapis časa sledi zgodovinsko določenemu času. Na primeru dnevnika pojasni koledarsko kronologijo.

V poglavju *Stopama argentinskog biografa* avtorica analizira novelo argentinskega pisatelja Cortazarja; novela, ki se lahko bere kot zgodba o radikalnih (avto)biografijah. Navaja dokaj obširen in razčlenjen povzetek vsebine in med drugim ugotavlja glavno temo, ki je prisotna v Cortazarovem delu. To je iskanje drugega, sebe, svojih želja, svoje avtentične zgodovine, iskanje jezikovnega izraza - nečesa, kar ne vemo, kaj je in kar se ne da predstaviti v jeziku, ki nam je na voljo. V noveli, ki je v bistvu biografija avtorja, se usoda biografa prenaša v življenje njegovega junaka. Tako se ena biografija odraža v drugi biografiji. Na osnovi teoretične razprave, ki poteka med naratološko in historiografsko argumentacijo avtorica razvija tezo, da vsebina novele predstavlja notranji prevrat biografskega diskurza, ker gre za pripovedovanje skozi nepisano

zgodovino. Prekinjajo se meje med diskurzom fikcije in diskurzom spoznanja, med življenjem in umetnostjo.

Zadnje poglavje *Odnos prema drugom i suvremena etnografska praksa*, ki ima še podatek Egzodus Katarine H. kot primer avtobiografske pripovedi, zasluži podrobnejše predstavitev. Najprej avtorica opredeli uporabo terminov etnografski diskurz, etnografska pisava, etnografska praksa, ki so lastni več družbenim disciplinam. Gre za tiste družbene discipline, ki imajo za predmet obravnave človeka kot družbeno in zgodovinsko bitje. Čeprav med temi disciplinami obstajajo razlike v njihovem razvoju, v metodologiji, pa so za razpravo pomembna v tistih stališčih, ki so jim na nek način skupna. Za nekatere družbene discipline je značilno neosebno podajanje znanstvenega mišljenja. V etnografski praksi pa je povsem normalno in celo zaželeno, da avtor v strokovni spis vplete tudi svojo zgodbo, izkušnjo, ki tako postane konvencionalna komponenta akademske proze. Kot primer tako posrečeno kombiniranih strokovnih besedil navaja avtorica nekaj citatov Dunje Rihtman-Auguštin in Maje Bošković-Stulli. Vendar pa se osebne pripovedi ne pojavljajo samo v knjigah. Pomembno mesto zavzemajo tudi na posvetovanjih, v terenskih poročilih. Osebne pripovedi imajo več različnih funkcij. Med najvažnejše prištevata Veličičeva dejstva, da osebna pripoved (izgovorjena ali napisana) razbije monotonijo puste deskriptivnosti in teoretskih argumentov. Ravno v folkloristiki, etnologiji in antropologiji je potrebna osebna izkušnja znanstvenika, ki nastaja v njihovem aktivnem sodelovanju v družbeni sferi, ki jo proučuje. Kratke osebne pripovedi v strokovnem besedilu pa so dokaz za to. Avtorica tudi navaja probleme in zanke, ki nastajajo v odnosu osebnih izkušenj znanstvenikov in institucionaliziranim znanjem, v odnosu avtobiografskega in akademskega izraza. Sprašuje se, kako priti iz precepa, v katerega vodi po eni strani stalna ideologizacija osebne izkušnje, ki se mora predstaviti kot izkušnja, neobremenjena z znanstvenim modelom mišljenja, po drugi strani pa stalna subjektivizacija znanja, ki se mora potrditi kot objektivno znanje. Nadalje, precej kritično predstavi metodo dela in idejno naravnost ameriške postmodernistične antropologije, ki se osredotoča na kritično obravnavanje etnografske (etnološke) prakse, zlasti v odnosu do etnografskega diskurza in tekstualnosti. Poglavje zaključuje prikaz Bahtinove teorije o notranjem dialogu besede. Dialog pomeni prostor nasprotij, v katerem si subjekti poskušajo podrediti jezik in besede. Živost jezika je ravno v tem, da poseduje subjekt in ga potegne v dialoški proces, v odnos do drugega, kjer najde subjekt tudi sebe.

Dodatek avtobiografske pripovedi Katice H. iz Bačke služi kot primer razgovora, ki ne spada med konvencionalne vzorce avtobiografskega pripovedovanja v kontekstu etnografskega diskurza. S tem hoče avtorica opozoriti tudi na metodološke spremembe sodobne teorije, kjer subjekta ni mogoče opredeliti v edinstveno kulturno, jezikovno ali družbeno identiteto.

Kljub temu, da je knjiga pisana v strokovnem znanstvenem jeziku, in je bralcu, ki se z lingvistiko ne ukvarja, težje razumljiva, zasluži pozornost, da jo preberemo, saj daje med drugim vpogled v različne metodološke pristope in provokativne teorije.

Mihaela Hudelja

Simboli identiteta: (studije, eseji, grada). (Dunja Rihtman Auguštin, ur.), Biblioteka Hrvatskog etnološkog društva. Zagreb, Hrvatsko etnološko društvo, 1991, 282 strani.

V zborniku *Simboli identitete*, ki je izšel s skoraj dveletno zamudo, je zbranih 33 različnih prispevkov. Prispevki so bili predstavljeni na kongresu v Zadru oktobra 1989. To je bil že 23. kongres (in tudi zadnji), ki ga je organizirala Zveza etnoloških društev Jugoslavije, ki po letu 1991 ne obstaja več.

V uvodnem delu zbornika so prispevki, ki govorijo o teoretičnih etnoloških in antropoloških pristopih pri pojasnjevanju simbolov identitete. Nikola Skledar je prikazal človeka kot simbolično bitje s stališča filozofske (socialne) antropologije. Svoj prispevek zaključil s kritičnim presekom teorij zgodovinsko-družbenih in kulturnih dejavnikov pri nastajanju različnih socialno-kulturnih identitet. Mojca Terčelj je v referatu *Kategorija identitete v divji misli* prikazala družbeno identiteto in simbole z analizo totemskih klasifikacij po Claude Lévi-Straussu. Totem pomeni vmesno vez med naravo in kulturo človeka. Preko identitete s totemom se vzpostavi družbena diferenciacija. Gordana Ljuboje v prispevku *Simboli identitete nauka: antropologija između sociologije i filozofije* išče skupni dejavnik pri obravnavi številnih teoretičnih in metodoloških smeri, ki označujejo antropologijo kot vedo. Ingrid Slavec-Gradišnik se v obširnem in preglednem referatu *O identiteti etnologije*, omeji na prikaz iskanja identitete slovenske etnologije,

na različne poglede na metodologijo in cilje etnološke vede in odnos etnologije in drugih znanosti. Lydia Sklevicky je predstavila zanimiv referat z naslovom *Profesija etnolog: analiza pokazatelja statusa profesije* in s podnaslovi *Etnologi v zanimivem času*, Elementi poklica etnolog, Etnologi o sebi samih, Etnologi, naši sodobniki.

Naslednjih nekaj prispevkov je posvečenih pojasnjevanju kulturne identitete, razpetosti folklorne in folklorizma med resnično in lažno identiteto ter predstavitvi podrobnejše analize različnih tipov identitete.

Jadran Kale analizira v referatu *Kakvim se vidimo sami: disciplina odražena sadržajima nekrologa etnologizma*, 12 tekstov - nekrologov, ki so izšli v času 1970-1988. Ines Prica se v prispevku *Razlaganje kulturnog identiteta dokaj kritično omeji na prikaz problemov in nasprotij v sodobni etnološki znanosti, konkretno pri raziskovanju kulturne identitete mladine iz ruralnega okolja*. Dunja Rihtman-Auguštin je avtorica referata *Istinski ili lažni identitet - ponovo u odnosu folkloru i folklorizma*. V referatu prikaže simbole folklorne in folklorizma v povezavi z nacionalizmom in nacionalno identiteto. Ute Karlavaris-Bremer je v krajšem prispevku *Identitet žena u bajkama - Pepeljuga i princeza* predstavila analizo pravljic bratov Grimm, Vuka Karadžića in antologije Tvrčka Čubelića, kjer ugotavlja vlogo in pomen (identiteto) ženske v teh pravljicah. Tomislav Skračić obravnava v prispevku z naslovom *Mladost u romanu, stvarnost ili simbol identitete*, vprašanje identitete mladostnika in ugotavlja psihoestetsko vlogo identitete, iskanje identitete kot Absolutnega. Maja Povzanović je predstavila obširen referat *Regionalni, lokalni i individualni identitet: primjer klapskog pjevanja*. »Klapsko« petje je predstavljeno kot simbol dalmatinske identitete.

Na temo oblačilne kulture je kar nekaj sestavkov o oblačilih kot simbolih identitete. Angelos Baš je v referatu *Identiteta oblačilnega videza na slovenskem ozemlju v feodalni dobi* zelo podrobno prikazal oblačilni videz kmečkega prebivalstva in višjih slojev. Asja Armanda je opozorila na vlogo in pomen nošenja torbe pri moških in ženskah. Silvio Braica v svojem prispevku analizira jezikovni pomen besede torba na ravni konotacije in denotacije. Sofija Kostić v kratkem sestavku *Odevanje u funkciji identiteta* pojasnjuje, da na spremembe v noši in oblačenju vpliva več vzrokov. Vsekakor pa so določena oblačila tudi znak identitete osebnosti.

Sledijo prispevki, ki obravnavajo simbole identitete v šegah, ljudski umetnosti, stavbarstvu, identitete posameznih etničnih skupin in vlogo muzeja pri ohranjanju identitete. Mirjana Prošić-Dvornić v prispevku *Identitet zaposlene žene*, prikaže analizo rezultatov raziskave reprezentativnega vzorca zaposlenih Beograjkank s srednjo in višjo izobrazbo. Jasenka Lulić se v svojem prispevku *Simboli identitete žene u Bukovici*, omeji na življenjski obdobja od dedice do poročene ženske in ugotavlja, da imajo obdobja v posameznikovem življenju svoje simbole identitete. Lidija Jovetić obravnava v prispevku *Simboli etničkog identiteta u obredima porodice danas u Beogradu*, posvetne in religiozne obrede kot simbol etnične pripadnosti. Tudi Vesna Dušković prikaže v prispevku *Crkveno krštenje kao oznaka etničkog identiteta*, simbol krsta kot pomembno sestavino etnične opredelitve. Vesna Čulinović-Konstatinović podaja analizo šeg katoliških in pravoslavnih grobarjev v prispevku *Obred kao simbol dobnodruštvene grupacije (Vrlička krajina)*. Damir Zorić obravnava nagrobni spomenik kot del groba, ki je lahko model identitete pokojnika. Branko Đaković je tematiko, obravnavano v prispevku *Prilozi u grob kao simboli identitete*, prikazal z etnosemiotično analizo zagrobnih predmetov. V podajanju svojih zaključkov se opira na teze Mircea Eliade za primere pogrebnih obredov. Dušan Strgar je v kratkem prispevku *Pastirska kočica kot simbol identitete pastirjev Velike Planine* nakazal pomen pastirske kočice v povezavi z družbenimi odnosi, gospodarskimi dejavnostmi in običajnim ter uradnim pravom, ki pogojujejo določen način življenja pastirjev. Aleksej Pavlovsky analizira pomen prače kot kulturni in socialni simbol pastirjev severno-hrvaškega Primorja. Dragica Cvetan je obširno razpravo »Gorice«, vino i klijet - simboli prigorskog regionalnog identiteta razdelila na več delov, s čimer je zajela vse bistvene kulturne sestavine v prikazu načina življenja vinogradnikov. V razpravi si sledijo poglavja: opis in funkcija vinske kleti, vino kot izvir življenjske moči in simbol prigorskega kmeta, letne šege v vinogradništvu, življenjske šege v povezavi z vinsko kletjo, družabno življenje v vinskih kletih v preteklosti in danes, sod kot nosilec sporočila. Tihana Štepinac Fabijanić je rezultate raziskave o načinu življenja in oblikah obnašanja pripadnikov socialnih skupin, ki so se doselile pretežno iz ruralnega okolja v mesto, predstavila v prispevku »Zdravo zemljače« - pojem identitete različnih tradicijskih grupa u gradu Rijeci. »Mi nismo Cigani, ali oni drugi jesu gadže«, je naslov prispevka Danice Draganić, kjer strnjeno prikaže spremembe njihovega življenja v sedanosti. Vesna Rapo je z obravnavo sinagoge kot družbene in religiozne ustanove v prispevku *Sinagoga - simbol identiteta Židova u*

Jugoslaviji predstavila razvoj sinagoge od Salomonovega templja do danes ter njeno vlogo pri ohranjanju judovske identitete. Zoja Prijić je v prispevku *Krsne slave kod Srba u Knjinskoj krajini* prikazala družinski običaj praznovanja »slave«, družinskih svetnikov v tradicionalni obliki. Hrvatska pučka crkvena popevka 19. stoljeća je kratek sestavek avtorice Smiljke Fajdetić. Cerkevne ljudske pesmi so imele v posameznih zgodovinskih obdobjih različne pomen, vendar so se do danes ohranile v spremenjeni obliki, prilagojene času. Dušanka Ogar v prispevku *Simboli na preslicama iz poklon zbirke bračnog para Kaće i Jevrema Brkovića* opiše zbirko 223 preslic, analizira ornamentiko in simboliko likovnih okraskov. Trajko Petrovski predstavi koledarske šege Romov v prispevku *Za kalendarskite običai kaj Romite vo Skopje i okolinata*. Ralf Čeplak je opozoril na vlogo muzeja kot institucije v družbenem razvoju in pomen muzejskih zbirk pri ohranjanju kulturne identitete.

Večina prispevkov v zborniku kaže na ustaljeno konceptualno zasnovo etnološkega teoretičnega in praktičnega raziskovalnega dela. Le v nekaj prispevkih zasledimo nove metodološke pristope z aktualnimi spoznanji in problemsko zastavitev obravnav.

Mihaela Hudelja

Philippe Aries, *Otrok in družinsko življenje v starem režimu*. Ljubljana, Studia Humanitatis 6, Škuc, 1991, 529 strani.

V današnjem času je vzgoja otrok predmet številnih znanstvenih raziskav ter diskusij; tržišče je nasičeno s tovrstno literaturo, vendar pa le s težavo zasledimo knjige, ki bi osvetljevale pojmovanje otroka z zgodovinske perspektive. Zato je delo francoskega zgodovinarja P. Ariesa toliko bolj dobrodošlo. Že s prvo izdajo, ki je bila v Franciji predstavljena v šestdesetih letih, se je avtor prebil iz sveta anonimnosti ter postal svetovno znan po svojem preučevanju otroške, oziroma družinske zgodovinske problematike. Na osnovi raziskav je avtor izpostavil dve tezi:

- *O tradicionalni družbi*. P. Aries opozori na popolnoma drugačen pogled na otroštvo. Trdi namreč, da je bilo občutje, kakršnega poznamo danes, srednjemu veku praktično neznano. Brezbrižnost do otroštva je ena temeljnih značilnih potez takratne družbe. Otroštvo se je v tem času omejilo le na najbolj neboljeno otrokovo obdobje, torej na čas, v katerem je bil otrok odvisen od odraslih. S takšnim razumevanjem otroštva je družba preskočila etapo mladosti oziroma jim je bila ta doba neznan.

- *O transformaciji otroštva v moderni družbi*. S to tezo hoče avtor pokazati na otrokovo novo pozicijo, ki jo je dobil v okviru družine. Na te spremembe so v 17. st. vplivali v prvi vrsti moralisti, ki so izvirali iz vrst katoliških in protestantskih krogov. Vzporedno z drugačnim obravnavanjem otrok se spremeni tudi družina sama, ki postaja vez med starši in otroki.

Avtor je do svojih spoznanj prišel na različne načine. Kot pomembni dokumenti za preučevanje družinske zgodovine so mu služili družinski portreti, pa tudi Livres de raison. Za razumevanje določenega načina življenja se je prav tako opiral na dnevnik osebnega zdravnika Louisa XIII. Kar se tiče njegovih metod raziskovanja, je v ospredju metoda rabe ikonografskih dokumentov. V poglavju, ki govori o starostni strukturi šolarjev je prišel do »bistvenih dognanj«, kakor pravi sam, s pomočjo statistične analize.

V prvem poglavju *Občutje otroštva* so opisane različne življenjske dobe. Srednjemu veku je bilo neznan tako otroštvo (če izvzamemo nekaj prvih mesecev po rojstvu) kakor tudi obdobje adolescence. Otroci so že zgodaj stopili v svet odraslih, se z njimi pomešali in na ta način preskočili dobo mladosti. Družina v preteklosti ni imela ideje, koncepta ali zavesti o pomembnosti vzgoje. Avtor to trditve osvetljuje z različnih perspektiv. Kot dokaz za to navaja umetnost, pri kateri vse do 17. st. ni zaslediti upodobitve otroštva. Šele to stoletje postane nakakšna prelomnica, saj se od tega časa naprej pojavljajo otroški portreti vse številneje in pogosteje. Hladnost do otroštva se ni kazala le v slikovnih motivih, temveč tudi v načinu oblačenja. Otroške obleke se niso prav nič, oziroma zelo malo razlikovale od tistih, ki so jih nosili odrasli. Naslednji pomembni dokazi nepoznavanja otroške dobe so igre, ki so bile v srednjem veku enake za vse starosti in sloje. Sčasoma šele je prišlo do razcepa na otroške in odrasle igre na eni ter ljudske in meščanske na drugi strani. Igre torej niso več pomenile skupnega izhodišča kot nekoč, temveč so predstavljale faktor ločevanja med različnimi skupinami - otroci, odrasli, bogati, revni. Tudi odnos do seksualnosti kaže novo ravnanje z otroki, saj je bila sprva zelo razširjena navada vključevanja otrok v seksualne šale odraslih, svobodno govorjenje o tej temi ter drzni gibi in dotiki, ki si jih v današnjem času ne bi mogli privoščiti. Z izdajo knjig o liki, ki so jih v največjem

številu publicirali jezuiti, se je počasi ta proces začel spreminjati. Vsekakor je odigrala pri tem religija veliko vlogo, saj se je z moralizacijo pričel spreminjati svet, v katerem prej ni bilo nobenih zadržkov. V 16., še bolj pa v 17. st. se pojavijo zagreti reformatorji - moralisti, ki se z vso zagnanostjo borijo proti »anarhiji« srednjeveške družbe. Pozorni so postali na poprej zanemarnjen občutek otroštva. V otrocih so sedaj videli krhke božje osebe, ki jih je treba istočasno obvarovati in spametovati. To občutje se je sčasoma tudi preneslo v družinsko življenje.

Drugo poglavje *Šolsko življenje* govori o pečatu srednjeveške miselnosti v življenju šolarja. Ko je otrok prestopil šolski prag, se je v trenutku znašel v svetu odraslih; starostno mešanje je bilo nekaj povsem običajnega. Avtor z neverjetno natančnostjo in preciznostjo seznanja bralca s pogoji, v katerih so živeli učitelji in učenci, z urnikom, učbeniki, ki so jih imeli ta čas na razpolago, z začetki in razvojem kolegijev, ki se pojavijo kot odpor mešanja različnih starosti, s predpisi in redi, ki vladajo v teh zavodih, z različnimi reformami, ki so vpeljevala načela reda in strogosti. Seznanimo se z začetki uporabe moderne besede »razred«, nadalje, kdaj pride do ločitve po učilnicah ter kakšni vzroki so botrovali takšni odločitvi. S pomočjo statistične analize je Aries dobil starostno strukturo šolarjev. Poudariti je treba, da so v času nastajanja prvih šol učenci prestopili njen prag šele takrat, ko so jim to dovoljevale finančne zmožnosti; nekdo je stopil v razred v ranem otroštvu, drugi pa šele v cvetu mladosti. Obiskovanje šole je bilo sredi 16. st. še novost. Zaradi tega je bilo omejeno tako glede trajanja študijev, kakor glede številčnosti. Šolanje pa je bilo monopol moškega spola. Ženske so bile izrinjene iz izobraževanja. Kratko otroštvo je bilo za njih realnost vse do 17. st. Poroke pri štirinajstih ali petnajstih letih niso bile nobena posebnost. Moški spol je bil privilegiran do adolescence, na drugi strani pa so dekleta takoj stopila v svet odraslih. Zanimiva je tudi avtorjeva primerjava trajanja poznega otroštva in adolescence s sedanjim časom. Kakor v prejšnjih stoletjih, se tudi danes mlad delavec takoj po končani šolski obveznosti znajde v svetu ljudi, ki še vedno ne poznajo starostnih razločkov, katere je proizvedla šola. Novo stopnjo v razvoju šolstva predstavlja vojaška ideja, ki se je pričela krepiti v drugi polovici 18. st. Šolski sistem se je sedaj začel zgledovati po vojaških šolah, ustanovljenih prav v tem času. Ko so vzgojitelji začeli uvajati v šole vojaško disciplino, se je s tem pojavilo novo občutje, občutje adolescence. V 18. st. se zgodi prelom, ki zaznamuje družbo tistega časa. Dokončno pride do diferenciacije med poukom za ljudstvo in poukom za meščanstvo in aristokracijo. Začne se ločevanje med revnimi in bogatimi otroci, kajti »lepo vzgojeni otrok« mora biti ločen od »surovih in zanemarnjenih dečkov« nižjih plasti.

V zadnjem poglavju *Družina* avtor govori o pojavu novega občutja družine. S tem ne zanika obstoja družine že v prejšnjih stoletjih, vendar pravi, da ji takrat niso pripisovali tolikšnega pomena, ni obstajala kot vrednota. To novo obravnavanje družine je seveda v tesni zvezi z večjo skrbjo za vzgojo svojih otrok.

V svoji knjigi je Philippe Aries zelo sistematično in poglobljeno zajel problematiko otroške zgodovine. Na dovolj slikovit način, ki ga bogatijo citati iz vsakdanjega življenja ljudi, oriše plastično podobo preteklih stoletij. Čeprav je knjiga napisana poljudno, pa avtor kljub temu ohranja visoko stopnjo strokovnosti. Knjiga pomeni velik prispevek strokovni literaturi na tem področju in upamo lahko, da bo tudi katerega med slovenskimi strokovnjaki spodbudila k raziskavam te vrste. Sama pogrešam le večjo pozornost spremembam, ki so vdrle v družine nižjih socialnih plasti ter povzročile drugačno obravnavanje otrok in njihove vzgoje. Vsekakor pa je knjiga P. Ariesa ena tistih, ki jo je vredno vzeti v roke in z njo podložiti že dolgo časa majav stol, na katerem počiva naše obravnavanje otroka.

Silvia Sovič

Bronislava Kerbelite, *Istoričeskoe razvitie struktur i semantiki skazok*, Vilnius, Akademia Nauk SSSR, Izdatel'stvo Vaga, 1991, 381 strani.

Knjiga je še izšla v ruščini, čeprav gre za litovsko avtorico, a ima že angleški povzetek na koncu, kar bi bilo pred leti čisto nemogoče.

Študija s problematiko, kakor jo napoveduje naslov, je bila opravljena na gradivu litovskih čarovnih pravljič, in to 11.500 po številu, a v kartotekah litovske Akademije znanosti hranijo vsega skupaj čez 80.000 besedil.

Avtorica v uvodu pojasnjuje motivacijo za poskus lastne sistematizacije besedil litovske zgodovinske slovstvene folklorne. S prilastkom »zgodovinska« želi poudariti, da gre za folkloro par excellence in ne tudi za sodobno, katere struktura je v marsičem pomembno drugačna od

»klasične«. Pri poskusu vključitve litovskih pravljic k sižejskim tipom Aarne-Thomson so nastale težave, izhajajoč iz samega sistema klasifikacije. Možnosti pobiranja informacij iz kartotek, v katerih so teksti razvrščeni po žanrih in njihovi notranji žanrski razvrstitvi - po sižejih in tematici - so omejene. Še toliko bolj, če se pojavijo teksti raznih žanrov, v katerih srečamo podobne osebe, dejanja, realije. Zanašanje na spomin sestavljalca kartotek in izpolnjevanje rubrik v njih je premalo. Edina možnost za rešitev problemov postane računalniška obdelava. Zato pa je treba klasifikacijo (razmejitev žanrov, uvedbo tipov in podtipov, variant in skupin variant) zastaviti po določenih objektivnih lastnostih in tekst formalizirati ne zgolj na temelju intuicije. Za doseg tega cilja pa so nujni čim bolj skrbni opisi semantike in strukture vsakega besedila. Pri razvrstitvi kriterijev, ki bi najbolje izrazili primarne in sekundarne lastnosti pravljic, je avtorica po lastnih besedah upoštevala načela dialektičnega materializma (simptomatično je, da tega zagotovila okoliščinam na ljubo še ni bilo mogoče izpustiti!), dosežke sodobne folkloristike, raziskavo besedil po logični in lingvistični semantiki, lingvistiko teksta in nekatere matematične prijeme. Za svojo raziskavo si je izbrala čarovne pravljice zato, ker se v njih najbolj izrazito pojavljajo lastnosti, značilne za vse vrste prozne folklore. Metodični postopki teh besedil, logična popolnost, pripovedna neokrnjenost sižejev, ki do konca obremenijo razdelitev elementov strukture, in očitna estetskost, so vplivali na pragmatično odločitev za ta žanr. Mogoče je sklepati, da je model semantičnega opisa tekstov lažje prenesti s čarovnih pravljic na druge žanre, kakor narobe.

V uvodu se avtorica strinja z V.J. Proppom, da je klasifikacija po sižejih, kakršna je uveljavljena v katalogu AT, pomanjkljiva, kar je sam odpravil s klasifikacijo na temelju zgradbe besedil in njihovega opisa po sestavnih delih. Ugotavlja pa, da takšna klasifikacija ni za praktično rabo. Tako je že C.L. Strauss v oceni Proppove sicer tako slovite knjige *Morfologija volšebnoj skazki* opomnil, da vsebina, ovržena za klasifikacijski temelj, spet dobiva večjo veljavo. Po Proppu je morfologija (struktura) »opis pravljic po sestavnih delih in odnosu delov do celote. Sestavni deli (elementi) so »funkcije delujočih oseb«. Funkcija je postopek delujoče osebe, določene z vidika njegove pomembnosti za potek dogajanja. S terminom morfologija (struktura) je V.J. Propp izražal enakost, nehomogenost raziskovanega pojava. Termin je prvi uvedel Goethe v biologijo. In Propp se precej sklicuje nanj. Drugo razlago elementov v strukturi ponuja ali predlaga C.L. Strauss. Enostavnejši elementi - mitemi - se grupirajo v »človeških odnosih« tako, da izzovejo opozicijo, npr. Ojdis se poroči s svojo materjo Jokasto, Antigona hoče pokopati svojega brata Polinejka (obkraj gre za opozicijo danim pravilom). Trditve C.L. Straussa, da so smiselne zveze med elementi besedil tako močne, da sprememba enega od elementov povleče za seboj spremembo drugih, po avtoričinih besedah ni našla opore v analizi konkretnih besedil.

Dela V.J. Proppa in C.L. Straussa so pomembno določila pot nadaljnjim raziskavam o strukturi folklornih in drugih umetniških besedil. A.J. Greimas je njuno delo sintetiziral, zmanjšal je število funkcij na dvajset, uvedel korelacijo negativnih in pozitivnih parov, itd. B. Kerbelite omenja še več drugih avtorjev, ki so se trudili dati svoj prispevek h »gramatiki pravljice«.

Ob vprašanju semantike se avtorica zavzema za večje upoštevanje elektronsko-statistične tehnike in obdelave informacij, psiholingvistike in lingvistike teksta. Po kratkem in sistematičnem pregledu različnih pojmovanj elementov, strukture in semantike pravljic avtorica predstavi svoje lastno gledanje nanje in lastno metodiko analize in opisa čarovnih pravljic razčleni po etapah in ravneh. Sledita analitični poglavji: Večplastna organizacija tekstov večine pravljic, Klasifikacija čarovnih pravljic; v izsledkih podanih v sklepu, zvezo, da se predlagana delitev pravljic na strukturno-semantične tipe loči od mednarodno sprejete klasifikacije po AT sistemu. V njem se pojavljajo v isti skupini variante, ki so si podobne le na zunaj, čeprav so po semantičnih lastnostih pogosto različne, medtem ko so semantično raznorodni teksti raztreseni v različnih rubrikah. Z logično-semantično analizo je določila šestinsedemdeset (76) preprostih / navadnih elementarnih sižejev, strukturno semantičnih tipov pa je (na podlagi litovskega gradiva) le sto šest (106), AT sistem pa jih vsebuje 326.

Strukturno semantični tipi so grupirani po glavnih elementarnih sižejih in takšna raziskava strukture in semantike čarovnih pravljic daje možnost za hipotetično predstavitev tega žanra na diahroni osi. Prejkone so tiste s preprostejšo strukturo starejše, dokler niso postale mikavni umetniški izdelki, katerih poučnost je silno pridušena. Seveda razvoj od preprostega k zapletenemu ni enosmeren. Zapleteni sižeji oblikovanja, v katerih je eno semantično jedro, se včasih znova razcepajo na dve ali več navadnih preprostih struktur.

Ob tem delu se je avtorici pojavilo več drugih vprašanj: ni odgovora, zakaj imajo čarovne pravljice bolj zapleteno strukturo tako v litovski kot v slovstveni folklori drugih narodov, kot živalske. Ni se niti spraševala, zakaj so evropske čarovne pravljice grajene logično, pri nekaterih narodih Sibirije pa mehanično.

Na koncu avtorica dodaja še metodično vsekakor koristno kazalo, ki omogoča primerjavo iz njene lastne analize po strukturno-semantičnih tipih urejenega gradiva s sižejskimi tipi pravljic po sistemu AT.

Tehtno delo Bronislave Kerbelite je lahko izvirna spodbuda za utiranje lastne poti tudi pri pripravah Kazala slovenskih pravljic, kakor se je, ne najbolj posrečeno, že kolikor toliko utrdilo ime za njihovo klasifikacijo.

Marija Stanonik

Leopold Kretzenbacher, *Wortlose Bilder- und Zeichen-Litaneien im Volksbarock*. Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philos.-histor. Klasse, Sitzungsberichte 1991, Heft 5. München 1991, 80 strani.

Znani raziskovalec je znanstveni javnosti približal tudi pri nas ohranjene in verjetno nekoč zelo razširjene upodobitve različnih litanij na malih bakroreznih listih velikosti pribl. 150 x 90 mm. Avtorju je bilo na voljo 7 različnih litanjskih listov, vezanih v malo knjižico. V grafični zbirki Semeniške knjižnice v Ljubljani so ti listi shranjeni samo kot samostojni listi, kar je bila verjetno prvotna oblika.

Avtor opozarja na sorodnost teh upodobitev s podobami svetnikov in praznikov v pratikah - oboje so uporabljali preprosti ljudje, ki v 17. in 18. stoletju večinoma še niso znali brati. Po avtorjevem mnenju pa kljub temu teh listov ne bi smeli imenovati litanije za nepismene, bolj verjetno se mu zdi mnenje, da gre za liste, namenjene ljudem v jezikovno mešanih območjih, kar velja zlasti za notranjeavstrijske dežele z nemškim, slovenskim, italijanskim in furlanskim prebivalstvom.

L. Kretzenbacher na prvem mestu obravnava litanije sv. Frančiška Ksaverja, ki so mu bile vsebinsko težko razločljive, dokler ni našel ustreznih tiskanih litanjskih besedil iz leta 1752. Temu lahko dodamo podatek, da so znane slovenske litanije v čast istemu svetniku, ki jih je napisal Ahacij Steržinar v knjižici *Catholic Kershanskiga Vuka Peissima*, tiskane v Gradcu 1729, str. 241-244. Te litanije se prav tako kot nemške lepo ujemajo s slikami na obravnavanem listu. Avtor navaja podatke o češčenju tega svetnika, ki se je prav iz slovenskega Radmirja razširil po vsej Evropi.

Manj težav je avtorju povzročil list z lavretanskimi Marijinimi litanijami, ker je njihovo besedilo splošno znano. Zato je lahko več pozornosti namenil razlagi posameznih sličic. Na tretjem mestu obravnava litanije (vseh) svetnikov, ki so izmed vseh najstarejše in so tudi del katoliškega cerkvenega obredja. Za upodobitev vseh imen je avtor bakroreza potreboval kar 7 vrstic s skupno 75 podobami, ki po svoji obliki res zelo spominjajo na slike v pratikah. Naslednje litanije Jezusove smrtne groze pri nas zdaj niso znane, upodobljene pa so na naslednjem, četrtem listu. Še manj bi pričakovali, da so v naš prostor segale litanije v čast sv. Bena iz severnonemškega Meissna, zavetnika Münchna in stare Bavarske, pa vendar je ta list ohranjen tudi v naši zbirki. Avtorju je dešifriranje tega lista povzročalo kar precej preglavic, a si je pomagal s tiskanim besedilom litanij. S tem v zvezi je nanizal tudi podatke, ki razodevajo v nemo, s katero je jezuitski red v 17. stoletju širil čaščenje svetnikov.

Litanije Žalostne Matere božje so bile nedvomno razširjene po naših krajih, v avtorjevi dostopni knjižici pa so na zadnjem šestem mestu. S primerjanjem teh upodobitev z ohranjenimi posameznimi listi iz različnih zbirk, med njimi tudi s tistimi v Semeniški knjižnici, je avtor lahko ugotovil, da so bile iste litanije vrezane v baker in odtisnjene večkrat, ker se vsebinsko razlikujejo. Najstarejše po njegovem mnenju segajo v 17. stoletje, večina je iz 18., nekatere pa tudi še iz 19. stoletja.

V zadnjem delu razprave avtor navaja verjetne srednjeveške korenine podob te vrste, ki so ohranjene v različnih rokopisih in starih tiskih. Iz 15. stoletja je npr. lesorezna upodobitev božjih zapovedi. Tudi katekizemske sličice v izdajah Kanizijevega katekizma (slovenski Čandkov iz leta 1615 in ponatis 1991 avtor posebej omenja), kjer je sicer nekaj besedila, a je težišče na vsem razumljivih podobah, po avtorjevem mnenju sodijo v isto vrsto verskovzgojne literature, ki je bila preprostim ljudem nedvomno zelo blizu.

Razpravo bogatijo številni podatki, v katerih avtor pojasnjuje teološko vsebino posameznih litanij, opozarja na primerjalno gradivo iz različnih molitvenikov in podobic, posega nazaj v dobo rokopisnega ustvarjanja in navaja k raziskovanju pri različnih narodih. Priljubljenost litanjskega načina molitve v času katoliške obnove dokazujejo številne knjige, v katerih so bile litanije natisnjene, tako tiste, ki so znane še danes, kot mnoge druge, ki so stvar preteklosti, ko so jih širili različni redovi in bratovščine. V tem lahko vidimo močno spodbudo za raziskovanje slovenske kulturne in verske dediščine, saj je podobnega gradiva veliko tudi v naših knjižnicah in arhivih. K temu delu nas avtor tudi ljubezljivo spodbuja.

Splošnim podatkom o litanijah, ki jih je do pokoncilske pravne ureditve smela uvajati samo osrednja rimska cerkvena oblast, kar avtor omenja na str. 57, op. 64, bi bilo treba dodati, da novi Zakonik cerkvenega prava iz leta 1983 te omejitve ne pozna več. Zdaj je torej stvar škofov, da razsojajo o primernosti te vrste verskih besedil za skupno molitev v cerkvah.

Marijan Smolik

Hans-Jörg Uther (ur.), *Märchen vor Grimm* (Die Märchen der Weltliteratur), München, Diederichs, 1990, 341 strani.

V okviru knjižne serije »Märchen der Weltliteratur«, ki jo je ustanovil Friedrich von der Leyen, je H.J. Uther (tudi urednik serije) izdal izbor iz zbirk pravljic in povedk zapisanih pred izidom »Kinder- und Hausmärchen« (KHM) - knjige, ki je sprožila vneto zbiranje ljudskega pripovedništva širom po svetu. Zbrana je pisana množica čudežnih pravljic, živalskih pravljic, basni, anekdot, novel in legend, žanrov torej, ki sta jih že brata Grimm združila v svoji knjigi.

Naslov je avtor namenoma povzel po objavi znamenitega praškega (že l. 1939 umrlega) raziskovalca Alberta Wesselskega »Deutsche Märchen vor Grimm« (Brünn/Leipzig 1938) in njemu je v spremni besedi tudi posvetil to odlično zbirko skrbno izbranih pravljic, pritegnjenih iz najrazličnejših zbirk od rokopisov, kakršen je npr. Würzburški iz 14. stoletja, prek znamenitih zbirk, ki so jih izdali Gianfrancesco Straparola (»Le piacevoli notti«, 1550/53), Burkard Waldis (najobsežnejša zbirka basni »Esopus«, 1548), Heinrich Bebel (zbirka dovtipnih anekdot »Facetiae«, 1508), Charles Perrault (»Contes de ma mère l'Oye«, 1697) ter številni drugi do Johanna Gustava Büschinga, čigar zbirka »Volks-Sagen, Märchen und Legenden« je izšla l. 1812, le tri mesece pred prvo izdajo KHM. V izbor je tako prišlo 70 besedil pretežno iz 16. do 18. stoletja, pa tudi nekaj starejših (in mlajših) je vmes. Razporeditev besedil je v skladu z vrstnim redom pravljic iz zbirke bratov Grimm. Tako se je, da bi olajšal primerjavo med enimi in drugimi zapisi, odločil avtor, čeprav so nekateri mnenja, da bi bilo bolje upoštevati kronološki vrstni red, torej pravljice razporediti glede na njihovo starost ali pa vsaj, kot meni v svoji recenziji Walter Pepe (Fabula 33/1992, 178) po njihovi funkcijski soodvisnosti. Temu mnenju se ne moremo pridružiti, res pa je, da bi bil kronološki register vseh primarnih virov in zbir, iz katerih pritegnjena besedila izvirajo, zelo dobrodošel.

Prvič so širši javnosti predstavljene neposredne predloge iz prvih poznanih izdaj ali pomembne variante k nekaterim pravljicam iz zbirke bratov Grimm. Čeprav je tudi ta knjiga - tako kot vse druge zbirke pravljic iz te serije - namenjena širšemu krogu bralcev, bo prav gotovo v veliko korist tudi strokovnjakom, saj je opremljena s skrbno sestavljenimi komentarji k vsaki od objavljenih pravljic. V njih so zbrani podatki o viru oz. literarni predlogi, podana je primerjava z ustreznim besedilom v zbirki bratov Grimm ter kratka razlaga k vsebini, motiviki in interpretaciji pravljic. Navedena je tudi literatura, ki omogoča primerjalni in nadaljnji študij posameznih enot, kar je še posebej važno. Spremnna beseda je primerno informativna. Skupaj s komentarji, nam ob konkretnih primerih pomaga razsvetliti zgodovino nastajanja *Grimmovih pravljic*. S tem, da predstavlja starejše zapise pripovednega izročila, omogoča zbirka vpogled v »delavnico« bratov Grimm ter razkriva njuno metodo prirejanja in sestavljanja besedil. Še posebej jasno je to razvidno, ob primeru 36 (ne 35, pomota na str. 282) »Hans Wohlgemut«. Zgodba, ki jo je objavil Avgust Wernicke v časopisu *Wünschelruthe* (1818), je neposredna predloga šaljivki 83 iz druge izdaje zbirke bratov Grimm (1819). Pravljico sta stilno močno popravila - kot lahko vidimo, če primerjamo predlogo v tej zbirki in popravljeno verzijo v *Kinder und Haus Märchen*. Nasprotno pa sta v drugih primerih tako vsebinsko kot jezikovno komaj kaj spremenila. To velja npr. za pravljico »Jorinde und Joringel« (KHM 69) prim. 29 ali *Jungfer Mäleen* (KHM 198) prim. 69.

Kot že številne druge študije pred njo tudi ta knjiga ruši mit o pristnem ustnem izročilu, ki naj bi bilo verno privzeto v zbirko bratov Grimm brez sprememb in popravkov, saj sta pisca

trdila, da sta se trudila »diese Märchen so rein als möglich war aufzufassen«. Vendar pa je po drugi strani tudi res, da sta navsezadnje prav onadva pomagala ustvariti pravljčni stil in »duh« nemških pravljic, ki imajo veliko močnejšo pismeno, kot ustno tradicijo. Zato jima končno ne gre preveč zameriti, če sta tu in tam »zagrešila« kakšno »izboljšavo«.

Knjiga, ki smo jo dobili, je posebej dobrodošla iz dveh razlogov: prvič, ker nam ob primerih in z ustreznim komentarjem predstavi starejše zapise pravljic in povedk; drugič, ker nam dosti nazorno predstavi način nastajanja najbolj znane in najbolj odmevne zbirke pravljic.

Monika Kroppej

Helge Gerndt, *Studienskript Volkskunde*. Eine Handreichung für Studierende (Münchener Beiträge zur Volkskunde 12), München, Münchener Vereinigung für Volkskunde, 1992 (2. izdaja), 200 strani.

Helge Gerndt, ordinarij za nemško etnologijo in predstojnik Inštituta za nemško in primerjalno etnologijo na univerzi v Münchnu, je danes eden najpomembnejših etnoloških teoretikov na nemškem jezikovnem ozemlju. Zato je njegov učbenik ali, kakor ga imenuje v podnaslovu, pomoč študentom, za nas mikavno delo predvsem zato, ker predstavlja vrsto sodobnih pogledov na etnologijo, kakršni so povečini značilni za nemško jezikovno ozemlje.

Tu je v zadnjih letih izšlo več podobnih del. L. 1985 sta Ingeborg Weber-Kellermann in Andreas Bimmer v Stuttgartu izdala *Einführung in die Volkskunde / Europäische Ethnologie*, l. 1988 je Rolf Wilhelm Brednich v Berlinu izdal *Grundriss der Volkskunde*, l. 1990 je Nils-Arvid Bringéus v Würzburgu izdal *Der Mensch als Kulturwesen, Eine Einführung in die europäische Ethnologie*, in istega leta je Helge Gerndt v Münchnu prvič izdal knjigo, ki je bila dve leti pozneje drugič natisnjena v nekoliko spopolnjeni obliki.

Nemška etnologija raziskuje po Gerndtu vsakdanje življenje (v pomenu življenja vseh dni, torej tako življenje ob delavnikih kakor življenje ob praznikih) širokih plasti prebivalstva v sedanjosti in preteklosti; ob tem pojmuje sedanjost kot obdobje približno zadnjih dvajsetih let. Ker ima izraz »Volk« več pomenov, se v strokovnem jeziku pogosto govori samo o (»povprečnem) prebivalstvu« ali glede na spodnje in srednje plasti o »preprostih« ali »malih« ljudeh. Tudi pojem ljudska kultura kot izraz za predmet nemških etnoloških raziskav je postal problematičen, kajti zmerom kadar izrekamo besedi »ljudstvo« ali »ljudski« (ljudska pesem, ljudska povedka, ljudska umetnost), označujemo z njima v temelju stvari, ki niso prav ljudske, temveč pripadajo neki omejeni in »negovani« reliktni kulturi. Zato se danes predmet nemške etnologije bolje opisuje kot vsakdanja kultura. V zvezi s tem pripominja Gerndt, da je ime neke vede etiketa, ki nikoli ne more natančno izraziti spreminjajočih se vsebin in nalog vede.

Nadaljnji osnovni pojmi nemške etnologije se po Gerndtovi presoji glasijo takole (precizirajo dejanska stanja ali hipoteze na bolj abstraktni ravni). Večinoma gre za raziskovalne vidike. T.i. pozitivistične raziskave se omejujejo na razlage ugotovljivih dejstev in ostajajo s tem zlasti na površini. Strukturalizem izhaja iz hipoteze o globinski strukturi vseh pojavov; razločuje med izrazom in pomenom neke kulturne prvine, tako da ugotovljivo površino pojmuje samó kot znamenje, ki nima nikakršnega nespremenljivega pomena, temveč je njegovo funkcijo mogoče dognati šele iz vsakokratnega konteksta. Kulturnozgodovinski vidik si prizadeva za »eksaktno« zgodovino ljudske kulture in posebej s t.i. münchenško šolo prispeva zelo natančne časovne določitve prav kakor odkriva natančne družbene zveze procesov, ki zadevajo zlasti šege in pravo. Kulturnosociološki vidik (v širšem pomenu) raziskuje družbeno členitev kulture. Funkcionalistični vidik sprašuje po pomenu kulturnih pojavov v njihovem družbenem okolju in na splošno po razmerju med ljudmi in vsemi stvarmi, s katerimi imajo ti opraviti. In kulturnoantropološki vidik raziskuje človeka kot kulturno bitje ali, neposredneje, analizira sodobne kulturne procese: nasledke kulturne industrije in medijev, pa tudi javne kulturne politike in alternativnih življenjskih oblik.

Naposled opredeljuje Gerndt kulturo kot celotno našo stvarnost v luči človeške zavesti. V spoznavnoteoretičnem pogledu je torej kultura nadrejena naravi, se pravi, da je kultura vse to, kar (idealiter) ostaja, če ob ugotavljanju stvarnosti odštejemo vplive človeškega mišljenja in ravnanja. Vsak človek ni le biološko bitje, temveč je tudi posrednik kulture. Obstajajo trije poglaviti vidiki pri procesu posredovanja kulture: ohranjanje kulture skozi čas (tradiranje), razširjanje na zemeljski površini (prostorska difuzija) in posredovanje v življenjski skupnosti (komunikacija, socialna difuzija). Posredovanje kulture je približno od l. 1970, od takratnega

zborovanja nemških etnologov v Falkensteinu, v poglavitnem sprejeto kot osrednji raziskovalni problem nemške etnologije.

Seveda so v knjigi še številna poglavja, ki so namenjena nadaljnjemu izobraževanju študentov nemške etnologije: metodam, virom in tematskim sklopom, kakor so npr. šege, ustno pripovedništvo, spremembe materialne kulture v novem veku, mestna etnologija, »etnologija sedanjosti« in perspektive nemške etnologije. Vsa natančno odsevajo današnje stanje raziskav v nemški etnološki teoriji in empiriji.

Ob kratkem: Gerndtova knjiga, tj. učbenik, na široko odpira vrata v sodobno nemško etnološko vedo, ne da bi se kakor koli vsiljevalo piščevo osebno stališče. Tako je vsakomur v zgleden pouk, ne samó študentom.

Angelos Baš

Annales. Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin, *Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine*, 1/1991, Koper 1991, 289 + XIV strani, ilustracije.

Z letnico 1991 je v Kopru izšla prva številka zbornika *Annales*. Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper je s tem uresničilo dolgoletne želje in pobude humanističnih in družboslovnih strokovnjakov. Odkar je po kratkotrajnem izhajanju med leti 1977 in 1984 zamrl zbornik Slovensko morje in zaledje, v tem prostoru sploh ni bilo mogoče redno objavljati, čeprav so se v teh letih kulturne ustanove in posamezniki živahno uveljavljali s svojimi dosežki. Širina njihovih raziskovalnih nalog in želja po sodelovanju se je pred leti izrazila tudi v zasnovi projekta bivše Obalne raziskovalne skupnosti pod naslovom *Kultura na narodnostno mešanem območju slovenske Istre*. Uredniški odbor je povabil k pisanju prispevkov strokovnjake z ožjega domačega območja in bližnje Hrvaške. Tudi pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani in pri tržaških ustanovah, Narodni in študijski knjižnici - Odseku za zgodovino in Slovenskem raziskovalnem inštitutu, so našli sodelavce in strokovne nasvete. Pred nami je lepo opremljen, obsežen in vsebinsko bogat zbornik, sad dolgoletnegaga dela in dobre organizacije. Naj še povemo, da je to po Kroniki št. 1-2, letnik 37, leto 1989, ki je bila naslovljena *Iz zgodovine Primorske* in po knjigi *Kraški rob in Bržanija*, Koper 1990, že tretja objava razprav o teh krajih v zadnjem času.

Vsebina, razdeljena na poglavja (*Članki in razprave, Zapiski in gradivo, Delo naših zavodov in društev, Ocene in poročila, In memoriam in Odmevi*) izraža široko zamisel zbornika, odprtega za naravoslovno, humanistično in družboslovno tematiko. Prispevek na kratko predstavlja celoto, članke, posebej zanimive za etnologe, pa nekoliko obširneje.

Prvi članki so geografski. Ivan Gams analizira imena za obalno regijo, za katero se v javnosti uporablja več kot deset imen. Irena Rejec - Brancelj obravnava spreminjanje obalne linije pod vplivom človeka v okolici Kopra. Darko Ogrin prikazuje pokrajinsko ekološko členitev pokrajine med Slavnikom in Kubejsko Vardo.

Več člankov je tudi s področja biologije. Mitja Kaligarič obravnava razširjenost orhidej na območju Istre in Čičarije v mejah republike Slovenije, nato pa skupaj s soavtorjem Andražem Čarnijem opisujeta zaraščanje nekdanjih pašnikov na Krasu in opuščeni vinogradov na flišu v Istri. Iztok Geister predstavlja kačje pastirje okrog Škocjanske luže, ki se nahaja na celinski strani nasipa v Škocjanskem zatoku.

Elica Boltin Tome razčlenjuje arheološke najdbe na kopnem in na morskem dnu, ki so prišle na dan med arheološkimi raziskavami, ki jih je opravil piranski Pomorski muzej »Sergej Mašera« v letih 1968-1988 v Viližanu in Simonovem zalivu pri Izoli.

Največ člankov pa je zgodovinskih. Salvator Žitko piše o listini Rižanskega placita, ki je eden najpomembnejših dokumentov družbenih, upravnih, gospodarskih in političnih razmer v Istri na prehodu med bizantinskim in frankovskim sistemom. Razprava se bo nadaljevala. Darko Darovec razmišlja o zavarovalništvu v severni Istri v obdobju Beneške republike. Krešimir Čvrlijak iz Zagreba predstavlja padovanskega humanista Palladia Fosca v Dalmaciji in Istri (1493-1520). Darja Mihelič v članku z naslovom *Mestni vsakdan v obdobju baroka v luči različnih pisanih virov (Piran 1600-1602)* prikazuje podobo piranskega vsakdanjika po raznovrstnih pisanih virih iz začetka 17. stol., ki jih hrani Pokrajinski arhiv Koper - enota v Piranu (poleg piranskega statuta navaja še različne druge pisane vire). V osrednjem delu prispevka avtorica obravnava življenje piranske mestne skupnosti, njeno družbeno strukturo in gospodarstvo ter ožjo mestno naselbino (naletela je tudi na doslej nepoznani zvezek iz leta 1609 z natančnim

popisom pozidanih in drugih parcel ter mestnih vrat in stolpov). Sledi prikaz življenja takratnega Pirančana od rojstva do smrti, v posameznem letu in še v luči enega samega dne. Na koncu avtorica oceni izpovedno vrednost pregledanih virov za sliko vsakdanjega življenja v izbranem časovnem obdobju. **Daniela Juričić** je na podlagi Dvigradskega statuta iz druge polovice 14. stoletja prispevala članek o Dvigradu - mestu, ki ga ni več. **Flavijo Bonin** prikazuje vlogo vojaških ladij v primorskih mestih v 16. in 17. st. Črpal je iz arhivskega gradiva, ki ga hrani Pokrajinski arhiv Koper, in literature za to obdobje. **Duška Žitko** piše o votivnih podobah pomorke. Največjo zbirko mornariških votivnih podob hranijo v zakristiji župnijske in romarske cerkve Marijinega prikazovanja v Strunjanu, ki je po letu 1512, ko se je po legendi prikazala Marija, postala ena najbolj obiskanih romarskih cerkva v Istri. Kopije strunjanskih mornarskih votivnih podob pa so razstavljene tudi v Pomorskem muzeju v Piranu. **Leon Marin** prikazuje upravno in teritorialno razdelitev slovenske Istre v zadnjih treh stoletjih, t. j. od sredine 18. stoletja do leta 1943, se pravi do obdobja lokalne uprave beneške Istre, prve avstrijske dobe in obdobja Ilirskih provinc do avstrijske in italijanske uprave. Razprava se bo nadaljevala.

Gorazd Marušič opisuje življenje Angela Calafatija, enega najvidnejših protagonisti istrske zgodovine v času med prvo avstrijsko zasedbo 1797 do Dunajskega kongresa 1814/15. **Petar Strčić** iz Zagreba je napisal prispevek k poznavanju iredentistične dejavnosti publicista in politika Carla Combija v 50. in 60. letih 19. st. **Marta Verginella** iz Trsta, ki preučuje oporočne akte na tržaškem podeželju, v članku z naslovom Oporoka - da ali ne? osvetljuje odnos slovenske publicistike 19. stoletja do občutja smrti oziroma življenja in do oporoke nasploh. Ugotavlja, da so se cerkveni in posvetni pisci razhajali. Prvi so prepričevali svoje bralce, naj krščansko vzorno živijo in naj bodo stalno pripravljeni na smrt, drugi pa so poudarjali pravilnost uglajenega in urejenega življenja, ki pripomore k človekovemu zdravju in ima zanj največjo vrednost. Prvi so zato imeli do oporoke bolj odklonilen odnos. Oporočni akt pa so zelo priporočali na italijanskem ozemlju bivše Beneške republike in na severovzhodnem italijanskem območju nasploh.

Igor Presl osvetljuje življenje oficirja avstro-ogrške vojne mornarice Antona Dolenca in njegovih sorodnikov v članku *Za družino, dom, cesarja*. Najprej opozarja na nekatere netočnosti, ki jih je o Antonu Dolencu zapisal Miroslav Pahor, ki ga je prvi predstavil slovenski javnosti, nato pa po pisnih (literatura, korespondenca, župnijske knjige) in ustnih virih predstavi Dolencevo vojaško življenje, potovanja po svetu, predvsem pa dogodke v družini in odnose s sorodniki v času prve svetovne vojne. V članku zaživi podoba vzpona in propada podjetne notranjske družine. **Nadja Terčon** prikazuje življenje, delo, učenje in dogodivščine gojencev Pomorske letalske šole v Divuljah, malem naselju v srednji Dalmaciji, v šolskem letu 1929/1930 na podlagi dnevnika enega od učencev.

Tatjana Hojan predstavlja Zvezo slovanskih učiteljev v Trstu in njeno delo za mladinski list. Zvezo so ustanovili po končani prvi svetovni vojni. Ker je manjkalo slovenskih in hrvaških leposlovnih knjig in učbenikov, so se odločili izdajati slovenski mladinski list *Novi rod* (1921-1926) in hrvaški mladinski list *Naša nada* (1921).

Dva članka govorita o šolskih jezikovnih vprašanjih. **Lucija Čok** je napisala članek *Italijanski jezik - sredstvo vzgajanja in vsebina sobivanja ljudi v slovenski Istri* (Strokovni, pedagoški in družbeni vidiki pouka italijanskega jezika v slovenskih šolah Obale). **Loredana Bogliun Debeljuh**, sociologinja iz Buj, pa je predstavila razmere v šolah z italijanskim jezikom, ki delujejo v večetninem okolju Istre in Kvarnera.

France Ostanek, pokojni ravnatelj Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani, je avtor članka *Slovensko-hrvatska jezikovna meja v Istri*. Gradivo za obdobje od leta 1860 do 1956. Delo, ki ga je zaključil l. 1957, je imelo namen ugotoviti stanje in dejavnike, ki so v obdobju 1860-1959 pospeševali utrditev narodnostne jezikovne meje med Slovenci in Hrvati. Avtor je pregledal vire, literaturo, šolske in župnijske arhive v obmejnih krajih. V uvodu poroča, kako obravnavajo problem številni geografi, zgodovinarji, etnologi in lingvisti. Razprava se bo nadaljevala.

Branko Marušič je avtor prispevka o istrski toponomastiki. Predstavlja gradivo istrske toponomastične ankete. Anketo je l. 1921 opravilo politično društvo Edinost iz Trsta, shranjeno pa je v zapuščini dr. Henrika Tume na Zgodovinskem inštitutu ZRC SAZU. **Milica Kacin-Wohinz** je napisala članek *Predlogi Itala Saura za raznaroditev Slovencev in Hrvatov v Italiji (1939-1941)*.

Nada Morato razgrinja *Preteklost Kort v luči njenih ljudi* z gradivom, ki ga je sama zbrala. Legendam, zgodovinskim pripovedkam in spominskim pripovedim je dodala še seznam pripovedovalcev in slovarček narečnih besed. **Zora Žagar** strnjeno prikazuje nastajanje muzeja solinarstva v Sečoveljskih solinah od prvih zamisli do otvoritve septembra 1991. Obnovljena solinska hiša razstavlja pregled razvoja solinarstva na severo-vzhodni obali Jadranskega morja

in prikazuje solinarjevo delovno in bivalno okolje. Pripadajoči solni fond so uredili po starem, da bi prikazali sicer že opuščeni postopek za pridobivanje soli. Ob otvoritvi je izšel obsežen katalog.

Majda Skrinar v članku *Garažna hiša* v Piranu predstavlja možnost reševanja prometne problematike Pirana.

Prispevke o delu zavodov in društev so napisali **Duša Krnel-Umek**, *Na poti k dokončni rešitvi prostorskega vprašanja Pokrajinskega arhiva v Kopru*, **Vida Rožac-Darovec**, *Delo Zgodovinskega društva za južno Primorsko v objavah v tisku (1989-1991)*, **Petar Strčić**, *Čakavski sabor Istre i Kvarnerskog Primorja*, **Božo Jakovljević**, *Novosti s področja kulture na Buzetskem*, **Darko Darovec**, *Poročilo o delu na fondu Kapiteljskega arhiva Koper v Pokrajinskem arhivu v Kopru, namenjenega resituciji (1991)*.

Sledita poglavji *Ocene in poročila ter In memoriam* (**Darko Darovec** piše o dr. Danilu Klenu, **Robert Matijašič** pa o dr. Branku Marušiču). Na koncu so *Odmevi-aktualnosti*.

Moja Ravnik

Raziskovalni tabor Paški Kozjak '92

Muzej Velenje je bil v letu 1992 že četrtič organizator mladinskega raziskovalnega tabora, ki je tokrat že drugo leto potekal na razsežnem področju Paškega Kozjaka, na meji štirih občin; Velenje, Slovenj Gradec, Slovenske Konjice in Celje. Letošnji tabor je bil še posebej zahteven zalogaj za organizatorja saj je v delu tabora sodelovalo kar 16 različnih skupin z 69 udeleženci - srednješolci, s 5 pomočniki mentorjev - študenti in 16 mentorji.

Že tradicionalno dobro in »profesionalno« je bilo organizirano delo skupin, ki so skrbele za neke vrste »tehnični servis« ostalim skupinam: računalniška skupina, ki je na osmih računalniških skrbela za računalniško podporo pri delu vseh skupin; novinarska skupina je z namiznim založništvom kar na Paškem Kozjaku vsak dan poskrbela za bilten tabora in na koncu pripravila in oblikovala dokaj obsežno zaključno poročilo. Skupaj z video skupino je novinarska skupina posnela dva »TV dnevnik«, ki sta bila predvajana tudi na lokalni TV mreži Velenje. Fotografska, video in likovna skupina pa so skrbeli za obilno risarsko, video in fotografsko dokumentacijo dela tabora in raziskovanih tem. Delo na Paškem Kozjaku so vse skupine zaključile z zanimivo in domiselno razstavo, ki so jo udeleženci ob zaključku tabora pripravili v šoli.

Organizacija strokovnega dela v taboru Paški Kozjak '92 je bila podobna kot v preteklih treh letih in je segla na področja zgodovine, etnologije in geografije, ponovno pa so organizatorji raziskovalno delo razširili na naravoslovno področje in ekologijo. Delo je potekalo v 11 skupinah, ki so pokrivala področja starejše (2 skupini) in novejše zgodovine, geografije (2 skupini), socialnega dela, ekologije-geologije in seveda etnologije (4 skupine).

Nekoliko podrobneje omenimo le delo etnoloških skupin, ki so v letu 1991 in 1992 zbrale ogromno gradiva z različnih področij. Prva etnološka skupina, ki jo je vodil Vlado Šlibar iz Pokrajinskega muzeja Celje je raziskovala domačo obrt in prehrano na Paškem Kozjaku. Drugo skupino je vodil Jože Hudales iz velenjskega muzeja in je napravila neke vrste katalog šeg in navad t.i. življenjskega kroga, predvsem pa je raziskovala družinsko življenje, vrednote, vzgojo in statusne vloge posameznih družinskih članov v različnih življenjskih obdobjih.

Tretja etnološka skupina, ki jo je vodila Alenka Šalej, prof. slavistike in etnologije iz Velenja, je proučevala pripovedno izročilo, ljudsko znanje in modrost, predvsem pa se je ukvarjala s preučevanjem znanja o boleznih in zdravlilstvu. Bogato tovrstno tradicijo in ohranjeno pesemsko in plesno izročilo sta s svojo skupino zapisovala Mile in Neva Trampuš, ki že od ustanovitve vodita uveljavljeno folklorno skupino Koleda iz Velenja.

O rezultatih raziskovalnega dela na Paškem Kozjaku je sicer še preuranjeno govoriti, saj bodo mentorji delo z mladimi raziskovalci še nadaljevali celo leto in ga predstavili junija 1993 v okviru gibanja Znanost mladini. Vendar je že zdaj mogoče reči, da je Paški Kozjak, kljub pospešenemu

odpiranju v svet v zadnjih dveh desetletjih in hitrim spremembam v načinu življenja, ki ga prinaša zaposlenost v dolini, ohranil nekatere značilnosti samozadostnega in zaprtega hribovskega sveta, ki so ga ugotavljale etnološke topografske akcije celjskega pokrajinskega muzeja v letu 1952 in raziskave v sedemdesetih letih, ki so nastale v zvezi z raziskavami v Vitanju. Sicer pa bo o tem mogoče govoriti potem, ko bodo konec leta 1993 rezultati raziskovanja publicirani v zborniku Paški Kozjak, ki bo tedaj predvidoma izšel v zbirki Šaleški razgledi.

Jože Hudales

Študentski raziskovalni tabor - Šentrupert na Dolenjskem

V letošnjem letu sem sodelovala na dveh taborih, ki sta bila po cilju strokovnega raziskovanja usmerjena v etnološko preučevanje sestavin načina življenja v preteklosti in sedanosti. V Šentrupertu na Dolenjskem je potekal študentski raziskovalni tabor od 31. julija do 9. avgusta. Neposredni organizator tabora je bil Center za izobraževanje in kulturo občine Trebnje, organizacijski in idejni vodja Marko Kapus. Pri organizaciji sta sodelovala Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto in Slovensko etnološko društvo, ki ju je zastopala Marinka Dražumerič, tudi kot koordinator in mentor strokovnega in znanstvenega dela. Navedene ustanove so tudi prispevale materialna sredstva za kritje stroškov tabora in za nabavo materialnih in tehničnih pripomočkov.

Zlasti Slovensko etnološko društvo je podprlo večkrat izražene želje študentov Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo, da se organizira študentski raziskovalni tabor. Mladinski raziskovalni tabori, ki jih organizira Zveza organizacij za tehnično kulturo Slovenije, gibanje Znanost - mladini, so namenjeni predvsem srednješolcem, da spoznavajo in se uvajajo v znanstveno raziskovalno delo različnih ved. Študentje v teh taborih lahko sodelujejo kot mentorji, kar pa ima tudi vrsto pomanjkljivosti za njih same, zato je bil v dogovoru z neposrednim organizatorjem tokrat prvič organiziran študentski etnološki raziskovalni tabor. Sicer pa je bil to že tretji raziskovalni tabor v Šentrupertu. Predhodna sta bila po cilju raziskav in strokovnem vodstvu usmerjena v ekološko in sociološko raziskovanje kraja z okolico. Na tem mestu je potrebno pohvaliti Center za izobraževanje in kulturo občine Trebnje in njegovega vodjo zaradi posluha za pobude in realizacijo raziskovalnih taborov v občini.

Na raziskovalnem taboru je sodelovalo 17 udeležencev: 3 diplomirani etnologi, 11 študentov etnologije, 2 organizatorja, 1 fotograf.

Delovno področje na tem taboru je bilo precej široko zajeto. Študentje so raziskovali nekatere etnološke teme vsakdanjega načina življenja, ki jih je predlagal organizator kot specifične za ta kraj in okolico (npr. božjepotna romanja), upoštewane pa so bile tudi želje študentov po raziskavi tem, povezanih s tem krajem ali širšo okolico (npr. življenje zapornikov v zaporih na Dobu). Večina študentov bo uporabila zbrane podatke in ilustrativno gradivo za pisanje seminarskih in diplomskih nalog.

Teme raziskovalnega dela so bila božjepotna romanja (Žalostna in Vesela gora), pomen in praznovanje nove maše, ljudska umetnost - votivne podobe in kapele, pričeske v obdobju med obema vojnama, verska društva in odsev verske zavesti v vsakdanjem življenju v obdobju med obema vojnama, prehrana različnih plasti, vsakdanji način življenja zapornikov v KPD Dobu, življenjske zgodbe prebivalcev Šentruperta in okolice. Popis in pregled kmečkega orodja v graščini na Veseli gori je potekal v sodelovanju z Dolenjskim muzejem iz Novega mesta.

S kamero je bilo zabeleženo življenje in delo na taboru, delo raziskovalcev na terenu (predvsem pogovori z informatorji), ter utrip življenja v Šentrupertu. V času raziskovalnega tabora so udeleženci fotografirali zanimive dogodke, povezane z življenjem v Šentrupertu in okolici, npr. razna kmečka opravila, postavljanje mlaja pred nevestinim domom, poroko, votivne podobe v cerkvah in kapelah. Na terenu je bilo zbranih veliko originalnih fotografij za obdobje med obema vojnama. Fotograf, ki je sodeloval na terenu, je iz originalnih fotografij napravil preslikave, pripravil pa je tudi izbor fotografij za razstavo.

Sprotno urejanje gradiva je potekalo tako, da so raziskovalci vnašali podatke v kartoteko terenskih zapisov, negativne preslikav ali fotografije pa so opremjali z vsemi potrebnimi podatki. Celotno gradivo, ki je nastajalo na etnološkem raziskovalnem taboru in je v celoti že urejeno, hranijo v dokumentaciji Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine v Novem mestu, del fotografskega gradiva pa je v dokumentaciji Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo.

Zadnji dan raziskovalnega tabora je bil namenjen pripravi razstave, na kateri so udeleženci tabora prikazali posamezne raziskovalne teme predvsem z izbranimi fotografijami in kratkim

poročilom o rezultatih dela. Na razstavi so bile prikazane tudi kulinarčne specialitete, značilne za to območje. Hkrati so si obiskovalci - predvsem domačini, katerim je tudi bila razstava namenjena, ogledali še video predstavitev načina življenja v njihovem kraju. Glede na številne obisk domačinov lahko rečemo, da so z zanimanjem spremljali »dogajanje v njihovem kraju« in naše raziskovalno delo.

Mihaela Hudelja

Mednarodni raziskovalni tabor Obrov-Hrušica 92

Od 10. do 22. avgusta je v **Obrovu**, v Matarskem podolju, potekal interdisciplinarni mednarodni raziskovalni tabor. Organizacijsko in vsebinsko sta ga vodila Igor Šebenik iz Inštituta za geografijo v Ljubljani, bil je mentor geografski skupini raziskovalnega tabora in mag. Jurij Fikfak iz Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, ki je bil mentor etnološki skupini. Za udeležbo udeležencev iz tujine (Anglije, Italije, Španije) je poskrbela organizacija MOST.

Tabora se je udeležilo 17 mladih raziskovalcev, med njimi so bili diplomirani etnologi in geografi, študentje etnologije in geografije, dijaki in 4 tuji udeleženci.

Namen raziskovalnega tabora je bil usmerjen v seznanjanje mladih raziskovalcev z metodologijo in metodami dela obeh disciplin tako na terenu kot v kabinetu. Raziskovalno delo je potekalo predvsem na terenu. Kabinetni del je obsegal predavanja, diskusije o kvalitativni metodologiji, urejanje terenskih zapiskov in tehniko analize ter interpretacijo podatkov z računalniškim programom ATLAS/ti.

Delo etnološke skupine na raziskovalnem taboru je bilo usmerjeno v proučevanje vaškega praznika *Opasilo - Mar'Velka* (15. avgusta). Poudarek je bil na spoznavanju organizacije praznovanja, ugotavljanju odnosa vaščanov do tega praznika; s tem bi dobili tudi vpogled v oblike socialne povezanosti prebivalcev znotraj same vasi, kot tudi s prebivalci sosednjih vasi. Na to problematiko raziskovalnega dela se je navezovalo tudi vnašanje podatkov iz družinskih knjig v računalnik. S tako podatkovno zbirko je moč ugotoviti migracije in strukturo prebivalstva. Geografsko raziskovalno delo je potekalo pretežno v Hrušici. Naslednji temi etnološke raziskovalne skupine sta bili življenjske zgodbe in prvi dnevi vojne leta 1991. V okviru videodelavnice so bile posnete priprave na praznik in »dogajanje« v času praznika. Organizacijske priprave na praznik *Opasila* se začnejo že vsaj en teden prej: zajemajo npr. ureditev plesnega prostora - korte, namestitve prodajnega pulta za pijačo, nabavo pijače, pisanje in raznašanje letakov, čiščenje cerkve; v okviru družinskega kroga pa povabilo sorodnikom, temeljito čiščenje v hiši, pripravo peciva in drugih vrst jedi.

Delovna področja niso bila omejena statično samo na eno raziskovalno skupino. Vsako področje je bilo enako pomembno in tudi atraktivno, tako da je bilo mladim raziskovalcem moč spoznati, doživeti in videti veliko novega. Delo je bilo zastavljeno tako, da se je vsak raziskovalec spoznal z različnimi metodami dela na terenu in v kabinetu. Metode dela, ki so jih spoznavali in uporabljali neposredno na terenu, so bile: narativni intervju, usmerjeni neformalni pogovori, neposredno opazovanje z udeležbo, tehnike snemanja z video kamero, fotografiranje na terenu; v kabinetu pa prepisovanje posnetih pogovorov v računalnik ter računalniška obdelava in analiza terenskih zapisov. V ta namen so bili na razpolago 4 računalniki in 2 tiskalnika.

Ob koncu 12-dnevnega raziskovalnega tabora so udeleženci v osnovni šoli pripravili razstavo. Postavitev razstave je bila rezultat skupinskega dela in sodelovanja pri izboru gradiva vseh udeležencev. Na razstavi so mladi raziskovalci prikazali rezultate svojega dela na terenu. S tem so izrazili svojo hvaležnost informatorjem za njihovo sodelovanje, ostalim vaščanom pa pokazali, kaj so v njihovem kraju raziskovali. Odziv domačinov na ogled razstave je bil precej dober. Poleg razstave je bilo za domačine zelo zanimivo predvajanje video filma in diapozitivov. (Razstava je v mesecu septembru gostovala v Zemljepisnem muzeju v Ljubljani.)

Organiziranje raziskovalnih taborov na mednarodni ravni ima tudi določene prednosti za udeležence tabora. Ne gre samo za izmenjavo različnih mnenj in pogledov na določena področja dela, ali spoznavanje novega okolja za tuje udeležence tabora. Mednarodni značaj raziskovalnega tabora se odraža tudi na ravni komunikativnosti. Tuji udeleženci so v Obrovu in Hrušici samostojno vodili intervjuje z italijansko govorečimi informatorji. Komunikacija med njimi in ostalimi udeleženci tabora se je odvijala v angleškem jeziku, prav tako tudi predavanja, diskuzije in večerna poročila o delu.

Mihaela Hudelja

SODELAVCI TEGA ZBORNICA — Collaboratores huius voluminis:

- Angelos Baš, dr.,** univ. prof., znanstveni svetnik v pokoju, 61000 Ljubljana, Smoletova 18
- Vitimir Belaj, dr.,** univ. prof., Etnološki oddelek Filozofske fakultete, 41000 Zagreb, Salajeva 3
- Francka Benedik, mag.,** raziskovalna svetnica, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU
- Tone Cevc, dr.,** znanstveni svetnik, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU
- Igor Cvetko, mag.,** raziskovalni sodelavec, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU
- Marjan Dolgan, dr.,** višji znanstveni sodelavec, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU
- Jurij Fikfak, mag.,** višji raziskovalni sodelavec, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU
- Stane Granda, mag.,** raziskovalni svetnik, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
- Jože Hudales, dipl. etnolog,** Kulturni center Ivan Napotnik, Muzejska zbirka, 63320 Velenje, Titov trg 4
- Mihaela Hudelja, dipl. etnologinja, dokumentalistka,** Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, 61000 Ljubljana, Zavetiška 5
- Rado Jelinčič,** 65294 Dornberk, Prvačina 244
- Elisabeth Katschnig-Fasch, dr.,** znanstvena sodelavka, Institut für Volkskunde, A-8200 Graz, Hans Sachs-Gasse 4
- Slavko Kremenšek, dr.,** univ. prof., Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, 61000 Ljubljana, Zavetiška 5
- Naško Križnar, dipl. etnolog, strokovni svetnik,** Audiovizualni laboratorij ZRC SAZU
- Monika Kropelj, mag.,** raziskovalna sodelavka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU
- Zmaga Kumer, dr.,** znanstvena svetnica v pokoju, 61000 Ljubljana, Kristanova 10
- Niko Kuret, dr.,** akademik, znanstveni svetnik v pokoju, 61000 Ljubljana, Zarnikova 16
- Helena Ložar-Podlogar, mag.,** raziskovalna svetnica, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU
- Milko Matičetov, dr.,** znanstveni svetnik v pokoju, 61000 Ljubljana, Langusova 19
- Katalin Munda-Hirnök, mag.,** Inštitut za narodnostna vprašanja, 61000 Ljubljana, Erjavčeva 26
- Karel Natek, mag.,** višji raziskovalni sodelavec, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU
- Vilko Novak, dr.,** univ. prof. v pokoju, 61000 Ljubljana, Rožna dolina, Cesta V/31
- Mirko Ramovš, dipl. slavist, strokovni svetnik,** Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU
- Mojca Ravnik, mag.,** raziskovalna svetnica, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU
- Marijan Smolik, dr.,** univ. prof., Teološka fakulteta, 61000 Ljubljana, Dolničarjeva 4
- Silvija Sovič, dipl. etnologinja,** 62382 Mislinja, Mala Mislinja 6/a
- Marija Stanonik, mag.,** višja raziskovalna sodelavka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU
- Nives Sulič, dipl. etnologinja, dokumentalistka,** Slovenska izseljenska matica, 61000 Ljubljana, Cankarjeva 1
- Zmago Šmitek, dr.,** izr. prof., Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, 61000 Ljubljana, Zavetiška 5
- Marko Terseglav, mag.,** Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU
- Jelka Vince-Pallua, mag.,** znanstvena asistentka, Etnološki zavod Filozofske fakultete, 41000 Zagreb, Salajeva 3

Za znanstveno vsebino svojega prispevka odgovarja vsak avtor sam.

Navodila sodelavcem zbornika TRADITIONES

TRADITIONES objavljajo le izvorna, še neobjavljena dela. Avtor odgovorja za vse trditve, ki jih v prispevku navaja; pri zbiranju dokumentacije, pri raziskovanju in pri pisanju članka mora upoštevati etična načela.

Dolžina razprave naj ne presega dveh avtorskih pol (32 strani, tj. 60.000 znakov - s tabelami, slikami in literaturo vred), ocene ali zapisa 10 strani, poročila 4 strani. Slovenski povzetek naj ne bo daljši od treh strani; avtor uredniku sporoči zaželeni jezik za prevod. V tujih jezikih napisane razprave imajo povzetek v slovenščini.

Spremní dopis k članku naj vsebuje: naslov dela, ime in priimek avtorja z natančnim strokovnim in akademskim nazivom, popoln naslov ustanove, v kateri dela, in naslov, kamor naj pridejo korekture; številko žiro računa, naslov in občina stalnega bivališča ter matično številko občana; izjavo, da poslano besedilo (razen povzetka) ni bilo poslano v objavo nikomur drugemu; potrebna pisna dovoljenja založb, ki imajo avtorske pravice za ponatis slik, shem ali tabel.

Posebni znaki naj bodo označeni z barvnim svinčnikom, ob robu pa razločno izrisani. Daljši navedki (nad 5 vrstic) naj bodo z odstavkom ločeni od drugega besedila (navednice tedaj niso potrebne).

Literatura: Vsako trditev, dognanje ali misel drugih je potrebno potrditi z referenco. Možna sta dva načina:

- med besedilom, npr. (Krek 1887: 569), v seznamu literature pa:

Krek, G. 1887²: Einleitung in die slavische Literaturgeschichte, Graz.

- v opombi.¹ V opombah so enote bibliografske navedbe ločene med seboj z vejicami. Na koncu vsake bibliografske enote je pika. Pri nadaljnjem navajanju istega dela uporabljamo naslednji način.²

¹ France Kotnik, Pregled slovenskega narodopisja, v: Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1944, 21-52.

² Kotnik, Pregled ..., 42.

Besedilo opombe naj bo v članku (pri tipkopisu) takoj za mestom, ki ga pojasnjuje, vendar z odstavkom ločeno od drugega besedila: zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo temu mestu.

Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature namesto imena in priimka napravimo dva pomišljaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1965a, 1965b.

Tipkopis: Avtorji, ki pišejo besedila s pomočjo PC kompatibilnega računalnika, naj jih pošljejo na (5^{1/4} ali 3^{1/2} inčnih) disketah skupaj z izpisom. Besedila naj bodo shranjena v ASCII kodi.

Slikovni material avtor priloži na posebnih listih, vsako sliko s svojo številko, v rokopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi. Fotografije morajo biti kvalitetne. Risbe morajo biti risane s črnim tušem na bel trd papir. Pri velikosti je potrebno upoštevati, da bodo v zborniku pomanjšane na širino stolpca (120 mm). Morebitno besedilo na sami sliki mora biti izpisano z letraset črkami.

Vsak članek daje uredništvo v recenzijo in jezikovno lekturo. Po končanem redakcijskem postopku, recenziji in lektoriranju, vrnemo prispevek avtorju, da popravke upošteva in oskrbi čistopis, ki ga vrne s popravljenim prvotnim izvirkom.

Avtor dobi v korekturo prvi izpis, da na njem označi vse tiskarske pomote. Pri tem in pri prečrkovanju tujih pisav se drži pravil Slovenskega pravopisa 1990. Spreminjanja besedila ob tej priliki uredništvo ne bo upoštevalo. Korekture je potrebno vrniti v treh dneh, sicer uredništvo meni, da avtor nima pripomb.

Ob izidu dobi avtor 1 izvod zbornika in 20 separatov svojega prispevka. Za poročilo ali oceno dobi avtor najmanj 2 separata.

Rokopisov in slikovnega materiala uredništvo ne vrača. Prispevke oddajte ali pošljite na naslov:

Uredništvo TRADITIONES, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Novi trg 3-5, Ljubljana. Dovoljenje za ponatis slik, objavljenih v TRADITIONES, je potrebno zaprositi pri uredništvu.

